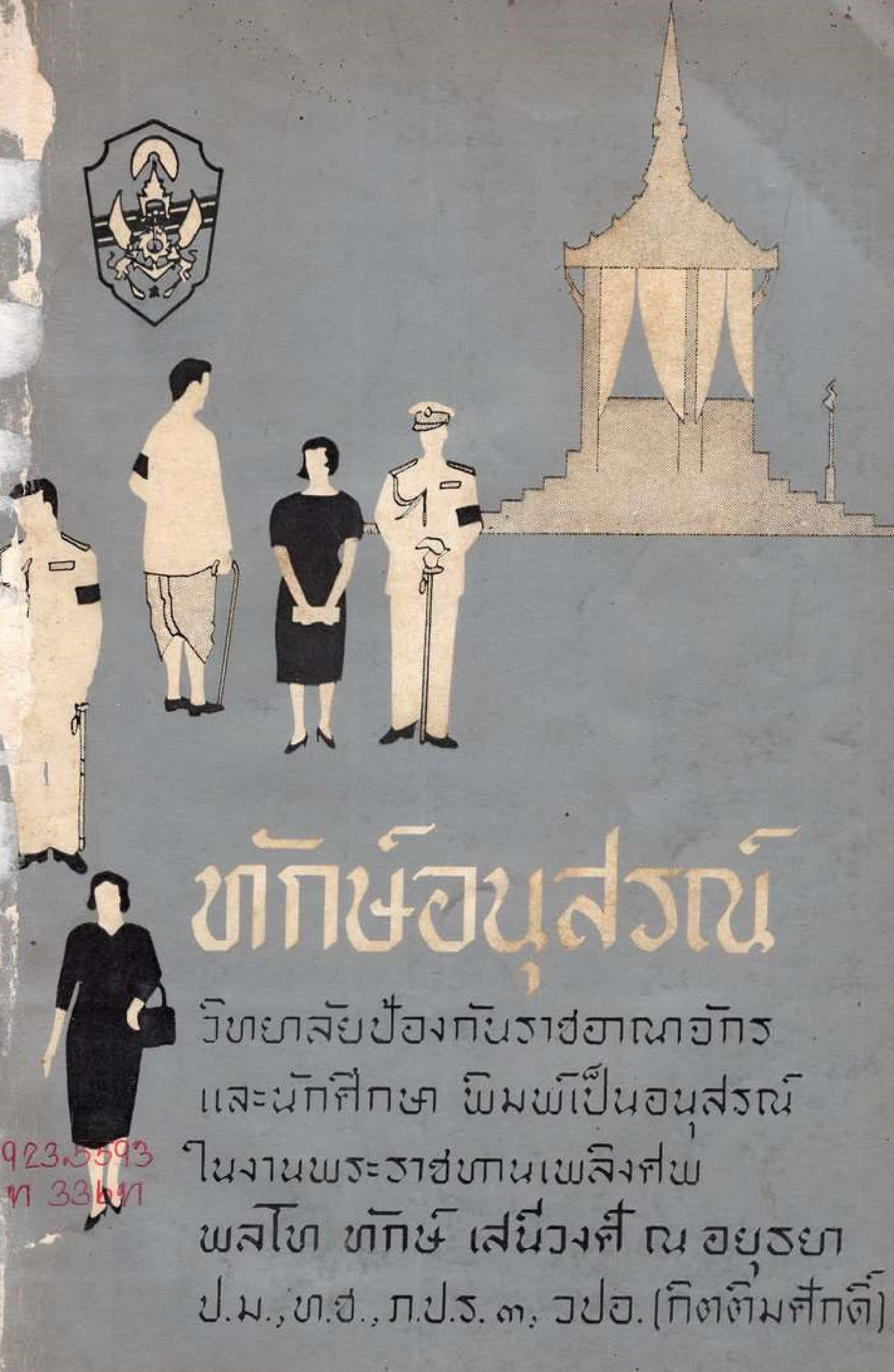
ทักษ์อนุสรณ์
วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

923.5593
ท336ท

ทักษอนุสรณ์

วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
และนักศึกษา พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ป.ม., ท.ช., ภ.ป.ร. ๓, วปอ. (กิตติมศักดิ์)

923.5593
ท 334ท

หอสมุดแห่งชาติ
20 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

ทักษ์อนุสรณ์

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
และนักศึกษาชุดที่ ๑-๒-๓ และ ๔
ร่วมกันจัดทำเพื่อเป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา

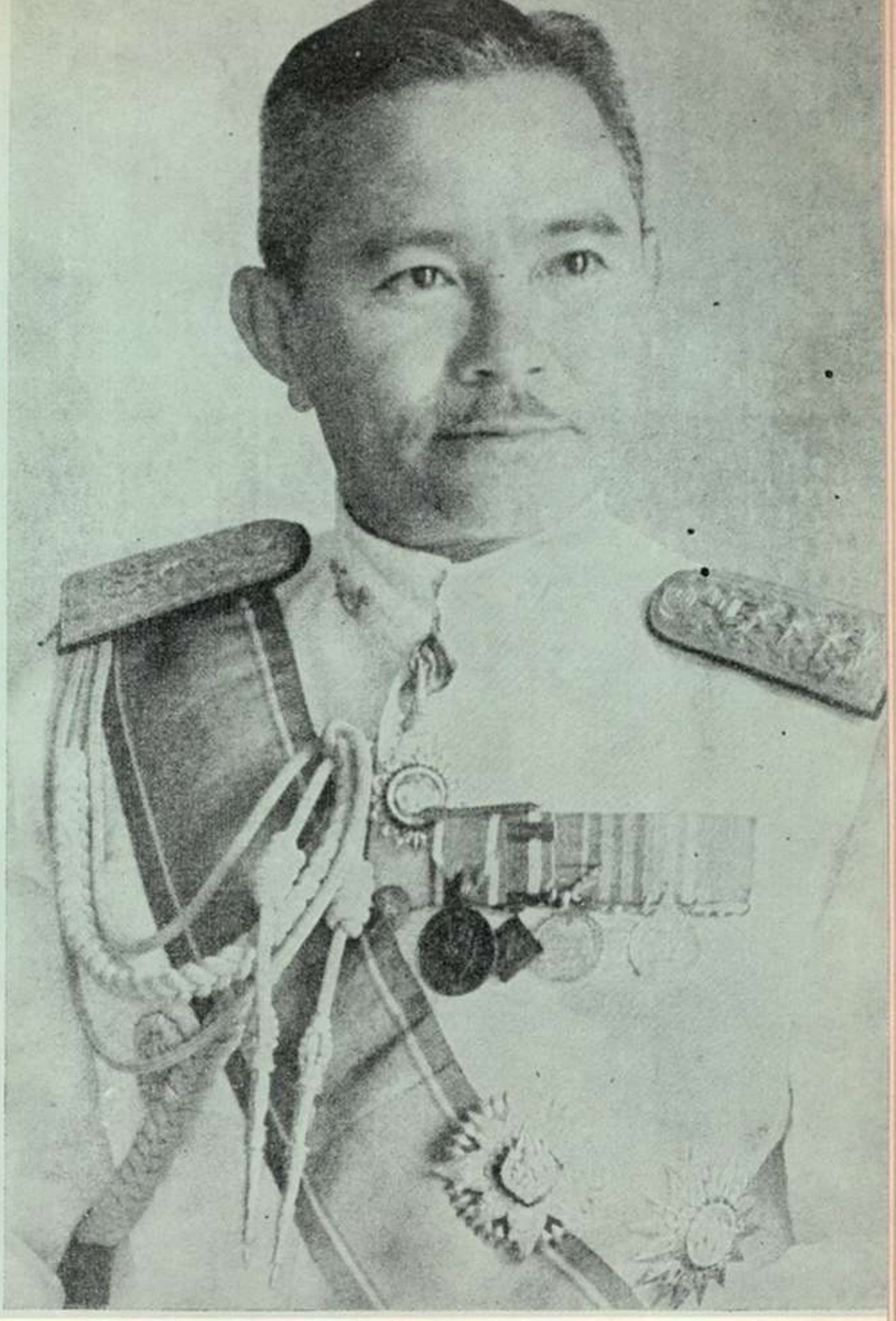
ป.ม., ท.ช., ภ.ป.ร.(๓)., วปอ.(กิตติมศักดิ์)

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส
๔ กันยายน ๒๕๐๔

สำนักวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ไมโครฟิล์มกล้อง

เลขหมู่ 923.5593
ท 336 ท
เลขทะเบียน ม.๗๑ ย ๕๓๑๒ จบ

พลโท
ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ป.ม., ท.ช., ภ.ป.ร. ๓
วปอ. (กิตติมศักดิ์),

ประวัติ

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ป.ม., ท.ช., ภ.ป.ร. ๓ วปอ. [กิตติมศักดิ์],

กรมการศึกษาวิจัย
กองบัญชาการสูงสุด

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นบุตร พันโท พระศักดิ์เสนี (ม.ล. อุดม เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) และนางศักดิ์เสนี (สายหยุด) เกิดวันจันทร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๔๕๔ ณ ตำบลบ้านเจ้าพระยาภานุวงศ์ อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี

การศึกษาเบื้องต้น ได้เข้าเรียนหนังสือชั้นประถมในโรงเรียนชังค์ตาครูช บ้านกระดีจีน ธนบุรี ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน จบชั้นประถมแล้ว เข้าเรียนต่อในโรงเรียนมัธยมวัดประยูรวงศ์ใกล้ ๆ กันนั่นเอง จบชั้นมัธยมต้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ปีต่อมาได้เข้าโรงเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔ ในโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ขณะนั้นโรงเรียนแห่งนี้ยังตั้งอยู่ที่วงเวียนเล็กและใกล้ ๆ บ้าน(๑) ครั้นสอบชั้นมัธยมปีที่ ๖ ได้แล้ว ก็ลาออกไปเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ ๒ กรกฎาคม ๒๔๖๙ แต่ได้ขึ้นทะเบียนเป็น "ทหารกองประจำการ" (อายุครบ ๑๘ ปี) เมื่อ ๑๐ มิถุนายน

(๑) ขณะนี้บางส่วนของพื้นที่ได้ถูกแบ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียนศึกษานารี และส่วนใหญ่ได้ถูกตัดทำเป็นวงเวียนและถนนไป

ในระหว่างที่กำลังเป็นนักเรียนนายร้อยอยู่นั้น ได้รับการคัดเลือกเป็นหนึ่งในจำนวนนักเรียนนายร้อย ๔ คน ที่ต้องคอยเข้าถวายการรับใช้แด่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเนื่องจากการศึกษาของนักเรียนนายร้อยทหารบกทักษ์ฯ อยู่ในเกณฑ์ดีมาก ประกอบกับมีความประพฤติเรียบร้อยเป็นพิเศษ จึงได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็น "หัวหน้ากองร้อยนักเรียนนายดาบ". ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกเมื่อ ๑ พฤษภาคม ๒๔๗๔ หน้าที่นี้ทำให้ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๑๖ บาท และในปลายปีนั้นเองก็สอบไล่ได้ชั้นปีที่ ๔ โรงเรียนนายร้อยทหารบก ออกเป็น "นักเรียนทำการนายร้อย" เข้าประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ กองพันที่ ๑ รักษาพระองค์เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๕ ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๘๐ บาท และในปีเดียวกันนี้ได้มีโอกาสเข้าโรงเรียนยานยนต์อีกอย่างหนึ่งด้วย

เมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ได้ผ่านพ้นไปแล้วไม่นาน ก็ได้มีคำสั่งให้เป็น "นายทหารประจำกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์" เมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๔๗๕ และในวันเดียวกันนั้นมีคำสั่งอีกฉบับหนึ่ง ให้นักเรียนทำการนายร้อยทักษ์ฯ ย้ายเหล่าและหน่วยไปเป็นเหล่าทหารม้า ประจำกองพันทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์ กองร้อยรถรบ ทั้งนี้เพราะพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา(๒) หัวหน้าคณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองได้เปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเป็นผลสำเร็จ และกองร้อยรถรบได้มีความสำคัญยิ่งในการรักษาความสงบเรียบร้อย ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ ต่อมาอีก ๒—๓ เดือน ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็น "นายร้อยตรี" และพอรุ่งขึ้นปี ๒๔๗๖ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือน ๑ ขั้น เป็นเดือนละ ๙๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๗๗ เนื่องจากในปี ๒๔๗๖ ที่แล้วมานั้น นายร้อยตรี ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ปฏิบัติงานในการปราบขบถได้ผลดี จึงได้เลื่อนชั้นเงินเดือน ๓ ขั้น เป็นเดือนละ ๑๒๐ บาท เลื่อนยศขึ้นเป็น "นายร้อยโท" เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๗ ทั้งได้รับเหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ เมื่อ ๒๑ กันยายน ด้วย

---

(๒) ต่อมาภายหลังได้เลื่อนขึ้นเป็น พลเอก

พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้เลื่อนขั้นเงินเดือนอีก

๑ ขั้น เป็นชั้น ๖ เดือนละ ๑๓๐ บาท

พ.ศ. ๒๔๗๕ เมื่อปีที่แล้วนายร้อยโททักษ์ฯ ปฏิบัติงานดีเป็นพิเศษ จึงได้รับบำเหน็จประจำปี ๒ ขั้น เป็นชั้น ๘ เดือนละ ๑๕๐ บาท เลื่อนยศขึ้นเป็น "นายร้อยเอก" และเป็น "รองผู้บังคับกองร้อยรถรบที่ ๑" เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๕ และทั้งยังได้เข้าศึกษาในโรงเรียนทหารม้าเมื่อ ๑๕ เมษายน

ขึ้นปี ๒๔๘๐ นายร้อยเอกทักษ์ฯ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้นอีกหนึ่งขั้น เป็นชั้น ๓๔(๑) เดือนละ ๑๖๐ บาท เมื่อ ๑ เมษายน และเข้าเป็น "นายทหารยุทธการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก" ในวันที่ ๗ เมษายน ต่อมาอีกไม่ถึงเดือนก็ได้เข้าพิธีมงคลสมรสกับ นางสาวจำเนียรสุข ปกาสปะสุต เมื่อ ๒๗ เมษายน

พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๓๕ เดือนละ ๑๗๐ บาท ขณะนั้นกำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้นรับชั้น ๓๖ เดือนละ ๑๘๐ บาท และเนื่องจากสำเร็จการศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก จึงได้ย้ายตำแหน่งเป็น "นายทหารประจำกองยุทธการกองรถรบ" เมื่อ ๘ เมษายน แล้วได้ยศขึ้นเป็น "นายทหารฝ่ายเสนาธิการกองรถรบ" เมื่อ ๑๑ ตุลาคม นอกจากนั้นได้รับคำสั่งให้เข้าศึกษาในโรงเรียนไอพิษต่อไปอีก

ในปีเดียวกันนี้เอง นายร้อยเอกทักษ์ฯ ได้บุตรคนแรก เป็นหญิง ซึ่งได้ตั้งชื่อในภายหลังว่า "นันทนา"

---

(๓) ในปี ๒๔๘๐ มีการปรับปรุงชั้นเงินเดือนใหม่ นับชั้น ๑ ขึ้นมาตั้งแต่พลทหารใหม่ ซึ่งเป็นชั้นต่ำสุด แล้วไล่สูงขึ้นมาเรื่อย ๆ

๑ เมษายน ๒๔๘๓ ได้รับบำเหน็จ ๒ ขั้น เป็นชั้น ๓๙ เดือนละ ๒๐๐ บาท และได้เลื่อนยศขึ้นเป็น "พันตรี"(๔) และในปีนี้ พันตรีทักษ์ฯ ได้รับโชคลาภอีก๒อย่าง คือเมื่อ ๑๐ กันยายน ได้บุตรคนที่ ๒ เป็นชายและต่อมาได้ตั้งชื่อว่า "จักรเทพ" อย่างหนึ่ง กับได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "จตุรถาภรณ์ช้างเผือก" เมื่อ ๒๐ กันยายน อีกอย่างหนึ่ง

ปลายปี ๒๔๘๓ ได้เกิดกรณีพิพาทขึ้นระหว่างไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศสถึงขั้นรุนแรง ต้องใช้กำลังทหารเข้าทำการสู้รบกัน กองรถรบซึ่งเป็นหน่วยสำคัญของกองทัพบกได้ร่วมปฏิบัติการรบอย่างเต็มที่ เฉพาะตัวพันตรีทักษ์ฯ ซึ่งขณะนั้นมีตำแหน่งเป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการกองรถรบอยู่ จึงได้ไปราชการสนามในกรณีพิพาทครั้งนี้ด้วย ตั้งแต่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ จนกระทั่งเสร็จราชการสนาม

พ.ศ. ๒๔๘๔ ปีนี้ได้รับการพิจารณาเลื่อนบำเหน็จพิเศษ เนื่องจากการปฏิบัติในสนาม ๓ ขั้น เป็นชั้น ๔๑ เดือนละ ๒๖๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน พร้อมกันนี้ได้รับพระราชทาน "เหรียญชัยสมรภูมิกรณีพิพาทอินโดจีนฝรั่งเศส" อีกด้วย

๒๓ กรกฎาคม ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น "เสนาธิการกรมรถรบ" ในคราวเดียวกันได้ทำหน้าที่ "รักษาราชการผู้บังคับกองพันที่ ๓ กรมรถรบ" อีกตำแหน่งหนึ่ง และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น "ตริตาภรณ์มงกุฎไทย" ใน ๑๔ กันยายน

พ.ศ. ๒๔๘๕ ในปลายปี ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นได้ผ่านเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ ๘ ธันวาคม บังคับให้ไทยต้องเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ทำการร่วมรบกันในสงครามมหาอาเซียบูรพา พันตรีทักษ์ฯ จึงได้รับคำสั่งให้ไปปฏิบัติราชการสนาม ตั้งแต่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ในปีนี้ได้รับบำเหน็จเลื่อนชั้นเงินเดือน ๑ ขั้น เป็นชั้น ๔๒ เดือนละ ๒๘๐ บาท

---

(๔) น่าสังเกตว่า ขณะนี้การเรียกยศทหารได้ตัดคำว่า "นาย" ที่นำหน้ายศมาแต่เดิมออก ทั้งนี้ เพราะได้ตั้งทหารหญิงขึ้นเป็นการถาวรแล้วในปีนั้นเอง จึงต้องการให้ใช้ยศนี้ได้ทั้งนายทหารชายและหญิง แต่ถึงกระนั้นยศนายทหารหญิงก็ยังต้องมีคำว่า "หญิง" ต่อท้ายยศเป็นพิเศษอยู่อีก

เนื่องจากตำแหน่งรองผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบก และทหารอากาศประจำประเทศญี่ปุ่น ที่สำคัญและจำเป็นที่สุดในระหว่างนั้นว่างลง พันตรีทักษ์ฯ จึงได้รับเลือกให้ไปดำรงตำแหน่งทั้งสอง ตั้งแต่ ๑ กันยายน ปีเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนชั้น ๔๓ เดือนละ ๓๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ กรกฎาคม และได้มีคำสั่งให้ดำรงตำแหน่งรองผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกประจำประเทศญี่ปุ่นแต่เพียงตำแหน่งเดียวแต่ ๑๐ สิงหาคม ทั้งได้รับพระราชทานยศเป็น "พันโท" เมื่อ ๑๕ กันยายน ในปีนี้เองได้บุตรคนที่ ๓ เป็นชาย ภายหลังมีชื่อว่า "ธรรมศักดิ์"

พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๔๔ เดือนละ ๓๒๐ บาท ตั้งแต่ ๑ กรกฎาคม คงอยู่ในตำแหน่งเดิม ครั้นถึง ๑๖ พฤศจิกายน ได้รับคำสั่งให้เป็น "เสนาธิการกรมรถรบ" จึงได้ออกเดินทางกลับ ในปีนี้ ได้รับพระราชทาน "เหรียญจักรมาลา"

ในปี ๒๔๘๘ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนชั้น ๔๕ เดือนละ ๓๕๐ บาท ตั้งแต่ ๑ เมษายน และพอถึงปลายปีก็ได้รับคำสั่งให้เดินทางไปเข้าศึกษาในโรงเรียนการสงครามชั้นสูงของฝรั่งเศส (Ecole Superieur de Guerre) ตั้งแต่ ๓ ธันวาคม ๒๔๘๘ เป็นเวลา ๒ ปี

พ.ศ. ๒๔๘๙ ปีนี้ พันโททักษ์ฯ ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสต่อมาจากปีก่อน ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือน เป็นชั้น ๔๖ เดือนละ ๔๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม

รุ่งขึ้นปี ๒๔๙๐ เมื่อสำเร็จการศึกษาเดินทางกลับถึงประเทศไทยแล้ว ก็ได้รับการบรรจุเป็น "นายทหารประจำกรมเสนาธิการทหาร" ตั้งแต่ ๑ มีนาคม

๑๕ พฤศจิกายน ได้รับคำสั่งให้เป็นกรรมการ และเลขานุการ พิจารณาระเบียบข้าราชการทหาร

พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้เลื่อนขั้นเงินเดือนนี้เป็นชั้น ๔๗ เดือนละ ๔๕๐ บาท พร้อมกับเลื่อนยศขึ้นเป็น "พันเอก" เมื่อ ๑ มกราคม และได้รับคำสั่งให้เป็น "นายทหารประจำแผนกยุทธการ กรมเสนาธิการกลาโหม" ตั้งแต่ ๒๓ กุมภาพันธ์ แต่พอถึง ๒๐ พฤศจิกายน ก็ได้รับคำสั่งให้รับหน้าที่ "รักษาราชการหัวหน้าแผนกข่าว กรมเสนาธิการกลาโหม" ในปีนี้ พันเอกทักษ์ฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น "ตริตาภรณ์ช้างเผือก"

พ.ศ. ๒๔๙๒ เลื่อนขนรับเงินเดือนชั้น ๕๐[๕] เดือนละ ๕๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม และพอถึง ๒๘ กุมภาพันธ์ ก็ได้รับการแต่งตั้งให้ร่วมอยู่ในคณะ "เจ้าหน้าที่ตรวจข่าว" ด้วยผู้หนึ่ง ต่อมาอีก ๒ เดือนครึ่ง ได้เลื่อนตำแหน่งขนเป็น "หัวหน้าแผนกข่าว กรมเสนาธิการกลาโหม"

พ.ศ. ๒๔๙๓ ในปีนี้ได้รับบำเหน็จ เนื่องในการปฏิบัติราชการดีเป็นพิเศษ ๒ ขั้น เป็นชั้นที่ ๕๒ เดือนละ ๗๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม

๕ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทาน "เหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๙" (ชนิดเงิน)

พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนอีก ๑ ขั้น เป็นชั้น ๕๓ เดือนละ ๖๕๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม แต่ยังคงดำรงตำแหน่งเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๕ ขึ้นเงินเดือนเต็มขั้น จึงเลื่อนขึ้นอีกไม่ได้ ได้รับตำแหน่ง "รักษาราชการรองผู้อำนวยการ กองอำนวยการสัมพันธ์ต่างประเทศ กรมเสนาธิการกลาโหม" แต่คงรักษาราชการแทนหัวหน้าแผนกข่าว กรมเสนาธิการกลาโหม[๖] ผู้ต้องไปราชการต่างประเทศ เมื่อ ๒๘ มีนาคม

ต่อมาอีกไม่กี่วัน พันเอกทักษ์ฯ ก็ได้รับคำสั่งให้เป็น "กรรมการประสานงานกับคณะที่ปรึกษาช่วยเหลือทางการทหารของสหรัฐอเมริกา" (คณะกรรมการ ป.ช.ท.) อีกอย่างหนึ่ง เมื่อ ๔ เมษายน ๒๔๙๕

---

(๕) ปีนี้ได้เปลี่ยนระบบการจัดชั้นเงินเดือนใหม่อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากมีการยุบชั้นเงินเดือนอีก ๒ ขั้น

(๖) หัวหน้าแผนกข่าว กรมเสนาธิการกลาโหม ในขณะนั้น คือ พ.อ. เวก เชี่ยวเวช ได้ไปราชการต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้น เป็นชั้น ๕๔ เดือนละ ๗๐๐ บาท และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนยศขึ้นเป็น "พลจัตวา" เมื่อ ๑ มกราคม

ครั้นถึงปลายปี ได้รับคำสั่งให้เดินทางไปรับตำแหน่ง "ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบก ประจำประเทศฝรั่งเศส" กับ "รักษาราชการผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือและฝ่ายทหารอากาศประจำประเทศฝรั่งเศส" อีก ๒ ตำแหน่ง ตั้งแต่ ๑ สิงหาคม

ในปีนี้ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "ทวิติยาภรณ์ มงกุฎไทย" เมื่อ ๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนอีกชั้นหนึ่ง เป็นชั้น ๒๗(๗) เดือนละ ๗๕๐ บาท และเนื่องจากผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือตัวจริงได้ไปรับตำแหน่งแล้ว จึงยังคงทำหน้าที่เพียงเป็น "ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกประจำประเทศฝรั่งเศส" กับ "รักษาราชการผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารอากาศ" อีกตำแหน่งหนึ่ง ตั้งแต่ ๑ กุมภาพันธ์ เท่านั้น

พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือน ขึ้นเป็นชั้น ๒๘ เดือนละ ๘๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม

พอถึง ๙ กรกฎาคม มีคำสั่งแต่งตั้งให้เป็น "รองผู้อำนวยการกองอำนวยการสัมพันธ์ต่างประเทศ กรมเสนาธิการกลาโหม"

พ.ศ. ๒๔๙๙ ปีนี้ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๒๙ เดือนละ ๙๐๐ บาท พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็น "พลตรี" เมื่อ ๑ มกราคม ทั้งได้รับการแต่งตั้งให้เป็น "ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกประจำเทศเบลเยี่ยม และสวิตเซอร์แลนด์" อีก ๒ ตำแหน่ง เมื่อ ๒๖ มกราคม และในปลายปีนี้เอง ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "ทวิติยาภรณ์ ช้างเผือก"

---

(๗) ปีนี้ได้ปรับปรุงการเรียกชื่อ ชั้นเงินเดือนใหม่อีก โดยเริ่มนับเงินเดือนชั้นแรกของ นายทหารสัญญาบัตร (ว่าที่ร้อยตรี) เป็นชั้น ๑ เป็นต้นไป

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือน ขึ้นเป็นชั้น ๓๐ เดือนละ ๑,๐๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม ในปีนี้ได้รับคำสั่งให้เป็นผู้แทนกระทรวงกลาโหมไทย เข้าร่วมในการประชุมครั้งแรกของสมาคมพิพิธภัณฑ์อาวุธและประวัติศาสตร์ทหาร (Association des Musées d'Armes et d'Histoire Militaire) ร่วมกับพลเรือตรี ม.จ. กาฬัคศ คัศกุล ที่กรุงโคเปนเฮเกน ระหว่าง ๒๒ ถึง ๒๕ พฤษภาคม ในการนี้ พลตรีทักษ์ฯ ได้นำประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมสากลด้วย

เมื่อพลตรีทักษ์ฯ ได้ทำหน้าที่เป็นทูตทหารอยู่ในประเทศฝรั่งเศสครบวาระแล้ว ก็ได้รับคำสั่งบรรจุเข้าเป็น "นายทหารประจำกรมข่าวทหารบก" เมื่อเดือนตุลาคม แล้วได้เดินทางกลับประเทศไทย ก่อนออกจากกรุงปารีส ได้รับ "เหรียญ Legion d'honneur, Grade de Commandeur" จากรัฐบาลฝรั่งเศส เมื่อ๑๐พฤศจิกายน ได้กลับถึงพระนครเมื่อ ๑ ธันวาคม ปีเดียวกัน และได้เข้าดำรงตำแหน่ง "รองผู้อำนวยการกองอำนวยการศึกษาและวิจัย กรมเสนาธิการกลาโหม" และ "รักษาราชการรองผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร กรมเสนาธิการกลาโหม" อีกตำแหน่งหนึ่ง แต่ต่อมาอีก ๑๒ วัน ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น "ผู้อำนวยการกองอำนวยการศึกษาและวิจัย กรมเสนาธิการกลาโหม" แต่เพียงตำแหน่งเดียว จึงต้องเป็น "ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร กรมเสนาธิการกลาโหม" ตามข้อผูกมัดที่ปรากฏอยู่ในระเบียบกระทรวงกลาโหม ว่าด้วยวิทยาลัยป้องกันราช-อาณาจักร ๒๔๙๘ อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้เลื่อนเงินเดือนขึ้นเป็นชั้น ๓๑ เดือนละ ๑,๑๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม ตำแหน่งคงเดิม

พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้นรับชั้น ๓๒ เดือนละ ๑,๒๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม (แต่ภายหลังได้ปรับชั้นเงินเดือนใหม่ เป็นชั้น ๓๒ เดือนละ ๗,๒๐๐ บาท เมื่อ ๑ พฤศจิกายน) และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศขึ้นเป็น "พลโท" ในวันเดียวกัน

๘ กันยายน ได้มีคำสั่งให้เป็นผู้แทนของกระทรวงกลาโหม เข้าร่วมประชุมในคณะกรรมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ที่รัฐบาลตั้งขึ้น เพื่อพิจารณาการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหาร พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา และพิพิธภัณฑ์ตำรวจ

(ในเรื่องพิพิธภัณฑ์ทหารนี้ เป็นด้วยว่า หลังจากที่พลโททักษ์ฯ ได้เข้าร่วมประชุมเรื่อง พิพิธภัณฑ์ทหาร กับ สมาคม พิพิธภัณฑ์อาวุธ และ ประวัติศาสตร์ทหาร ที่กรุงโคเปนเฮเกนมาแล้ว ก็รู้สึกว่ามีความสนใจและรู้สึกสนุกต่องานพิพิธภัณฑ์มาก ได้พยายามสะสมหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น และเมื่อมีโอกาสก็จะเที่ยวดูพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ เสมอ เคยปรารภให้ใคร ๆ ฟังบ่อย ๆ ว่า จะพยายามให้มีพิพิธภัณฑ์ทหารขึ้นในประเทศไทยสักแห่งหนึ่งให้จงได้ เพราะได้ทำทางไว้กับสมาคมพิพิธภัณฑ์อาวุธและประวัติศาสตร์ทหารสากลแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ และโดยเหตุนี้เอง จึงถือได้ว่าเป็นแรงหนึ่งที่ให้กำเนิด "กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร" ขึ้นในกรมการศึกษาวิจัย ใน พ.ศ. ๒๕๐๔)

เมื่อ ๑๕ กันยายน ได้รับการแต่งตั้ง ให้เป็นกรรมการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบข้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ..... อีกอย่างหนึ่ง และปลายปีได้รับ พระราชทาน เครื่อง ราชอิสริยาภรณ์ สูงขึ้นอีก ชั้นหนึ่ง คือ **ประถมาภรณ์มงกุฎไทย** เมื่อ ๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๕๐๓ เลื่อนชั้นเงินเดือนขึ้นรับชั้น ๓๓ เดือนละ ๗,๖๕๐ บาท และอยู่ในตำแหน่งเดิม

๒๐ มีนาคม ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอนุกรรมการข้าราชการพลเรือน (อ.ก.พ.) วิสามัญ เกี่ยวกับนักเรียนในต่างประเทศ นอกจากนั้นยังได้รับการแต่งตั้งให้ช่วยเหลืองานเกี่ยวกับสภามั่นคงแห่งชาติอีก ๒ อย่าง คือ "ช่วยราชการสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ" เมื่อ ๑๐ กุมภาพันธ์ กับเป็น "กรรมการร้อยกรองงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ" เมื่อ ๑๕ กุมภาพันธ์

ในปีนี้ พลโททักษ์ฯ ได้รับพระราชทาน "เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๓" เมื่อ ๑๐ มิถุนายน

พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนขั้น ๓๔ เดือนละ ๘,๐๐๐ บาท ตั้งแต่ ๑ มกราคม และโดยเหตุที่ได้มีระเบียบกระทรวงกลาโหม ว่าด้วยการกำหนดหน้าที่ส่วนราชการในกองบัญชาการทหารสูงสุด พ.ศ. ๒๕๐๔ เกิดขึ้นใหม่ จึงได้มีการปรับปรุงการบังคับบัญชาและตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ในกองบัญชาการทหารสูงสุดเสียใหม่ ตั้งแต่ ๑ มกราคม ๒๕๐๔ พลโททักษ์ ฯ จึงได้รับตำแหน่งประจำในกองบัญชาการทหารสูงสุด ๒ ตำแหน่ง คือ

๑. เจ้ากรมการศึกษาวิจัย

๒. ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

นอกจากนั้น ยังมีหน้าที่บังคับบัญชารับผิดชอบ โรงเรียนเตรียมทหาร และโรงเรียนช่างฝีมือทหารอีกด้วย

ส่วนหน้าที่ปลีกย่อยนั้นยังมีอยู่อีกเป็นจำนวนมาก เฉพาะที่สอยได้นั้นทราบแต่เพียงว่าในวันถึงแก่กรรมนั้น พลโททักษ์ ฯ ได้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ อยู่ดังนี้

๑. กรรมการร่างพระราชกฤษฎีกาความมั่นคงแห่งชาติ

๒. ประธานกรรมการปรับปรุงกิจการทหารหญิง

๓. กรรมการ อ.ก.พ.

๔. กรรมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ

๕. กรรมการบัญญัติศัพท์แห่งชาติ

๖. ประธานกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ทหาร

๗. กรรมการและเลขานุการสมาคมนักเรียนเก่าภาคพื้นยุโรป

จากบันทึกประวัติสังเขปที่นายทหารจะต้องทำไว้ ที่กรมการศึกษาวิจัยนั้น ในหัวข้อราชการพิเศษ ได้ย่งว่า พลโททักษ์ ฯ มีโอกาสไปปฏิบัติราชการพิเศษสำคัญ ๆ หลายครั้ง แต่มิได้มีรายละเอียด ดังนี้.–

๑) ร่วมอยู่ในคณะทูตสังเกตการณ์ ยุทธภูมิแปซิฟิค

๒) ร่วมอยู่ในคณะทูตทหารไทยที่เปิดสัมพันธไมตรีทางการทหารกับสหราชอาณาจักรอังกฤษและอเมริกา

๓) ร่วมอยู่ในคณะทูตของกรมเสนาธิการกลาโหม

๔) เป็นที่ปรึกษาฝ่ายกิจการทหารของคณะผู้แทนไทยที่นครเยเนวา

๕) ร่วมอยู่ในคณะทูตสันถวไมตรีของกระทรวงการต่างประเทศเยี่ยมพม่า

๖) ร่วมอยู่ในคณะทูตทหารเยี่ยมสาธารณรัฐเวียตนาม

๗) เป็นผู้แทนกระทรวงกลาโหมในการเป็นพยานการทิ้งระเบิดปรมาณู

เนื่องจากว่าในปี ๒๕๐๔ นี้ นอกจาก พลโททักษ์ฯ จะมีตำแหน่งหน้าที่ต้องบริหารมากมายหลายตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ยังต้องปฏิบัติราชการพิเศษนอกจากหน้าที่อีกหลายอย่าง ซึ่งทำให้ต้องใช้เวลาค้นคว้าเตรียมงานของตนที่บ้านเพิ่มมากขึ้นอีก ไม่แต่เท่านั้น ตำแหน่งหน้าที่ยังยังคับให้ต้องไปในงานสังคมต่าง ๆ ที่ทางราชการหรือบุคคลจัดขึ้น ทำให้เวลาของการพักผ่อนตามปกติที่มีน้อยอยู่แล้ว กลับยิ่งถูกบีบให้เหลือน้อยลงไปอีก จนเป็นที่ทราบว่า พลโททักษ์ฯ ไม่เคยเข้านอนพักผ่อนก่อนสองยามสักวันเดียว ทั้งยังได้สั่งให้คนภายใต้บังคับบัญชาปฏิบัติเช่นนั้นด้วย

ในที่สุดร่างกายของ พลโททักษ์ฯ ที่เคยล่ำสันแข็งแรง ก็เริ่มอ่อนแอลง ประกอบกับเป็นโรคกระเพาะ ที่แรกก็ทำงานไปได้ จนกระทั่งเป็นหนักขึ้น ถึงกับต้องพักอยู่กับบ้านเฉย ๆ ตามคำแนะนำของนายแพทย์เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ เมื่อกลางเดือนมิถุนายน แต่เนื่องด้วยเป็นคนไม่เคยหยุดงานมาก่อน ระหว่างนั้นจึงกลายเป็นโรคห่วงงานขึ้นอีก ต้องติดต่อสั่งงานทางโทรศัพท์ไม่เว้นแต่ละวัน และยิ่งไปกว่านั้น ได้หยุดพักผ่อนไม่ทันครบกำหนดก็พยายามจะเข้าแถลงเรื่องโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารในที่ประชุมสภากลาโหม เมื่อ ๒๓ มิถุนายน

แต่บังเอิญวันนั้น พลโททักษ์ฯ ไม่ได้เข้าแถลงในที่ประชุมตามที่ตั้งใจไว้ เพราะเวลาของการประชุมหมดลงเสียก่อน แต่ก็มันหมายว่าจะเข้าประชุมคราวหน้าให้จงได้ ออกจากที่ประชุมแล้ว แทนที่จะกลับบ้านไปพักผ่อน กลับเลยไปตรวจงานในหน่วยต่าง ๆ อยู่จนกระทั่งเย็น

นับจากวันนั้นมา พลโททักษ์ฯ ไม่ยอมพักรักษาตัวอยู่กับบ้านอีก ทั้งๆ ที่โรคกระเพาะยังไม่หาย ทั้งนี้ก็เพราะเป็นห่วงงาน ในที่สุดได้เดินทางไปศึกษาภูมิประเทศตามชายฝั่งตะวันออกของอ่าวไทย ร่วมกับนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ตั้งแต่ ๕ ถึง ๙ กรกฎาคม ๒๕๐๔ เมื่อกลับมาถึงยังไม่ทันจะพักผ่อนให้หายเหนื่อย รุ่งขึ้น (๑๐ กรกฎาคม) ก็ต้องไปในงานแต่งงาน, งานฉาปนกิจ และตอนค่ำต้องไปร่วมในงานเลี้ยงกับชาวต่างประเทศอีก แต่ร่างกายเพลียเต็มที จึงได้ล้มป่วยลงในระหว่างทางยังไม่ทันถึงบริเวณงาน และปรากฏว่าอาการมากถึงกับต้องนำตัวส่งโรงพยาบาลพระมงกุฎฯในคืนนั้น ระหว่างที่นอนป่วยอยู่บนเตียงนั้น ก็ไม่วายที่จะถามข่าวคราวการงานที่ได้มอบไว้ให้ และสั่งเพิ่มเติมให้กลับไปปฏิบัติต่อไปอีก เป็นเช่นนี้ทุกครั้งที่พบหน้าผู้ใต้บังคับบัญชาที่ไปเยี่ยม นายแพทย์จึงต้องสั่งห้ามมิให้แขกเยี่ยม ร่างกายได้พยายามต่อสู้กับโรคภัยภายในที่นายแพทย์บอกว่า โรคชนิดนี้นาน ๆ จึงจะพบสักรายหนึ่ง ร่างกายจึงค่อย ๆ อ่อนเพลียลงไปทุกที จนสุดความสามารถที่นายแพทย์จะเยียวยาได้ จึงได้ถึงแก่กรรมโดยอาการสงบ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎฯ ในวันอาทิตย์ที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ เวลา ๐๑.๑๕ น.

ตามประวัติงานในราชการอย่างย่อ ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้เป็นผู้ใฝ่ใจหาความรู้ใส่ตนมาตั้งแต่เด็ก และเป็นนายทหารชั้นผู้น้อย จนกระทั่งถึงเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ อย่างสม่ำเสมอเป็นลำดับมา พลโททักษ์ฯ จึงเป็นผู้รอบรู้ทันสมัย ไม่เคยล้าหลัง มีลักษณะเหมือนดาบคู่มือของผู้บังคับบัญชาที่ลับคมกริบอยู่เสมอ เหมาะ

แก่การใช้งานทุกชนิดและทุกโอกาส โดยเหตุนี้เอง จึงเป็นผลสะท้อนให้ได้รับมอบเข้าดำรงตำแหน่งและร่วมอยู่ในคณะกรรมการบริหารงานที่สำคัญ ๆ ของประเทศ และของกิจการทหารอยู่หลายตำแหน่ง จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

ฉะนั้น การที่พลโททักษ์ฯถึงแก่กรรมไปนี้ จึงเป็นการสิ้นงานและโครงการที่กำลังดำเนินอยู่ และที่จะทำต่อไปในภายหน้ามากมายหลายอย่าง เท่ากับราชการทหารได้สูญเสียเครื่องมือสำคัญซึ่งยากที่จะหาทดแทนได้ไปอย่างหนึ่งอย่างน่าเสียดายยิ่ง และทำให้เป็นที่ลำยากใจแก่ผู้บังคับบัญชาที่จะเลือกผู้เข้ามาปฏิบัติงานแทนไม่น้อย

จึงถือได้ว่า พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นบุคคลตัวอย่างทางราชการได้ผู้หนึ่ง แม้ว่าร่างกายจะแตกดับไปแล้วตามวิสัยของสัตว์โลกทั้งหลาย แต่คุณงามความดีก็ยังปรากฏอยู่เสมอ สมดั่งพุทธภาษิตที่ว่า

“ รูปฺ ชีรติ มจฺจานำ นามโคตฺตำ น ชีรติ ”

รูปกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมแตกสลายไป
ส่วนชื่อและสกุลย่อมไม่สูญ.

□□

นักเรียนนายร้อย ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ในเครื่องแบบ มหาดเล็ก ถวาย การ รับใช้
พระบาท สมเด็จ พระปกเกล้า เจ้าอยู่หัว

ข้าพเจ้ามีความอาลัย .....เป็นล้นพ้น

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายกรัฐมนตรี
ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

แม้จะทราบดีว่า วัฏฏะสงสารอันได้แก่การ เกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นสิ่งที่ไม่มีผู้ใดจะหลีกเลี่ยงพ้น แต่การจากไปอย่างกระทันหันของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เมื่อ ๑๖ ก.ค. ๐๔ ด้วยโรคตับอ่อนอักเสบนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกโศกสลดและใจหาย ข้าพเจ้ายังจำได้ดีว่า เราได้พบปะกันเมื่อสองเดือนที่แล้วที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ในวันที่ข้าพเจ้าไปเป็นประธานในพิธีเปิดและบรรยายพิเศษแก่สถาบันแห่งนั้น ท่านผู้นี้ยังแข็งแรงสดชื่น แต่ครั้งหลังที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลพระมงกุฎ ฯ นั้นตรงกันข้าม ท่านผู้นี้อยู่ในสภาพที่ร่วงโรยด้วยโรคภัยไข้เจ็บรัดรึงตัว แต่ด้วยกำลังใจอันเข้มแข็งก็ยังได้ปรารภถึงความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองและกองทัพให้ข้าพเจ้าฟัง แต่แล้วในวาระต่อมาชั่วระยะเวลาอันสั้น ท่านก็ต้องมีอันต้องจากไปอย่างไม่มีวันกลับ เหลือไว้แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณอันสูงส่งในท่ามกลางความอาลัยรักแก่บรรดาผู้ที่อยู่เบื้องหลัง

ข้าพเจ้าได้รู้จัก พลโท ทักษ์ ฯ มานาน ตั้งแต่ยังเป็นเด็กใน รร. นายร้อยทหารบก จนออกรับราชการเป็นนายทหารบีนใหญ่ชั้นผู้น้อย แล้วย้ายมาเป็นนายทหารรถรบในระยะที่เริ่มก่อตั้งหน่วยรถรบใหม่ ๆ และมีความสนิทสนมคุ้นเคยต่อมาจนกระทั่งออกไปศึกษาและรับราชการในประเทศฝรั่งเศส ตลอดจนเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในกองบัญชาการทหารสูงสุด ได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร และเจ้ากรมการศึกษาวิจัยในที่สุด

เท่าที่เห็นมา ข้าพเจ้ายอมรับว่าท่านผู้นั้นเป็นคนดีจริง ๆ และดีตลอดมา จนได้รับพระราชทานยศเป็นพลโทเมื่ออายุเพียง ๔๗ ปี ก็ด้วยความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่ราชการเป็นสำคัญ เป็นผู้ที่มีหลักการดี อำนวยการดี และริเริ่มดี โดยยึดหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเป็นหลักปฏิบัติงาน ไม่ว่างานนั้น ๆ จะลำบาก ยากเย็น สักเพียงใด ก็มุ่งมั่น กระทำจนสำเร็จด้วย ความวิริยะอุตสาหะ ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินหรือเคยเห็นพลโททักษ์ ฯ บ่นว่างานนั้นลำบาก งานนี้ยาก คงตั้งหน้าทำเรื่อยไปด้วยความสนุกสนาน ร่าเริง ฉับไว และก้าวหน้าอยู่เสมอ จนบางครั้งข้าพเจ้าเองในฐานะที่เป็นผู้บังคับบัญชา และได้ทราบถึงผลงานอันดีเด่นของพลโททักษ์ ฯ อดจะเว้นชมเชยเสียมิได้

อีกเรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวถึงก็คือ ความมีนิสัยใจคอสมเป็นสุภาพบุรุษและเป็นชายชาติทหาร มีความซื่อสัตย์ มั่นคง มีวินัยอันดีเลิศ และแข็งแกร่งแต่สุภาพอ่อนโยน รักเพื่อนฝูง เจรจาไพเราะ เมื่อจะให้คำปรึกษาหารือหรือแถลงความคิดเห็นใดๆ ก็เต็มไปด้วยเหตุผลและวิชาการ สมกับที่ดำรงตำแหน่งครูอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ในด้านส่วนตัวเท่าที่ข้าพเจ้าทราบก็เป็นผู้ที่ได้ก่อร่างสร้างตัวมาด้วยตนเอง มีชีวิตครอบครัวอันราบรื่นผาสุข มีความรักใคร่ภริยาและบุตร ได้พยายามให้การศึกษาบุตรธิดาอย่างเต็มความสามารถ จนได้ไปศึกษาต่างประเทศทุกคน สรุปรวมความว่า ท่านผู้นี้มีความดีครบถ้วนทุกสถาน เป็นแบบฉบับของข้าราชการที่ดีทั้งหลายและนับว่าเป็นหัวหน้าครอบครัวตัวอย่าง ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน ด้วยเหตุฉะนี้ ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ข้าพเจ้าจึงรู้สึกเสียดายที่ต้องสูญเสียผู้ร่วมงานที่เข้มแข็งและเป็นหลักของกองทัพผู้หนึ่งไปในครั้งนี้ สำหรับภายในส่วนตัวนั้น ข้าพเจ้ามีความอาลัยในการสูญเสียมิตรรักผู้นี้เป็นล้นพ้น จะด้วยญาณวิถีใด ๆ ก็ตาม ขอได้โปรดทราบว่า ข้าพเจ้านิยมสรรเสริญในตัวท่าน แม้ชีวิตร่างกายจะแตกสลายไป แต่คุณงามความดีของท่านย่อมปรากฏอยู่ ซึ่งข้าพเจ้าจะขอยกย่องเทอดทูนตลอดไปชั่วกาลนาน

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมจิตอธิฐาน ขออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ได้โปรดช่วยพิทักษ์รักษาดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มิตรที่รักของข้าพเจ้า ให้ไปสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ และประสบสุขวิบูลย์ผลในสัมปรายภพ ในภายภาคหน้าทุกประการ.

□□

ด้วยความอาลัย

พลเอก ถนอม กิตติขจร
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
ผู้บัญชาการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

ข้าพเจ้ารู้จัก พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ภายหลังข้าพเจ้า ๖ ปี อยู่ชั้นต่ำกว่า ๒ ชั้น และข้าพเจ้าได้เป็นครูฝึกทหารราบท่ามือเปล่าให้ จึงทราบว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้มีความเข้มแข็ง อดทน ขยันหมั่นเพียร และซื่อสัตย์สุจริตมาตั้งแต่เด็ก เมื่อเติบโตขึ้นจนเรียนสำเร็จออกรับราชการเป็นนายทหารแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้พบปะอยู่เสมอ จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จึงได้มีโอกาสปฏิบัติหน้าที่ราชการร่วมกันอย่างใกล้ชิด เมื่อข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร และ พลโททักษ์ฯ เป็นผู้อำนวยการของวิทยาลัยแห่งนี้

ตลอดเวลาที่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ปฏิบัติหน้าที่นี้อยู่ กิจการของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้เจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ นักศึกษาในสถาบันแห่งนี้ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในกระทรวง ทบวงกรมต่าง ๆ ของประเทศ ต่างก็ยอมรับนับถือว่า สถาบันแห่งนี้เป็นสถาบันที่ให้การศึกษาสูงสุด ข้าราชการจะได้รับความรู้เกี่ยวกับนโยบายและความมั่นคงของชาติอย่างกว้างขวาง ทุกท่านรู้สึกว่าชื่นชมยินดีในวิชาความรู้ที่ได้รับจากสถาบันการศึกษาแห่งนี้ไม่น้อย

การที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ก็เพราะ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการฯ ของสถาบันแห่งนี้เป็นกำลังสำคัญ ช่วยบริหารให้งานในด้านการศึกษาของวิทยาลัยบรรลุผลสำเร็จอย่างดียิ่ง ทั้งนี้ เนื่องด้วยบุคคลิกลักษณะและสมรรถภาพอันสมบูรณ์ของ พลโททักษ์ฯ นั้นเหมาะสมกับงานในตำแหน่งอันสำคัญนี้มาก ในด้านวิชาความรู้ แม้ว่า พลโททักษ์ฯ จะสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกของเรา และโรงเรียนเสนาธิการชั้นสูงของประเทศฝรั่งเศสแล้ว พลโททักษ์ฯ ก็ยังเป็นผู้ขวนขวายหาความรู้ ชอบอ่านตำหรับตำราในแขนงต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ในด้านการปฏิบัติงาน ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ ก็เป็นผู้ที่มีความขยันขันแข็งและกระตือรือร้นเป็นพิเศษ พลโททักษ์ฯ มีความปรารถนาอันแรงกล้า ที่จะส่งเสริมให้งานของวิทยาลัยก้าวหน้าไปเสมอ จึงพยายามริเริ่มงานใหม่ ๆ โดยมาปรึกษาหารือกับข้าพเจ้าอยู่เป็นเนืองนิจ พลโททักษ์ฯ เป็นผู้ที่มีน้ำใจโอบอ้อมอารี รักใคร่ เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างมาก และสุภาพอ่อนโยนต่อนักศึกษาและมิตรสหายทั้งหลาย ยกย่องความรู้ ความคิด ของผู้อื่น รู้จักประนีประนอมในความคิดเห็น จึงทำให้งานด้านการศึกษาของวิทยาลัยดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่ง ดังนั้น ท่านผู้อำนวยการฯ จึงเป็นที่รักใคร่นับถือจับจิตใจบรรดานักศึกษาทั้งหลาย ตลอดจนมิตรสหายทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างประเทศ

บัดนี้ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้จากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ไปอย่างกระทันหัน โดยไม่มีวันกลับมาอีก ซึ่งยังความเสียดาย และ ความเศร้าสลดอย่างสุดซึ้งแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะผู้บัญชาการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ข้าพเจ้าต้องสูญเสีย ผู้ช่วยเหลือที่สำคัญ ในการบริหารงาน ของสถาบันนี้อย่างไม่มีทางที่จะป้องกันได้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะสรรค์หาถ้อยคำใดมาบรรยาย ให้สาสม กับความรู้สึกอาลัย อาวรณ์ ครั้งนี้ได้ นอกจากจะปลอบใจตัวเองว่า

"เขาจากเราไปตามกฎธรรมชาติ ไม่มีอำนาจใดๆ จะต่อต้านการพลัดพราก จากกันเช่นนี้ได้ เขาไปดี เพราะเขาสร้างความดีไว้มากหลาย"

ข้าพเจ้าขออธิฐานอาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย อันเป็นที่พึ่งแห่งชาวพุทธทั้งหลาย ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งมวลในสากลโลก จงได้โปรดดลบันดาลวิญญาณของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้สถิตอยู่ ณ แดนสวรรค์ให้ดวงอันสงบ บำเพ็ญบารมี ณ ที่นั้นจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ในอวสาน และบรรลุถึงซึ่งปรมัตถสุขสืบไป เทอญ.

□□

ด้วยความอาลัย

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์
รองนายกรัฐมนตรี

เมื่อท่านนายกรัฐมนตรีเล่าให้ฟังว่า ท่านได้ไปเยี่ยม "ทักษ์" ซึ่งป่วยอาการหนักและแล้วได้ถึงแก่กรรมนั้น ข้าพเจ้ามิได้นึกเลยว่าหมายถึง พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เพราะไม่กี่วันก่อนนั้น ข้าพเจ้าได้พบก็เห็นว่าเป็นสุขสบายดี ไม่มีอาการป่วยแสดงออกเลย แต่อนิจจา อันที่จริงก็คือ ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ นั้นเอง ทำให้ข้าพเจ้าสลดใจร่วมความเศร้าโศกกับคุณจำเนียรสุข และครอบครัว และระลึกถึงพุทธศาสนสุภาษิตว่า อปฺปญฺจิทำ ชีวิตมาห ธีรา ปราชญ์ กล่าวว่าชีวิตนี้น้อยนัก

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ กำลังอยู่ในวัยชะมักเขม้นประกอบกิจการงานรับราชการสนองคุณชาติด้วยวิริยะอุตสาหะ ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย หรือลำยากตรากตรำแต่อย่างใด มุ่งแต่จะบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผลสำเร็จแห่งงานในหน้าที่เป็นผู้ภักดีต่อหน้าที่อย่างหาที่เปรียบได้ยาก ขวนขวายหาทางริเริ่มให้การงานเจริญก้าวหน้าอยู่เนืองนิจ

ข้าพเจ้ามีความรู้สึกเช่นนี้ ตั้งแต่ได้พบกัน ณ ปารีส และยิ่งได้มาติดต่อร่วมงานกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนมมากขึ้น ทางวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร และคณะกรรมการบัญญัติศัพท์แห่งราชบัณฑิตยสถาน ก็ยิ่งตระหนักเช่นนั้นมากขึ้น

ข้าพเจ้าได้เคยชมเชยและแสดงความยินดีต่อ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ ว่าได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ชาติอย่างยิ่งยิ่งยิ่ง

ด้วยความอาลัย

พลเอก จิร วิชิตสงคราม

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม มีความรู้ทางวิชาทหารและความรู้ทั่วไปดีเยี่ยมผู้หนึ่ง มีความขยันขันแข็งไม่อยู่นิ่งเฉย และมีความคิดที่จะให้งานในหน้าที่ก้าวหน้าต่อไปโดยไม่หยุดยั้ง และด้วยความรอบคอบ เกี่ยวกับความรอบคอบนี้ ครั้งหนึ่งได้ร่วมคณะกับข้าพเจ้าไปดูงานในอินโดจีน ระหว่างพักอยู่ที่ฮานอย เผอิญตรงกับวันเกิดของข้าพเจ้า วันเกิดครั้งนี้ข้าพเจ้ามิได้แจ้งให้ผู้ใดทราบเพราะเกรงจะเป็นการรบกวนแก่เจ้าหน้าที่รับรอง จึงตั้งใจจะฉลองวันเกิดด้วยการอยู่อย่างสงบแต่ผู้เดียว ขณะนั้นข้าพเจ้าพักอยู่ที่บ้านรับรองแต่คนเดียว ในฐานะที่เป็นนายพลตามธรรมเนียมของฝรั่งเศส นายทหารนอกนั้นพักอยู่ที่โรงแรม เมื่อข้าพเจ้าตื่นขึ้นในตอนเช้ารู้สึกประหลาดใจ ที่ได้พบกระเช้าดอกไม้งามในห้อง และในตอนสาย พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ ซึ่งขณะนั้นมียศพันเอก ได้มอบของขวัญอันเล็กน้อย ซึ่งได้เตรียมไปจากเมืองไทยสำหรับวันเกิดข้าพเจ้า การกระทำด้วยความมีน้ำใจและด้วยความรอบคอบนี้ มีค่าทางน้ำใจอย่างใหญ่หลวง และไม่มีวันลืมไปจากความทรงจำของข้าพเจ้าเลย

ในทางสังคม พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ มีอุปนิสัยอย่างที่เรียกกันว่า "เข้าไหนเข้าได้" ทั้งนี้มิใช่ในหมู่ไทยด้วยกันเองเท่านั้น แต่รวมทั้งชาวต่างประเทศด้วย เป็นผู้มีลักษณะพิเศษที่ทำความสนิทสนมกับชาวต่างประเทศได้เป็นอย่างดี และไม่ใช่อย่างที่เราเรียกกันว่า "โปร" ทำให้การติดต่อประสานงานและการขอรับการช่วยเหลือดำเนินไปด้วยดีและราบรื่นทั้งสองฝ่าย อย่างที่เรียกว่าช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผู้มีปัญญาดี ภาษาดี ก็ไม่อาจทำเช่นนั้นได้ทุกคนไป นายทหารที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ มีจำนวนอยู่อย่างจำกัดในกองทัพของเรา

การที่จะทราบว่าเป็นผู้นำ (Leadership) ที่ดีหรือไม่นั้น เราจะดูด้วยตัวของเราเองมิได้ ที่แท้นั้นจะต้องดูจากจิตใจของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา แต่จิตใจเรานั้นไม่สามารถจะดูได้ นอกจากที่แสดงออกภายนอกทางกาย ข้าพเจ้าได้ไปที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรบ่อย ๆ เกี่ยวแก่การบรรยาย ได้สังเกตเห็นผู้อยู่ในบังคับบัญชาของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการอย่างเคร่งครัดด้วยความเต็มอกเต็มใจ มิใช่เพราะหน้าที่ราชการบังคับแต่ทางเดียว แต่เป็นเพราะความเคารพรักใคร่ และไว้วางใจในตัวผู้บังคับบัญชาของเขาด้วย จึงอาจสรุปได้ว่า พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ เป็นผู้นำทหารที่ดีคนหนึ่งของกองทัพ

การจากไปของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ ก่อนถึงระยะเวลาอันควรเช่นนี้ ย่อมเป็นการสูญเสียแก่ทางราชการเป็นอย่างยิ่ง หากมีชีวิตอยู่ต่อไป จะทำประโยชน์ให้แก่ราชการทหารและประเทศชาติอีกเป็นอันมาก แต่ความตายเป็นสิ่งที่เราทุกคนหนีไม่พ้น ขอความดีที่ได้กระทำไว้จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ...

□□

พลเรือเอก หลวงชำนาญอรรถยุทธ
ผู้บัญชาการทหารเรือ

ด้วยความอาลัย

ข้าพเจ้าไม่เคยร่วมงานกับ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มากนัก แต่ในทางส่วนตัวนั้นพอจะรู้จักคุ้นเคยและรู้นิสัยใจคออยู่บ้าง พลโท ทักษ์ฯ เป็นคนรื่นเริง สนุกสนาน และสุภาพเรียบร้อย เป็นที่ชอบพอรักใคร่ของผู้บังคับบัญชา ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและเพื่อนฝูงทั่วไป รวมความได้ว่า พลโท ทักษ์ฯเข้าสมาคมกับคนได้ทุกชั้นอย่างสนิทสนมไม่มีใครรังเกียจ เป็นคนที่ไม่ชอบอยู่นิ่ง ชอบแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อประโยชน์แก่การงานในหน้าที่อยู่เสมอ จนได้รับความไว้วางใจให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาสูงสุดของกระทรวงกลาโหม

ในการที่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ต้องมาถึงแก่มรณะกรรมอย่างกระทันหันโดยไม่ได้คาดฝันเช่นนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกสลดใจมาก และอดที่จะเสียดายไม่ได้ เพราะ พลโท ทักษ์ฯกำลังปฏิบัติราชการในหน้าที่อันเป็นประโยชน์สำคัญ ของกระทรวงกลาโหมและประเทศชาติ ขอกุศลบุญราศรีที่ พลโท ทักษ์ฯได้ประกอบไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้ดลบันดาลให้วิญญาณของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ประสบแต่ความสุขสงบในสัมปรายภพเทอญ.

□□

ด้วยความอาลัย

พันเอก หลวงวิจิตรวาทการ
ปลัดบัญชาการ สำนักนายกรัฐมนตรี
เลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ

โชคชาตาได้บรรดาลให้ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้ามาหลายครั้ง ท่านเป็นรองผู้ช่วยทูตทหารบกประจำกรุงโตเกียว ในขณะที่ข้าพเจ้าเป็นเอกอัครราชทูตอยู่ที่นั่น ท่านได้เป็นผู้ช่วยทูตทหารบกประจำประเทศฝรั่งเศสและสวิตเซอร์แลนด์ ในขณะที่ข้าพเจ้าเป็นทูตอยู่ในสวิส ท่านเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้บรรยายมาหลายปี ในชั้นหลังที่สุดนี้ท่านได้เป็นผู้ช่วยเป็นกำลังของข้าพเจ้า ในงานของสภาความมั่นคงแห่งชาติซึ่งข้าพเจ้าทำหน้าที่เลขาธิการ

เนื่องจากได้ร่วมงานกันมาหลายครั้งเช่นนี้ ความรักใคร่ไมตรีจึงได้มีต่อกันมาอย่างสนิทสนม ทั้งในส่วนตัวและทางครอบครัว ซึ่งรักและนับถือกันเหมือนญาติสนิท จึงเป็นความเสียใจอย่างสุดซึ้งของข้าพเจ้า ที่ต้องสูญเสีย พลโท ทักษ์ ฯ โดยไม่คาดหมาย ข้าพเจ้าต้องสูญเสียมิตรและเพื่อนร่วมงานที่ข้าพเจ้ารักและไว้วางใจ กองทัพบกต้องสูญเสียนายทหารที่กำลังแคล่วคล่องว่องไว และมีความรู้ความฉลาดนับเป็นชั้นที่ ๑ ประเทศชาติต้องสูญเสียผู้รับใช้ที่ซื่อสัตย์และขยันขันแข็ง รวมความว่าเป็นการสูญเสียทุกทาง

เราได้แต่จะตั้งใจอธิฐานขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย ให้ช่วยคุ้มครองรักษาดวงวิญญาณอันสูงส่ง ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ให้ดำรงอยู่ในสุคติตลอดกาล มีความเกษมสำราญสมกับความดีที่ได้ทำไว้ เป็นอนุสรณ์ผั่งแน่นอยู่ในจิตใจของญาติมิตรโดยทั่วกัน

□□

ด้วยความอาลัย

พลเอก หลวงสวัสดิ์กลยุทธ
เสนาธิการทหาร

แม้ข้าพเจ้าจะรู้อยู่แก่ใจว่า มรณะกรรมของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็น อนิจจัง แต่ก็อดไม่ได้ในเรื่องความเศร้าสลดและอาลัย เช่นเดียวกับการจากไปไม่รู้กลับของผู้เป็นที่รักอื่นๆ เพราะเขาผู้นั้นเป็นคนดี มีความประพฤติสุภาพเรียบร้อย เป็นทหารที่มีวินัยเคร่งครัดเฉียบขาดโดยสม่ำเสมอ แต่ก็มีเมตตากรุณาธรรมประจำใจ และก็เป็นข้าราชการที่ซื่อสัตย์และขยันหมั่นเพียรในการสร้าง ความเจริญก้าวหน้า ให้แก่ราชการ อย่างจริงจัง จวบจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ซึ่งเกียรติคุณทั้งนี้ย่อมเป็นที่ประจักษ์แจ้งแก่ผู้ที่รู้จักมักคุ้นตลอดจนเพื่อนร่วมงานของผู้วายชนม์ โดยทั่วไป อันเป็นเหตุจูงใจให้เขาเป็นที่รักใคร่และเคารพนับถืออย่างกว้างขวาง

ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยเป็นหัวหน้าส่วนราชการอันมี พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา รวมอยู่ในส่วนราชการนั้นด้วยผู้หนึ่ง ข้าพเจ้ายอมรับว่า งานสร้างสรรหน่วยของเรา ซึ่งได้ดำเนินมาถึงขั้นที่เรียกได้ว่าเป็นปึกแผ่นมั่นคง และมีความเจริญรุ่งเรืองตามกาลเวลานั้น ข้าพเจ้าได้อาศัยกำลังความคิดและสติปัญญาของบุคคลผู้นี้ไม่น้อย ฉะนั้น การจากไปของเขาในขณะที่ราชการยังต้องการตัวเขาอยู่ และจากไปก่อนถึงวัยอันควรเช่นนี้ จึงเป็นที่น่าเสียดายและอาลัยอย่างยิ่ง

ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงบรรดาลดลให้วิญญาณอันมีค่าของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ไปสิงสถิต ณ สุคติทิพยสถานพิมานแมน ประสบสุขในสัมปรายภพอันควรแก่คติวิสัยตลอดไปเทอญ. □□

พลเอก สุทธิ์ สุทธิสารรณกร
รองผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ด้วยความอาลัย

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ล่วงลับไปอย่างน่าแสนเสียดายนี้ ไม่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาของข้าพเจ้าโดยใกล้ชิดเลย แต่ พลโท ทักษ์ฯ ใกล้ชิดในทางจิตใจกับข้าพเจ้ามาก เพราะข้าพเจ้าเคยเป็นครูสอนมาตั้งแต่ พลโท ทักษ์ฯ อยู่โรงเรียนทหารม้า (โรงเรียนชั้นผู้บังคับกองร้อย) ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ที่วังบางขุนพรหม และต่อมาเมื่อ พลโท ทักษ์ฯ เข้าโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ในชุดที่ ๒๔ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐–๘๑ พลโท ทักษ์ฯ ก็มีโอกาสกลับมาเป็นลูกศิษย์ของข้าพเจ้าอีก

ท่านผู้เป็นนายทหารที่มีอาวุโส (ทางอายุ) คงทราบว่าโรงเรียนเสนาธิการทหารบกของเรานี้ได้สลายไปครั้งหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และมาก่อตัวขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นตัวยืนโรงในกรมเสนาธิการทหารบก (เป็นกรมเสนาธิการทหารบกบ้าง เป็นกรมยุทธการทหารบกบ้าง สุดแต่ถูกบรรดาล) ระหว่างที่ข้าพเจ้าประจำแผนกที่ ๓ กรมเสนาธิการทหารบกนั้น ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ฟื้นฟูโรงเรียนเสนาธิการขึ้นใหม่ ฉะนั้นจึงต้องทำหน้าที่ต่างๆ อาทิเช่น เป็นนายทหารคนสนิทของผู้อำนวยการโรงเรียน (พลโท พระยาอภัยสงคราม เสนาธิการทหารบก เป็นผู้อำนวยการโดยตำแหน่ง), เป็นรองผู้อำนวยการ, เป็นครูบาอาจารย์เสร็จไปในตัว รวมความว่าข้าพเจ้าต้องตั้งตัวเป็นอาจารย์จำเป็น

สอน พลโท ทักษ์ฯ เกือบทุกวิชา นิสัยของ พลโท ทักษ์ฯ ออกจะรุนแรง, รวดเร็ว, โผงผาง สมเป็นทหารม้า การสอนของข้าพเจ้าจึงต้องใจเย็น เต็มไปด้วยเหตุผล จนบัญหาทุกอย่างลูกศิษย์ต้องเชื่อและยอมนิ่ง โดยยอมจำนนไปเองด้วยเหตุนี้ พลโท ทักษ์ฯ จึงเรียกข้าพเจ้าว่าอาจารย์จนวันสุดท้ายที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔

ในเวลาปกติ แม้ พลโท ทักษ์ฯ จะเป็นนายทหารผู้ใหญ่ชั้นนายพลแล้วก็ตาม แต่เมื่อมีเรื่องกลัมใจทั้งในเรื่องราชการและส่วนตัว ก็มักจะไปขอปรึกษาเพื่อผ่อนความทุกข์ใจกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ให้คำแนะนำและช่วยเหลือตามประสาญาติตลอดมา และยังคิดว่าลูกศิษย์คนนี้อนาคตจะดีกว่าข้าพเจ้า

ในวันที่ข้าพเจ้าไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลฯ พลโท ทักษ์ฯ ได้พูดกับข้าพเจ้าด้วยดี จนข้าพเจ้ามั่นใจว่าอาการคงจะดีขึ้นมาก และขอผัดว่าเก็บเอาไว้พูดกันมากๆ ในเมื่อมาเยี่ยมในวันต่อมา และตัวเองก็คิดใจว่าจะฟื้นคืนหายจริงๆ พอทราบข่าวว่าถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ทำให้ข้าพเจ้างงและเสียวเข้าหัวใจ เหมือนเสียน้องชายไปคนหนึ่ง แต่ความตายไม่มีใครจะหนีพ้น ทุกคนจะต้องประสบเข้าสักวันหนึ่ง และเมื่อ พลโท ทักษ์ฯ จากพวกเราไปแล้ว จากไปอย่างไม่มีวันกลับ คงเหลือแต่คุณงามความดีที่ได้ประกอบไว้ให้พวกเราเห็น จึงขอให้คุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ได้ช่วยน้อมนำดวงวิญญาณของ พลโท ทักษ์ แสนวงศ์ ณ อยุธยา ไปสิงสถิต ณ สรวงสวรรค์ และขอได้ทราบเถิดว่าพวกเราที่มาชุมนุมให้เกียติในการพระราชทานเพลิงศพในวันนี้ ต่างยังระลึกถึงคุณงามความดีของท่านอยู่เสมอชั่วนิรันดร.

□□

ด้วยความอาลัย

พลเอก หลวงหาญสงคราม

เนื่องจากข้าพเจ้าได้รับหนังสือของพลตรี โชติ คล่องวิชา รองผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรพร้อมด้วยหนังสือของคุณจำเนียรสุข เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ขอคำไว้อาลัย พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เพื่อลงพิมพ์ในหนังสือชำร่วย เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาสในวันจันทร์ที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๔

ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่งในอันที่จะเขียนคำไว้อาลัย พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรด้วยความตั้งใจจริง เพราะท่านผู้นี้ได้เคยร่วมราชการในสมัยปรับปรุงกรมเสนาธิการกลาโหมให้เข้ากับการจัดการกองทัพไทยให้ทันกับสมัยที่โลกกำลังก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ปฏิบัติงานในหน้าที่ได้ผลดีเป็นที่ไว้วางใจของทางราชการ จึงได้ถูกส่งไปศึกษายังโรงเรียนเสนาธิการของประเทศฝรั่งเศส และได้เรียนสำเร็จเป็นผลดีในชั่วเวลาอันจำกัด ต่อมาก็ได้ถูกส่งไปเป็นทูตทหาร ณ ประเทศฝรั่งเศสอีก ในระหว่างปฏิบัติหน้าที่ทูตทหารนั้น ท่านผู้นี้ยังได้ศึกษาวิทยาการในการป้องกันราชอาณาจักรของประเทศฝรั่งเศสอีกเป็นการส่วนตัว และเมื่อกลับประเทศไทยก็ได้นำวิทยาการนั้นมาใช้ในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรของประเทศไทย อันเป็นประโยชน์ใหญ่ยิ่งแก่กองทัพไทยและแก่ประเทศไทยอย่างกว้างขวางอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา นับเป็นบุคคลตัวอย่างของนายทหารชั้นผู้ใหญ่แห่งกองทัพไทยและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั่วไป เพราะท่านผู้นี้มี

ความรอบรู้และเชี่ยวชาญในวิทยาการทหาร สามารถปฏิบัติหน้าที่ผู้อำนวยการในวิทยาลัยป้องกันฯให้เป็นคุณประโยชน์แก่กองทัพไทยและแก่ประเทศชาติ ดังปรากฏแก่บรรดาศานุศิษย์ที่ได้มาศึกษาในวิทยาลัย ฯ นี้มาแล้ว และเป็นผู้ที่มีคุณธรรมอย่างสูง โดยท่านผู้นี้ได้พยายามศึกษาในพระปริยัติธรรมจนมีความรู้ แล้วนำไปปฏิบัติจนรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวธรรมอันมีสุคติภพเป็นที่หมายในเบื้องหน้า ซึ่งทุกคนควรจะนำไปเป็นตัวอย่างในการนับถือพระพุทธศาสนา ในอันที่จะต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของบรมศาสดาควบคู่พร้อมกันไปจึงจะบังเกิดผล เฉพาะอย่างยิ่ง การแก้ปัญหาเยาวชนที่เสื่อมศีลธรรมนั้น จะต้องแก้ที่อาหารจิตพร้อมกับอาหารกาย (วัตถุเป็นอาหารกาย พระธรรมเป็นอาหารจิต) จึงจะได้ผล ขอท่านที่มีจิตเป็นกุศล จงพิจารณาและนำไปปฏิบัติ ซึ่งจะเป็นผลดีแก่ประเทศชาติในอนาคตต่อไป

เนื่องจากท่านผู้นี้มีคุณธรรมสูงจึงสามารถยังคับจิตให้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความขยันหมั่นเพียรและซื่อสัตย์จนบังเกิดเป็นผลดีแก่ทางราชการมาตามลำดับจนได้รับพระราชทานยศเป็นพลโทในกองทัพบก ทั้งนี้เพราะคุณวุฒิอันประกอบด้วยคุณธรรมส่งเสริมแก่ตนของตนเอง ซึ่งจะหาบุคคลชนิดนี้ได้ยากมาก

เมื่อท่านผู้นี้ได้มาด่วนมรณะกรรมในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญและหาตัวแทนได้ยากเช่นนี้ ย่อมยังความเศร้าสลดแก่บรรดาผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา ตลอดจนครอบครัวมิตรสหายและบรรดาศานุศิษย์เป็นธรรมดา ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอชักชวนให้ท่านทั้งหลายที่กล่าวมาแล้วจงน้อมจิตอธิฐานให้ดวงวิญญาณของพลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยาจงไปสู่สุคติภพมีพระนิพพานเป็นที่หมายในเบื้องหน้าด้วยเทอญ.

□□

พันโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ร่วมเดินทางไปในคณะทูตสันถวไมตรีทหารบก เยือนสหรัฐอเมริกา เมื่อ ๒๔๙๐ ได้เข้าเยี่ยมคำนับ พลเอกพิเศษ ไอเซนเฮาว์ เสนาธิการทหารบกสหรัฐฯ

ในที่ประชุมศาลโลก ณ นครเจนีวา ๒๖ เมษายน ๒๔๙๗

ในที่ประชุมสหพันธ์ทหารผ่านศึกแห่งโลก
ครั้งที่ ๔ ณ กรุงเฮก พ.ศ. ๒๔๙๖

"General and Mrs. Graves B. Erskine send their sincere and heartfelt condolences to Madame Senivongs Na Ayudhya on the death of General Thak. He was highly regarded by all who knew him in the free world."

GRAVES B. ERSKINE
General, U.S. Army
Assistant to the United States Secretary of Defense

I am deeply saddened by the news of the death of your husband. General Thak was a distinguished soldier and a true patriot whose loss will be mourned by all who cherish freedom. Please accept my sincere condolences.

LYMAN L. LEMNITZER
General, U.S. Army
Chairman, United States Joint Chiefs of Staff

I am deeply grieved to learn of the death of General Thak and extend condolence to Supreme Headquarters and the Royal Thai Army for the untimely loss of a loyal and highly capable officer and a good friend. Please extend my deepest to the family.

BRIARD P. JOHNSON
Major General, U.S. Army
The Chief, JUSMAG

Australian Embassy
Bangkok.

19 th July

Dear Madame Tak,

We are leaving tomorrow for Australia for six weeks. Before we go I want to tell you how very sorry my husband and I were to here that General Tak had passed away. He was such a lively and kind person and we are indeed very sad for you and your children.

We shall return to Bangkok in September and I hope that you will allow me to come and see you then.

With our deepest sympathy and warmest regards.

Affectionately,
Roxana Booker

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA

Bangkok, July 24.

Dear Khun Chamniensuk:

Mrs. Unger and I have just returned from ten days in Pathaya and have only now learned of your husband's death. I had learned of his illness just before leaving for Pathaya and wrote the unopened note which you will find enclosed with this letter; I was truly shocked when I was informed of the sad news.

You know, I am sure, how very fond both Mrs. Unger and I were of the General and we want to extend to you our most profound sympathy. Should there be any way in which we could be helpful at this time please let us know.

Sincerely yours,

Leonard Unger

Leonard Unger

Nang Chamniensuk Senivongs,
c/o National Defense College,
Ministry of Defense.

ขอแสดงความยินดีกับ นักศึกษา วปอ.ชุดที่ ๑

ด้วยความอาลัย

พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์
รองเสนาธิการทหาร
รองประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๑

ในหนังสืออนุสรณ์ฉบับนี้ ได้มีท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายได้กล่าวถึงคุณงามความดี ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มามากแล้ว ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสไม่กล่าวซ้ำอีก เพราะหน้ากระดาษจำกัด

สิ่งที่ข้าพเจ้าต้องการถ่ายทอดมายังท่านทั้งหลายก็คือ พลโท ทักษ์ ฯ ได้มีความนึกคิดอย่างไร ในระยะเวลาก่อนที่จะลาจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับมา ข้าพเจ้ามีความสนิทสนมกับ พลโท ทักษ์ ฯ ในระยะที่ได้มารับราชการร่วมกันในกรมเสนาธิการกลาโหม และกองบัญชาการทหารสูงสุดนี้เป็นอย่างมาก มีปัญหาอะไรก็มาร่วมปรึกษาหารือให้ข้อคิดเห็นร่วมกัน สิ่งที่ปรึกษากันนั้นไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากความต้องการที่จะเห็นกองทัพไทยและประเทศไทยเจริญก้าวหน้าขึ้นไปตามความเหมาะสมกับฐานะของประเทศ ทั้งในด้านจิตใจและวัตถุ ผลของการพิจารณาก็มีความเห็นร่วมกันว่า วัตถุนั้นทำให้เจริญได้ง่าย มีเงินมีกำลังก็สร้างได้ นอกจากนั้นยังได้รับความช่วยเหลือจากมิตรต่างประเทศอีก ทำให้ความเจริญทางวัตถุก้าวหน้าไปไกล

แต่เมื่อมานึกถึงความเจริญทางจิตใจ เราทั้งสองก็ประสบปัญหาอย่างมากมาย เพราะจิตใจนี้มีความหมายและความสำคัญลึกซึ้งมาก จิตใจเป็นของที่วัดไม่ได้ทราบไม่ได้

ว่าใครมีจิตใจอย่างใด จิตใจเป็นต้นพลังที่จะสั่งงานไปให้เกิดความคิดและการปฏิบัติ ดังนั้นจิตใจจึงเป็นสิ่งที่จะต้องพิจารณาเป็นอันดับแรก เพราะมีอำนาจสูงสุดที่จะทำคนให้เป็นคนดีหรือคนเลว การอบรมขั้นต้นแก่อนุชนนั้นเป็นพื้นฐานอันหนึ่งที่จะได้ประชากรที่เป็นกำลังสมบูรณ์ของชาติและพร้อมกันนั้นผู้ใหญ่จะต้องทำตัวอย่างที่ดีแก่อนุชน คำกล่าวที่ว่าเด็กในวันนี้คือผู้ใหญ่ในวันข้างหน้าเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่มีปัญหา แต่ถ้าผู้ใหญ่ในวันนี้ทำตัวอย่างที่ไม่ดีให้ผู้ใหญ่ในวันข้างหน้าเห็นแล้วก็เป็นสิ่งที่น่าเสียใจ ที่ผู้ใหญ่ในวันข้างหน้าของเราจะไม่ดีไปกว่าผู้ใหญ่ในวันนี้ ประเทศชาติก็คงจะยืนสงบนิ่งไม่ก้าวหน้าเหมือนกับรถรางของเราในกรุงเทพ ฯ ซึ่งหยุดที่รางหลีกคราวละหลาย ๆ นาที สรุปแล้วก็ลงเอยกันว่า คนควรจะมีหลักจิตใจของตนเองว่า

๑. ถ้าเราจะอยากให้ผู้อื่นเป็นพลเมืองดี เราต้องทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี

๒. อย่าทำตนเป็นคนปากว่าตาขยิบ

๓. หน้าที่ ๆ ได้รับมอบต้องปฏิบัติให้เต็มที่ อย่าเห็นแก่เหนื่อยยาก แม้ตัวจะตายก็ยอม

๔. ตนจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อตนเอง
ตนจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่
ตนจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อผู้บังคับบัญชา
ตนจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อผู้ใต้บังคับบัญชา
ตนจะต้องซื่อสัตย์สุจริตต่อครอบครัว

อุดมคติต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว มีอยู่ในตัวของ พลโท ทักษ์ ฯ ทุกประการ เท่าที่ได้เขียนมาเป็นส่วนน้อย ยังมีอีกมากที่มิได้กล่าวไว้ ณ ที่นี้

พลโท ทักษ์ฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการที่ได้รับมอบอย่างสมบูรณ์ แม้ว่าจะรู้ตัวว่าป่วย ก็ยังเป็นห่วง นักศึกษาใน วิทยาลัย บ้องกัน ราชอาณาจักรโดยอุส่าห์ ผืนร่าง เดินทางไป ดูงานใน จังหวัดจันทบุรี กลับมาก็มิได้ว่างเว้นได้ไปในงานสมรสบุตรีของ พลเรือตรี ชัช จุลละรัช และ ต่อจากนั้นก็จะไปเลี้ยงรับรองพวกอเมริกันที่มาช่วยเหลือไทย แต่ไม่สามารถจะพาร่างไปได้ เพราะอาการป่วยเริ่มแสดงอาการหนักขึ้นจึงต้องรีบกลับบ้าน และจากนั้นก็ต้องไปโรงพยาบาล ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายที่ พลโท ทักษ์ฯ ได้เดินทางเข้าสู่จุดจบของชีวิต ทั้งๆที่นายแพทย์ได้พยายาม อย่างสุดความสามารถในการที่จะช่วยกู้ชีวิตให้คืนมา แต่เส้นชีวิตของ พลโท ทักษ์ฯได้สิ้นสุด เพียงแค่นั้น ประเทศไทยและกองทัพไทยได้เสียคนดีไปอีกคนหนึ่งแต่อุดมการณ์ที่ พลโท ทักษ์ฯ เคยมีอยู่ก็คงยังมีต่อไป คู่กับชื่อเสียงเกียรติคุณที่ พลโท ทักษ์ฯ ได้ปฏิบัติเอาไว้

ใบหน้าที่ยิ้มตอนสิ้นใจ ทั้งๆ ที่ตัวเองต้องปวดระบมไปทั่วสรรพางค์กายแสดงถึง การต่อสู้อันยอดเยี่ยมของชายชาติทหาร ที่ได้ให้คำสัตย์ปฏิญาณไว้ว่า

"ตัวตาย ดีกว่าชาติตาย"

ข้าพเจ้าขอสำรวมจิตอธิฐานต่อคุณพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ในสากลโลกจงได้ให้ความกรุณาต่อวิญญาณของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เพื่อนรักของข้าพเจ้าได้ไปประสบสันติสุขในสัมปรายภพทุกประการ ส่วนในภพนี้ พวกเพื่อนทั้งหลายจะจารึกชื่อ และความดีไว้ในดวงใจตลอดไป.

□□

ด้วยความอาลัย

พลเอก จิตติ นาวีเสถียร
เสนาธิการทหารบก

ในบรรดาผู้รอบรู้วิทยาการทางทหารอย่างกว้างขวาง ละเอียด ลึกซึ้ง ด้วยกันแล้ว พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา นับเป็นผู้หนึ่งที่จัดเข้าอยู่ในขั้นอาจารย์ที่แท้จริง จากความสันทัดจัดเจนในสาขางานและการได้ผ่านตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ทางด้านทหารตามลำดับ จนขึ้นมาอยู่ในตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ย่อมแสดงให้เห็นคุณวุฒิและความสามารถในด้านนี้ได้เป็นอย่างดี ความเข้มแข็งในการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตทุ่มเททั้งกำลังกายกำลังใจและกำลังความคิดในการอำนวยการสั่งสอนอบรมอย่างมิเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาศิษยานุศิษย์ทั้งหลายอยู่แล้วทั่วกัน

มรณะกรรมของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ไม่แต่เป็นการสูญเสียอันใหญ่หลวงแก่ครอบครัว ญาติพี่น้องและมวลมิตรสหาย หากแต่เป็นการสูญเสียนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นกำลังสำคัญแห่งกองทัพด้วยอีกสถานหนึ่ง

การจากไปในระยะที่เป็นกำลังสำคัญในอันที่จะทำประโยชน์ให้แก่สถาบันอันทรงคุณค่าแห่งประเทศชาติเช่นนี้ ย่อมเป็นที่น่าเสียดายยิ่ง

เมื่อคำนึงถึงกฎแห่งกรรมและธรรมชาติในข้อที่ ทุกสิ่งย่อมสูญสลายแปรเปลี่ยนเป็นธรรมดา แต่สิ่งหนึ่งซึ่งหาได้เสื่อมสูญตามไปไม่ก็คือ เกียรติคุณความดีของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ที่ทำไว้ยังคงอยู่ เป็นอมต และยังคงเป็นที่ประทับใจแก่บรรดาผู้บังคับบัญชาและศิษยานุศิษย์ทั้งหลายอยู่ตลอดกาล

ดังภาษิตที่ว่า

เย สตฺตา อิธโลเก อุปฺปชฺชนฺติ สพฺเพสํ เตสํ กาโย เจว
ชีวิตญฺจ อวสาเน ฐเปตฺวา ติฏฺฐนฺตุ กลฺยาณ์ วา ปาปกํ วา ชีรนฺติ ฯ

ร่างกายประดานรอุบัติ นยชัดสลายดล
ชีวิตก็นิดกษณะยล บจิรังนิรันดร
น้อยนักประจักษ์ฐิติกาล ศตะผ่านมิม้วยมรณ์
ที่สุดมิช้าก็ชิวิรอน อิธโลกฤยืนยง
เว้นแต่กุศลและทรุกรรม นรพร่ำกระทำลง
เหลือชัดประวัติสกุลวงศ์ จะประเดื่อง ขจรไกล

ขอกุศลบุญราศรี ที่ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้สร้างสมไว้ในอดีต รวมทั้งกุศลกรรมที่ญาติมิตรและผู้มีเกียรติได้บำเพ็ญอุทิศ จงเป็นผลสนองส่งให้ดวงวิญญาณของพลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ไปสู่สุคติภพและสิงสถิตในพิมานสถานอันสันติสุขชั่วนิรันดร.

□□

ด้วยความอาลัย

พระบำราศนราดูร
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

ท่านรองประธานนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๑ ขอความร่วมมือให้เขียนคำไว้อาลัยเพื่อพิมพ์ในหนังสือ "ทักษ์อนุสรณ์" ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความยินดีที่จะสนองการเชิญชวนครั้งนี้ด้วยความเต็มใจ เพราะระลึกอยู่เสมอว่ากิจการใดอันเกี่ยวกับวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรแล้ว จักต้องตอบสนองจนสุดกำลังความสามารถ เพราะวิทยาลัยนี้เป็นสถาบันอันสำคัญยิ่งที่ได้ประสิทธิประสาทความรู้ ความเข้าใจต่าง ๆ ตลอดจนทางสังคม ให้ข้าพเจ้าอยู่ในฐานะที่จะปฏิบัติและบริหารงานได้กว้างขวางยิ่งขึ้นเป็นอันมาก จึงต้องเทอดเกียรติของวิทยาลัย ฯ ไว้เป็นอย่างสูงทุกโอกาส

ความจริงข้าพเจ้าเพิ่งจะรู้จักกับคุณทักษ์ ฯ ในชั่วระยะเวลาไม่นานนักในงานฌาปนกิจศพญาติของท่านที่วัดยานนาวา ซึ่งเจ้าภาพเป็นผู้คุ้นเคยกับข้าพเจ้า แม้เราจะวิสาสะกันชั่วเวลาเล็กน้อย ก็เกิดความรู้สึกขึ้นในขณะนั้นว่า ท่านผู้นี้มีอัธยาศัยอันดีงาม มีภูมิความรู้สูง ภายหลังได้มาพบกันที่วิทยาลัย ฯ และในงานต่าง ๆ จึงคุ้นเคยกันและเกิดความเคารพรักใคร่ยิ่งขึ้น เมื่อได้ทราบข่าวมรณะกรรมของท่านโดยกระทันหัน ดังพระพุทธภาษิตที่เตือนใจให้พวกเราระลึกอยู่เสมอว่า "อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปำ โกชญฺญา มรณำ สุเว นหิโน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา" จึงรู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง และทำให้ระลึกไปถึงท่านอดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรคนก่อน คือ พล.ท. สุรพล สุรพลพิเชฏฐ์ ซึ่งมีคุณสมบัติอันดีเลิศเช่นเดียวกันด้วย

□□

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา กำเนิดมาในตระกูลอันสูง ได้ชื่อว่าท่านเป็นผู้มาดี ในช่วระยะเวลาอันสั้นในชีวิตของท่าน ก็ได้บำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประเทศชาติ เพื่อตระกูลวงศ์ เพื่อครอบครัวของท่านด้วยดียิ่ง ประจักษ์พยานจะเห็นได้จากความสูงส่งในเกียรติยศ เกียรติศักดิ์ และตำแหน่งหน้าที่ที่ท่านได้รับ ได้ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ดี ข้าพเจ้าได้ทราบว่า ท่านเป็นผู้อยู่ในศีลในธรรม สนใจแสวงหาแต่ความดีทั้งในทางโลกและทางธรรม มีจิตอันเปี่ยมไปด้วยไมตรีต่อญาติและมิตร เมตตากรุณาต่อผู้ทุกข์ยาก คติทางพุทธศาสนาผู้ประพฤติธรรมนั้น ย่อมประสบผลดีเสมอ แม้ว่าท่านได้สูญเสียชีวิตไปแล้ว เพราะความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ก็จะต้องไปสู่สุคติ และกุศลบุญราศรีใด ๆ ที่ญาติมิตรและพวกเราได้บำเพ็ญให้แก่ท่านในโอกาสหลังนี้ ขอท่านจงได้อนุโมทนา และเป็นพลวะเหตุปัจจัยส่งเสริมให้ท่านได้รับผลานิสงส์ประสบแต่ความสุขในสัมปรายภพทุกประการยิ่งขึ้น เทอญ.

ด้วยความอาลัย

พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา
ผู้บัญชาการทหารอากาศ

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในทางราชการ และเป็นผู้มีอัธยาศัยดีงาม เป็นที่ชอบพอรักใคร่ของผู้ที่ได้คบหาสมาคมด้วย ข้าพเจ้าเองได้เคยเป็นผู้แทนกรมเสนาธิการกลาโหม (สมัยนั้น) ร่วมกับพลโททักษ์ฯ ไปศึกษาและดูงานในประเทศภาคพื้นยุโรป เมื่อปี ๒๔๙๓ เป็นเวลา ๙ เดือน · ทำให้มีความใกล้ชิดสนิทสนมรู้จักอัธยาศัยกันเป็นอย่างดี ข้าพเจ้าจึงเชื่อว่าการที่พลโททักษ์ฯ มาด่วนจากไปในเวลาที่ยังไม่สมควรเช่นนี้ ย่อมก่อให้เกิดความโศรกสลด เสียดาย และอาลัย แก่ผู้คุ้นเคย ทั้งผู้บังคับบัญชา ญาติมิตร ศิษย์ และผู้อยู่ในบังคับบัญชาเป็นอย่างยิ่ง

ขอให้ความดีทั้งปวงที่ท่านได้บำเพ็ญมา
จงเป็นพาหนะนำดวงวิญญาณของ
ท่านไปสู่สุคติ ณ ภพโน้นด้วยเถิด.

ด้วยความอาลัย

พลเอก ประภาส จารุเสถียร
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ต้องจากมิตรสหายครอบครัวไปเกือบเป็นการกระทันหันมิรู้ตัว โดยมิมีใครนึกฝันมาก่อน เพราะเพื่อนยังกระฉับกระเฉงและแข็งแรงดีในสายตาของเพื่อนและมิตรทุกคน ย่อมยังความเศร้าสลดยิ่งนัก ความสุภาพอารีโอบอ้อมของเขาย่อมเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คุ้นเคยกันทุกคน ความวิริยะอุตสาหะบากบั่น เอาจริงย่อมเป็นที่ปรากฏแก่เพื่อนร่วมราชการและผู้บังคับบัญชา เขาจากไปแล้ว แต่ไปดีสมกับความ

จากแต่ตน ชอยง

ด้วยความอาลัย

หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ข้าพเจ้ารู้จัก พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง ในสมัยนั้น พลโท ทักษ์ฯ ยังมิได้เป็นนายพล และรับราชการเป็นทูตทหารบก ณ กรุงปารีส ข้าพเจ้าไปประชุมสมัชชาองค์การศึกษา ฯ ของสหประชาชาติ จึงได้พบกัน พลโท ทักษ์ฯ และข้าพเจ้าได้รับการศึกษาเล่าเรียนแตกต่างกัน ตำแหน่ง หน้าที่การงานก็อยู่ห่างไกลกัน แต่นิสัยใจคอ ตลอดจนอัธยาศัยอันงดงามของพลโททักษ์ฯ เป็นเหตุให้ชอบพอกันอย่างรวดเร็ว และสนิทสนมกันนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ครั้นเมื่อ พลโท ทักษ์ฯ กลับมารับราชการ ณ กรุงเทพฯ มาเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ข้าพเจ้าได้ออกจากวิทยาลัยฯ นั้นแล้ว เวลายิ่งผ่านมามากเท่าใด ข้าพเจ้ายิ่งมีความรู้สึกนับถือ พลโท ทักษ์ฯ มากยิ่งขึ้น เห็นว่า พลโท ทักษ์ฯ เป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะ ปฏิบัติราชการเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ โดยมิได้คำนึงถึงประโยชน์สุขส่วนตัว การที่ พลโททักษ์ฯ ถึงแก่อนิจกรรมครั้งนี้ นับเป็นการสูญเสียที่สำคัญไม่เฉพาะข้าพเจ้าผู้เป็นมิตรสหาย แต่เป็นการสูญเสียของบุคคลสำคัญในหน่วยราชการด้วย.

□□

อดหมายถึงเพื่อน

สำนักงบประมาณ

สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุด

๓ กันยายน ๒๕๐๔

ทักษ์ เพื่อนรัก

เราพบกันครั้งสุดท้ายเมื่อวันจันทร์ ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๐๔ เวลาประมาณ ๑๘๐๐ น. ในงานแต่งงาน ของลูกสาว พล.ร.ต. ชัช จุลละรัช ณ ห้องรับรองกองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม การพบกันในวันนั้น เรามีเวลาสนทนากันน้อยมาก เพราะเวกรู้อยู่ว่า ทักษ์ เพิ่งจะมาจากงานเผาศพ มารดาของ พล.ท. เนตร เขมะโยธิน และ กำลัง จะต้องไปงานเลี้ยง เจ้าหน้าที่สถานทูตออสเตรเลีย การพบในวันนั้น เวกคิดไม่ถึงเลยว่าจะเป็นการพบกับเพื่อนเป็น ครั้งสุดท้าย

ทักษ์เข้าโรงพยาบาลพระมงกุฎฯ ในคืนวันนั้น เวกได้ทราบข่าว ในวันรุ่งขึ้นก็ไปทำงาน ก็ยังคิดว่า เพื่อนคงจะไม่เป็นอะไรมากนัก เพราะเพื่อนเป็นคนแข็งแรง เข้มแข็ง อดทน ตลอดเวลาที่เราทำงานร่วมกันมา วันต่อมาจึงได้ข่าวเพิ่มเติมอีกว่า การเจ็บไข้ของเพื่อนในครั้งนี้อาการมาก ถึงกับหมอห้ามเยี่ยมเพื่อนฝูงข้าราชการที่ไปเยี่ยมกันมา ส่วนมากได้แต่เซ็นชื่อในสมุดเยี่ยม

และถามอาการไข้ได้จากภายนอกเท่านั้น น้อยคนนักที่จะได้เข้าไปเห็นหน้าทักทายปราศรัย เวกได้ไปเยี่ยมในตอนเย็นที่ได้ข่าวนี้ และก็เป็นความจริงหมอเขียนประกาศห้ามเยี่ยมเด็ดขาด เพราะเป็นการรบกวนคนไข้ ต้องการให้คนไข้อยู่อย่างสงบนิ่งเพื่อพักผ่อนจริง ๆ เวกได้แต่ถามอาการอยู่กับคุณจำเนียร ซึ่งมีอาการวิตกกังวลและกระวนกระวายใจอยู่ตลอดเวลา เวกกลับจากการเยี่ยมไข้ของเพื่อน ด้วยการที่ไม่ได้เห็นหน้า ไม่ได้ทักทายปราศรัยกันตามปกติวิสัย หลายครั้งด้วยความหดหู่ และวิตกกังวล ไม่น้อยไปกว่าคนอื่น ๆ ณ ที่นั้น เวกได้แต่มาเล่าและปรับทุกข์ให้คนทางบ้านฟัง ด้วยความเป็นห่วง ในฐานที่ครอบครัวของเรามีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี

เวกไปเยี่ยมเพื่อนครั้งสุดท้ายเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ก่อนเที่ยงเล็กน้อย ซึ่งเป็นเวลาก่อนที่ท่าน จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี จะไปเยี่ยม การเยี่ยมครั้งนี้ก็คงไม่ได้เห็นหน้าของเพื่อน เช่นเดียวกับคราวก่อน ๆ และโดยเฉพาะคราวนี้ คุณจำเนียรก็ไม่สามารถจะอยู่คอยตอบคำถาม และชี้แจงอาการไข้ของเพื่อนทักษ์ได้เสียแล้ว เพราะคุณจำเนียรก็อยู่ในสภาพที่จะเป็นคนไข้ของหมอไปด้วย อีกคนหนึ่ง เวกถามอาการเพื่อนอยู่กับญาติผู้ใหญ่ของคุณจำเนียร ซึ่งไปคอยรับแขกแทนอยู่สักครู่ใหญ่จึงกลับไป ยังคิดและยังหวังอยู่ว่าเพื่อนคงจะหายในที่สุด เพราะอาการของเพื่อนดีขึ้นเล็กน้อย หลังจากที่ได้ข่าวมาว่าเพื่อนมีอาการจะไปไม่รอด

พ.อ. เหลือ กาญจนพิมาย บอกเวกในวันก่อนว่า อาการของโรคอย่างที่เพื่อนเป็นอยู่นั้น ถ้ารักษาทางแพทย์ยังไม่ดีขึ้น เขาก็จะสืบเสาะหาอาจารย์ทางไสยศาสตร์ลองรักษาดูบ้าง อย่างน้อยก็อาจให้กำลังใจ หรือเป็นความหวังเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง โดยไม่คิดทอดอาลัยในทางแพทย์แต่ทางเดียว คุณเหลือว่าจะออกไปเสาะหาอาจารย์ทางไสยศาสตร์ด้วยตนเอง เพื่อทำพิธีรักษาหรือพิธีต่ออายุให้ยืนยาวต่อไป

ย่ำรุ่งตรง ของวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ข่าวการตายของเพื่อนก็ถูกส่งไปที่บ้านเวกโดยทางโทรศัพท์ ร.อ. โพธิ์ อินทรเทวี นายทหารเวรเผ้าอาการไข้ประจำวันได้โทรศัพท์แจ้งข่าวตายของเพื่อนไปให้เวกทราบเป็นคนแรกโดยคำสั่งของคุณจำเนียรก่อนที่จะส่งข่าวไปถึงคนอื่น ๆ ในลำดับต่อมา เวกมึนงงต่อข่าวการตายของทักษ์จนไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรดี มีความรู้สึกแต่เพียงว่า เวกได้เสียเพื่อนที่ดีที่สุดไปเสียแล้ว ทักษ์เป็นเพื่อนที่ดีที่สุด ในส่วนราชการที่ใคร ๆ ก็รู้โดยทั่วกัน และขณะเดียวกันก็เป็นเพื่อนที่ดีที่สุดในทางส่วนตัว เพราะเรารู้จักและเข้าใจกันเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นส่วนราชการหรือส่วนตัว ไม่มีความลับระหว่างเราทั้งสอง ซึ่งจะต้องปกปิดซึ่งกันและกันเลย

เวกมาถึงโรงพยาบาล ขึ้นไปหาที่ห้องซึ่งเพื่อนมาพักรักษาตัวอยู่ เห็นแต่ห้องว่างเปล่าไม่มีคน ใจหายวาบและนึกขึ้นมาได้ว่า เขาจำเป็นต้องย้ายเพื่อนไปอยู่ห้องดับจิต เขาให้เพื่อนอยู่พักรักษาตัวที่ห้องนั้น ก็เพื่อให้เหมาะสมกับฐานะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีชีวิตอยู่ ถ้าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สิ้นชีวิตไปแล้ว ที่ห้องนั้นก็ไม่เหมาะสมที่จะอยู่ต่อไป เวกตามไปที่ห้องดับจิต พบคุณจำเนียรเดินสวนทางมาเมื่อใกล้จะถึง ในสภาพที่ญาติกำลังพยุงหรือประคองออกมาจากห้องที่เพื่อนกำลังนอนอยู่ พอเห็นหน้ากัน คุณจำเนียรก็ชักโฮใหญ่อย่างที่ไม่ต้องเกรงใจใครอีกแล้วในโลกนี้ คุณจำเนียรรำพันกับเวกว่า "โธ่คุณเวก เขาไปเสียแล้ว ทำไมคุณเวกจึงไม่ยอมเอาเขาไว้ใช้อีกคนเล่า" ความตื้นตันท่วมทันขึ้นมาถึงปาก ถึงขั้วหัวใจสุดยอดถึงสมอง ทำให้พูดไม่ออก สงสารคุณจำเนียรก็สุดที่จะสงสาร เมื่อผ่านความรู้สึกที่สะเทือนใจสุดยอดไปได้แล้ว จึงปลอบโยนคุณจำเนียรไป แต่ก็จำไม่ได้ว่าได้พูดอะไรออกไปได้บ้าง จำได้แต่น้ำตาคลอตา สักครู่หนึ่งจึงจากคุณจำเนียรไปดำนับศพเพื่อน.

ที่บริเวณห้องดับจิต เวกได้พบ พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์ คุณเกษม เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ร.อ. โพธิ์ อินทรเทวี และญาติอีก ๒—๓ คนนั่งอยู่หน้าห้อง แต่ละคนมีอาการ

เศร้าสลดอยู่บนใบหน้าโดยทั่วกัน เมื่อเคารพท่านผู้ใหญ่เรียบร้อยแล้ว จึงเข้าไปยังห้องที่เพื่อนนอนสงบนิ่งอยู่ พอเห็นหน้าเพื่อนก็รู้สึกตื้นตันยิ่งนัก เวกนั่งมองและนั่งคิดอยู่ข้าง ๆ เพื่อนเป็นเวลานาน เพื่อให้สมกับที่จะได้เห็นหน้าเพื่อนเป็นครั้งสุดท้าย ทักษ์นอนอยู่บนแท่นเสมือนคนนอนหลับ แต่เป็นการนอนหลับที่ไม่เหมือนคนธรรมดา เพราะไม่มีส่งใดเคลื่อนไหวเลย เจียบสงบ แต่งเครื่องแบบปกติขาวประดับเครื่องหมาย "รัฐฐาภิรักษ์" และสายของครักษ์ มีผ้าคลุมสีน้ำเงินแก่คลุมจากเท้าขึ้นมาถึงหน้าอก พนมมือถือดอกบัว ข้างแท่นที่นอนอยู่มีแท่นบูชาพระพุทธรูป ซึ่งมีควันธูปลอยวนอยู่เหนือศีรษะของเพื่อน เวกกราบศพของเพื่อนและขอขมาอยู่ในใจว่า หากจะมีสิ่งใดที่เวกได้ทำไปทั้งที่เจตนาหรือไม่เจตนาก็ตาม หากเป็นเหตุให้เพื่อนมีความขุ่นเคืองใจ หรือล่วงเกินเพื่อนประการใดแล้ว ขอให้เพื่อนจงอโหสิแก่เวกด้วยเถิด แต่ก็คงไม่มีอะไรมากนักที่เพื่อนจะต้องอโหสิแก่เวก เพราะเราเป็นเพื่อนที่รักกันจริงๆ ไม่เคยเป็นศัตรูกัน ช่วยกันทำงานตลอดมาโดยมิได้คิดเกี่ยงงอนกันว่า งานนี้เป็นงานของเวก หรือเป็นงานของทักษ์ ญาติและมิตรได้เข้ามาคำนับศพเพื่ออยู่เรื่อยๆ หลายคนที่คาดแต่เพียงว่ามาเยี่ยมไข้ของเพื่อนเท่านั้น แต่พอมาถึงแล้วกลายเป็นมาคำนับศพ แม้แต่หมอชัชวาลย์ โอสถานนท์ ซึ่งมาเยี่ยมอาการไข้ของเพื่อนในวันก่อนก็ตั้งใจว่ามาเยี่ยมไข้ของเพื่อนในวันนี้ แต่แล้วก็ต้องเปลี่ยนมาคำนับศพ เวกทนดูญาติที่ร้องไห้ไม่ได้นานนัก จึงต้องออกมาสงบจิตใจนอกห้องเสียพักหนึ่ง พอให้ข่มจิตใจมิให้ร้องไห้ตามเขาไปด้วย แล้วจึงมานั่งเฝ้าศพเพื่อนอยู่หน้าห้อง รอต้อนรับญาติและมิตรคนอื่นๆ ที่ได้ข่าวตายของเพื่อนมาคำนับศพตามลำดับไป

ท่ามกลางญาติและมิตรที่มาชุมนุมอยู่ ณ ที่นั้น มีพระสงฆ์อยู่รูปหนึ่ง จำได้ว่าเป็นอาจารย์ที่ทักษ์เคารพนับถือมาก ทักษ์เคยนิมนต์มาทำพิธีสงฆ์ ประพรมน้ำพระพุทธมนต์และลงเลขยันต์ในงานพิธีเปิดการศึกษาวิทยาลัยช่างกันราชอาณาจักร แต่เวกจำชื่อท่านมิได้ เวกเริ่มสนใจในตัวท่าน ท่ามกลางญาติมิตรที่เศร้าโศก และร้องไห้อาลัยรักในการจากไปของเพื่อน ท่านเป็นปกติ ปกติทั้งอากัปกิริยา ท่าทาง ตลอดกระทั่งจิตใจก็เชื่อว่าท่านเป็นปกติ โดยที่ใบหน้าของท่านมิได้แสดงความวิตก กังวล ห่วงใย หรือเศร้าสลดเช่นคนอื่นๆ เลย คงพูดจาปราศรัยแก่ญาติมิตรของเพื่อนอย่างปกติ เวกเริ่มเข้าใจท่าน

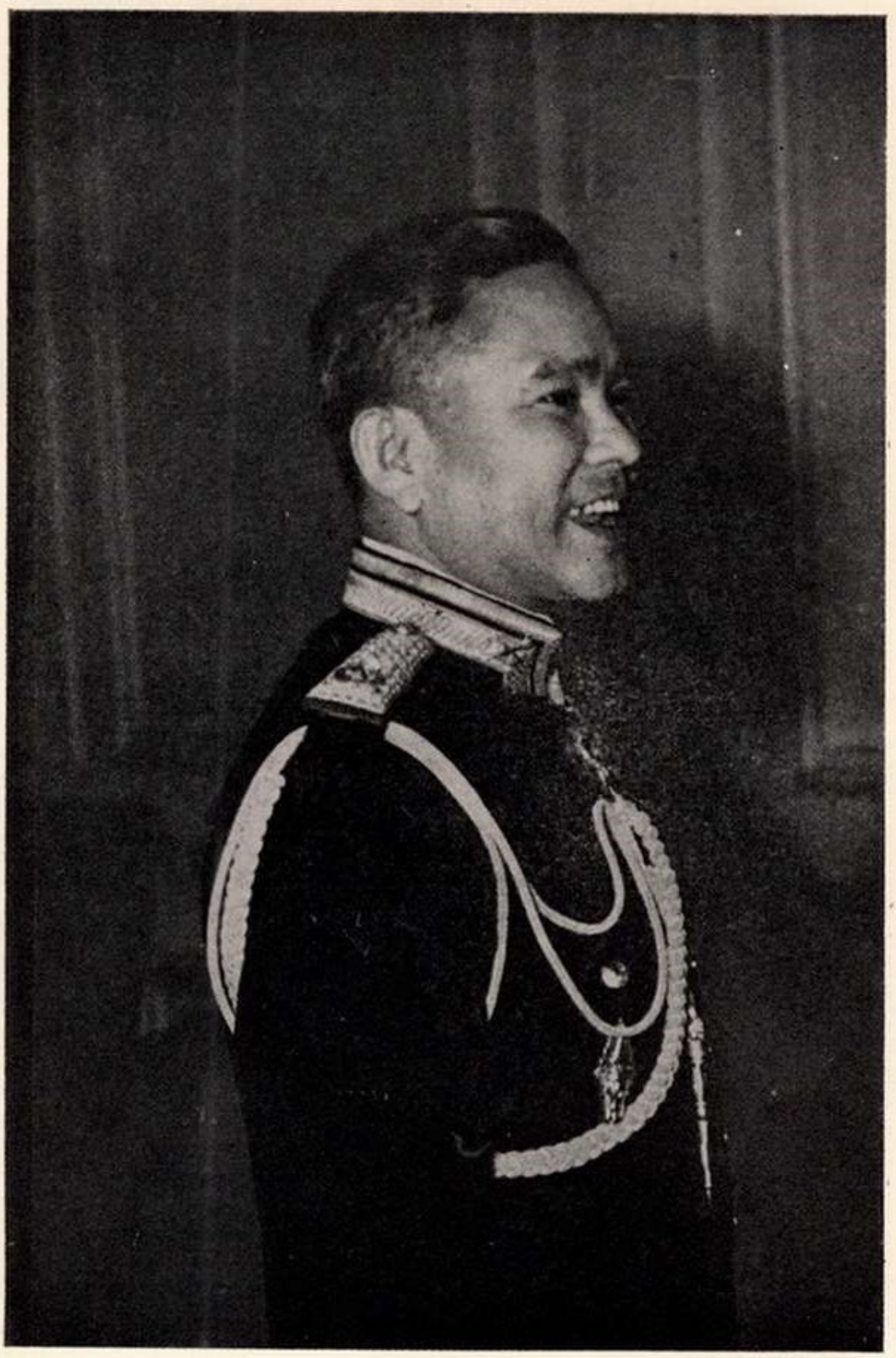
ทีละเล็กทีละน้อยแล้วว่า อาจารย์ที่เพื่อนเคารพนับถือมากนั้น ได้มาหาเพื่อนอีกครั้งหนึ่งในขณะที่เพื่อนใกล้ตายไป มาเพื่อจะชักนำวิญญาณของเพื่อนไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ท่านถึงแล้วซึ่งความรอบรู้ในเรื่องมนุษย์ทั้งหลาย รู้ถึงความทุกข์ของคนทั่วไป เกี่ยวกับเรื่องการเกิด แก่ เจ็บ และตาย ความสงบเย็นปกติของท่านซึ่งนอกจากจะเป็นกำลังใจให้แก่ผู้ตายซึ่งเป็นหลักแล้ว ท่านยังเป็นกำลังใจให้ครอบครัวแก่ญาติและมิตรซึ่งอยู่ท่ามกลางความเศร้าโศกในการจากไปของเพื่อนใกล้เป็นอย่างยิ่งอีกด้วย เพราะท่านพูด ท่านชี้แจง แนะนำในการจัดเกี่ยวกับงานศพของเพื่อนกับญาติมิตรที่กำลังเศร้าโศกเหมือนกับงาน ทำบุญ ตามธรรมดาสามัญ ท่านมิได้แสดงออกถึงความเศร้าโศกเสียใจอย่างคนอื่นๆ ทำให้พวกเราสงบสติอารมณ์ และคลายความเศร้าสลดใกล้มากขึ้น ท่านได้เป็นธุระอยู่ ณ ที่นั้น จนกระทั่งเขานำศพเพื่อนย้ายสถานที่มายังบ้านวงเวียนเล็ก ธนบุรี เพื่อตั้งศพในการทำพิธีรดน้ำศพและบำเพ็ญกุศลในวันต่อๆ มา ภาพของท่านอาจารย์ของเพื่อน ประทับใจแก่บรรดาครอบครัวญาติมิตร และโดยเฉพาะแก่เวกเป็นอย่างยิ่ง

อีกครั้งหนึ่ง ที่ศพของเพื่อนนอนรอคอยการรดน้ำ จากบรรดาท่านผู้มีเกียรติและญาติมิตรทั้งหลายเป็นครั้งสุดท้าย คุณจำเนียรได้ร่ำไห้อยู่บริเวณศพของเพื่อนโดยไม่ยอมห่างไกล ขยับผ้าคลุมศพเสมือนผ้าห่มนอน ซ้ำแล้ว ซ้ำอีก ปากก็รำพันว่า คุณทักษ์ชอบของอย่างนั้น อย่างนี้ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ เจ้าหน้าที่เตรียมน้ำอบไทยไว้สำหรับรดน้ำศพ คุณจำเนียรก็สั่งคนเอาน้ำโอดีโคโลญมาจากห้อง บอกว่าคุณทักษ์ชอบน้ำโอดีโคโลญมากกว่าน้ำอบไทย นอกจากนั้นยังกุลีกุจอจัดนั่นจัดนี่อยู่ข้างๆ เพื่อนอีกหลายอย่าง เสมือนหนึ่งว่าทักษ์ยังไม่ตาย ยังมีชีวิตอยู่ สุดจะทนดูคุณจำเนียร ร้องไห้ รำพัน และปรนนิบัติเพื่อนได้ต่อไปแล้ว เวกจึงขอร้องคุณจำเนียร ให้บีดหน้าทักษ์ไว้สักครู่หนึ่ง เพราะไม่แต่คุณจำเนียรเท่านั้นที่จะร่ำไห้และตื้นตันใจ เวกเองก็ทนดูอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน หลังจากนั้นก็หาทางที่จะให้คุณจำเนียรออกมานอกห้องเพื่อสงบสติอารมณ์ เพราะเห็นว่าแกจะแย่อยู่แล้ว

เวกกลับเข้ามาในห้องอีกครั้งหนึ่ง ช่วยเขาจัดสถานที่ จัดเครื่องเต็มยศของเพื่อนและกระบี่เรียบร้อยแล้ว ก็มานั่งดูหน้าเพื่อนเป็นครั้งสุดท้าย ดูให้ติดตาเพื่อจะได้ไม่ลืม แล้วก็นึกทบทวนความจำในครั้งกระโน้นว่า เรามีความสัมพันธ์กันมาอย่างไรบ้าง

เราเป็นนักเรียนนายร้อยชั้นเดียวกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ พอปีที่ ๓ ความดีเด่นของทักษ์ก็เริ่มขึ้น ๑ พ.ค. ๗๔ ทักษ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้ากองร้อยนักเรียนนายดาบ ในกองโรงเรียนนายร้อย เวกก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าหมวดนักเรียนนายดาบ ซึ่งเป็นหมวดหนึ่งในกองร้อยเดียวกับกองร้อย นักเรียนนายดาบปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ที่ทักษ์เป็นหัวหน้ากองร้อยอยู่นั้น มีลูกน้องนักเรียนนายดาบที่เป็นใหญ่อยู่ในขณะนี้หลายคน คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล พ.อ. พงษ์ ทิพวาที รองเจ้ากรมอุตสาหกรรมทหาร พ.อ.ชาย ชูโต รองผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ นายดุลิต พานิชภักดิ์ รองอธิบดีกรมป่าไม้ พ.อ. พิเศษ เสาวนะ แห่งกรมสรรพาวุธทหารบก และ พล.ต. ยะ ซื่อ แห่งกองทัพจีน เป็นต้น

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เราออกเป็นนายทหารพร้อมกัน ทักษ์สอบได้ปีสุดท้ายได้ที่ ๔ เลือกไปอยู่ ป. พัน ๑ รอ. เวกสอบได้ที่ ๙ เลือกไปอยู่ ม. พัน ๑ รอ. ความจริงกองพันที่เราเลือกอยู่นั้นก็ใกล้กันมาก แต่พอวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เกิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดย พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้า เราเป็นนายทหารชั้นผู้น้อยที่อยู่ในหน่วยทหารในกรุงเทพ ฯ ก็พลอยเป็นกำลังในการเปลี่ยนแปลงการปกครองกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่ไปกับเขาด้วย ดังนั้น ใน ๑ ส.ค. ๗๕ ทักษ์จึงได้ย้ายเหล่าจากปืนใหญ่กลับมาเป็นทหารม้า ประจำ ม. พัน ๑ รอ. ร้อยรถรบ ซึ่งเป็นการย้ายมารวมกับเวกภายหลังที่เราแยกย้ายกันไปเพียง ๔ เดือนเท่านั้น ในการย้ายคราวนี้พวกนายทหารรุ่นเดียวกัน ได้ย้ายมารวมกันที่กองร้อยรถรบหลายคน คือ ร.ต. ชลอ เอมศิริ ย้ายจากทหารราบ ร.ต. สำเริง เนตรายน ย้ายจากทหารอากาศ ร.ต. พโยม จุฬานนท์ ย้ายจากทหารปืนใหญ่ ร.ต. สนั่น

พลตรี ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกไทยประจำประเทศฝรั่งเศส

พลตรี ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ถ่ายร่วมกับ
นายทหารฝรั่งเศส เมื่อวันรับอิสริยาภรณ์
เลจิออง ดอนเน่อร์ ชั้นที่ ๓

จันทภินทุ ย้ายจากทหารช่าง ความสนิทสนมของนายทหารรุ่นเดียวกัน และรับราชการอยู่ในกองร้อยเดียวกัน และระยะนี้พวกเราได้ผ่านมรสุมของการเมืองภายในประเทศอันเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ เมื่อเกิดกบฏบวรเดชในปี พ.ศ.๒๔๗๖ เราคงปฏิบัติงานร่วมกัน เหตุการณ์ตอนนี้เป็นเหตุให้เพื่อนนายทหารรุ่นเดียวกับเราต้องถูกออกจากราชการและติดคุกไปหลายคน เช่น ร.ต. ประเสริฐ คชมหิทธิ์ ร.ต. ประกอบ ทรัพย์มณี ร.ต. จำนงค์ วรรณศร ร.ต. เปรื่อง โมกขะเวส นอกจากนั้นพวกเราที่อยู่รถรบยังทำหน้าที่พิเศษในการรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนคร มักจะนำรถเกราะและรถถังไปรักษาการณ์อยู่หน้าประตูพระที่นั่งอนันตสมาคม อันเป็นที่ประชุมของสภาผู้แทนราษฎรและตระเวณไปตามถนนสายต่าง ๆ ทั่วพระนคร บางครั้งก็รักษาการณ์อยู่ตามถนนราชดำเนินตลอดคืน เราปฏิบัติงานด้านนี้อยู่ ๓ ปี ตั้งแต่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ จนกระทั่งเดือนมีนาคม ๒๔๗๘

ทักษ์ได้เลื่อนขึ้นเป็นรอง ผ. บ. ก. รถรบร้อย ๑ เมื่อเวกได้เลื่อนขึ้นเป็นรอง ผ.บ.ก. รถรบร้อย ๒ เราได้เลื่อนพร้อมกัน โดยคำสั่งฉบับเดียวกัน เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๙ ตำแหน่งใหม่นี้ทำให้เราได้เลื่อนยศเป็นร้อยเอกพร้อมกัน แต่ทักษ์อาวุโสสูงกว่าเวกในฐานที่สอบไล่จากโรงเรียนนายร้อยได้ที่ ๔ ส่วนเวกได้ที่ ๙ วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๔๗๙ เราทั้งสองได้เปลี่ยนวิถีชีวิตอีกครั้งหนึ่งโดยได้รับคำสั่งให้เข้าศึกษาในโรงเรียนนายทหารม้า เรามีตำแหน่งเป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนทหารม้า การศึกษาร่วมกันในโรงเรียนทหารม้า ทำให้เรารู้สึกตัวเองว่าเราเป็นนายทหารม้าที่แท้จริงกับเขาเสียที เพราะทักษ์เริ่มชีวิตทหารด้วยการเป็นนายทหารปืนใหญ่ และเวกเริ่มชีวิตทหารด้วยการเป็นนายทหารม้า แล้วเราทั้งสองก็มาสังกัดอยู่กองร้อยรถรบเสีย ๓ ปีโดยไม่มีการแตะต้องหลังม้ากันเลย การศึกษาในโรงเรียนทหารม้านอกจากจะศึกษาวิธีรบของทหารม้าแล้ว เรายังต้องขี่ม้าทุกวัน เราผลัดเปลี่ยนกันขี่ม้าที่เรียบร้อยแล้ว และม้าที่ยังไม่เรียบร้อย รวมทั้งม้าฝึกใหม่ ๆ ด้วย เราผ่านการฝึกม้าที่แสนจะทารุณไปได้ค่อนข้างจะเรียบร้อย แต่ก็จำไม่ได้ว่าเราตกม้ากันคนละกี่หน ทักษ์เป็นคนแข็งแรง เป็นนักเล่นกล้ามมาก่อน ส่วนเวกก็เป็นนักกีฬาประเภทฟุตบอลและ

ยิมนาสติก แม้การฝึกขี่ม้าจะเป็นการฝึกที่หนักหรือทารุณต่อร่างกายและจิตใจเพียงใดก็ตาม ทักษ์และเวกก็ยังจัดอยู่ในประเภทขี่ม้าดี คือขี่ม้าได้เรียบร้อยสวยงาม และกระโดดข้ามเครื่องกีดขวางได้ดี แต่อีกทางหนึ่งที่เราทั้งสองเลวที่สุดก็คือต่างดื่มเหล้าไม่เป็นด้วยกันทั้งคู่ เพื่อนฝูงมักจะล้อเลียนเสมอเมื่อเวลาเข้าสังคม แม้เราจะฝืนดื่มเหล้าไปบ้างก็ทำไปไม่ได้

จากโรงเรียนทหารม้า เราสอบเข้าโรงเรียนเสนาธิการพร้อมกันเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๘๐ และได้เข้าโรงเรียนเสนาธิการนับเป็นชุดที่ ๒๔ เราเปลี่ยนวิถีชีวิตอีกครั้งหนึ่งเมื่อมาเข้าโรงเรียนนี้ เพราะนายทหารที่ผ่านโรงเรียนเสนาธิการมักจะไม่ใคร่มีโอกาสจะกลับเหล่าเดิมของตนและมักจะมีวิถีชีวิตหรืออาชีพอีกแขนงหนึ่ง คือเป็นฝ่ายเสนาธิการ ไม่ใช่ผู้บังคับบัญชา การศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการนี้ รู้สึกว่าเราจะมักเขม้นในการเรียนกันเป็นพิเศษ เพราะเราเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันทุกคนแล้วและส่วนมากของพวกเราก็มีครอบครัวด้วยกันแล้ว จึงมีความคิดคิดกว่าเมื่อสมัยเป็นนักเรียนนายร้อย เพราะตอนนั้นเรายังไม่มีข้อผูกพันใด ๆ กันเลย ความคิดความอ่านต่าง ๆ ก็ค่อนข้างจะโลดโผนเพราะเรายังเด็กอยู่มาก การศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการปีแรก ทักษ์สอบได้ที่ ๑ เวกสอบได้ที่ ๒ ในปี ๒ ซึ่งเป็นปีสุดท้าย เวกสอบได้ที่ ๓ ทักษ์สอบได้ที่ ๔ สรุปได้ว่า การศึกษาในโรงเรียนทหารที่แล้วมานั้น ทักษ์กับเวกมีการศึกษาที่ใกล้เคียงกันมาก

ทักษ์แยกทางกับเวกเมื่อเราจบการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการ ทักษ์ได้รับแต่งตั้งให้กลับมาประจำกรมรถรบ ทำหน้าที่ ฝ. เสธ. กองรถรบ เมื่อ ๑๑ ต.ค. ๔๒ เป็น เสธ. กรมรถรบ และรักษาราชการผู้บังคับกองพันที่ ๓ กรมรถรบอีกตำแหน่งหนึ่งเมื่อ ๒๓ ก.ค. ๔๔ โดยมี พ.อ. ไชย ประทีปะเสน เป็นผู้บังคับการกรมรถรบ ระยะนี้แม้จะแยกกันอยู่ เวกก็เข้าใจว่าทักษ์ได้ทำงานหนักตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เพราะทักษ์อยู่รถรบตั้งแต่เป็นกองร้อยแล้วขยายขึ้นเป็นกองพัน แล้วขยายขึ้นมาเป็นกรม ในขณะที่บ้านเมืองมีเหตุการณ์ไม่ค่อยจะเรียบร้อยและมี

วิกฤตการณ์ในกรณีพิพาทกับอินโดจีน ในกรณีพิพาทอินโดจีน ทักษ์ปฏิบัติงานอยู่ทางด้านกองทัพบูรพา ส่วนเวกปฏิบัติงานอยู่ทางด้านกองทัพอิสาน เวกยังจำได้ว่าการรบกับอินโดจีนในคราวนั้น ร.อ. ประพันธ์ ศรจิตติ ลูกน้องเก่าของเราต้องเสียชีวิตไปในการรบ และ ร.อ. สุรินทร์ แจ่มแสงรัตน์ ถูกละเด็ดระเบิดต้องถูกตัดขา พิการไป

เมื่อสงครามมหาอาเซียบูรพาได้เริ่มขึ้น ในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ทักษ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองหัวหน้าฝ่ายทหารบกและทหารอากาศประจำประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๑ ก.ย. ๘๕ และกลับมาเป็นเสนาธิการรถรบเมื่อ ๑๖ พ.ย. ๘๗ ส่วนเวกไปเป็น เสธ. ร. ๕ สังกัดกองพลที่ ๓ และปฏิบัติการรบอยู่ทางภาคเหนือในดินแดน ม.ยอง, ม. ยู้ และ ม. วะ แล้วกลับมาประจำอยู่ที่กรมประสานงานพันธมิตร จนกระทั่งสงครามได้สงบลงในราวเดือนสิงหาคม ๒๔๘๔ พ.ศ. ๒๔๘๔ ระยะนี้เป็นระยะที่เราห่างเหินกันไป ต่างก็มีหน้าที่กันคนละอย่าง

เราได้รับคำสั่งให้ย้ายมารวมกันอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ ๑ มี.ค. ๕๐ ให้มาประจำกรมเสนาธิการทหาร โชคชะตาของชีวิตบันดาลให้เรามาทำงานร่วมกันในกรมเสนาธิการทหาร ทักษ์ได้เข้าประจำแผนกยุทธการ สธ. กลาโหม เมื่อ ๒๓ ก.พ. ๕๑ เวกได้เข้าประจำแผนกสรรพกำลัง สธ. กห. เมื่อ ๑๓ ธ.ค. ๕๑ ต่อมาทักษ์ย้ายมารักษาราชการหัวหน้าข่าว สธ. กห. ใน ๒๐ พ.ย. ๕๑ เวกก็ย้ายมาแทนทักษ์ในตำแหน่งรองหัวหน้าแผนกยุทธการใน ๑ ม.ค. ๕๒

เหตุการณ์ที่เราอยู่ร่วมกันในกรมเสนาธิการทหารระยะแรกนี้ เป็นเหตุการณ์ที่ทักษ์และเวกได้บันทึกไว้อย่างเร้นลับที่สุด ไม่มีใครรู้ ไม่มีคนเห็นนอกจากบุคคลคนเดียว คือ พล.อ. หลวงหาญสงคราม ซึ่งเป็นเสนาธิการกลาโหมในสมัยนั้น เหตุการณ์ที่

กล่าวนี้คือการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เราทั้งสองไม่มีส่วนร่วมด้วยในตอนเริ่มการ แต่หน้าที่ของเราในขั้นต่อมาก็คือเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายเสนาธิการของผู้บังคับบัญชาในขณะนั้น งานที่ท่านใช้เป็นความลับ และเป็นงานที่สำคัญมากงานหนึ่งของเราทั้งสองก็คือ การร่างหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการทำรัฐประหาร หนังสือกราบบังคมทูลฉบับนั้น ได้ชี้แจงแสดงวัตถุประสงค์ของการทำรัฐประหาร แสดงความจงรักภักดีและเทอดทูลพระมหากษัตริย์ และขอให้ทรงรับรองการทำรัฐประหารของคณะรัฐประหาร ทักษ์เป็นคนร่าง เวกเป็นคนช่วยเหลือจนกระทั่งเป็นหนังสือกราบบังคมทูลที่ใช้ได้และถูกส่งออกไป และในที่สุดเป็นผลให้พระมหากษัตริย์ทรงรับรองในการทำรัฐประหารในครั้งนั้น เราเก็บความภูมิใจของเราเป็นความลับช้านานมาแล้ว เมื่อตอนทักษ์จากเราไป จึงมาฟื้นความทรงจำขึ้น

เมื่อทักษ์อยู่แผนกยุทธการ กรมเสนาธิการกลาโหม เวกจำได้ว่า ทักษ์ได้ทำงานชิ้นสำคัญให้แก่ประเทศชาติอีกชิ้นหนึ่ง คือ การร่างโครงการจัดตั้ง "คณะกรรมการรักษาการณ์กลาง" เพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบในการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ คณะกรรมการรักษาการณ์กลางขึ้นกับสภาป้องกันราชอาณาจักร สภาป้องกันราชอาณาจักร เป็นสภาที่ให้คำแนะนำแก่คณะรัฐมนตรีในด้านความมั่นคงและความปลอดภัยของประเทศ แต่คณะกรรมการรักษาการณ์กลาง ทำหน้าที่นอกจากจะประชุมปรึกษาหารือระหว่างหัวหน้าส่วนราชการที่รับผิดชอบในการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศแล้ว ยังทำหน้าที่บริหารและสั่งการ ปฏิบัติในนาม นายกรัฐมนตรีเพื่อให้เป็นไปตามนโยบายและแผนการได้อีกด้วย คณะกรรมการรักษาการณ์กลางยังแต่งตั้งอนุกรรมการรักษาการณ์กลางประจำภาคและท้องถิ่น เพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่วนราชการในท้องถิ่นมีการประชุมปรึกษาหารือกัน วางแผน และดำเนินการรักษาความสงบในท้องถิ่น งานนี้เป็นงานใหญ่ และได้ดำเนินงานตามเหมาะสมกับเหตุการณ์แทรกซึมของคอมมิวนิสต์ในระยะนั้นเป็นอย่างยิ่ง ทักษ์นอกจากจะเป็นผู้ร่างโครงการ วาง

แผนในขั้นต้นแล้ว ยังเป็นบุคคลสำคัญในการชี้แจงแถลงเหตุการณ์ไม่สงบที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรทุกครั้งที่มีการประชุม จึงนับได้ว่า ทักษ์ได้เป็นผู้ดำเนินงานในด้านนี้ได้ดีที่สุดในสมัยนั้น และเหตุนี้เองที่ทักษ์ได้เลื่อนชั้นเงินเดือนเป็นพิเศษข้ามเพื่อนรุ่นเดียวไป

ทักษ์ได้รับหน้าที่เพิ่มขึ้นใหม่อีกหน้าที่หนึ่งใน ๒๘ มี.ค. ๙๕ คือ รักษาราชการรองผู้อำนวยการสัมพันธ์ต่างประเทศ หน่วยนี้เป็นหน่วยที่ตั้งขึ้นใหม่ และสำคัญมากในสมัยนั้น เพราะเป็นสมัยเริ่มสัมพันธ์ทางทหารกับสหรัฐอเมริกา ตัวผู้อำนวยการกองนี้คือ พล.อ. จิร วิชิตสงคราม แต่ก็ยังคงรักษาราชการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกข่าวไว้ให้เวก ซึ่งมีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศ ในสมุดประวัติของทักษ์ ระบุชื่อไว้แน่นอนว่า รักษาราชการไว้ให้เวก ซึ่งเป็นนิมิตรอันดีอีกเรื่องหนึ่งที่เวกจะมารับงานที่ทักษ์ได้ถางทางไว้ให้เรียบร้อยดีแล้วเป็นครั้งที่สองในกรมเสนาธิการกลาโหม

๑๓ ธ.ค. ๒๕๐๐ ทักษ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการ กองอำนวยการศึกษาวิจัย โดยตำแหน่งนี้ ทักษ์ก็เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรโดยสมบูรณ์ และโดยยังเอิญอย่างประหลาดที่สุดวันเดียวกันนี้ เวกก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองผู้อำนวยการศึกษาวิจัยและรองผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรอีกตำแหน่งหนึ่ง ดาวประจำตัวของเราทั้งสองโคจรมาทับกันพอดี ดาวของทักษ์เป็นดาวที่กำลังฉายแสงรุ่งโรจน์ แต่ดาวของเวกเป็นดาวที่อับแสง ซึ่งแม้จะอยู่ที่เดียวกันแต่ก็ฉายแสงรุ่งโรจน์ผิดกันมาก เวกดีใจและพอใจเป็นอันมากที่กลับมาทำงานร่วมกับทักษ์ และมีความรู้สึกเหมือนเราเป็นนักเรียนนายร้อยชั้นสุดท้ายในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ซึ่งครั้งนั้น ทักษ์เป็นหัวหน้ากองร้อยนักเรียนนายทาย และเวกเป็นหัวหน้าหมวดในกองร้อยนักเรียนนายทาย เราเคยร่วมงานกันมาดีแล้ว ในครั้งนี้เราคงร่วมงานกันด้วยดีต่อไป ทักษ์ไม่รู้สึกหนักใจอะไรเลยในการร่วมงานกับเวกในครั้งหลังนี้ เพราะเราทำงานแทนกันอยู่เสมอในงานต่าง ๆ ที่จะมีมาในหน้าที่ของเรา เช่น เมื่อทักษ์เป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์รัฐสภิรักษ์ เวกก็เป็นรองผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์รัฐสภิรักษ์

เมื่อทักษ์เป็นประธานกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ทหาร ทักษ์ก็ตั้งเวกเป็นรองประธานกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ทหาร และเมื่อทักษ์เป็นประธานกรรมการพิจารณาคัดเลือกนายทหารไปต่างประเทศ เวกก็เป็นรองประธานกรรมการพิจารณาคัดเลือกนายทหารไปต่างประเทศ ฯลฯ ยามใดที่ทักษ์เหน็ดเหนื่อยมากเกินไปที่จะนำนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราช. อาณาจักรไปศึกษาภูมิประเทศ ก็มักมอบหมายภาระให้เวกไปแทน ตลอดกระทั่งงานพิธีและงานสังคมของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โรงเรียนเตรียมทหาร และโรงเรียนช่างฝีมือทหาร เราช่วยกันทำงานมาด้วยดีตลอดเวลาที่เรารับราชการร่วมกัน

อย่างไรก็ดี ในระหว่างที่เวกทำหน้าที่เป็นรองของทักษ์อยู่นั้น เวกก็มองเห็นอยู่ว่า ทักษ์ทำงานมากเกินไป และไปงานสังคมมากเกินไป จนไม่มีเวลาพักผ่อน เป็นเหตุให้ร่างกายที่เคยแข็งแกร่งในสมัยก่อน ๆ ทรุดโทรมลงในเวลาอันรวดเร็ว ในตำแหน่งหน้าที่ของทักษ์ คือ เจ้ากรมการศึกษาวิจัย และผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนั้น ทักษ์ต้องดูแลรับผิดชอบโรงเรียน ๓ โรงเรียนที่ไม่เหมือนกันเลย กล่าวคือ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรเป็นวิทยาลัยชั้นสูงสุดของประเทศ โรงเรียนเตรียมทหารเป็นโรงเรียนต่ำที่สุดของโรงเรียนทหาร และโรงเรียนช่างฝีมือทหารเป็นโรงเรียนเทคนิคที่ผลิตช่างให้แก่กองทัพ ทักษ์ยังได้รับหน้าที่ให้ไปบรรยายในวิทยาลัยการทัพบก โรงเรียนเสนาธิการทหาร โรงเรียนเสนาธิการทหารเรือ โรงเรียนเสนาธิการทหารอากาศ และโรงเรียนสงครามจิตวิทยา การเตรียมตัวเพื่อบรรยายในวิชาที่ไม่เหมือนกันเลยย่อมเป็นงานหนักซึ่งผู้บรรยายทุกคนเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้ว นอกจากนี้ทักษ์ยังได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการอีกหลายแห่ง ทั้งกระทรวงกลาโหมแต่งตั้ง คณะรัฐมนตรีแต่งตั้ง และสมาคมแต่งตั้ง เช่นกรรมการพิจารณาร่าง พ.ร.บ. จัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร อ.ก.พ. วิสามัญเกี่ยวกับนักเรียนในต่างประเทศ และ อ.ก.พ. วิสามัญพิจารณาคุณวุฒิกรรมการ

และเลขานุการนักเรียนเก่าภาคพื้นยุโรป กรรมการในการประชุมบัญญัติศัพท์ภาษาไทย กรรมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งชาติเป็นต้น

นอกจากงานประจำอันมากมายเกินกำลังดังกล่าวมาแล้ว ทักษ์ยังสนใจที่จะไปในงานสังคมทั้งที่เป็นทางราชการ และไม่ใช่ทางราชการแทบทุกงานมิได้ละเว้น ซึ่งน้อยนักที่จะหาผู้ใดขยันขันแข็งทั้งงานราชการและงานสังคมเท่าเพื่อนทักษ์ได้

งานที่ทักษ์ได้ทำร่วมกับเวกอีกงานหนึ่ง ก็คืองานของราชองครักษ์ขี่ม้าตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จนิวัติพระนคร เราไปซ้อมขี่ม้ากันที่โรงฝึกม้ากรมตำรวจในบริเวณสนามโปโลคลับหลายครั้ง การซ้อมขี่ม้าทำให้เราแข็งแรง กระปรี้กระเปร่าขึ้น และทำให้นึกถึงชีวิตของนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนทหารม้าในสมัยปี พ.ศ. ๒๔๗๙ เราทั้งสองยังคงขี่ม้าได้ดี และสวยงาม และเมื่อตอนขี่ตามเสด็จรถพระที่นั่งด้วยเครื่องแต่งตัวเต็มยศชั้นนายพล มีสายยงยศราชองครักษ์ และประดับสายสพายประถมาภรณ์มงกุฎย่อมทำให้สวยงามและเป็นสง่า สมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งนัก เราขี่ม้าตามเสด็จในหลวงร่วมกัน ๒ ครั้ง ครั้งแรกเสด็จนิวัติพระนคร ครั้งหลังรับประธานาธิบดีโซกาโน หากจะมีการขี่ม้าตามเสด็จครั้งต่อไป พวกเราคงจะนึกถึงทักษ์อีกเป็นแน่ น่าเสียดายเหลือเกินที่พวกเราต้องขาดทักษ์ไปเสียคนหนึ่ง

เวกเพิ่งจะแยกจากทักษ์ไปประจำสำนักงบประมาณ สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุดเมื่อ ๑ ม.ค. ๐๔ รวมระยะครั้งหลังที่สุดที่เราอยู่ร่วมกันที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรและกรมศึกษาวิจัยเป็นเวลาถึง ๓ ปี ถึงแม้งานของเราจะแยกกัน เราก็ยังมีโอกาสประชุมร่วมกันอยู่เสมอในคณะกรรมการพิจารณาคัดเลือกนายทหารไปต่างประเทศ คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์ทหารอังกฤษ — ไทย และคณะกรรมการชุดสุดท้ายที่ยังมิได้ร่วม

การประชุมกันเป็นทางการเลย คือคณะกรรมการปรับปรุงทหารหญิง จึงเป็นงานชิ้นสุดท้ายที่ทักษ์ยังไม่ได้เริ่มทำ นอกจากนั้นเวกเชื่อว่าทักษ์คงจะทำได้เสร็จเรียบร้อยหมดทุก ๆ อย่างทั้ง ๆ ที่งานนั้น ๆ จะยุ่งยากหรือมากมายสักเพียงใดก็ตาม

เมื่อนึกถึงว่า ทักษ์มาเสียชีวิตเสียในครั้งนี้ เวกยังมีดเหลือเกินว่าในกองทัพไทยจะมีผู้ที่มีวิทยฐานะสูงส่ง และมีวิริยะอุตสาหะในการงานเช่นเดียวกับทักษ์หรือเหมือนกับทักษ์บ้างหรือไม่ อาจจะมี แต่ก็คงไม่เหมือน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลนั้นคงไม่สนิทสนมกับเวก เหมือนอย่างเราสนิทสนมกันแน่นอน เวกรู้สึกเสมือนหนึ่งว่าดวงประทีปดวงหนึ่งที่นำอยู่ข้างหน้าเวกขาดหายไป ในเมื่อทักษ์ได้จากเวกไป

ที่บ้านทักษ์ ซึ่งเวกเคยมาหลายครั้งแล้ว คราวนี้กลายเป็นสถานที่ตั้งศพของทักษ์อยู่ในด้านหนึ่งของห้องรับแขก ทักษ์นั่งอยู่ในโกษทองฉายแสงเหลืองอร่ามตา มีหรีดดอกไม้แห้ง และดอกไม้สดเต็มไปหมด มีพวงมาลัยของญาติและมิตรมาประดับประดาหลายพวง มีเครื่องยศพลโท หมวก และกระบี่วางอยู่บนพานทองรวมทั้งเหรียญตราที่ทักษ์ได้รับพระราชทานมาติดตั้งเป็นเกียรติ แต่เกียรติที่ได้ในคราวนี้ เป็นความภาคภูมิแก่ครอบครัวและญาติมิตรที่ยังอยู่เท่านั้น เพื่อนได้แต่ทำเอาไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ แต่พอตายไปแล้วเพื่อนหาได้เอาไปด้วยไม่ ทุกสิ่งทุกอย่างคงเหลือไว้ให้แก่ครอบครัวญาติมิตรและเพื่อนฝูงเป็นผู้รับเอาไว้ เชื่อว่าความดีของเพื่อนที่ทำมาแต่ต้น คงจะจารึกจดจำอยู่ในความทรงจำของพวกเราไปอีกนาน

ในบ้านของทักษ์ มีสิ่งหนึ่งซึ่งประทับใจเวกไปไม่น้อยกว่าโกษตั้งศพของเพื่อนสิ่งนั้นก็คือภาพถ่ายที่มีเราสองคนอยู่ในภาพ เวกได้มาพินิจพิจารณาดูภายหลังที่ทักษ์ได้จากเวกไปแล้ว มันเป็นภาพถ่ายของทักษ์เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรและเข็มรัฏฐาภิรักษ์จาก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภาพนี้ได้แสดงถึงเกียรติอันสุดยอดในตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งมีภาพเวกเป็นผู้ส่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้พระราชทานและทักษ์เป็นผู้รับ เมื่อได้รับพระราชทานปริญญาบัตรและเข็มรัฐวาภิรักษ์นี้แล้วย่อมแสดงว่า ทักษ์เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรโดยแท้และสมบูรณ์ทุกประการ ซึ่งนอกจากเป็นภาพซึ่งแสดงถึงเกียรติอันสูงส่งสำหรับทักษ์แล้ว ยังเป็นพยานของความสัมพันธ์ของเราทั้งสองเป็นอย่างดีอีกทางหนึ่งด้วย

ทักษ์เพื่อนรัก ไหน เพื่อนก็ได้ตายไปแล้ว และคงไม่มีใครจะชุบชีวิตเพื่อนให้กลับคืนมาได้อีก เวกจึงใคร่กราบขอขมาและขออภัยเพื่อนในหนหลังด้วยว่า หากจะมีครั้งใดคราวใดที่เวกได้ล่วงเกินเพื่อนด้วยกายกรรมก็ดี วจีกรรมก็ดี หรือมโนกรรมก็ดี ขอให้ทักษ์จงอภัยให้แก่เวกด้วยเถิด และเวกขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกขอดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันสะอาดบริสุทธิ์ของเพื่อนจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ

จากเพื่อนรัก

พล.ท. เวก เชี่ยวเวช
ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ
สำนักผู้บัญชาการทหารสูงสุด

จาก นักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๒

ด้วยความอาลัย

พลโท ผ่อง บุญสม
ปลัดบัญชีทหารบก
ประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๑

เมื่อบ่ายวันอาทิตย์ที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ข้าพเจ้าและครอบครัวได้รับข่าวอันทำให้รู้สึกสลดใจเป็นอย่างมาก ข่าวนี้ คือ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว อันที่จริงความตายก็เป็นธรรมดาของโลก หรือเป็นของประจำโลก พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้บุคคลได้ระลึกไว้เนือง ๆ ว่า "มรณธมฺโมมฺหิ" แปลว่า ความตายเป็นของธรรมดา แต่ข่าวของคุณทักษ์นี้ เราได้รับอย่างกระทันหันเกินไป ชนิดที่คิดไม่ถึงว่า คุณทักษ์จะอำลาจากเราไปโดยไม่กลับมาอีกเช่นนี้ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคมนี้ ข้าพเจ้าก็ยังได้พบและได้สนทนาปราศรัยกับคุณทักษ์ในงานฌาปนกิจศพที่วัดประยูรวงศาวาส ธนบุรี คุณทักษ์ก็ปรากฏว่ายังเป็นปกติสุขดีอยู่ ไม่มีร่องรอยใด ๆ แสดงว่าจะมีข่าวเช่นนี้ และถึงแม้ ๒—๓ วันหลังจากนั้นมาจะได้รับข่าวว่าคุณทักษ์ป่วย แต่ต่อมาเช้าวันศุกร์ที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ข้าพเจ้าได้พบ น.ท. ศิริ พงศทัต ร.น. ก็ได้ทราบข่าวดีว่า คุณทักษ์ค่อยยังชั่วขึ้นมากแล้ว ฉะนั้น เมื่อได้รับข่าวร้ายตรงกันข้ามในเวลากระทันหันเช่นนี้ จึงนำความสลดใจมายังข้าพเจ้า และครอบครัวผู้มีความสัมพันธ์กันตลอดมา เป็นธรรมดา

ข้าพเจ้าได้มีความสัมพันธ์กับคุณทักษ์ทั้งในทางส่วนตัว และส่วนราชการต่อเนื่องมาโดยลำดับ จนถึงอวสานกาลของคุณทักษ์ กล่าวคือ.-

๑. ในระหว่างปี ๒๔๗๐ – ๒๔๗๑ ข้าพเจ้ารับราชการเป็นผู้บังคับหมวดในโรงเรียนนายร้อยทหารบก และคุณทักษ์ เป็นนักเรียนนายร้อยรุ่นเล็ก

๒. เมื่อคุณทักษ์สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกแล้ว และในเวลาต่อมาจะสละโสดเข้าสู่พิธีสมรสกับคุณจำเนียร ข้าพเจ้าก็ได้รับเกียรติไปร่วมในพิธีอันเป็นมงคลนี้ด้วย

๓. ในปี ๒๔๘๙ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปกับคณะดูกิจการทหารในต่างประเทศ ซึ่งขณะนั้น คุณทักษ์ได้เป็นทูตฝ่ายทหารบกอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เมื่อข้าพเจ้าและคณะไปถึงปารีส คุณทักษ์ก็ได้ให้การรับรองและให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่ง ทั้งได้ทำหน้าที่เป็นพลขับรถยนต์พาข้าพเจ้าและคณะไปเยี่ยมยังประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ประมาณ ๑๓ ประเทศตลอดเวลา โดยบอกว่าที่ไม่ยอมให้คนอื่นขับรถยนต์นั้น ก็เนื่องจากไม่ไว้ใจในความปลอดภัย

การจากไปของคุณทักษ์ผู้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันดังกล่าว ทำให้มองเห็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ชัดว่า “อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปโก ชญฺญา มรณำ สุเว นหิ โน สำครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา แปลว่า ควรเร่งทำความดีแต่ในวันนี้ ใครจะรู้ได้ว่าความตายจะมาถึงในพรุ่งนี้ (เมื่อมาถึงแล้ว) การที่จะขอผัดเพี้ยนกับมฤตยูผู้มีกำลังพลมากนั้นทำไม่ได้” ฉะนั้นการจากไปของคุณทักษ์จึงนับว่าเป็นไปตามทางของธรรม ซึ่งไม่มีผู้ใดจะห้ามกันหรือผัดเพี้ยนได้

อนึ่ง คุณทักษ์ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อยมาตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนนายร้อย และการศึกษาก็อยู่ในเกณฑ์ดี จนถึงกับได้รับเลือกเป็นมหาดเล็กของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๗ · ตามปกติ คุณทักษ์เป็นคนมีอารมณ์ดี จิตใจร่าเริง การเคลื่อนไหวคล่องแคล่ว เคารพอ่อนน้อมต่อผู้ควรเคารพอ่อนน้อม กตัญญูต่อผู้มีคุณ ปฏิบัติเป็นกันเอง และสุภาพเรียบร้อยต่อเพื่อนฝูง และมีความเอ็นดูต่อผู้น้อย คุณธรรมเช่นนี้เป็นลักษณะนิสัยจิตใจ อันสม่ำเสมอของคุณทักษ์ คุณทักษ์จึงอยู่ในโลกนี้ด้วยความร่าเริงแจ่มใส และจะเป็นผู้ร่าเริงแจ่มใสต่อไปในโลกหน้า เพราะสมเด็จพระบรมศาสดาทรงสอนไว้ว่า

"อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ
กตปุญฺโญ อภยตฺถ นนฺทติ"

คนมีบุญอยู่ในโลกนี้ก็ร่าเริง
ไปในโลกหน้าก็ร่าเริง
คือร่าเริงบันเทิงใจในโลกทั้งสอง ฯ.

□□

ด้วยความอาลัย

นายเกษม สัตยมานะ

รองอธิบดีกรมกสิกรรม

ผมเป็นผู้หนึ่งที่ได้รับอนุมัติ ให้เข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๒ เมื่อปี ๒๕๐๑ ตลอดระยะเวลาที่ได้เข้าศึกษาในวิทยาลัยแห่งนี้ ผมได้มีโอกาสพบปะคุ้นเคยกับ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้ฟังคำบรรยายของท่านนายพลผู้นี้ในห้องเรียน ได้สนทนากับท่านในเรื่องการศึกษาเล่าเรียนและอื่น ๆ ในความรู้สึกของผมตระหนักดีว่า ท่านนายพลผู้นี้มีบุคคลิกลักษณะเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่อันสำคัญที่ท่านดำรงอยู่ ท่านเป็นผู้รักการศึกษาจนได้รับสมญาว่า เป็นหนอนหนังสือ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถดี ท่านได้ใช้ความรู้ความสามารถของท่านให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติในด้านการศึกษาค้นคว้าในทางวิชาการ ทหาร และพลเรือนและท่านได้อำนวยการศึกษาของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรให้มีความเจริญก้าวหน้ามาด้วยดี ได้ผลสมความมุ่งหมายของทางราชการตลอดมา นับได้ว่าเป็นผู้ที่ได้สร้างสมความดีไว้แล้วเป็นอันมาก

ความตายเป็นอนิจจังนั้นแน่แท้ แต่ในขณะที่ท่านนายพลผู้นี้กำลังบำเพ็ญประโยชน์อันสำคัญแก่ประเทศชาติ มัจจุราชก็มาด่วนคร่าชีวิตท่านไป ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นผู้ที่ยังจะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้อีกมากมาย จึงนับว่า เป็นการสูญเสียอย่างมาก ก่อให้เกิดความเศร้าสลด เสียใจ และอาลัยถึงของผู้ที่อยู่ข้างหลังสุดที่จะพรรณนา จากการที่ท่านนายพลผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้ประกอบคุณงามความดีมาแล้วนี้ ผมเชื่อว่าท่านย่อมจะได้รับผลแห่งความดี คือความชื่นบานบันเทิงใจตลอดเวลา แม้ในอวสานกาลแห่งชีวิต ขอกุศลบุญราศรีผลแห่งคุณงามความดีที่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ประกอบมาแล้วแต่ในอดีตจงดลบันดาลให้ท่านนายพลผู้นี้ประสบแต่ความเกษมสำราญ ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

□□

ด้วยความอาลัย

พลโท ชลอ จารุกลัส
แม่ทัพภาค กองทัพภาคที่ ๑

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร กระทรวงกลาโหม ป่วยโดยกระทันหัน เข้ารักษาตัวในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ได้ ๕ วัน ก็ถึงแก่มรณะกรรม เมื่อ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ เวลา ๐๑.๐๕ น. นับอายุได้ ๕๐ ปี ๓ เดือน กับ ๑ วัน เป็นเหตุนำมาซึ่งความเศร้าสลดอย่างยิ่งแก่ครอบครัว ญาติมิตร และนักศึกษาวิทยาลัย ฯ แห่งนี้ทั่วกันทุกคน

ยังไม่ทราบสาเหตุแห่งมรณะกรรมโดยแน่ชัด
จากเสียงที่กล่าวกันหลายทาง พอประมวลได้ดังนี้

– เพราะท่านทำงานหนักเกินควร ด้วยจิตใจที่เป็นห่วงว่า วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรที่ท่านเป็นผู้อำนวยการรับผิดชอบอยู่นี้ จะไม่ดีถึงขนาด จะด้อยกว่าของต่างประเทศ จึงพยายามทุ่มเทกำลังกาย กำลังความคิด ปลุกปล้ำงานของวิทยาลัย ฯ โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ค้นคว้าตำราหาหลักฐานเพื่อปรับปรุงทุกวันทุกคืน นอนดึกเสมอ ร่างกายทนไม่ไหว จึงต้องล้มป่วยและถึงแก่มรณะกรรมโดยรวดเร็ว

– เพราะเป็นห่วงงานในหน้าที่ดังกล่าว เมื่อมีอาการป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ จึงไม่มีเวลาจะพบกับแพทย์ และแม้มีอาการป่วยมากในบางครั้งก็ไม่ได้ไปพบกับแพทย์ตามวันเวลาที่นัดหมายไว้ เพราะติดงานจึงผิดนัดบ่อย ๆ การตรวจสุขภาพร่างกายจึงไม่เป็นไปตามระยะเวลาอันควร อาการของโรคจึงกำเริบขึ้นหลายประการในวาระเดียวกัน ในที่สุดเหลือความสามารถที่แพทย์จะช่วยได้

ฉม 923.5593 น 32 ม 5312
ท 336 ท

– เพราะท่านใช้เวลาว่างขลุกอยู่ในเรือนกล้วยไม้ที่บ้านเป็นประจำ ฉีดน้ำยาฆ่าแมลงศัตรูพืชเพื่อบำรุงรักษากล้วยไม้ด้วยตนเองเสมอ ไอระเหยแห่งน้ำยาฆ่าแมลงอาจเข้าสู่ระบบเครื่องหายใจวันละเล็กละน้อย นานเข้าก็เกิดเป็นพิษแก่ปอด เป็นเหตุให้ล้มป่วยและถึงมรณกรรมในที่สุด

คำกล่าวข้างต้นจะถูกต้องในประการใดก็ตาม ก็เป็นเครื่องระลึกสำหรับผู้อยู่ในวัยครึ่งศตวรรษขึ้นไปว่า แม้กำลังใจจะเข้มแข็งปานใด แต่ถ้ากำลังกายไม่ยอมร่วมมือด้วย ก็ย่อมไปสู่จุดจบแห่งชีวิตได้โดยไม่ทันรู้ตัว จึงไม่ควรตั้งอยู่ในความประมาทไม่ว่าในกรณีใดๆ

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ รู้จักชอบพอกับข้าพเจ้าเป็นอันดี ตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนนายร้อย ฯ สมัยเป็นนายทหารสัญญาบัตร และสมัยที่ท่านเป็นผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกแห่งสถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ซึ่งท่านได้ทำหน้าที่มัคคุเทศน์นำคณะของเราเดินทางตระเวนยุโรป ๑๒ ประเทศ โดยรถยนต์ซึ่งท่านขับเองเป็นระยะทางหลายพันไมล์ในปี ๒๔๙๙ ได้กลับมายังประเทศไทยเมื่อไม่กี่ปี โดยครั้งหลังสุดดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาในชุดที่ ๒ ของวิทยาลัย ฯ นี้ จากความสัมพันธ์ต่อเนื่องดังกล่าว จึงสามารถยืนยันได้ว่า พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีนิสัยอัธยาศัยอันควรสรรเสริญผู้หนึ่ง กระฉับกระเฉง ร่าเริง เฉลียวฉลาด เหมาะสมกับทุกตำแหน่งที่ได้ผ่านมา เป็นที่รักใคร่นับถือของบรรดามิตรสหายและผู้ร่วมงานทั่วไป ฉะนั้น การที่ท่านมาด่วนถึงแก่มรณกรรมโดยไม่มีใครคาดหมาย จึงเป็นการสูญเสียคนดีที่โลกต้องการ และสร้างความโทมนัสแก่ครอบครัว, ญาติมิตร อย่างสุดที่จะพรรณาได้

ขอดวงวิญญาณของ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
จงไปสู่สุคติภพ ดังที่พวกเราทั้งหลายพึงปรารถนานั้น เทอญ.

□□

คนดีที่ควรเอาเยี่ยง

พลตรี ชัยนันท์ จิตต์บุญ
รองเจ้ากรมส่งกำลังบำรุงทหาร
กองบัญชาการทหารสูงสุด

รู้สึกใจหาย และสลดใจอย่างยิ่ง เมื่อทราบว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เพราะเคยทำงานติดต่อกันบ้าง อยู่ใกล้ชิดกันบ้าง ครั้งสุดท้ายในวันที่จะไปอยู่โรงพยาบาลก็ยังได้คุยกันอยู่ ความจริงนั้น พลโททักษ์ฯ ยังมีร่างกายแข็งแรง อายุเพิ่งอย่างเข้าเลข ๕ นำมาหยก ๆ เมื่อปีกลายนี้เอง และเจ้าตัวก็ยังรื่นเริงกระปรี้กระเปร่าอยู่ดูคล้าย ๆ กับไม่ได้เตรียมตัวเตรียมใจที่จะลาโลกไปเร็วเช่นนั้น แต่นั่นแหละ สังขารย่อมไม่เที่ยงแท้แน่นอน สมดังคำที่พระท่านว่า "อนิจจาวัฏฏสังขารา" นั่นเทียว เมื่อไปแล้ว ก็ขอให้ดวงวิญญาณของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ ยุธยา จงไปจุติอยู่ในสัมปรายภพด้วยความสุข ปราศจากความกังวลใด ๆ ทั้งสิ้นด้วยเทอญ

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มีชีวิตอันรุ่งโรจน์ ได้เลื่อนยศเลื่อนชั้น และเลื่อนตำแหน่งหน้าที่ตามลำดับด้วยดีตลอดมา และมีหวังที่จะเจริญรุ่งโรจน์ต่อไปอีก ด้วยเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจในคุณวุฒิ และความสามารถในหน้าที่ราชการของผู้บังคับบัญชาทุกคน นอกจากประวัติแล้ว เท่าที่ได้ยินและได้เห็นมา แม้จะเป็นเวลาเล็กน้อยก็กล่าวได้อย่างเต็มปากว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้มีคุณสมบัติบางอย่างโดยย่อดังต่อไปนี้ คือ.–

๑. กว้างขวางในวงสังคมมาก เนื่องจากเคยเป็นทูตทหาร ๒ ครั้ง เจ้ากรมการข่าวทหาร ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เจ้ากรมการศึกษาวิจัย ผู้บังคับบัญชาของโรงเรียนเตรียมทหาร โรงเรียนช่างฝีมือทหาร และคุณหญิงก็เป็นอาจารย์ใหญ่ รร. ศึกษานารี ประกอบกับนิสัยชอบที่มีประจำตัว จึงยอมอุทิศเวลาไปในงานเลี้ยง, งานแต่งงาน, งานศพ และงานต่าง ๆ ที่เชิญมาทุกครั้ง ไม่ว่าจะเป็นไทยหรือเทศแทบทุกวัน บางวันไปถึงสามงานสี่งานก็มี

๒. รู้ทันเหตุการณ์ของโลกอยู่เสมอ ชอบอ่านหนังสือและฟังข่าวเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั่วโลก รวมทั้ง กิจการทหารด้วย ทั้งนี้จะติดนิสัยมาจากเคยเป็นทูตทหาร และเจ้ากรมการข่าวนั่นเอง แต่หนักยิ่งขึ้นเมื่อเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร จนปรากฏว่าสะสมหนังสือมาก ในปลายปีก่อนบ่นบ่อยๆ ว่าอ่านไม่ทันในบางครั้ง มาทำงานแล้วลืมหนังสือไว้ที่โต๊ะข้างเตียง ลืมไว้นั่นนี่ ยังหาไม่พบ ยังไม่รู้ว่าอยู่ที่ไหน

๓. ขยันหมั่นเพียรดีมาก การทำงานต่าง ๆ พยายามทำเอง เช่นการทำรายงาน การเซ็นหนังสือ การตรวจทานหนังสือ ทำคำบรรยายให้แก่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โรงเรียนเสนาธิการทหารบก, ทหารเรือ, ทหารอากาศ, วิทยาลัยการทัพบก, และโรงเรียนต่าง ๆ ตามแต่จะขอมา เมื่อมีใครขอมาก็มักจะไม่ขัดเสมอ ที่ทำงานมีเวลาอ่านและเขียนน้อยก็กลับไปอ่านไปเขียนที่บ้านจนดึกห้าทุ่มหกทุ่มเสมอ แม้วันเสาร์หรือวันอาทิตย์ก็ไม่หยุด

๔. มีเชาว์ไวไหวพริบดีมาก เป็นธรรมดาที่ต้องคลุกคลีอยู่กับนักศึกษาของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ที่กำรงตำแหน่งปลัดกระทรวง อธิบดี รองอธิบดี และนายทหารชั้นแม่ทัพ รองแม่ทัพ และนายพลต่าง ๆ ถ้าเชาว์ไม่ดีหัวคิดไม่แล่นก็นำไปไม่ได้ ถึงคุยก็ไม่สนุก ยิ่งมากคนก็ต้องหมุนตามให้ทัน และต้องติดตามโต้ตอบให้ดีด้วย เจ้าตัวนั้นเกรงว่าจะกระทบกระเทือนใจข้าราชการฝ่ายพลเรือนมากกว่าทหารมาก

๕. มีความคิดริเริ่มดีมาก ได้ดำริที่จะให้มีการวิจัยทางทหาร และการรักษาความมั่นคงของชาติ แต่ในเรื่องนี้ได้เริ่มเพียงการวิจัยทางเอกสารเท่านั้น การตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารก็ได้ดำริแล้ว แต่ยังไม่ออกมาเป็นรูปเป็นร่าง เพราะขาดงบประมาณ สถานที่ และเจ้าหน้าที่ ส่วนหลักสูตรและคำบรรยายวิชาต่าง ๆ นั้น ได้พยายามแก้ไขให้ดีขึ้น ๆ อยู่เสมอ

๖. มีอารมณ์ขันอยู่เสมอ ชอบพูดให้คนหัวเราะ และหัวเราะขบขันในสิ่งที่เห็นและได้ยินอยู่เสมอ ๆ ดีที่สุดและถูกใจที่สุดคือยิ้มได้เมื่อไม่ถูกอารมณ์

๗. ชอบเล่นต้นไม้ ปรากฏว่า มีสวนมะพร้าว มีไร่แล้ว มีกล้วยไม้ ต้นไม้ดอกและไม้ใบมาก โดยเฉพาะกล้วยไม้ที่มีอยู่นั้น นับเป็นรังใหญ่ได้แห่งหนึ่ง กล้วยไม้นี้เองที่พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ใช้เป็นที่ผ่อนอารมณ์ และคลายจากความง่วงนอนในยามครั้ง และเลิกจากความกังวลในเรื่องต่าง ๆ ลงได้บ้าง

๘. สร้างความสามัคคีในหมู่คณะอยู่เสมอ เช่น ให้นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ทั้งเก่าและใหม่ได้พบปะสังสรรค์เพื่อเชื่อมความสามัคคีกันบ่อย ๆ

๙. มีเมตตาจิต แก่ผู้ใต้บังคับบัญชา แล้วรักและโอบอุ้ม ปกป้องดีมาก จะรับรองว่าดี และส่งเสริมให้ได้รับการศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศ ให้เป็นคนดีอยู่เสมอ ไม่ยอมให้ใครมาทำหนิติเตียนได้ ถ้ามีก็มักช่วยแก้แทนอยู่บ่อย ๆ

๑๐. รักษามรดกได้ดี สิ่งใดที่เป็นมรดกนั้น ได้อวดให้พึ่งและชี้ให้เห็นว่า รักษาไว้อย่างไร ดัดแปลงให้ดีขึ้นอย่างไร บางอย่างคงสภาพเดิมก็มี แต่ได้พยายามนักพยายามหนาที่จะสะสมให้มีมากขึ้น ๆ ตลอดจนเงิน ที่รักนักรักหนาคือห้องสมุดน้อย ๆ ที่มีหนังสือสมัยเก่า พระเครื่องและพระบูชาของคุณพ่อที่ตกทอดมาเป็นมรดก

๑๑. เชิดชูวงศ์สกุล พยายามสืบสวนและค้นหาบรรดาญาติร่วมสกุลว่า เป็นใคร ทำงานที่ใด อาชีพอะไร มีความเป็นอยู่อย่างไรอยู่เสมอ เคยบอกว่าจะพยายามทำเป็นผัง แสดงการสืบสายโลหิต นับตั้งแต่ต้นตระกูลมาทีเดียว และจะทำให้ละเอียดถึงทุก ๆ คนด้วย

นอกจากนี้ยังอาจกล่าวได้ว่า พยายามเพิ่มพูนสมรรถภาพของตนเองอยู่เสมอ ๆ และทำงานโดยไม่หยุดยั้ง เมื่อเป็นครูใหญ่ของโรงเรียนที่สูงที่สุดของประเทศ และโรงเรียนย่อย ๆ อีก ๒ โรงเรียน และหน้าที่ต่าง ๆ อีกมาก จึงมีงานมาก ๆ ทำให้เกิดความกังวล *เป็นห่วงว่า เรื่องนั้นจะเป็นอย่างไร เกรงจะไม่เสร็จทันกำหนดเวลา กลัวจะไม่ดีพอ และดีไม่ถึงขนาดอะไรทำนองนี้ จนถึงกับบ่นบ่อย ๆ ว่า จะทำต่อไปอีกสักปี หรือ ๒ ปีเท่านั้น คำพูดคำนี้ทำให้นึกเดาว่า อาจจะไปเป็นเอกอัครราชทูตกระมัง ไม่นึกไม่ฝันเลยว่าจะเป็นการลาจากกันไปโดยไม่มีโอกาสได้พบกันอีก และก็จากไปแล้วจริง ๆ เมื่อครบ ๒ ปีแล้ว.*

□□

ความพอดี

พลอากาศโท เทพ เกษมุติ
ผู้บัญชาการกองบินยุทธการ

ผู้ครองเรือนย่อมรู้จักค่าของการประหยัด ไม่ประมาทในการจับจ่ายใช้สอย ทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ด้วยความเหนื่อยยาก ก็พยายามเก็บออมถนอมใช้แต่พอควรแก่ฐานะ ไม่เบียดกรอหรือฟุ่มเฟือย เพราะรู้จัก "ความพอดี"

ความไม่พอดีจะเกิดขึ้น ถ้าเป็นคนหยิบง่ายจ่ายคล่องเกินควร และไม่ประหยัด ผลดีไม่มีแก่ตนและส่วนรวม ทำนองเดียวกัน คนที่มัธยัสถ์ เบียดกรอ (รัดเข็มขัด) จนเกินความพอดี ความสบายกายหรือสบายใจย่อมไม่มี เพราะต้องประสบกับความหิวโหยอดอยากและทุกข์ทรมาน ทั้งเป็นบุคคลที่เห็นแก่ตนไม่ปรารถนาในสังคม ทั้งนี้เพราะ "ความไม่พอดี"

ทุกชีวิตมีความต้องการบัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แต่บัจจุบันความเจริญก้าวหน้าของโลกทางวิทยาศาสตร์เพิ่มมากขึ้น ชีวิตในป่าดงพงไพร และชนบทที่ห่างไกลนครหลวง เริ่มจะได้รับอารยธรรมยุคใหม่ ความสันโดษในบัจจัย ๔ นั้นได้แปรเปลี่ยนไปแล้ว ชีวิตของอารยชนหรือคนเจริญทั้งหลายย่อมต้องการอาหารที่ปรุงถูกหลักสุขอนามัย เลิศรส (ราคาถูก) เสื้อผ้าอาภรณ์เครื่องประดับก็วิจิตร สดชื่น เจริญตา และ

ประณีต ที่อยู่อาศัย ก็แข็งแรงทนทาน สวยงามยิ่งขึ้นตามยุคสมัย สิ่งประกอบอุปกรณ์และเครื่องอำนวยความสุขสบายมีมากขึ้น การรักษาพยาบาลที่ทันสมัยช่วยให้ความมีชีวิตยืนยาวจนบางทีลืมความสิ้นสุด แม้ความจริงทุกชีวิตมีความไม่เที่ยงเป็นที่สุดก็ตาม ความปรารถนาของคนมีมากกว่านั้นโดยเฉพาะ คือ ความสุข (ทั้งทางกายและทางใจ) ปกติก็หาได้ไม่ง่ายนัก เพราะความสุขทางจิตใจจะเกิดขึ้นได้ย่อมอาศัยความสงบ ความห่างไกลจากอารมณ์ความเศร้าหมองและความเข้าใจสภาพของจิตใจโดยแท้เท่านั้น สรุปคือรู้จัก "ความพอดี" ตามความปรารถนาของจิตใจ ไม่ปล่อยจิตใจให้ล่องลอยหรือหมกมุ่น จนไม่มีความพอดี ไม่มีสติยับยั้ง และไม่รู้จักเกณฑ์ประมาณปานกลาง จนกลายเป็นความประมาทด้วยประการทั้งปวง

ผู้บังคับบัญชาได้ชื่อว่าเป็น "ผู้ใหญ่" เพราะท่านมีหน้าที่ภารกิจ และความรับผิดชอบโดยเฉพาะอย่างยิ่งย่อมเป็นที่พำนักพักพิง ให้ความเมตตา กรุณา มุทิตาและความเห็นอกเห็นใจ ท่านย่อมบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาด้วย "ความพอดี" มีผู้กล่าวว่า

"พฤกษาใหญ่ ย่อมให้ความร่มเย็นแก่คนและสัตว์ที่มาพึ่งพาอาศัย"
"แต่คนใหญ่มักให้ความทุกข์ร้อน และน่ารำคาญแก่ผู้ที่หวังพึ่งพาอาศัย"

ฉะนั้น ความสำคัญจึงอยู่ที่ความพอดี พฤกษาใหญ่ คนใหญ่ หรือผู้ใหญ่ ย่อมอาศัย "ความพอดี" จึงจะดี.

□□

ความดีเป็นอมตะ

พลโท บริบูรณ์ จุละจาลิตต์
เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก

อนุสาวรีย์ อันสูงตระหง่าน งามสง่า ซึ่งเรียกร้องผู้ได้พบเห็นให้เพ่งพิศด้วยความเคารพ เลื่อมใส ภาคภูมิใจ ทุกครั้งนั้น ล้วนเกิดขึ้นเพื่อเทิดทูนบูชา **ความดีของคนดี** ทั้งนั้น เช่น วีรกรรมอันเลื่องลือ ของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผลงานอันมหาศาล ของ สมเด็จพระบิยมหาราช และ พระมหากรุณาอันล้ำลึก ของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แม้ อนุสาวรีย์ แต่ละแห่ง ช่างจะสร้างสรรขึ้นด้วยโลหะนานาชนิด ที่มีความคงทนเป็นพิเศษก็ตาม หรือจะสลักเสลาประดิษฐ์ขึ้นจากหน้าผาอันแข็งแกร่งปานใดก็ตาม ถึงกระนั้น ก็จำต้องย่ายไปสู่จุดสลาย ปรักหักพังไปทีละน้อยๆ เพราะแสงอาทิตย์บ้าง เพราะกระแสน้ำบ้าง เพราะสายลมบ้าง แต่ ความดี ของคนดี เจ้าของอนุสาวรีย์นั้น ไม่มีวันสูญสลาย จักคงทนมั่นคง เป็นอมตะท้าทายฟ้าดิน อยู่ชั่วนิรันกร

เป็นของแปลกแต่จริง ที่ความดี อันเป็นอมตะนี้ ไม่ได้เกิดจากสิ่งที่ลึกลับไม่ได้สร้างขึ้นจากสิ่งที่ล้ำค่าหาได้ยาก ที่แท้เกิดจากสิ่งธรรมดา ๆ ที่ผุพังได้ เปื่อยเน่าได้ และแสนจะโสโครก สิ่งนั้นก็คือ ร่างกาย ซึ่งเรามีอยู่คนละหนึ่งนี่เอง

ผู้ใดค้นพบวิธี เอาร่างกายของเขาซึ่งไม่เที่ยง หนีความตายไม่พ้น ไปทำการเปลี่ยนแปลงสภาพให้เป็น เกียรติคุณ ความดี ซึ่งหอมหวล ไร้มลทิน เป็นอมตได้ เขาผู้นั้นก็จะกลายเป็น อมตชน – ผู้ไม่ตาย

ปราชญ์ท่านว่าไว้ว่า

“ระหว่างสรีระ กับ เกียรติคุณความดี ผิดกันไกลนัก สรีระย่อมจะสูญสิ้นไปเมื่อใดก็ได้ แต่เกียรติคุณ จะสถิตสถาพรอยู่ชั่วกัลปาวสาน”

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ท่านตายจากเราไปเพียงเรือนร่างเท่านั้น แต่ ความดีของท่านหาได้ตายจากไปไม่ ยังคงสถิตเป็นอมตอยู่ตลอดกาล.

□□

ด้วยความอาลัย

นายปกรณ์ อังศุสิงห์
อธิบดีกรมประชาสงเคราะห์

พล. ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มิใช่แต่จะเป็นผู้ทรงคุณวุฒิของวิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักร ดังเป็นที่ทราบกันดีในหมู่นักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันราช-อาณาจักรทุกรุ่นเท่านั้นไม่ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีความคิดริเริ่มอย่างแข็งขันในการ จัดงาน ด้าน สวัสดิการ ของนักศึกษา วิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักรทุกรุ่น งานสำคัญประการหนึ่งที่ท่านได้ริเริ่มขึ้นก็คือ "โครงการจัดกลุ่มที่ดินครองชีพในนิคมสร้างตนเอง กรมประชาสงเคราะห์ของนักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักร" โครงการนี้มีวัตถุประสงค์อันสำคัญในการที่จะส่งเสริมให้บรรดา นักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักร ทุกรุ่นได้มีหลักประกันในการดำรงชีพอันมั่นคง ทั้งในขณะที่ยังปฏิบัติราชการอยู่ และเมื่อพ้นจากราชการไปแล้ว นอกจากจะเป็นหลักประกันในการดำรงชีพของนักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักรแล้ว ยังช่วยให้นักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันราชอาณาจักรทุกรุ่นได้ใช้ วิชาความรู้ ให้เกิด ประโยชน์แก่ สังคม และ ประเทศชาติสืบไป

การริเริ่มโครงการจัดกลุ่มที่ดินครองชีพในนิคมสร้างตนเอง กรมประชาสงเคราะห์ ภายใต้การริเริ่มของ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา แม้ว่าจะเป็นงานด้านสวัสดิการของนักศึกษา วิทยาลัยบ้องกัน ราชอาณาจักร เพียงส่วนหนึ่งก็ตาม แต่เท่ากับเป็นการปูพื้นฐานงานสวัสดิการของนักศึกษาในอันที่จะนำไปสู่งานสวัสดิการด้านอื่น ๆ ต่อไป

งานจัดกลุ่มที่ดินครองชีพในนิคมสร้างตนเอง เท่าที่ได้เริ่มไปแล้ว คือ การจัดกลุ่มที่ดิน ครองชีพในนิคม สร้างตนเอง ของนักศึกษาวิทยาลัยบ้องกัน ราชอาณาจักร ชุดที่ ๒ ซึ่งมี พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มด้วย ความสำเร็จของงานจัดกลุ่มที่ดินครองชีพนี้ อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากความคิดริเริ่มและการให้ความร่วมมืออย่างแข็งขันของ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา งานจึงสำเร็จสุล่วงมาด้วยดีเป็นลำดับ.

□□

อาลัยถึง

พลเรือตรี ประชุม ธ. โมกขะเวส
พลาธิการทหารเรือ

อาทิตย์กลางวันที่ ๑๖ ก.ค. ๐๔ เจ้ากรมกำลังพลทหารเรือกรุณาแจ้งให้ทราบทางโทรศัพท์ว่า คุณทักษ์ ถึงแก่กรรมแล้ว จะมีการอาบน้ำศพตอนเย็นที่บ้านท่านทางวงเวียนเล็กฝั่งธน ใจหายวูบ เหมือนข่าวอุบัทวเหตุร้ายแรงอย่างนึกไม่ถึง เพราะไม่ได้ทราบข่าวป่วยมาก่อน ซักถามถึงสาเหตุเจ็บป่วย ก็ได้รับตอบอย่างไม่สู้แน่ว่าเกี่ยว ๆ กับตับอ่อนไม่ทำงาน หลังจากวางโทรศัพท์แล้ว ใจคอไม่ปกติ มือเท้ารู้สึกว่าอ่อน ๆ เพลีย ๆ พิกล นั่งที่ไหนใจมักคิด มันนึกถึงคุณทักษ์อยู่เรื่อย

คิดถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขาร นึกถึงความเที่ยงแท้แน่นอนของความตายที่ไม่เว้นใคร ไม่ว่าผู้นั้นจะมีความดีสักเพียงใด

เพื่อนฝูงที่พบกันต่างก็ปรารภเหมือน ๆ กันว่า ไม่น่าเลย อายุจะสั้นอย่างนี้ เมื่อเร็ว ๆ กินข้าวกันที่ราชนาวิสโมสรก็เห็นร่าเริงดี สรุปแล้วต่างก็อาลัยถึงคุณทักษ์ อาลัยถึงคุณลักษณะของคุณทักษ์ ประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า

- มีความร่าเริงแจ่มใสเป็นปกติ
- มีความเป็นกันเองและพูดเข้าใจกันง่าย
- มีเมตตาจิต ชอบช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ ไม่ถือเราถือเขา
- บำเพ็ญวิทยาทานอยู่ตลอดเวลา
- เป็นสุภาพบุรุษ

อันชายชาติทหารผู้นี้ เป็นที่อาลัยถึงของเพื่อนฝูงจริง ๆ ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ เพราะได้วิสาสะกันอยู่เสมอ การด่วนจากไปเช่นนี้เป็นความพลัดพราก ทำให้เพื่อน ๆ รู้สึกคล้ายมีทุกข์อยู่นิด ๆ ไม่หมดไปได้เลย.

□□

ด้วยความอาลัย

นายวิชา เศรษฐบุตร
อธิบดีกรมโลหกิจ

พี่ทักษ์

ไหน ๆ พี่ก็จากผมไปแล้ว ร่างของพี่ผุพังไปหมด และเขามีพิธีจัดการกับร่างของพี่ให้แปรสภาพไปตามประเพณีอันสมเกียรติ ผมไม่รู้จะติดต่อระบายความรู้สึกของผมให้พี่ทราบได้อย่างไร ในเมื่อผมยังพูด ยังเขียนได้อยู่ ผมเลยขอถือโอกาสระบายมันเสียในที่นี้

ไม่มีใครเลยที่เขาไม่เสียดายในการจากไปของพี่ ผมฟังๆดูจากเพื่อนของพี่ ญาติของพี่ เจ้านายของพี่ ตลอดจนทหารยามหน้าตึกบัญชาการ เขาเสียดายด้วยกันทุกคน เขาว่ากันว่า พี่นี่เป็นเพชรเม็ดหนึ่งของกองทัพบกและของชาติ จะเอาทางด้านวิชาความรู้หรือจะเอาทางด้านการปฏิบัติ พี่ทักษ์ของผมเด่นทุกอย่าง ให้ทำอะไรไม่เพียงแต่ทำได้สำเร็จเท่านั้น ยังแถมสำเร็จอย่างดียิ่งเสียด้วย ผมเป็นเพื่อนบ้านพี่ทักษ์มานานก็จริง แต่ไม่เคยเห็นพี่ทักษ์ในเวลาทำงาน จนหลวงท่านสั่งให้มาเรียนวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรซึ่งพี่เป็น "ครูใหญ่" ผมเลยชักจะเห็นจริงไปกับเขา

ผมจับได้แล้วละ ว่าทำไมพี่ทักษ์จึงทำงานเก่ง ผมว่าเป็นเพราะการทำงานของพี่เต็มไปด้วยความตั้งใจจริงและความเสียสละ จำได้ไหมว่า ผมเคยล้อว่า พี่ละชอบทำเรื่องเล็กเป็นเรื่องใหญ่ การเรียนที่โรงเรียนของพี่นั้น พี่ต้องการให้พวกเราไปกันโดยไม่มีการขาด

เรียน พี่พยายามหาตำรา หาครูดี ๆ มาบรรยาย พิมพ์โน๊ตแจกวันละหลาย "กิโล" ให้เอาไปอ่านที่บ้าน ทั้ง ๆ ที่รู้ดีว่าพวกผมมันนักเรียนผู้ใหญ่ ต้องทำมาหากินด้วยงานประจำตลอดเวลา กลับบ้านยังจะต้องช่วยลูกทำการบ้านเสียอีก พี่ทักษ์ยิ่งจริงจังกับพวกเรา เคี่ยวเข็ญทุกวัน จนในที่สุดเกณฑ์ให้เขียนวิทยานิพนธ์อีกคนละหลายหน้า เวลาที่ผมเป็นนักเรียนของพี่นั้น ผมบอกได้ว่า อยากจะสไตร์ค์ไม่เรียนเสียบ้าง แต่แล้วก็ทำไม่ลง เพราะชักจะเห็นความจำเป็นและความหวังดีของพี่ทักษ์ เรียนไปเรียนไปจึงเห็นว่าเรื่องทั้งหมดไม่ใช่เรื่องของพี่แต่เป็นเรื่องของชาติซึ่งพี่รักนักหนา ด้วยความเอาจริงกับงานนี่เอง พี่ทักษ์จึง "ปั้น" วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรให้เด่นในคุณภาพได้ภายในปีเดียว จนทางราชการเห็นความจำเป็นที่จะต้องดำเนินกิจการนี้ตลอดไปเพื่อป้องกันชาติของเราไม่ให้สลาย

และก็เพราะความเอาจริงกับงานนี่แหละที่ทำให้พี่ทักษ์ต้องจาก พวกเราไปเร็วเกินคาด ทั้ง ๆ ที่ไม่สบาย ก็เห็นเป็นเรื่องเล็ก อุตส่าห์เดินทางไปกับนักศึกษารุ่นที่ ๔ ไปตรวจสภาพภูมิประเทศภาคตะวันออก ผมเข้าใจว่าพี่ทักษ์คงจะนั่งปวดท้องไปตลอดทาง แต่ไม่พูดให้ใครรู้ อีกอันนี้ผมเห็นว่า พี่ทักษ์พลาดเป็นครั้งแรกในชีวิต เรื่องเล็กเห็นเป็นเรื่องใหญ่ แต่เรื่องใหญ่คราวนี้เห็นเป็นเรื่องเล็ก แต่จะพูดมากไปก็เป็นยาป พี่ทักษ์เป็นทหารมาตลอดชีวิต เคยสมบุกสมบันลำบากกายทั้งในสงครามและยามสงบ จะมาเห็นแก่สุขภาพไปมากกว่างานอย่างไรได้

นี่พี่ทักษ์คงไปเสวยสุขอยู่ในสวรรค์แล้ว พวกผมจะตามไปถึงหรือไม่ก็ไม่รู้ เหตุการณ์ของโลกในขณะนี้ดูจะอลเวง ไม่น่าจะไว้ใจ ในเมื่อพี่เขมทั้งสองค่ายกำลังเข่งเข้าหากัน เห็นเหตุการณ์ตอนนี้แล้ว ยิ่งคิดถึงพี่ทักษ์ คิดถึงว่า งานที่พี่ได้ทำมาแล้ว ช่างทันต่อเหตุการณ์ดี หากความจำเป็นจะเกิดขึ้นอย่างไร ขอให้พี่เชื่อเถิดว่า พวกเราที่อยู่ข้างหลัง จะใช้แนวทางที่พี่ได้วางไว้ในวิทยาลัยช่วยกันแก้ไขเหตุร้ายให้เป็นดีได้

ขอให้ความดีที่พี่ได้บำเพ็ญมาตลอดชีวิต

ได้เป็นกุศลส่งให้พี่หมดห่วง และเป็นสุขในสัมปรายภพเถิด.

ด้วยความอาลัย

นายศักดิ์ ไทยวัฒน์
อธิบดีกรมที่ดิน

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ล่วงลับไปนี้ เท่าที่ข้าพเจ้ารู้จักถึงแม้ไม่แสดงออกโดยประการอันชัดแจ้ง แต่ก็เชื่อได้ว่าเป็นผู้มีหลักธรรมประจำใจอยู่อย่างมาก จึงเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตเจริญก้าวหน้าโดยสันติวิธีมาด้วยดียิ่งกว่าเพื่อนฝูงรุ่นเดียวกันเป็นอันมาก การจะให้เขียนคำไว้อาลัยแก่ท่านผู้นั้นนั้น เชื่อว่าท่านผู้ใหญ่ในราชการและนอกราชการย่อมจะเขียนให้เป็นทั้งเครื่องยืนยันคุณความดีและเป็นตราประดับชื่อเสียงไปชั่วกาลนาน เพราะเป็นผู้ที่มีคุณธรรมประจำตัวดีหาผู้ที่เสมอได้ยากผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าจะเขียนอะไรขึ้นใหม่ก็คงไม่มีค่าสมแก่เกียรติคุณท่านผู้ล่วงลับนี้ ข้าพเจ้าจึงคิดค้นคัดบทกวีเก่า ๆ มาบันทึกไว้ ข้าพเจ้าพิจารณาดูอัธยาศัยใจคอ พล. ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ แล้ว คิดเอาว่า บทกวีต่อไปนี้เป็นสิ่งที่ท่านผู้นั้นจะชอบมากที่สุด หากเป็นจริงดังข้าพเจ้าคิดและมีผู้ใดอ่านจดจำไปปฏิบัติเป็นคุณธรรมประจำใจบ้างก็เสมือนกับ พล. ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ ได้มีโอกาสแสดงเมตตาธรรมต่อโลกสืบไปชั่วนิรันดร ข้าพเจ้าขออนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง

บทกวีที่ พล. ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
คงจะชอบที่สุด คือ

– อันดีชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง ชื่อก็ยังยืนอยู่มิรู้หาย.
– ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม.

□□

รำลึกถึงทักษ์

พลโท อวบ โทณานนท์
ผู้ช่วยเสนาธิการทหารบกฝ่ายยุทธบริการ

เมื่อสมัย ๓๐—๔๐ ปีมาแล้วเราเป็นทั้งเพื่อนบ้านและเพื่อนเล่นกันมา หลังบ้านติดกัน จำได้ว่ามีต้นมะพร้าวและต้นลำใยขึ้นอยู่ติดรั้วบ้าน เคยปีนต้นไม้บ้างลอดรั้วบ้างไปเล่นปิงปองเล่นเอาเถิดกันในวันหยุดโรงเรียนอยู่เป็นนิจ ด้วยความสนิทสนมของท่านผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่าย คือท่านคุณลุงพระ (พ.ท. พระศักดิ์เสนีย์) กับผู้ปกครองของข้าพเจ้าได้ไปมาหาสู่กันเป็นการประจำ หรือจะพูดว่าเป็นแขกประจำบ้านก็ได้ ทักษ์อยู่โรงเรียนเดียว ครูและอาจารย์เดียวกับข้าพเจ้าในปฐมวัยตลอดมา ส่วนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทักษ์ได้เข้าและออกก่อนข้าพเจ้าหนึ่งปี จึงนับว่าทักษ์กับข้าพเจ้าเป็นลูกบ้านเดียวกัน โรงเรียนเดียวกันมา มีความสนิทชิดชอบกันมากเป็นพิเศษ

ในระยะเวลาที่ข้าพเจ้าปฏิบัติราชการในพระนครได้ติดต่อสังสรรกับทักษ์อยู่เป็นนิจ เมื่อ ๑๐ ก.ค. ๐๔ ข้าพเจ้ายังได้ไปร่วมรับประทานอาหารกลางวันตามปกติกับทักษ์ที่ห้องอาหารภายในกระทรวงกลาโหม ยังได้สนทนาปราศรัยกันตามปกติดีอยู่ ต่อมาเมื่อ ๑๒ ก.ค. ๐๔ จึงทราบว่าทักษ์ป่วยมากอาการน่าวิตกได้ถูกส่งไปอยู่ รพ. พระมงกุฎฯ รุ่งขึ้นใน ๑๓ ก.ค. ๐๔ ตอนบ่ายจึงได้ไปเยี่ยม ได้เห็นสภาพแล้วก็น่าวิตกดังข่าวที่ได้ยิน แต่ยังอุ่นใจที่นายแพทย์แจ้งว่าอาการค่อยดีขึ้นตามลำดับ หากพ้นระยะนี้ไปแล้วสัก ๓–๔ วันก็คงจะปลอดภัย จึงคลายความวิตกและตั้งใจจะไปเยี่ยมอีกเมื่อทักษ์มีอาการดีขึ้น ๑๖ ก.ค. ๐๔ เป็นวันอาทิตย์ ข้าพเจ้าไปธุระนอกบ้านกลับเอาตอนเย็นได้รับแจ้งจากเด็กรับใช้ว่า มีโทรศัพท์จาก รพ. พระมงกุฎฯ ว่า พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วเมื่อคืนวันเสาร์ที่ ๑๕/๑๖ ก.ค. ๐๔ เวลาประมาณ ๐๑๐๐ เศษ ข้าพเจ้าใจหายวาบและไม่เชื่อคำแจ้งของเด็กรับใช้ จึงได้โทรศัพท์สอบถามทาง รพ. อีกครั้ง เมื่อยืนยันก็เป็นความจริง ทำให้ข้าพเจ้าสลดใจในการจากไปของเพื่อนทักษ์เป็นอย่างยิ่ง

ด้วยความใกล้ชิดสนิทสนมเป็นกันเองกับทักษ์ ข้าพเจ้าขอยืนยันว่าทักษ์เป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะเป็นอัจฉริยบุรุษผู้หนึ่ง มีความขยันหมั่นเพียรมานะ อดทนต่อการศึกษาและการงานในหน้าที่อย่างยอดเยี่ยม มาตั้งแต่เยาว์วัย ไม่เคยปล่อยเวลาให้ว่าง เปล่าไปโดยไร้ประโยชน์ มีตารางงานประจำวันประจำตัวรวมทั้งงานส่วนตัวและราชการ และถือปฏิบัติได้โดยเคร่งครัด นับว่าเป็นผู้ที่เคร่งเครียดต่อการงานอยู่ตลอดเวลา ตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ย่อมเพิ่มภาระความรับผิดชอบให้ทักษ์ต้องมานะค้นคว้า

ตำหรับตำราทางวิทยาการเพิ่มขึ้น เกือบจะไม่มีเวลาเป็นของตัวเองโดยเฉพาะเลย การพบปะสนทนากับข้าพเจ้าทุกครั้งมักจะนำเอาข้อควรคิดในการปฏิบัติราชการเป็นส่วนรวมของประเทศชาติมาพูดมากกว่าเรื่องสารทุกข์ในความเป็นอยู่ของตัวเองและครอบครัว ข้าพเจ้ากล้าที่จะยืนยันได้ว่า ทักษ์คุยกับข้าพเจ้ามักจะเป็นเรื่องงานเรื่องการไปเสียทั้งหมด ในบางครั้งข้าพเจ้าต้องขัดจังหวะพยายามหันเหเรื่องที่คุยให้เป็นเรื่องผ่อนอารมณ์สนุกสนานเสียบ้างก็มี เมื่อทักษ์ต้องจากไปเช่นนี้ข้าพเจ้าจึงถือว่า ราชการได้เสียคนดีอันจะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง

ความมีอัธยาศัยอันดีงามของทักษ์ วางตัวเป็นกันเองอย่างเสมอต้นเสมอปลายตั้งแต่เยาว์วัย และสามารถเข้ากับบุคคลทุกประเภทได้ดีอย่างน่าชม ทักษ์เป็นที่เคารพรักของบรรดามิตรสหายทุกคน การพบปะสังสรรในชุมนุมศิษย์เก่าโรงเรียนสามัญ (โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา) ซึ่งมีประจำทุก ๒ เดือน ถ้านัดใดขาดเพื่อนทักษ์ไปร่วมด้วยบรรดามิตรสหายต่าง ๆ ก็แซ่ซ้องถามหา ข้าพเจ้าก็ต้องเป็นฝ่ายบอกแก้ตัวแทนทุกครั้ง เมื่อทักษ์ต้องจากไปเช่นนี้ บรรดามิตรเก่าร่วมโรงเรียนกันมาย่อมมีความเศร้าสลดอาลัยระลึกถึงความดีของทักษ์อย่างสุดซึ้ง

เพื่อทักษ์ได้สร้างคุณงามความดีไว้มากหลาย และมุ่งมั่นที่จะประกอบกรรมอันเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นที่ตั้ง แม้จะมีโรคาพยาธิมาเบียดเบียนอยู่ก็หาได้หยุดยั้งและ

สนใจต่อการบำรุงรักษาสังขารของตนไม่ เมื่อเพื่อนทักษ์ต้องจากไปโดยกระทันหันเช่นนี้ ข้าพเจ้าและมิตรสหายทั้งหลายรู้สึกเสียใจอาลัยเป็นอย่างยิ่ง และเสียดายที่ประเทศชาติต้องขาดคนที่มีความสามารถที่ต่อประเทศชาติอย่างแรงกล้าไปคนหนึ่ง จึงขออันเชิญอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และกุศลบุญราศีที่เพื่อนทักษ์ได้เคยทำไว้แล้วในอดีต จงส่งเสริมให้ดวงวิญญาณของเพื่อนทักษ์ได้ไปสิงสถิตในทิพย์วิมานสถานเป็นสุขคติในสัมปรายาภพโน้นด้วยเทอญ.

□□

เครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ

นายสง่า ศขะบตร
อธิบดีกรมเศรษฐสัมพันธ์

เมื่อพ่อค้าคนหนึ่งกล่าวว่า กิจการค้าของบริษัทระยะนี้เจริญก้าวหน้าดี เขาอาจจะหมายความถึงผลกำไรที่ได้รับมากขึ้น หรือหมายความว่าสินทรัพย์เพิ่มขึ้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือขายสินค้าและมีลูกค้ามากขึ้น แต่กำไรคงที่หรือขาดทุน เป็นต้น ความหมายดังกล่าวย่อมแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าได้ แต่ก็ไม่เป็นความจริงเสมอไปในทรรศนะของบุคคลทุกคน สำหรับบุคคลหนึ่ง การที่บริษัทมีกำไรมากขึ้นและในขณะเดียวกันสินทรัพย์หรือลูกค้าของบริษัทหดตัวลง เขาอาจจะกล่าวถึงกิจการค้าเลวลงแทนที่จะดีขึ้นก็ได้ แต่ถ้าหากลักษณะ ๓ ประการ ดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมกัน เราอาจจะกล่าวได้ด้วยความมั่นใจว่ากิจการของบริษัทเจริญขึ้น ในการพัฒนาเศรษฐกิจ ย่อมมีปัญหาเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ดรรชนีที่สามารถจะใช้เป็นเครื่องชี้ถึงความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศมีอยู่มาก ดังเช่นอัตราส่วนการใช้ทุนต่อคนงานสูงขึ้น อัตราการตายของประชาชนลดลง อัตราผู้ได้รับการศึกษา (ขั้นต่าง ๆ) สูงขึ้น เงินได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคนสูงขึ้น รายได้ประชาชาติสูงขึ้น ฯลฯ เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้อาจจะไม่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน เพื่อชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของประเทศกำลังก้าวหน้าด้วยเหตุนี้ เราจึงควรจะได้ทราบเสียก่อนว่า ในเมื่อเรากล่าวว่าเศรษฐกิจของประเทศก้าวหน้าหรือพัฒนาการนั้น เราหมายความถึงอะไรกันแน่? และมีอะไรเป็นดรรชนี? ถ้าหากจะมีดรรชนีได้หลายอัน อันไหนสมควรจะใช้เป็นดรรชนีเดียวได้

S.H. Frankel นักเศรษฐกิจผู้มีชื่อคนหนึ่ง ได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับพัฒนาเศรษฐกิจว่า การพัฒนาการเศรษฐกิจก็คือการจัดสรรชีวิตเศรษฐกิจให้ดำเนินไปในวิถีอันหนึ่งเพื่อจะได้บรรลุถึงเป้าหมายหรือจุดหมายอันหนึ่ง ที่เราได้ประเมินคุณค่าไว้แล้วล่วงหน้า การพัฒนาการเศรษฐกิจจึงเป็นเพียงแนวทางที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทางอันหนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เป้าหมายหรือจุดหมายที่เราตั้งใจไว้จึงมีความสำคัญยิ่งในการกำหนดขอบเขตและคำนิยามของการพัฒนาการเศรษฐกิจ และความหมายของ "การพัฒนาการเศรษฐกิจ" จึงอาจจะมีได้มากหลายเปลี่ยนไปตามแนวความคิดของแต่ละประเทศหรือแต่ละกลุ่มชนที่ได้ประเมินตั้งเป้าหมายหรือจุดหมายนั้นไว้

ในรายงานที่เสนอต่อเลขาธิการใหญ่ คณะผู้เชี่ยวชาญฝ่ายพัฒนาการเศรษฐกิจขององค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายของคำว่า "ประเทศด้อยพัฒนาการ" หรือ "Under–developed Countries" คือประเทศที่ประชากรมีรายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคนต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้แท้จริง เฉลี่ยต่อคนของประชากรในประเทศสหรัฐอเมริกา คานาดา ออสเตรเลีย และยุโรปตะวันตก ถ้าจะพิจารณาคำนิยมที่คณะผู้เชี่ยวชาญฝ่ายพัฒการเศรษฐ–กิจขององค์การสหประชาชาติที่ให้ไว้สำหรับประเทศ "ด้อยพัฒนาการ" ประกอบกับความคิดเห็นเกี่ยวกับ "การพัฒนาการทางเศรษฐกิจ" ของ S.H. Frankel จะทำให้เราทราบว่าจุดหมายหรือเป้าหมายของการพัฒนาการเศรษฐกิจนั้น ก็คือการยกระดับรายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคนให้สูงขึ้น และเครื่องวัดความเจริญทางเศรษฐกิจก็คือ รายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคน

การยกระดับรายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคนให้สูงขึ้น เป็นเพียงเป้าหมายหรือจุดหมายอันหนึ่งเท่านั้น ในการดำเนินนโยบายเพื่อพัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศในปัจจุบันนี้ได้เป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักเศรษฐศาสตร์และผู้วางนโยบายเศรษฐกิจทั่วไปว่า การยกระดับ "รายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคน" ให้สูงขึ้นย่อมเป็นหลักอันสำคัญในการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสามารถที่จะใช้เป็นเครื่องวัดแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศได้เป็นอย่างดี ถ้ารายได้แท้จริงเฉลี่ยต่อคนของสังคมใดสูงขึ้น ก็อาจกล่าวได้ว่า ชีวิตเศรษฐกิจของสังคมนั้นพัฒนาการ

นอกจากดรรชนีผลผลิตเฉลี่ยที่กล่าวมาแล้ว ยังมีดรรชนี "ผลผลิตรวม" (Aggregate Output หรือ Aggregate Income) อีกอันหนึ่ง ที่นักเศรษฐศาสตร์จำนวนไม่น้อยเห็นว่าสามารถที่จะใช้เป็นดรรชนีเดี่ยววัดฐานะความเจริญทางเศรษฐกิจได้ไม่เลวกว่า หรือในความมุ่งหมายบางประการได้ดีกว่า การใช้ผลผลิตเฉลี่ยเป็นดรรชนี ทั้งนี้ จะเห็นได้ชัดจากการใช้ดรรชนีเพื่อแสดงให้เห็นถึงพลังทางเศรษฐกิจทั่วไปหรือแสดงพลังทางทหาร ดรรชนีรวมย่อมมีน้ำหนักมากกว่าดรรชนีเฉลี่ย ในสถานการณ์บางอย่าง การใช้ดรรชนีเฉลี่ยอาจชักนำให้เข้าใจผิดในข้อเท็จจริงที่สำคัญทำให้ข้อสรุปผิดพลาดได้ ตัวอย่างเช่น สมมติว่าในประเทศที่มีผลผลิตรวมลดลง ในขณะเดียวกันจำนวนพลเมืองก็ลดลงด้วย แต่ลดลงในอัตราที่สูงกว่าซึ่งจะทำให้ผลผลิตเฉลี่ยเพิ่มขึ้น ในลักษณะดังกล่าวดรรชนีเฉลี่ย อาจทำให้เราเข้าใจผิดคิดว่าประเทศนั้นกำลังประสบผลในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะสำหรับประเทศดังกล่าวตามความนึกคิด ของสามัญชน น่าจะกล่าวว่าประสบความล้มเหลวใน การพัฒนาการ เศรษฐกิจมากกว่า สมมติต่อไปว่า ถ้าเราจะเปรียบเทียบความสำเร็จในนโยบายพัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศในตัวอย่าง กับประเทศหนึ่งซึ่งมีดรรชนีผลผลิตรวมสูงขึ้น แต่ดรรชนีผลผลิตเฉลี่ยต่ำลง เนื่องจากอัตราเพิ่มของพลเมืองสูงกว่าอัตราเพิ่มของผลผลิตรวมในกรณีดังกล่าวเราจะเรียกประเทศใดว่า กำลังบรรลุผลในการพัฒนาการเศรษฐกิจ ประเทศที่หนึ่งหรือประเทศที่สอง หรือแม้ในกรณีที่ผลผลิตรวมของประเทศทั้งสองเพิ่มขึ้น สมมติว่าประเทศที่หนึ่งเพิ่มขึ้น ๓٪ และประเทศที่สองเพิ่มขึ้น ๕٪ ต่อปี และเนื่องจากอัตราเพิ่มของพลเมืองแตกต่างกัน ทำให้ผลผลิตเฉลี่ยต่อคนในประเทศทั้งสองไม่มีการเปลี่ยนแปลง หรือทำให้ประเทศที่หนึ่งเพิ่มเร็วกว่าประเทศที่สอง

ในตัวอย่างดังกล่าว ถ้ามองในด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะ ย่อมจะเกิดปัญหาในการให้ความเห็นว่า ประเทศใดดำเนินการชีวิตเศรษฐกิจดีกว่ากัน Sinom Kuznets *นักเศรษฐกิจผู้มีชื่อ สนับสนุนการใช้ผลผลิตและให้ความเห็นในทำนองว่า การเลือกอัตราต่อหน่วย ต่อคน หรือดรรชนีเดียวอื่น ๆ ที่มีความหมายดังกล่าว เพื่อวัดอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจ* (Economic Growth) *ย่อมไม่*

เหมาะสมนัก เพราะจะทำให้เกิดการละเลยและเพิกเฉยต่อปัญหาของตัวหาร เช่น ปัญหาพลเมืองซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่อการศึกษา ปัญหาการพัฒนาการเศรษฐกิจ ซึ่งควรจะได้ศึกษาถึงคุณลักษณะต่าง ๆ โดยละเอียด มิใช่จะนำมาพิจารณาเพียงแต่เป็นตัวหารธรรมดา

ถ้าพิจารณาข้อถกเถียงในปัญหาการเลือกดรรชนีเฉลี่ยหรือดรรชนีรวม เพื่อจะใช้เป็นดรรชนีเดี่ยววัดการพัฒนาการทางเศรษฐกิจแล้ว จะเห็นว่าข้อขัดแย้งส่วนสำคัญเกิดจากการให้ขอบเขตความหมายของการพัฒนาการเศรษฐกิจไม่ตรงกัน บางกลุ่มย้ำในทางความเป็นอยู่ของประชากร โดยมีความเห็นว่าชีวิตเศรษฐกิจที่จะเรียกได้ว่า มีการพัฒนาการพอควรอยู่ที่ประโยชน์ที่ประชาชนได้รับ อีกฝ่ายหนึ่งถึงแม้จะมองเห็นความสำคัญของด้านสวัสดิการอยู่มาก แต่ก็แย้งถึงข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติว่า การเพิ่มขึ้นของรายได้เฉลี่ยต่อคนจะไม่นำสวัสดิการมาสู่ประชาชนโดยแท้จริง เพราะความเจริญทางเศรษฐกิจนั้น ควรจะมองปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจจากเรื่องของเศรษฐกิจโดยเฉพาะ คือเรื่องสมรรถภาพและประสิทธิภาพของการผลิต และแยกปัญหาพลเมืองซึ่งเป็นเรื่องที่มีสาเหตุจากภายนอกออกไว้พิจารณาต่างหาก อย่างไรก็ดี แม้เหตุผลของทั้งสองฝ่ายต่างก็มีน้ำหนัก แต่ก็คงไม่มีฝ่ายใดปฏิเสธได้ว่าทั้งดรรชนีเฉลี่ยและดรรชนีรวมต่างก็มีข้อบกพร่องในเมื่อจะใช้เป็นดรรชนีเดียว ความเหมาะสมย่อมเปลี่ยนแปรไปในแต่ละสถานที่และแต่ละเวลา โดยเหตุนี้ จึงควรได้พิจารณาปัญหาอื่น ๆ ที่จะเป็นส่วนให้รายละเอียดเพิ่มเติมต่อปัญหาที่เราสนใจประกอบด้วย และถ้าหากจำเป็นจะต้องเลือกดรรชนีเดียวแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าดรรชนีเฉลี่ยเหมาะสมกว่าดรรชนีรวมหลายประการในฐานะเป็นเครื่องชี้ถึงระดับและอัตราพัฒนาการทางเศรษฐกิจ นอกจากเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ถ้ามองจากด้านการผลิตดรรชนีรายเฉลี่ยจะแสดงความหมายในด้านสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการผลิตได้ดีกว่าดรรชนีรวม เพราะพลเมืองเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เมื่อปัจจัยการผลิตเพิ่มจะทำให้ผลผลิตรวมเพิ่มขึ้นเสมอ (นอกจากผลิตภาพสุดท้ายของปัจจัยเท่ากับศูนย์หรือเป็นลบ ซึ่งเป็นข้อยกเว้นพิเศษในทฤษฎีการผลิต) แต่ผลผลิตเฉลี่ยไม่จำเป็นจะต้องเพิ่มขึ้น เมื่อเราขาดความรู้ในผลเฉลี่ยจะทำให้เราขาดความรู้ในสมรรถภาพและ

ประสิทธิภาพของชีวิตเศรษฐกิจ ในการอธิบายและวิเคราะห์ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันนี้ ข้อคิดเกี่ยวกับหน่วยสุดท้าย (Marginal Unit) ซึ่งใกล้เข้ามาสู่ผลผลิตเฉลี่ยมากกว่าผลผลิตรวม ได้เป็นหลักที่มีความสำคัญยิ่ง การเปรียบเทียบผลิตภาพ (Productivity) ของแต่ละประเทศหรือแต่ละท้องถิ่น เป็นข้อคิดที่เกี่ยวกับผลเฉลี่ยโดยเฉพาะ ซึ่งเราไม่สามารถจะเปรียบเทียบได้โดยการใช้ผลรวม เพราะส่วนสัดของส่วนประกอบไม่เหมือนกัน นอกจากนี้ ผลเฉลี่ยต่อคนยังแสดงความหมายในด้านสวัสดิการของมนุษย์ด้วย คงไม่มีใครปฏิเสธว่าจุดหมายปลายทางอันสุดท้ายของการจัดสรรชีวิต เศรษฐกิจอยู่ที่มนุษย์ แม้รายได้เฉลี่ยต่อคนจะไม่บอกถึงผลตกทอดของสวัสดิการไปสู่ประชาชนโดยแท้จริง แต่อย่างน้อยก็ส่อให้ทราบถึงแนวทางของสวัสดิการของประชาชนได้ดีกว่าผลผลิตรวม อย่างไรก็ดี แม้สวัสดิการที่นำมาพิจารณาจะเกี่ยวข้องแต่ด้านวัตถุอย่างเดียวก็ตาม แต่การใช้ผลผลิตรวมก็ไม่สามารถจะทำให้เราเข้าไปสู่สวัสดิการในเชิงจิตวิสัย (Subjective) ได้ ซึ่งก็ได้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับคุณค่า (Value Judgement) อันไม่อาจจะทำความตกลงกันได้ง่ายนัก.

□□

ด้วยความอาลัย

นายแพทย์ สมบุญ ผ่องอักษร

รองปลัดกระทรวงสาธารณสุข

ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวอันน่าสลดใจว่า พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เจ้ากรมการศึกษาวิจัย และผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรในสังกัดกระทรวงกลาโหม ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ด้วยโรคตับอ่อนเป็นพิษ เมื่อเวลา ๐๑.๑๕ น. ของวันอาทิตย์ที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ข้าพเจ้าแทบไม่เชื่อหูตนเองในทันทีที่ได้รับทราบข่าวนี้ เพราะท่านเจ้ากรมดูยังหนุ่มแน่น ยังคล่องแคล่ว และเข้มแข็งในการปฏิบัติงานยิ่งนัก จึงไม่น่าด่วนสิ้นชีวิตในขณะที่มีอายุอันสั้นเพียง ๕๐ ปีเช่นนี้เลย สมควรจะได้อยู่ช่วยกันจรรโลงประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นสืบไปได้อีกหลาย ๆ ปีทีเดียว การสูญสิ้นเจ้ากรมการศึกษาวิจัยและผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรอย่างกระทันหัน นับว่ากระทรวงกลาโหมได้ขาดกำลังสำคัญในด้านการปฏิบัติหน้าที่ราชการไปคนหนึ่งอย่างน่าเสียดาย แต่นั่นแหละ โรคภัยไข้เจ็บย่อมหาความปราณีแก่ผู้ใดมิได้ ถึงแม้นายแพทย์หลาย ๆ คน จะได้พยายามช่วยกันเยียวยารักษาพยาบาลจนสุดความสามารถแล้วเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถจะต่อชีวิตของท่านให้ยืนยาวนานต่อไปได้อีก ท่านจึงต้องจากไปอย่างไม่มีวันกลับ โดยทิ้งความเสียดาย ความอาลัยรัก ความเศร้าโศกไว้ให้แก่ภรรยา บุตร ตลอดจนมวลญาติ มิตรสหาย และผู้ที่คุ้นเคย ไว้เบื้องหลังอย่างที่ไม่มีใครสามารถจะพรรณาให้ถูกต้องกับสภาพที่เป็นจริงได้ คำพังเพยที่ว่า "คนดีพระเจ้าย่อมต้องการเร็ว" ดูจะสมจริงเสียแล้ว เมื่อนำมาเปรียบกับการสิ้นชีวิตของท่าน

ท่านเจ้ากรมเป็นคนดี มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารี เมตตากรุณา จนเป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วๆไป ตลอดถึงผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทุกคน ทั้งมีความสามารถ ขยันขันแข็ง คล่องแคล่วในการปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเข้มแข็งและอดทน ซึ่งความดีทั้งมวลของท่านเหล่านี้ ได้ส่งเสริมให้ท่านได้รับบำเหน็จความชอบในหน้าที่ราชการเป็นผลตอบแทนด้วยการได้รับยศและตำแหน่งสูงขึ้นเป็นลำดับมา จนกระทั่งได้เป็นเจ้ากรมการศึกษาวิจัยและผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรในวาระเดียวกัน คงจะเป็นเพราะท่านเป็นคนดีนั่นเอง พระเจ้าจึงต้องการท่านเร็วเกินควร แต่ถึงแม้ท่านจะจากไปอย่างไม่มีวันกลับ ท่านก็จากไปแต่เพียงร่างกายเท่านั้น ส่วนความดีของท่านจะต้องปรากฏเพื่อเป็นอนุสรณ์และตัวอย่างอันดีงามแก่อนุชนรุ่นหลังอยู่ตลอดไปเหมือนดังภาษิตที่ว่า

พฤษภและกาสร โททนต์เสน่งคง นรชาติวางวาย สถิตทั่วแต่ชั่วดี
อีกกุญชรอันปลดปลง สำคัญหมายในกายมี มลายสิ้นทั้งอินทรีย์ ประดับไว้ในโลกา

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิฐานให้วิญญาณของ
พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
จงไปสู่สุคติในสรวงสวรรค์ชั้นพรหมด้วยเทอญ.

□□

ทักษลัย

นาย สอาด หงษ์ยนต์
อธิบดีกรมอุตสาหกรรม

อนาถโอ้ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ฯ
มาด่วนดับ ชีพลง กระทันหัน
มวลญาติมิตร ทราบข่าว บอกเล่ากัน
ต่างงงงัน เตรียมตรม โทมนัส
ไม่คิดเห็น ว่าจะเป็น ได้เช่นนี้
ก็พบกัน ยังดี อยู่หลัดหลัด
อนามัย กร้าวแกร่ง ทะแมงทะมัด
จิตจำรัส แจ่มสุข ทุกทุกที

ห้าสิบเอ็ด มัชฌิมา อายุขัย
อยู่ในวัย งานสู้ ไม่รู้หนี
เข้มขยัน สันทัด ยุทธวิธี
หมั่นบำเพ็ญ กรณีย์ อยู่มิวาย
ไม่น่าเลย ที่จะดับ ลับชีวัน
อย่างฉับพลัน ปลดปลง ลงง่ายง่าย
เคราะห์บันดาล พานให้ ไวรัสร้าย
เข้าร่างกาย แพทย์สุดฤทธิ์ จึงปลิดปราณ

วิทยาลัย บ้องกัน ราชอาณาจักร
ต้องสูญสิ้น พลโททักษ์ ยอดทหาร
ครำเคร่ง เก่งกล้า วิชาชาญ
เชียวชำนาญ อบรมฝึก ศึกษิต
เป็นการเสีย สาหัส ขนาดใหญ่
ทั้งอาลัย เสียดาย อย่างอุกฤษฎ์
อันนักรบ ผู้เรือง ประเทืองวิทย์
ย่อมยากนัก ที่จักผลิต ดังจินดา

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ฯ ดำรงตำแหน่ง
ผู้อำนวยการ ขันแข็ง ซึ่งศึกษา
ให้เพิ่มเติม ให้พิสุฐ วิทยา
แต่สองห้า สูญสอง ผ่องอำไพ
และประสาน สมาน สามัคคี
เหล่านิสิต ต่างมี ความเลื่อมใส
รุ่นที่หนึ่ง ถึงสี่ ทั่วกันไป
ต่างนับถือ รักใคร่ ท่านนายพล

ผู้บังคับ บัญชา นิยมชม
สมรรถภาพ เหมาะสม ตามนุสนธิ
มารยาท กิริยา นิรมล
กล่าวยุบล หวานค้า จำนรรจา
เหล่าผู้น้อย ใต้บังคับ ประทับจิต
การปกครอง ฉันมิตร เสน่หา
ไม่ดุร้าย มีพระคุณ กรุณา
แต่รักษา ระเบียบวินัย ไว้มั่นคง

เข้าไหน เข้าได้ ไม่เชินชัด
ญาติมิตรติด คุณสมบัติ อันสูงส่ง
เมื่อถึงคราว ด้าวดิ้น สิ้นชีพลง
ต่างพะวง โศกศัลย์ กันทั่วไป
วาสนา พวกเรา มีเท่านี้
จึงสูญสิ้น คนดี ไปเสียได้
แสนเสียดาย แสนเศร้า สักเท่าไร
ต้องเป็นไป ตามกรรม ตามเวรา

ขออำนาจ คุณพระ รัตนตรัย
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งหลาย ทุกทิศา
เดชะผล คุณงาม ที่ทำมา
แก่มิตรญาติ ชาติอาณา ประชากร
บันดาลดล พลโททักษ์ เสนีวงศ์
ณ อยุธยา ยรรยง อาภัสสร
สู่สุคติ ณ สวรรค์ ชั้นอัมพร
หมดนิวรณ์ สุขสันต์ นิรันดร์เทอญ.

□□

ทักษ์-ดวงประทีป

พลตรี สิงชัย เมนะสูต
รองเจ้ากรมการศึกษาวิจัย

อ้า “ทักษ์” สามารถผ้า เลิศคน
ใยด่วนมาวายชนม์ ชีพสั้น
ฤๅองค์พระเบื้องบน ทรงโปรด ปรานนา
จึงดับวิญญาณ์ด้น สู่ด้าวแดนสรวง

ลุล่วงอาชีพด้าน การทหาร
ปีนใหญ่และรถราญ เหล่าม้า
เสนาธิการชาญ เชิงยุทธ
การข่าวการทูตกล้า กล่าวได้ใครเสมอ

เลิศเลอด้วยยศทั้ง คุณวุฒิ
ชีวิตวิเศษสุด เอ่ยอ้าง
มี “ทักษ์” เปรียบประดุจ ดวงประทีป
หมด “ทักษ์” ก็เว้งว้าง วาบสิ้นแสงศรี

ความดีจงให้ท่าน เสวยสวรรค์
เราอยู่หลังร่ำพัน พร่ำพร้อง
แม้กายมลายรัญ- จวนเทวษ
แต่ “ทักษ์” สถิตก้อง เกียรติพ้นพรรณา.

มตานุสรณ์

พลเรือโท ไสว ศรีผดุง
รองเสนาธิการทหารเรือ

การถึงแก่กรรมของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๐๔ เวลา ๐๑๑๕ นั้น เป็นการถึงแก่กรรมที่เรียกว่ากระทันหัน ทั้งๆ ที่ญาติมิตรสหายได้เห็นยังเป็นปกติดีอยู่ เมื่อค่อนเย็นวันจันทร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๐๔ แต่พอตกดึกค่ำเหตุการณ์ก็ได้เปลี่ยนไปอย่างชาวกับคำ จึงเป็นที่เศร้าสลดอย่างยิ่งแก่บรรดาญาติมิตรสหาย รวมทั้งท่านผู้ยังคับขัญชา และสานุศิษย์ของพลโททักษ์ ฯ เฉพาะอย่างยิ่งแก่ครอบครัว ซึ่งพยาธิที่มาฉุดคร่าพลโททักษ์ ฯ มิได้เปิดโอกาสให้เจ้าของไข้ได้มีเวลาพอที่จะผ่อนคลายจิตใจ เพื่อให้ความอาลัยอาวรณ์ได้ค่อย ๆ ลดลงไปทีละน้อย ๆ เสมือนแสงไฟที่ค่อย ๆ หรี่ลง ๆ จนหมดแสง ซึ่งเมื่อหมดแสงไฟแล้วนัยน์ตาของผู้อยู่ในที่มืดก็ยังสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างลาง ๆ แต่การถึงแก่กรรมของพลโททักษ์ ฯ เป็นไปโดยฉับพลัน เสมือนแสงไฟที่ดับพรึบลงทันทีทันใด ดังนั้นนัยน์ตาของผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นก็ย่อมมืดมนงงงันไปชั่วขณะ

ความจริงพลโททักษ์ ฯ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติอันดีงามทุกประการ ทั้งในทางส่วนตัวและในทางราชการ เป็นบุคคลประเภทที่เป็นกระจกเงาแก่ผู้น้อยที่ควรประพฤติปฏิบัติตามเยี่ยงอย่าง และเป็นบุคคลประเภทหนุมานทหารพระรามแก่ผู้ใหญ่ ชนิดหนักเอา เบาสู้ ไม่ต้องบ่นถึงความยากลำบาก ทำงานด้วยใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสอยู่ตลอดเวลา จะเศร้าก็แต่ในเมื่อไม่มีงานจะทำ นอกจากนั้นยังเป็นมิ่งขวัญแก่ครอบครัว ซึ่งหากยังมีพลโททักษ์ ฯ อยู่ตราบใด ตราบนั้นครอบครัวจะมีขวัญดีอยู่กับตัว ไม่รู้สึกสะทกสะท้านหวาดหวั่นภยันตรายใดๆ และรู้สึกมีความสุขความสบายอยู่ตลอดเวลา

ในทางราชการพลโททักษ์ ฯ เป็นผู้ที่ยังมีกำลังใจในการทำงานอย่างสูง ซึ่งจะหาผู้อื่นใดมาเปรียบเทียบได้น้อยตัวเต็มที ซึ่งนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรทุกรุ่นจะต้องยกนิ้วให้ในเรื่องนี้ หากพลโททักษ์ ฯ ไม่ด่วนถึงแก่กรรมเสียแล้วยังจะทำประโยชน์ให้แก่ทางราชการอีกมาก เพราะเป็นผู้ที่พัฒนาตัวให้ทันสมัยอยู่เสมอ

ในทางส่วนตัวพลโททักษ์ ฯ เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ผู้หนึ่งที่มีผู้นิยมนับถือมากหลาย ทั้งนี้เพราะเป็นผู้ที่อยู่ในคุณธรรมอันดี คือ วาจาดี และมีใจดีเป็นผู้มีความโอบอ้อมอารีรักที่จะเป็นพี่เป็นน้องแก่ทุก ๆ คนที่ได้คบหาสมาคม วาจาปราศรัยสุภาพอ่อนโยน ไม่มากไป ไม่น้อยไป

ฉะนั้น การสูญเสีย พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ในครั้งนี้ เป็นการสูญเสียที่มีความกระทบกระเทือนอย่างมาก แก่ครอบครัว แก่ญาติมิตรสหาย และแก่ทางราชการ พลโททักษ์ ฯ ไม่ควรที่จะด่วนถึงแก่กรรมเสีย ควรที่จะมีชีวิตอีกต่อไปนานเท่านาน เพื่อความสุข ความชื่นชมยินดีของครอบครัว เพื่อประโยชน์เพื่อความเบิกบานใจแก่มิตรสหายและผู้ใต้บังคับบัญชา และเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศชาติเท่าที่ได้ปฏิบัติมาแล้วอีกต่อ ๆ ไป

ในการที่พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ถึงแก่กรรมในครั้งนี้เป็นของแน่ ๆ ว่านำมาซึ่งความกำสรดโศกาลัยมาสู่ครอบครัวและวงศาคณาญาติ เพราะด้วยความแสนเสียดายคนดี ซึ่งมีสุภาษิตกล่าวไว้ว่า “สาธุ โข ทลโภ โลเก” คนดีและหาได้ยากในโลก คนดีตามสุภาษิตนี้หมายถึง “สาธุชน” คือ คนที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้มากหรือได้น้อยสุดแต่ประโยชน์นั้นเป็นประมาณ ความตายแห่งบุคคลประเภทพลโททักษ์ ฯ นี้ ท่านจัดว่าเป็นมาร คือ “มัจจุมาร” เพราะตัดรอนหักรานประโยชน์อันจะพึงได้แก่ชีวิตของพลโททักษ์ ฯ เสียสิ้น แต่จะมารหรือไม่ก็ตาม เมื่อมาถึงเข้าแล้วเราจะบ่นหรือมีความเห็นไปว่า พลโททักษ์ ฯ ไม่ควรตาย ไม่น่าตาย เพราะเหตุที่เป็นคนดีมีประโยชน์ หาชอบธรรมไม่ เพราะถ้าไม่น่าตายหรือควรตาย ก็คงไม่ตาย กิริยาที่บ่นหรือมีความเห็นเช่นนั้น เป็นการปรารถนาหลักเลี่ยงซึ่งชวนให้เกิดเศร้าโศกและอาลัยยิ่งขึ้น การร้องไห้และเศร้าโศกไม่มีประโยช

ความเสียดายอาลัย มีแต่จะทำให้เกิดความทุกข์ใจ แต่ก็เป็นเรื่องช่วยไม่ได้ ผู้ที่ยังมีความรักก็ยังจำต้องมีความโศก ผู้เป็นคนดี ย่อมต้องการดีและเสียดายดีอยู่เป็นธรรมดา ความเสียดายสิ่งทั้งหลายเป็นเครื่องหมายของคนดีอย่างหนึ่ง ถ้าผู้ใดไม่เสียดายดี ผู้นั้นก็ต้องเป็นคนชั่วดี การเศร้าโศกร้องไห้คงไม่เป็นยาป แต่ก็ไม่ควรร้องไห้เศร้าโศกพิรี้พิไรเกินไป เพราะร้องไห้ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วเลย แต่กลับจะเป็นโทษอันไม่พึงปรารถนาแก่ผู้ร้องไห้ด้วย

สังขาร ที่เป็นสังขตธรรมอันเป็นปัจจัยปรุงแต่ง ย่อมตกอยู่ในกระแสธรรมดา กล่าวคือ มีเกิดในเบื้องต้น มีแปรในท่ามกลาง มีดับในอวสาน ปกติของสังขารย่อมเป็นเช่นนี้เหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นอุปาทินนกสังขาร หรืออนุปาทินนกสังขาร เมื่อเกิดแล้วก็ต้องดับทั้งสิ้น จะต่างกันก็แต่เพียงเร็วกับช้าเท่านั้น ดังพุทธภาษิตว่า

"ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนโง่ทั้งคนฉลาด ทั้งคนมั่งมี
ทั้งคนเข็ญใจ ล้วนมีมรณะเป็นที่ไปด้วยกัน ทั้งหมด"

"ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเป็นเหมือนภาชนะดินที่
นายช่างหม้อทำแล้ว เล็กก็ตามใหญ่ก็ตาม ที่เผาแล้วก็ตาม
ที่ยังไม่ได้เผาก็ตาม ผลที่สุดก็ต้องแตกทั้งนั้น"

สมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระกรุณาแสวงหาประโยชน์แก่สรรพสัตว์เป็นนิตย์ ทรงแนะนำให้ประกอบกิจที่เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ตามสมควรแก่โอกาส ในเมื่อต้องประสบวิบัติโยค คือถูกพรากจากท่านผู้เป็นที่รักด้วยอำนาจ มรณะมาตัรอนตรัสสอนให้พิจารณามรณะเป็นอารมณ์ โดยนิยมในพระพุทธภาษิตในอภิณหปัจจเวกขณ์ ว่า

"มรณธมฺโมมฺหิ มรณํ อนตีโต" เราเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นมรณะไปได้ "นโขปนาหเมว มรณะมฺโมมฺหิ มรณ์ อนตีโต" และใช่ว่าเราจะเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นมรณะไปได้ เฉพาะแต่เราก็หาไม่ "อถโขยาวตา สตฺตานำ อาคติ คติ จุติ อุปปตฺติ สพฺเพสตฺตา มรณธมฺมา มรมำ อนตีตา" แท้จริง บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่มาอยู่ ไปอยู่ จุติอยู่ เกิดอยู่ ก็ล้วนเป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นมรณะไปได้เหมือนกัน

การพิจารณาตามพระพุทธภาษิตนี้ มีประโยชน์ให้เกิดผลดีแก่ทุกท่าน คือให้รู้เท่าธรรมดาของสังขารว่าเป็นอย่างไร หายความหวาดหวั่นพรั่นใจกลัวแต่จะตาย และไม่เสียสติในยามวิปโยค กำจัดความกำสรดโศกให้เหือดหายไป เร่งความขวนขวาย ประกอบกิจที่เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ไม่ปล่อยกาลให้ล่วงไปเสียเปล่าโดยยอมจำนนต่อมรณะ

ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเหมือนหยาดน้ำค้าง ธรรมดาน้ำค้างที่ปลายใบหญ้า เมื่อพระอาทิตย์อุทัยต้องไอร้อนก็พลันหายไปไม่ตั้งอยู่นานฉันใด ชีวิตมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อชาติมีแล้วก็มีชรา พยาธิ และมรณะ คอยรุมเผาไม่ให้เป็นไปนาน พลันที่จะสาปสูญอันตรธานไปเสียแต่ยังไม่ทันไร เกิดแล้วก็แก่เฒ่าเจ็บตายไปในชั่วยังไม่ถึงร้อยปีฉันนั้น

ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเหมือนต่อมน้ำ ธรรมดาต่อมน้ำอันตั้งขึ้นเพราะฝนเม็ดโตตกกระทบพื้นโดยกำลังแรง ย่อมพลันแตกไปไม่ตั้งอยู่นานเท่าใด ชีวิตนี้เกิดขึ้นเพราะความประชุมแห่งเหตุ เมื่อเหตุสลายจากกัน ก็พลันที่จะดับฉันนั้น

ชีวิตมนุษย์ทั้งหลายเหมือนรอยไม้ขีดลงในน้ำ ธรรมดาว่าน้ำเย็นของไม่แยกจากกัน เมื่อบุคคลเอาไม้ขีดลงให้แยกจากกัน พอไม่มีไม้คั่น น้ำก็กลับเลื่อนไหลเข้าหากันอีก รอยจะปรากฏชั่วเวลาไม้กำลังขีดลงฉันใด ชีวิตนี้ก็ยังเย็นไปได้ก็เพราะได้ปัจจัยอุดหนุน หมดปัจจัยแล้วก็หมดกันฉันนั้น

อุปมาเพื่อเปรียบเทียบว่า ที่เรียกว่าเย็นมนุษย์หรือ เย็นพลโทหทัย ฯ ก็เพราะด้วยวิญญาณเข้ามาสิงสู่อยู่ในกาย พอวิญญาณละจากกายไปแล้ว กายนี้ก็เย็นศพนอนตายหาแก่นสารมิได้

สังขารได้แก่สภาพที่ปัจจัยปรุงแต่ง แบ่งออกเย็น ๒ ส่วน ส่วนที่มีวิญญาณครองประกอบด้วยความรู้สึก เรียกว่า "อุปาทินนกสังขาร" เช่น บุคคลและสัตว์ ส่วนที่ไม่มีวิญญาณครองไม่ประกอบด้วยความรู้ เรียกว่า "อนุปาทินนกสังขาร" เช่น ต้นไม้ ภูเขา แผ่นดิน ตลอดถึงวัตถุที่มนุษย์ประดิษฐ์ทำขึ้น เช่นเรือน และรถเย็นต้น สังขารเหล่านี้เย็นของไม่เที่ยง เพราะมีความเกิดในเบื้องต้น มีความแปรปรวนในท่ามกลาง มีความสลายในอวสาน แท้จริงสังขารทั้งปวงนั้น อาศัยเหตุอย่างหนึ่ง ๆ เกิดขึ้น เมื่อเหตุยังเย็นไปได้ก็ตั้งอยู่ เมื่อเหตุไม่เย็นไปก็ดับ ฤาพืชที่หว่านไว้ในนา อาศัยรสในแผ่นดินและยางในพืชรวมกัน ๒ ประการ ย่อมงอกงามแตกกิ่งก้านเผล็ดผลฉันใด ขันธธาตุและอายตนะหกอาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุสลายก็ย่อมดับด้วยฉันนั้น

เรื่องของความตายนี้ มีสำนวนฝรั่งกล่าวไว้ว่า Whom the god loves die young ความหมายของสำนวนนี้คงจะเย็นอุบายอย่างหนึ่ง ทำนองอุบายวิธีในพระพุทธศาสนา ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อช่วยมิให้ผู้อยู่ข้างหลังมีความเศร้าโศกอาดูรมากนัก ด้วยการปลอบโยนว่า ผู้ที่ตายไปแต่อายุน้อย หรือตายก่อนเรานั้น เย็นผู้มีคุณความดีเย็นพิเศษ แม้แต่พระเจ้าก็ยังไม่เว้นที่จะให้ความเอ็นดูรักใคร่ ไม่อยากจะให้มาทนทรมานอยู่ในมนุษย์โลกนานนัก จึงให้ตายไปเสียเพื่อไปอยู่กับพระเจ้า จะได้มี

นำนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๓
เยี่ยม ประเทศออสเตรเลีย

๒๕๐๓

เมื่อคราวที่ นักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๓ เดินทางไปเยี่ยมประเทศออสเตรเลีย พล.ท. ทักษ์ฯ ได้มอบเครื่องหมาย วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ทำด้วยเงิน ให้แก่ พล.ท. เอ็ช จี เอ็ดการ์ ณ ค่ายทหารวิคตอเรีย เมืองซิดนีย์

ความสุข ผู้ที่อยู่ข้างหลังไม่ต้องเศร้าโศกเสียใจและควรที่จะดีใจกับผู้ที่ล่วงลับไปนั้น

สรุปแล้ว การที่พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ถึงแก่กรรมลงคราวนี้ ทางครอบครัวและญาติมิตรสหาย จึงน่าจะได้อาศัยอุบายวิธีดังกล่าวมาพิจารณาให้เกิดประโยชน์แก่ตน ทั้งนี้ ตลอดจนถึงประสพการณ์ที่จะเกิดขึ้นแก่เราท่านในอนาคตด้วย ไม่ควรให้ตกเป็นเหยื่อแห่งความวิปโยค เพราะด้วยขาดการพิจารณาให้ซาบซึ้งในปัญหาข้อเท็จจริงว่าต่างก็มิได้อยู่กินไปด้วยกันได้นานเท่านานจนชั่วฟ้าดินสลาย ต่างคนต่างก็จะต้องตายด้วยกันทั้งนั้น มีแต่เพียงว่า ใครตายก่อนใคร เมื่อเขาตายก่อน ต่อไปเราก็ต้องตาย จะต้องอาลัยอาวรณ์อะไรมากมายนัก เป็นเรื่องของกฎธรรมดา คนเราเกิดมาเพราะกรรม เมื่อใช้กรรมหมดแล้วก็ต้องตาย กรรมนี้อุปมาเหมือนคำสั่งที่ให้ไปศึกษาหรือดูงานในต่างประเทศ เมื่อเราได้ปฏิบัติตามคำสั่งเสร็จสิ้นแล้ว ก็ต้องเดินทางกลับจากต่างประเทศจะอยู่ต่อไปอีกไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อพูดถึงการเกิดและการตายแล้ว มีอยู่อย่างเดียวที่น่าจะคำนึงถึง คือระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้รีบฉวยโอกาสประกอบคุณงามความดีไว้อย่างไรบ้างหรือไม่ เพราะเมื่อตายไปแล้วแม้แต่ร่างกายก็ต้องสูญสิ้นไป คุณงามความดีเท่านั้นที่ยังคงอยู่ได้ตลอดไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา

เป็นที่น่าเลื่อมใสยินดีด้วยกับมรณกรรมของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ในครั้งนี้ ที่พลโททักษ์ฯ ได้เป็นผู้ปฏิบัติได้ทันเวลาไม่สายไปในการที่จะประกอบคุณงามความดี ให้ผู้ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ได้รู้เห็นเป็นพยานโดยแจ้งชัดทั้งทางส่วนตัวและราชการ จึงขอตั้งมโนปณิธานอธิฐาน ขอให้สรรพอิฐผลจงพลันสำเร็จแด่ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา โดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ.

อำนาจมหัศจรรย์ในโลก

นายหิรัญ สูตะบุตร
อธิบดีกรมสรรพากร

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ถึงแก่กรรมลงครั้งนี้ ยังความสลดใจแก่มวลนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรทุกรุ่น และเชื่อว่าทุกคนเต็มใจที่จะเขียนสิ่งอันเป็นสาระและเป็นอนุสรณ์แด่พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยาด้วยกันทั้งสิ้น

ข้าพเจ้าได้พยายามค้นหาสิ่งอันเป็นสาระนี้อยู่หลายครั้ง ในที่สุดเลือกได้ว่าไม่มีสิ่งใดจะวิเศษสุดและเหมาะสมแก่โอกาสนี้ยิ่งไปกว่าเรื่องของพระพุทธศาสนา ได้ ข้าพเจ้าได้ค้นพบคำกล่าวของพระธรรมคุณาธารแห่งสำนักบำเพ็ญธรรมเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเขียนไว้เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นคำนำของหนังสือฉบับหนึ่งที่มีชื่อว่า "ทิพยอำนาจ" จากข้อความนี้ทำให้เห็นว่าอำนาจมหัศจรรย์ในโลกนี้มีจริง แม้ทางพระพุทธศาสนาบางครั้งก็ต้องใช้อำนาจมหัศจรรย์นี้ในทางเผยแผ่ด้วย ดังจะขอคัดถ้อยคำของท่านมาลงไว้อย่างย่นย่อดังต่อไปนี้ :—

"คนโดยมากชอบอำนาจ ยิ่งเป็นอำนาจมหัศจรรย์เท่าใด ยิ่งชอบเท่านั้น ที่มีผู้เข้าใจว่า สมัยนี้คนต้องการเหตุผล ไม่จำเป็นต้องมีฤทธิ์เดชอำนาจมหัศจรรย์ ก็สามารถทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ ข้าพเจ้าได้ยินแล้วก็นำมาไตร่ตรอง แล้วมองดูโลกทั่ว ๆ ไปในปัจจุบันนี้ ก็ยังเห็นว่าอำนาจมหัศจรรย์เป็นสิ่งจำเป็นอยู่นั่นเอง คนจำนวนน้อยที่สุดที่ต้องการเหตุผล คนส่วนมากแม้มีการศึกษาสูงสักเพียงไรก็ตาม มักไม่ค่อยเชื่อเหตุผลเท่าที่พูดสู่กันฟังได้นั้นเลย ยิ่งมีเรื่องที่ลึกลับเกินเหตุผลธรรมดา ซึ่งไม่สามารถหาเหตุผลสามัญธรรมดามาพูดให้ฟังได้แล้ว เขายิ่งไม่ยอมเชื่อว่ามีได้เป็นได้ เมื่อหาเหตุผลมาพูดให้ฟังไม่ได้ เขาก็หาว่าพระศาสนาหลอกลวงให้เชื่อเข้าไว้ เพื่อพระศาสนาและคนของพระศาสนาจะดำรงอยู่ได้เท่านั้น เขาไม่เห็นว่าศีลธรรมตามที่ทางพระศาสนาสั่งสอนเขานั้นเป็นประโยชน์ของเขาเอง ทั้ง ๆ ที่เขาอยู่สบายด้วยร่มเงาของศีลธรรม คนจำพวกนี้ต้องอาศัยอำนาจมหัศจรรย์เข้าช่วย จึงจะสามารถปลูกศรัทธาในพระศาสนา หรือศีลธรรมอันดีแก่เขาได้"

"พระพุทธศาสนาผ่านพ้นภัยพิบัติร้ายแรงมาได้จนถึงปัจจุบัน ก็ด้วยอำนาจมหัศจรรย์ สมัยพุทธกาลไม่ต้องพูดถึงก็ได้ เพราะเป็นสมัยเริ่มตั้งพระพุทธศาสนา ย่อมจำเป็นต้องใช้อำนาจมหัศจรรย์เข้าช่วยในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สมัยหลังพุทธปรินิพพานมา ปรากฏในประวัติของพุทธศาสนาว่า ได้ผ่านพ้นภัยพิบัติร้ายแรงมาด้วยอำนาจมหัศจรรย์หลายครั้ง...."

".....เมื่อหันมามองดูเหตุการณ์ของโลกในปัจจุบันนี้แล้ว พิจารณาดูทางที่จะรอดพ้นภัยพิบัติของพระพุทธศาสนา ก็เห็นมีแต่อำนาจมหัศจรรย์เท่านั้นที่จะช่วยได้ เพราะเพียงแต่ปากพูดปาว ๆ ชี้แจงเหตุผลเป็นการไม่เพียงพอเสียแล้ว คนของพระพุทธศาสนาจะต้องเป็นคนศักดิสิทธิ์มีฤทธิ์เดชมหัศจรรย์ จึงจะสามารถรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่และเผยแผ่ไพศาล

ไปได้ ความจริงพระพุทธศาสนาเป็นพระศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์ในด้านเหตุผลอยู่แล้ว คนของพระพุทธศาสนาต้องศักดิ์สิทธิ์ สามารถเป็นพยานในเหตุผลตามที่ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ด้วย จึงจะสมกัน คือต้องพูดได้และทำได้ตามพูดด้วย เมื่อเป็นได้ดังว่านั้น จะทำให้พระพุทธศาสนาเด่นและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น เพียงแต่พูดได้ แต่ทำไม่ได้ตามพูด ก็จะไม่ศักดิ์สิทธิ์ จะเข้าทำนองที่ว่า "จงทำตามฉันพูด แต่อย่าทำตามฉัน"

"....คำพูดสั่งสอนประการเดียวย่อมไม่มีน้ำหนักพอจะจูงใจผู้ฟังให้เชื่อถือได้ ก็จะเป็นเพียงสักว่า พูดและฟังกันไปเท่านั้นเอง จะหาคนทำตามคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาจริง ๆ ไม่ได้... ขอเชิญชวนพุทธบริษัทมาช่วยกันคิดอ่านหาทางทำนุบำรุง และป้องกันภัยพระพุทธศาสนา มาช่วยกันทำให้เกิดมีบุคคล ซึ่งมีตนเป็นพยานในคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาจารย์ สามารถยืนยันได้เต็มปากว่า พระพุทธศาสนาอำนวยผลสูงสุดแก่ผู้ปฏิบัติได้จริง ไม่ล้าสมัย มรรค ผล นิพพาน ธรรมวิเศษมีจริง แม้ในสมัยปัจจุบัน..."

*อนึ่ง ในหนังสือ "ทิพยอำนาจ" ของท่าน ได้มีกล่าวไว้ด้วยว่า "ภายในร่างกายมนุษย์เรานี้ มีอำนาจสิ่งหนึ่งแปลกประหลาดวิเศษเกินกว่าอำนาจของคนธรรมดาซ่อนอยู่ เมื่อทราบวิธีปลุก หรือปลุกสร้างขึ้นให้มีประจำแล้ว จะเป็นสิ่งมหัศจรรย์*โดยสามารถรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ *ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่อาจรู้เห็นได้"*

"ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอำนาจที่ว่านี้ และเรียกชื่อว่า ทิพจักขุ ตาทิพย์ ทิพโสต–หูทิพย์ คล้ายจะยืนยันว่า มีอำนาจทิพย์ในร่างกายมนุษย์นี้ด้วย แต่นักศึกษาทางพระพุทธศาสนาโดยส่วนมากมองข้ามไป ไม่ได้สนใจศึกษาเพื่อพิสูจน์ความจริงเรื่องนี้ และเมื่อมีใครพูดถึงเรื่องนี้ ก็มักตำหนิหาว่า งมงาย

เชื่อในสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ หาได้เฉลียวใจไม่ว่า พระบรมศาสดาเป็นผู้ทรงแสดงไว้ ทั้งปรากฏในประวัติของพระองค์ว่า ทรงสามารถใช้อำนาจนั้นได้อย่างดีด้วย น่าที่เราพุทธศาสนิกชนจะพึงศึกษาค้นคว้าพิสูจน์ความจริงกันดูบ้าง ...”

รายละเอียดของเรื่องนี้ ผู้ใดสนใจจะหาอ่านได้จากหนังสือ
“ทิพยอำนาจ” ของพระอริยคุณาธาร
ซึ่งจะหาได้จาก มหามกุฏราชวิทยาลัย

ก่อนจบ ข้าพเจ้าผู้เขียนใคร่ขอกล่าวว่า เรื่องอำนาจมหัศจรรย์นี้ ผู้ใดจะเชื่อถือหรือไม่เพียงใด ควรอ่านและไตร่ตรองดูได้เองจากหนังสือที่กล่าวแล้ว และเป็นที่น่าสังเกตว่านักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันนี้ได้ทำให้เห็นเป็นมหัศจรรย์อยู่หลายอย่าง เขาทำให้เรามีตาทิพย์โดยมีโทรทัศน์จากทางไกลให้เราดู และทำให้เรามีหูทิพย์ โดยวิธีใช้วิทยุโทรศัพท์ให้เราพูดข้ามประเทศได้อยู่แล้ว นอกจากนี้ยังมีอำนาจมหัศจรรย์ประการอื่น ๆ อีกซึ่งเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ธรรมชาตินี้มีสิ่งมหัศจรรย์อยู่แล้ว หากแต่ว่าใครผู้ใดจะสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้หรือไม่เพียงใดเท่านั้น อำนาจมหัศจรรย์ในโลก จึงเป็นสิ่งที่ควรคิดคำนึงอยู่จะดูแคลนมิได้.

□□

จาก นักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๓

ด้วยความอาลัย

พลโท สนิท ไทยานนท์
รองเสนาธิการทหารบก
ประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๓

ข้าพเจ้าได้รับทราบข่าวการมรณกรรมของ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เจ้ากรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุดอย่างกระทันหัน โดยที่ข้าพเจ้าได้มีความคุ้นเคยและชอบพอกับท่านผู้นี้มาตั้งแต่ครั้งยังรับราชการอยู่ในกองทัพบกด้วยกัน ข้าพเจ้าจึงทราบดีว่าท่านมีนิสัยสุภาพเรียบร้อย อ่อนโยน ละมุนละม่อม มีความขยันหมั่นเพียร มุมานะในการงาน การเป็นหนอนหนังสือแล้วหาตัวจับได้ยากในหมู่นายทหารรุ่นราวคราวเดียวกัน ภายหลังท่านได้ย้ายจากกองทัพบกไปสังกัดกระทรวงกลาโหม จึงทำให้ห่างเหินกันไปบ้าง

ปี ๒๕๐๓ ข้าพเจ้าต้องเข้ารับการศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ร่วมกับเพื่อน นายทหาร ตำรวจ และพลเรือน รวมทั้งสิ้น ๖๕ คน นับเป็นชุดที่ ๓ ตั้งแต่เปิดการศึกษามา ซึ่งก็ได้พบ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้เราหาได้พบกันในฐานเพื่อนฝูงหรือผู้รู้จักคุ้นเคยกันดังแต่ก่อนไม่ เราได้พบกันในฐานะที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ส่วนข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาผู้ต้องพึ่งการบังคับบัญชาจากท่านผู้นี้ บังเอิญข้าพเจ้าได้รับเกียรติจากนักศึกษาในชุดนี้ ให้ข้าพเจ้าเป็นประธานของชุด ข้าพเจ้าจึงต้องมีหน้าที่เป็นตัวแทนนักศึกษาประสานงานกับผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรตลอดเวลาการศึกษา

ระหว่างที่นักศึกษาชุดที่ ๓ รับการศึกษาอยู่ในวิทยาลัยฯ ซึ่ง พล.ท. ทักษ์ฯ เป็นผู้อำนวยการนั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวแทนในนามของนักศึกษาฯ ได้ว่า พล.ท. ทักษ์ฯ เป็นนายทหารที่เหมาะสมที่สุดในตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ เพราะสถาบันนี้เป็น

สถาบันพิเศษผิดแผกกว่าสถาบันศึกษาอื่น ๆ เนื่องจากนักศึกษาแต่ละท่านล้วนแต่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทั้งนั้น ที่มาแห่งวุฒิก็ต่าง ๆ กัน คือ มาจากต่างกระทรวง แม้แต่กระทรวงเดียวกันก็ยังต่างกรมต่างกองกัน ตำแหน่งของแต่ละท่านอย่างต่ำก็ชั้นอธิบดี บางท่านก็เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีมาแล้ว หน้าที่ของผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ จึงเป็นหน้าที่ยุ่งยากและน่าหนักใจในการที่จะประสานให้นักศึกษาทุกท่านเข้ากันได้ ร่วมกันศึกษาวิทยาการสูงสุดของชาติให้รู้แตกฉานในเรื่องการรักษาความมั่นคงของชาติ ซึ่งเมื่อทุกท่านผ่านการศึกษาไปแล้ว จักได้นำไปบริหารงานอันเป็นหน้าที่ของตน ให้ดำเนินไปในแนวทางเดียวกัน

เป็นที่น่าภาคภูมิใจที่ พล.ท. ทักษ์ ฯ ทำงานในหน้าที่ของตนได้เรียบร้อยกล่าวคือ นักศึกษาชุดนี้ได้รอบรู้วิชาการอันควรรู้ เข้าใจงานอันพึงควรทำ และในที่สุดก็จะได้ร่วมมือกันเพื่อจรรโลงประเทศชาติให้รุดหน้าไปโดยไม่หยุดยั้ง สมกับปณิธานของวิทยาลัย ฯ ที่ได้คาดหมายไว้

เมื่อนักศึกษาชุดที่ ๓ ต้องสูญเสียผู้อำนวยการ ฯ ที่คิดที่หน้านับถือ รักใคร่ ชอบพอไปเช่นนี้ ย่อมยังให้เกิดความเศร้า สลดใจ เป็นอันมาก กรรมดีใด ๆ ที่ พล.ท. ทักษ์ ฯ สร้างสมไว้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ขอให้คงเป็นอนุสรณ์อยู่ตราบชั่วฟ้าดินสลาย สมดังความในหนังสือคำฉันท์กฤษณาสอนน้องตอนหนึ่งกล่าวว่า

"นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา"

หากวิญญาณของ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา สถิตอยู่ ณ สถานใดก็ขอได้โปรดรับทราบด้วยว่า ข้าพเจ้าในนามของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๓ ขอน้อมระลึกถึงคุณ และขอให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย เทอญ.

ทักษานุสรณ์

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารอากาศ
รองประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๓

ผมควรจะเขียนถึงพี่ทักษ์ ในนามของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๓ แต่คงไม่วายที่จะต้องมีเรื่องส่วนตัวเข้าไปปะปนด้วย เพราะชีวิตและการงานของเรา มักจะพัวพันกันอยู่เสมอ

พี่ทักษ์ออกเป็นนายทหารก่อนผมสามรุ่น แต่เราก็ไม่ได้พบกันจนกระทั่งสงครามอินโดจีน และได้พบกันบ่อยขึ้นเมื่อกองทัพไทยเข้าไปรับมอบดินแดนอันเคยเป็นของเรามาช้านาน สูญเสียไปเพราะอำนาจอันไม่ชอบ แล้วเราก็ได้กลับคืนมาด้วยเลือด, ด้วยเนื้อ ในครั้งนั้น แต่ที่ต้องเสียไปอีกก็เป็นความเศร้าสุดที่จะพูดได้ ในครั้งนั้นเรามักจะเดินทางไปด้วยกันเสมอ เสธ. ทักษ์ขี่จักรยานยนต์พ่วงข้าง ติดตามไปทุกหนทุกแห่งกับผู้บังคับกองระวังหน้า(พลตรีไชย ประทีปะเสน) จากอรัญประเทศ ไปรับมอบเสียมราฐ, ศรีโสภณ, มงคลบุรี เรื่อยเข้าไปถึงพระตะบอง แต่บุคลิกลักษณะของนายทหารรถบ่างสมาร์ทนักยังไม่จับใจผมถึงขนาด จนกระทั่งผมมาเข้าโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ชุดที่ ๒๖ ได้ฟังพี่ทักษ์บรรยายวิชาที่เกี่ยวกับยุทธศาสตร์ แล้วก็เกิดความเลื่อมใสในหลักวิชา ในคารม และในวิธีสอน

เมื่อผมได้ร่วมก่อตั้งโรงเรียนเสนาธิการทหารอากาศขึ้นเป็นครั้งแรก ก็กำหนดลงไปให้พี่ทักษ์เป็นอาจารย์วิชายุทธศาสตร์ ซึ่งพี่ทักษ์ก็ยอมรับโดยดี นายทหารนักเรียนชุดนั้น (ซึ่งเป็นนายพลไปแล้วเกือบทั้งชุด) คงจะเห็นด้วยกับผมว่า พี่ทักษ์ทำให้ความหนักอึ้งของวิชายุทธศาสตร์เบาลงได้ด้วยคำพูดสนุกๆ ด้วยอุทาหรณ์ที่ทันสมัย และด้วยคารมกล้า ที่เมื่อพูดถึงความจริงแล้ว ไม่มีหวั่นเกรงอะไรทั้งนั้น ไม่คำนึงแม้แต่ว่าผลของคำพูดจะออกมาในรูป "ตรา" หรือ "ตรวน"

ผมตกอยู่ในฐานะที่ต้องรับผิดชอบเรื่องการศึกษาของกองทัพอากาศอยู่นาน ไม่ว่าจะตั้งโรงเรียนอะไรขึ้น หรือ จะเปิดการอบรมอะไรขึ้น ถ้าหากมีหลักสูตรที่เกี่ยวพันกับเรื่อง*ยุทธศาสตร์* หรือ เรื่อง*ความมั่นคง* แล้ว ผมเป็นต้องนึกถึงพี่ทักษ์ทุกครั้ง และพี่ทักษ์ก็ยอมรับโดยดีทุกครั้ง ไม่มีเกี่ยงงอน ทั้ง ๆ ที่การสอนบางหลักสูตรนั้นค่าพาหนะก็ไม่มีให้ รถจะไปรับอาจารย์มาสอนก็ไม่มี แต่พี่ทักษ์ทำด้วยใจรัก และเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมจริง ๆ

เมื่อพี่ทักษ์ไปเป็นทูตทหารบกอยู่ที่กรุงปารีส ผมก็มีโอกาสตามไปกวนจนได้ เพราะผมไปรับราชการอยู่ที่ลอนดอน เวลาหยุดเดย์ ผมจะพาลูกเมียไปเที่ยวคอนติเนนต์ที่ไร ก็ต้องผ่านปารีสแทบทุกครั้ง เมื่อผ่านที่ไร พี่ทักษ์ก็ช่วยรับภาระจัดหาโรงแรมให้ และพี่เนียรก็เป็นธุระหาข้าวเลี้ยงเด็ก ๆ ลูก ๆ ผมจำได้ดีจนบัดนี้ว่า ไข่พะโล้หมูหวานของคุณบำเนียรในปารีสอร่อยนัก

ระยะหลังที่เราต่างก็กลับมาอยู่เมืองไทยกันแล้ว ทั้งพี่ทักษ์และผมก็หนีเรื่องโรงเรียนไม่พ้น การอาศัยกันนั้นถึงขนาดว่า กำหนดวิชาและตารางสอนให้กันและกันเลย โดยไม่ต้องหารือกันก่อน บางทีผมก็ต้องคัดค้านไปว่าวิชานี้ผมไม่ถนัด สอนไม่ได้ พี่ทักษ์ก็ตัดบทสั้น ๆ ว่า กำหนดแล้วเปลี่ยนไม่ได้

ส่วนที่มมกะเกณฑ์พิทักษ์ไปนั้น เรื่องอะไรที่หนักใจพิทักษ์ก็จะหัวเราะแล้วว่า "เอากันยังงั้นเชียวเรอะ" แต่ไม่ปฏิเสธ แล้วก็สอนได้ดีเสมอ

ผมเข้ามาเป็น "ลูกศิษย์" พี่ทักษ์โดยตรงเมื่อมาเป็น นักศึกษาวิทยาลัย ป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๓ ซึ่งพี่ทักษ์รับหน้าที่เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ พวกเรานักศึกษาชุดที่ ๓ ได้เห็นการทำงานของพี่ทักษ์แล้วก็เป็นห่วงแทนว่าอายุจะสั้น แต่ไม่เคยคิดเลยว่าพี่ทักษ์จะต้องมาตายเกี่ยวกับโรคตับในวัยนี้ เราคิดกันแต่ว่าถ้าหากพี่ทักษ์จำจะต้องจากเราไปก่อนวัยที่ควร ก็คงจะจากด้วย **เส้นโลหิตในสมองแตก** หรือด้วย **ความตรอมใจ** เพราะภาระที่พี่ทักษ์แบกอยู่นั้น หนักทั้งกาย หนักทั้งใจ ที่พูดนี้ไม่ได้หมายความว่าพวกเราจะทำให้พี่ทักษ์หนักใจหรอก แต่นอกเหนือจากหน้าที่ผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ ซึ่งพี่ทักษ์ต้องทำหน้าที่ร้อยแปดด้วยตนเองแล้ว พี่ทักษ์ยังต้องรับหน้าที่อย่างอื่นอีกมาก ทั้งในส่วนของกระทรวงกลาโหมและในส่วนราชการอื่น เมื่อถูกแต่งตั้งให้รับหน้าที่ จะด้วยความเต็มใจหรือไม่ก็ตาม พี่ทักษ์มีความสำนึกในหน้าที่นั้นถึงกับจะต้องทำให้เต็มฝีมือทุกอย่างไป แม้จะเต้นผาง ๆ อยู่คนเดียวก็เอาทั้ง ๆ รู้ว่าปิดทองหลังพระก็ทำ ทำแทบเป็นแทบตาย แล้วคนอื่นชุบมือเปิบเอาความดีความชอบไป พี่ทักษ์ก็ไม่บ่น พี่ทักษ์หัวเราะอย่างใจเย็นเสมอและมักจะพูดตัดบทด้วยปรัชญาง่าย ๆ ว่า เมื่องานที่เราทำเป็นผลดีแก่ชาติ เราก็ได้บำเหน็จตอบแทนแล้ว คือความภูมิใจ วิญญาณบรรพบุรุษของตระกูลเรา รู้เข้าก็คงเป็นสุข ส่วนความชอบอย่างอื่นที่เห็นได้ง่ายภายนอก ก็ได้มีการให้ตอบแทนกันไปแล้ว แม้ว่าผู้รับจะไม่ใช่เราคนอื่นเขาก็รับแทน เป็นอันใช้หนี้กันหมดสิ้นไป ไม่ต้องมัวกังวล คนที่รับเอาความชอบที่ตนไม่ได้ทำนั่นสิควรจะกังวล

เมื่อพวกเราเข้ามารับการศึกษาในวิทยาลัย ฯ ใหม่ ๆ เราเห็นพี่ทักษ์ทำอะไรเองทุกอย่าง ในด้านธุระการก็ดูแล จนกระทั่งการเปิดปิดหน้าต่าง ทดลองเครื่องฉายสไลด์, ลองไมโครโฟน ตลอดจนการชงกาแฟ

ในการฟังบรรยาย ไม่ว่าจะเป็นการบรรยายของอาจารย์ภายนอก หรือ พวกเราบรรยายกันเอง พี่ทักษ์ไม่ค่อยจะขาด นักสถิติของชุดเราได้จดเอาไว้ว่า นักศึกษาชุดที่ ๓ นี้ใครขาดฟังบรรยายน้อยที่สุด

ผลออกมาเมื่อสิ้นปีการศึกษาคือ ผู้อำนวยการฯ

ทั้งๆ งานมากและเต็มมือ พวกเราก็เห็นพี่ทักษ์รออยู่ก่อนแล้วทุกๆ เช้าก่อนเวลาบรรยาย เพื่อสังสรรค์กันใน*"สภากาแฟ"*และในสภากาแฟนี้เองที่พี่ทักษ์จับทิ้ง*"ปมเด่น"* และ*"ปมด้อย"* ได้จากนักศึกษาทุกคน แล้วเอาไว้อย่างมือหมด ด้วยความดีของพี่ทักษ์เอง เมื่อจบการบรรยายแล้ว ในระยะแรกของการศึกษาพวกนักศึกษายังคง*"สงวนท่าที"* ไม่ค่อยจะถาม, ไม่ค่อยออกปราย ทำให้ผู้บรรยายออกจะรู้สึกเงอะๆ พี่ทักษ์ก็ช่วยแก้สถานการณ์ด้วยการถาม และนำออกปรายเสียเอง ส่วนในระยะหลังที่นักศึกษาชักพี่ตจัดทำเอาผู้บรรยายบางท่านที่ออกจะเป็น*"ไก่อ่อน"* ชักตกใจ, อึกอัก หรือ โกรธ พี่ทักษ์ก็เข้าแก้สถานการณ์ด้วยการตัดบทหรือตะล่อม หรือเบนเรื่องออกปรายไปในทางขบขัน การบรรยายบทเรียนไหนที่คลุมเครือหรือชักเจาะเขวออกนอกแนวของวิทยาลัยฯ พี่ทักษ์ก็ช่วยสรุปให้เข้าแนว หรือรีบแก้โดยจัดให้ผู้อื่นมาบรรยายใหม่ในเรื่องที่คล้ายกันเพื่อ*"ปรับ"* ให้เข้าแนวโดยเร็ว

การทำงานของพี่ทักษ์ทำให้นักศึกษา "เกร็ง" ไม่ลง เพราะผู้อำนวยการฯ ช่างสรรหาผู้บรรยายที่น่าสนใจมาเสมอๆ ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ บางทีแขกเมืองชั้นผู้ใหญ่ที่ผ่านมาแวะเยี่ยมเมืองไทยเพียงวันเดียวพี่ทักษ์ก็ "จับ" เอามาบรรยายได้ นักศึกษาบางท่านบอกว่าที่ไม่ยอมขาดนั้น บางทีก็ไม่ใช่เพราะสนใจในการบรรยาย แต่กลัวจะพลาดโอกาสที่ได้พึ่งผู้อำนวยการฯ สรุปในตอนท้าย

การถกแถลงก็เป็นเรื่องน่าหนักใจ เพราะพวกเราที่มาจากกระทรวงทบวงกรมต่างๆ นั้น ถึงแม้จะเป็นมือชั้นยอดของแต่ละสาขาวิชา, แต่ละกรมกอง แต่ก็ไม่คุ้นกับการทำงานแบบนี้ แบบที่ต้องเห็นว่า คนอื่น กรมอื่นก็สำคัญเหมือนกัน เราจะทำอย่างไรกันดีจึงจะเก็บเอา*"ที่เด็ด"* ของแต่ละกรมกองมาผสมกันให้เป็นนโยบายของ*"ชาติ"* ให้ได้ผลดีที่สุด

แม้จะต้องเสียสละทางด้านของตน เจ้าหน้าที่ทางวิทยาลัยฯที่ถูกจัดมาเป็น *"พี่เลี้ยง"* ก็ถือตัวว่า *"เป็นเด็ก"* และมีความเกรงใจ อะไรก็ *"สุดแล้วแต่ท่านนักศึกษา"* ในที่สุด. หน้าที่ *"จับปูใส่กระด้ง"* จึงต้องเป็นของพี่ทักษ์อีกตามเคย ทั้งๆที่ปูแต่ละตัวก้ามใหญ่น่าเกรงขามนัก

เพียงแต่งานทางวิทยาลัยฯ ด้านเดียว

พวกเราก็ประหลาดใจกันว่าพี่ทักษ์เอาเวลาที่ไหนมาทำ ?

เมื่อพี่ทักษ์เกณฑ์ให้ใครบรรยายเรื่องอะไร ก็มักจะหอบหนังสือมาให้ตั้งใหญ่ๆ สำหรับตัวผมเองได้รับความเอื้อเฟื้อเป็นพิเศษอยู่เสมอ เมื่อพี่ทักษ์เห็นว่าหนังสือเล่มไหน หรือเรื่องใดน่าอ่าน หรือน่าจะเป็นประโยชน์ก็มักจะหอบเอามาฝากผม บางเล่มก็ช่วยย่อยให้ด้วย ว่าให้อ่านเฉพาะหน้าไหนถึงหน้าไหน ส่วนผมเมื่อเห็นหนังสืออะไรที่อยู่ในแนวของพี่ทักษ์ก็มักจะหอบเอาไปฝาก แต่ส่วนมากพี่ทักษ์มักจะบอกเรียบๆ ว่า *"อ่านแล้ว"*

ชีวิตในวิทยาลัยฯ นั้น ตอนสำคัญที่สุดดูเหมือนจะอยู่ในระยะที่ต้องไปร่วมกินร่วมนอนร่วมลำบากด้วยกัน พวกเราเริ่มเห็นใจและเคารพพี่ทักษ์จากใจจริง หลังการไปศึกษาภูมิประเทศภาคใต้ ซึ่งเป็นผลให้นักศึกษาชุดที่๓ รักใคร่กลมเกลียวสนิทสนมกันได้เร็วที่สุด และเป็นจุดเริ่มต้นของพลังสามัคคีอย่างใหญ่ยิ่ง ต่อมาเมื่อได้ไปออสเตรเลียด้วยกันอีกครั้ง เราก็มีความเห็นพ้องกันว่า ไม่ว่าเจ้าหน้าที่ของวิทยาลัยฯหรือนักศึกษาคนใด หากตกอยู่ในฐานะอย่างพี่ทักษ์ จะทำงานเป็นผลสำเร็จได้ถึงเพียงนั้น เพราะพี่ทักษ์ได้เตรียมการอย่างรอบคอบ แก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า และเหตุการณ์ที่เปลี่ยนโดยฉับพลันได้อย่างงดงามที่สุด อดทนทั้งกายและใจต่อภาระอันกดดันรอบด้าน บางครั้งก็เนื่องจากเหตุสุดวิสัยหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ บางครั้งก็เนื่องจากอารมณ์คน

นักศึกษาชุดที่ ๓ นั้น ถ้าหากจะไปดูงานต่างประเทศในสายงานของตนแล้ว แต่ละท่านก็อยู่ในขนาด *"หัวหน้าคณะ"* ทั้งนั้น ซึ่งตามปกติจะต้องมีคนเอาใจ และตนเองจะต้อง *"บงการ"* ได้ตามที่เห็นควร เมื่อ *"หัวหน้าคณะทูตสันถวไมตรี"* หากสิบกว่าคนมาร่วมกันอยู่ในกลุ่มเดียวในฐานะ "นักเรียน" จึงเอาใจยากเต็มทน แต่กระนั้นพิทักษ์ก็สามารถเอาใจได้ทุกคนโดยบัวไม่ช้ำน้ำไม่ขุ่น ข้อนี้เป็นสิ่งที่พวกเราเห็นใจพิทักษ์มาก

ผลสำเร็จในการศึกษาของนักศึกษาชุดที่ ๓ ซึ่งก็ส่งผลสะท้อนให้เป็นผลดีแก่ **ชาติไทย** *ด้วย ส่วนใหญ่เกิดจากน้ำมือและน้ำใจของพิทักษ์เท่า ๆ*

นอกจากงานทางราชการ แล้ว ในด้านสังคมพิทักษ์ก็แทบจะไม่ขาด ไม่ว่าจะแต่งงาน, บวชนาค, เผาศพ หรืองานตามสถานทูตต่างประเทศ พิทักษ์ให้ทรรศนะว่า เขารักเขานับถือเรา เขาจึงได้เชิญ

ผมเคยเตือนหรือล้อพิทักษ์ว่า ให้เพลา ๆ มือลงเสียบ้าง เพราะพิทักษ์ทำงานเป็นบ้าเป็นหลังอยู่คนเดียวจะตายเสียเปล่า ๆ พิทักษ์หัวเราะกร้าว ๆ อยู่ในลำคอ แล้วให้เหตุผลว่าที่ต้องทำงานหามรุ่งหามค่ำดังนี้เพราะ

"ผมมีความสำนึกในหน้าที่ว่านายทหารชั้นนายพลควรจะทำอะไรบ้าง ผมมี ตระกูล ที่จะต้องระลึกถึง และผมต้องทำงานชดใช้ชาติในส่วนที่ คนอื่นเขาไม่ทำกัน"

นี่แหละ คือ อุดมคติส่วนหนึ่งของพิทักษ์

สิ่งที่ผมเบื่ออยู่อย่างหนึ่ง ในหนังสือแจกงานศพทั่ว ๆ ไปก็คือ การเขียนสดุดีผู้ตายกันเสียลอยเลิศ จนกระทั่งในบางรายเห็นกันชัด ๆ ว่า เวลามีชีวิตอยู่นั้นแสนจะเหลวแหลก,

เอารัดเอาเปรียบ ไม่ได้ความ แต่พอตายไปแล้วกลายเป็นผู้มีคุณงามความดียิ่งใหญ่ไป การกระทำทำนองนั้นจะเป็นประเพณีหรือไม่ก็ไม่ทราบ แต่อย่างน้อยก็เป็นมรรยาทอย่างหนึ่งที่นิยมทำกัน ผมไม่ชอบวิธีนี้ เพราะเห็นว่าไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง จึงมักจะหลีกเลี่ยงไม่ค่อยเขียนให้ใครที่ ไม่รู้จักดีพอ แต่ในกรณีพิทักษ์ผมต้องเขียนอย่างแน่นอน ทั้ง ๆ ที่ไม่อาจให้ความยุติธรรมอีกนั่นแหละ เพราะความดีของพิทักษ์ที่มีต่อชาติ ต่อญาติ ต่อเพื่อน และต่อศิษย์ มากมายเหนือกว่าคำนิยมที่ผมจะเขียนได้ พิทักษ์ทำความดีโดยไม่ได้โฆษณา โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน แต่ เพื่อให้คนดีเอาอย่าง และ ให้คนชั่วละอายใจ

ทั้งหมดนี้ จะว่าผมเขียนเพราะมิอคติก็ได้ ผมยอมรับว่าเขียนเพราะมิฉันทาคติ ข้อเดียว ค่าที่ผมคุ้นกับพิทักษ์มานาน และยังไม่เคยเห็นความไม่ดีของพิทักษ์เลย ไม่ว่าจะในทางราชการ หรือทางส่วนตัว

ในนามของนักศึกษาชุดที่ ๓ ซึ่งผมเป็นรองประธานอยู่ ผมขอกล่าวแทนพี่ แทนเพื่อน และแทนน้องร่วมรุ่นว่า พวกเรา นักศึกษาชุดที่ ๓ จะขอรับมรดกชิ้นสำคัญไว้จาก พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ ที่รักของเรา โดย

- เราจะสำนึกในหน้าที่ว่า เรา (ผู้มีเข็มรัฐฐาภิรักษ์ประดับอก) ควรจะทำอะไรบ้าง
- เรามีเกียรติของตระกูลที่จะต้องระลึกถึง และ
- เราจะต้องทำงานชดใช้ชาติในส่วนที่คนอื่นเขาไม่ทำกัน

ขอให้พิทักษ์จงตายอย่างตาหลับ และวิญญาณจงไปสู่ที่สุคติตามควรแก่ผู้ทำความดีเถิด พิทักษ์ไม่ได้ยิ่งใหญ่ไปกว่านี้ พิทักษ์ไม่ได้ร่ำรวยไปกว่านี้ พิทักษ์ไม่ได้มีอำนาจไปกว่านี้ แต่พิทักษ์อยู่อย่างมีเกียรติ และตายอย่างมีเกียรติ การตายของพิทักษ์ ทำให้ทุกคนเสียดาย อย่างที่สำนวนฝรั่งเขาสรุปกันว่า **"แม้แต่สัปเหร่อก็ยังร้องไห้"**

นี่แหละ เป็นสิ่งที่พี่เนียรและลูก ๆ จะต้องภูมิใจไปตลอดชีวิต.

□□

ด้วยความอาลัย

นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล
อธิบดีกรมองค์การระหว่างประเทศ

เมื่อข้าพเจ้า กลับจาก ราชการ ในต่างประเทศมา ปฏิบัติงาน ที่กระทรวงการต่างประเทศเป็นวันแรกในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ศกนี้ ข้าพเจ้าได้พบบันทึกข้อความผลการประชุมคณะนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชณาจักร ชุดที่ ๓ ลงวันที่ ๔ ขอให้เขียนคำไว้อาลัยเพื่อรวบรวมขึ้นพิมพ์แจกในพิธีพระราชทานเพลิงศพของพลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา และขอให้ส่งไปยังพลตรีบัญชา มินทรชินร์ ภายในวันที่ ๑๕ อย่างช้า แม้ข้าพเจ้าจะได้ทราบเรื่องล่าช้าไปบ้าง ข้าพเจ้าได้ติดต่อกับทางวิทยาลัย ฯ ซึ่งกรุณาขยายกำหนดเวลาให้

คุณทักษ์ ฯ เป็นเพื่อนที่รักคนหนึ่งของข้าพเจ้า เราเริ่มรู้จักกันเมื่อร่วมราชการ ณ สถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว ระหว่างปี ๒๔๘๕ ถึง ๒๔๘๗ อันเป็นยามสงครามเป็นธรรมดาอยู่เองที่ในยามคับขันเช่นนั้น เพื่อนข้าราชการในสถานเอกอัครราชทูตย่อมมีความรักและเห็นอกเห็นใจกันเป็นพิเศษ ประกอบกับคุณทักษ์ ฯ เป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะน่านับถือความสัมพันธ์ของเราจึงเป็นมาโดยความกลมเกลียวสนิทสนมดี ครั้นกลับจาก

รับราชการในญี่ปุ่นมาประเทศไทย เราได้มีโอกาสร่วมมือต่อกันอีกทั้งในทางราชการและในทางส่วนตัว บางครั้งบางคราวเราต้องจากกันอีก เนื่องจากภาระหน้าที่ส่งทั้งคุณทักษ์ฯ และข้าพเจ้าแยกกันออกไปในต่างประเทศ ทุกครั้งที่กลับมา มิตรสัมพันธ์ยิ่งกระชับแน่นแฟ้นขึ้น จนกระทั่งเมื่อปีกลายซึ่งเป็นปีการศึกษาปีที่ ๓ ของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ซึ่งคุณทักษ์ฯ มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการฯ คุณทักษ์ฯ ได้กรุณาช่วยให้ข้าพเจ้าได้รับเกียรติไปทำการบรรยายในหัวข้อบางเรื่องซึ่งเข้าใจกันว่าข้าพเจ้าสันทัดแต่ที่สำคัญกว่าก็คือ คุณทักษ์ฯ ได้กรุณาช่วยให้ข้าพเจ้าได้รับเกียรติเข้าเป็นนักศึกษาของสถาบันการศึกษาอันสูงสุดแห่งประเทศไทยนี้ด้วยผู้หนึ่ง การไปบรรยายครั้งสองครั้งกับการเข้าร่วมความเป็นอยู่ในฐานะนักศึกษาเป็นเวลาแรมเดือนมีความหมายผิดแผกแตกต่างกันมากสำหรับข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารู้สึกตระหนักในความปรารถนาและหวังดีของคุณทักษ์ฯ และของบรรดาท่านนักศึกษาชุดที่ ๓ ที่มีต่อข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าต้องไปร่วมการประชุมระหว่างประเทศเพื่อพิจารณาปัญหาเรื่องลาว ณ นครเจนีวา สวิตเซอร์แลนด์คราวที่แล้ว วันหนึ่งข้าพเจ้าได้รับจดหมายจากภริยาของข้าพเจ้า มีความตอนหนึ่งซึ่งยังความเศร้าสลดตรึงอยู่กับใจของข้าพเจ้า คือ “คุณทักษ์ฯ เพื่อนของป๋าป๋า ที่ไปรับประทานอาหารกลางวันด้วยกันวันหนึ่ง เมื่อวันที่มีหมีเจ็บตา ไปหาหมอหมอบีดตาให้ข้างหนึ่ง นั้น บัดนี้ ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วด้วยโรคตับอ่อนอักเสบ ไปอยู่โรงพยาบาลเพียง ๓ วัน”

เหตุใดกุษฎีจึงได้พยายามอธิบายถึงคุณทักษ์ฯ ว่าเป็นคนที่วันนั้นไปรับประทานอาหารด้วยกันในลักษณะนั้นๆ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คงจะเป็นเพราะถ้าไม่ยืนยันให้แน่นอนแล้ว ข้าพเจ้าจะไม่เชื่อข่าวร้าย และความจริง แม้ข้าพเจ้าจะได้รับคำชี้แจงอย่างละเอียดเช่นนั้น คิดเป็นคนอื่นไปไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ยังไม่วายที่จะไม่เชื่อว่า คุณทักษ์ฯ ล่วงลับไปเสียแล้ว คุณทักษ์ฯ เป็นคนที่เข้มแข็งทั้งกายและใจ คุณทักษ์ฯ ยังเป็นคนหนุ่มแน่น คุณทักษ์ฯ ไม่เคยมีโรคออดแอด หรือแม้แต่ความเจ็บไข้ใดๆ ไฉนเลย อยู่ดีๆ วันหนึ่ง ก็จะถึงแก่มรณกรรมอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ข้าพเจ้ายังไม่เชื่ออยู่หลายวัน จนได้รับการยืนยันจากกระแสอื่น

การจากไปโดยไม่สามารถจะกลับคืนมาของคุณทักษ์ฯ ย่อมก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงแก่หลายฝ่าย วงราชการไทยในส่วนรวมเสียข้าราชการที่มีความซื่อสัตย์สุจริตอย่างหาตำหนิมิได้คนหนึ่ง กระทรวงกลาโหมขาดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่มีความเข้มแข็ง อุตสาหะหมั่นเพียรและที่ประกอบกรณียกิจด้วยความเสียสละในตำแหน่งหน้าที่หลายตำแหน่งได้ผลสำเร็จน่านิยมชมชื่น วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรเสียผู้อำนวยการฯที่สามารถ มีสมรรถภาพและผู้ไม่คำนึงถึงสิ่งอื่นใด นอกจากความเจริญก้าวหน้าของวิทยาลัยฯ นักศึกษาวิทยาลัยฯขาดผู้นำในการศึกษาและผู้มีความเห็นอกเห็นใจนักศึกษา ซึมทราบถึงความปรารถนาและความต้องการของนักศึกษาทั่วหน้า ในที่สุดข้าพเจ้าเสียเพื่อนที่รักทั้งในทางราชการและในทางส่วนตัวอย่างที่จะหาใหม่มาชดใช้ได้ยาก

ที่เหลือสำหรับข้าพเจ้าก็คือ ขอภาวนาให้ดวงวิญญาณอันสุกใสของคุณทักษ์เสนีวงศ์ ณ อยุธยา จงประสบแต่ความสงบสุขนิจนิรันดรในสัมปรายภพ เทอญ.

□□

อาลัย พล.ท. ทักษ์ฯ

พลเรือตรี เฉลิม สถิระถาวร
เจ้ากรมส่งกำลังบำรุงทหารเรือ

คณะนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๓ ได้รับข่าวมรณกรรมอย่างกระทันหันของท่านผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ ก.ค. ๐๔ ด้วยความเศร้าสลดอย่างยิ่ง ทุกคนแม้ผู้ที่ทราบข่าวอาการป่วยของท่านอยู่บ้างแล้ว เว้นผู้ที่ได้ไปเยี่ยมท่านในตอนใกล้มรณะและนายแพทย์ได้กระซิบบอกข่าวไว้ก่อนแล้ว ก็รู้สึกช็อคอย่างมาก ยิ่งนักศึกษาที่อยู่ห่างไกลไม่ทราบว่าท่านป่วย ก็ยิ่งต้องช็อคมากขึ้น เพราะปกติท่านเป็นคนแข็งแรงกระฉับกระเฉง ไม่เคยป่วยออดแอด และรักษาสุขภาพดีอยู่เสมอ ความรู้สึกของนักศึกษาในชุด ๓ เมื่อได้ยินข่าวนี้ แต่ละคน คงจะแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็คงจะมีหลายอย่างที่เหมือนกัน นั่นก็คือความอาลัย เสียดายที่ท่านต้องด่วนจากไปเสียก่อนกำหนดเวลาอันสมควร ดูช่างไม่ยุติธรรมเสียเลย

นักศึกษาในชุดที่ ๓ นี้ เฉพาะผู้ที่เป็นนายทหารบก ก็ย่อมรู้จักท่านผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ ดีกว่าผู้อื่น ส่วนพวกที่เป็นนายทหารเรือ นายทหารอากาศ นายตำรวจ และพลเรือน ก็อาจเคยรู้จักมักคุ้นกับท่านมาก่อนเข้าวิทยาลัยฯ บ้าง แต่อาจมีจำนวนไม่น้อยที่เพิ่งจะมารู้จักท่านเมื่อมาเข้าศึกษาในวิทยาลัย ฯ กระนั้นก็ดี ในระยะเวลาประมาณ ๑๐ เดือนที่ได้ศึกษาและเดินทางไปดูกิจการต่าง ๆ

ทั้งในและนอกประเทศร่วมกัน พวกเราทั้งหลายต่างก็รู้จักและเข้าใจท่านผู้อำนวยการ ฯ ของเราได้เป็นอย่างดี และเห็นอกเห็นใจท่านเป็นอย่างมาก ว่าท่านต้องหนักใจเพียงใดในการที่เป็นทั้งครู พี่เลี้ยง ผู้ปกครอง และผู้อำนวยการฯ ของพวกเรา บางท่านอาจสงสัยว่า ท่านต้องลำบากและหนักใจอย่างไรกัน สิ่งที่ท่านหนักใจมีอยู่หลายอย่างด้วยกัน เช่นในด้านวิชาการและการปกครองพวกเราเป็นต้น ท่านเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยข้องกันราชอาณาจักรมาตั้งแต่เปิดการศึกษา ชุดที่ ๒ ชุดที่ ๓ จนกระทั่งท่านริยจากไปเสียระหว่างชุดที่ ๔ กำลังศึกษากันอยู่

เหตุที่ท่านต้องริยไปนั้นจะเป็นเพราะพวกชุด ๒ ชุด ๓ หรือชุด ๔ ก็ไม่อาจทราบได้ แต่ในฐานะนักศึกษาชุด ๓ เราใคร่ขอสารภาพว่า พวกเราก็ได้มีส่วนทำให้ท่านต้องริยหนีพวกเราไปไม่น้อยอยู่เหมือนกัน ท่านที่เคยปกครองยังคัยขัญชาคนมาก ๆ ย่อมจะทราบดีว่าการยังคัยขัญชาและปกครองคนเหล่านั้น ยากเย็นและมีปัญหามากมายเพียงใด ผู้อำนวยการของเรายิ่งประสบปัญหายุ่งยากยิ่งกว่า เพราะบรรดาท่านนักศึกษาไม่ว่าชุดไหน ต่างก็เป็นผู้ใหญ่ อาวุโสสูง มีความนึกคิดและความคิดอ่านไม่เหมือนกันเลยสักคนเดียว นอกจากนี้ยิ่งชุดต้น ๆ ก็ยิ่งมีอาวุโสสูงกว่าท่านผู้อำนวยการ ฯ เป็นจำนวนไม่น้อย การที่จะสั่งการ แนะนำ เอาใจ ตะล่อม หรือต้อนให้ท่านนักศึกษาแต่ละท่านให้ไปสู่จุดรวมอันเดียวกัน อันเป็นจุดมุ่งของวิทยาลัย ฯ นั้น เป็นภาระอันหนักยิ่งของผู้อำนวยการ ฯ เพียงใด เราท่านย่อมจะทราบได้ดี ท่านผู้อำนวยการ ฯ ท่านก็เป็นนักประชาธิปไตยแท้ จะทำอะไรท่านก็ขอเสนอความคิดเห็นจากนักศึกษาทุกครั้งไป ฝ่ายพวกนักศึกษารุ่นเราก็ไม่ใช่ย่อย แม้จะเห็นด้วยก็ยังขอแย้งเอาไว้บ้างพอแก้คันปาก

ตั้งแต่เริ่มเปิดวิทยาลัยในวันแรก หรือจะว่าตั้งแต่ก่อนทำพิธีเปิดก็ได้ คือวันที่ผู้อำนวยการ ฯ นัดคณะนักศึกษามาประชุมเพื่อให้นักศึกษาทราบระเบียบการ วิธีเรียน รับแจกตารางการเรียน ฯลฯ แล้วคัดเลือกประธานคณะนักศึกษา ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็ต้องขึ้นไป

ยินบรรยายและอธิบาย ให้นักศึกษาเข้าใจเรื่องราวและวิธีการ ตอบคำถามที่นักศึกษาถาม ทั้งคำถามที่นักศึกษาไม่เข้าใจจริง ๆ และคำถาม "*การเมือง*" ที่นักศึกษาปากคมบางท่านได้ "*ยิง*" ไปยังท่านผู้อำนวยการฯ จนท่านรับแทบไม่ไหว แต่ด้วยความใจเย็น ด้วยการยิ้มแย้ม ด้วยความรู้อันบริบูรณ์ และด้วยปฏิภาณอันเฉียบแหลมของท่าน ท่านก็สามารถทำให้พวกเราทั้งหลายเข้าใจ และดำเนินการเลือกประธานคณะนักศึกษา หรือ "หัวหน้าตอน" และกรรมการนักศึกษาอื่น ๆ ของเราเป็นผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี (*แล้วก็ได้หัวหน้าตอนอย่างยอดเยี่ยมเลยด้วย*)

จากวันนั้นไป ก็ถึงวันทำพิธีเปิดการศึกษา ซึ่งดำเนินไปได้อย่างเรียบร้อย จนกระทั่งในวันเปิดการศึกษาตอนแรก ๆ ท่านผู้อำนวยการฯ ก็ได้เป็นผู้บรรยายในบทเรียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความมั่นคงของชาติฯลฯ ซึ่งด้วยวิชาความรู้ที่ท่านได้ศึกษาในระหว่างที่เป็นนักศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และระหว่างที่ท่านได้รับราชการเป็นทูตทหารบกประจำประเทศฝรั่งเศส เป็นเวลาหลายปี ท่านก็สามารถทำให้พวกเราเข้าใจในวิชาที่ท่านเป็นผู้บรรยายได้อย่างแจ่มแจ้ง

อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นภาระอันหนักของผู้อำนวยการฯ ก็คือ การที่จะให้นักศึกษาที่มาจากแหล่งต่าง ๆ และต่างก็เป็นผู้ใหญ่ด้วยกันแล้วนี้ ได้รู้จักมักคุ้นและสังสรรค์กันอย่างใกล้ชิด เพื่อประโยชน์ในการศึกษาต่อไปประการหนึ่ง และเพื่อประโยชน์ในการที่จะร่วมงานของชาติกันในอนาคต อีกประการหนึ่งนักศึกษาที่มาเข้าวิทยาลัยฯ ใหม่ ๆ ด้วยความเกรงใจกัน (*ไม่ใช่ด้วยความเบ่งหรอกครับ*) ต่างก็สงวนท่าทีของตนไว้ก่อน การสงวนท่าทีนี้มีมากน้อยต่างกันไปตามบุคลิกลักษณะของแต่ละคน ส่วนมากพวกนักศึกษาที่เป็นทหารและตำรวจมักจะมีความรู้จักมักคุ้นกันอยู่มากแล้ว เนื่องด้วยได้ปฏิบัติราชการติดต่อเกี่ยวข้องกันมาเป็นเวลานานกว่าจะได้มาเข้าวิทยาลัยฯ ส่วนนักศึกษาที่มาจากพลเรือน ไม่ได้แต่งตัวทหารพิพยักยังเขา ก็ต้องสงวนท่าทีคอยสังเกตการณ์ไปก่อน ทางวิทยาลัยก็ได้จัดเวลา "*กาแฟ*" ไว้ให้ตั้งแต่ตอนเช้าก่อนฟังการบรรยาย และอีกตอนหนึ่งคือระหว่างการบรรยายเวลาแรก

และเวลาที่สอง ในเวลา *"พักกาแฟ"* นี่แหละ ที่พวกเราค่อย ๆ ได้พูดจาวิสาสะซึ่งกันและกัน ในตอนเช้า ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็มักจะมาเข้ากลุ่มสนทนาเพื่อฟังความคิดเห็นในด้านต่าง ๆ ที่นักศึกษาพูดคุยกัน และตอนในเวลาพักระหว่างการบรรยาย ท่านก็คอยมาร่วมสนทนาอย่างเป็นกันเองกับกลุ่มนักศึกษาทุกกลุ่ม และพยายามรู้จักนักศึกษาทุกคนอย่างลึกซึ้ง นับว่าเป็นความพยายามของท่านที่จะให้พวกเราผสมผสานกันให้ได้ตามความมุ่งหมายของวิทยาลัย ฯ เป็นอย่างดี

ในระหว่างการบรรยาย ถ้าไม่ติดราชการจำเป็น ท่านผู้อำนวยการ ฯ จะมานั่งฟังการบรรยายและสังเกตความเอาใจใส่ของนักศึกษา, สังเกตผู้บรรยาย และสังเกตคำถามของนักศึกษาและคำตอบของผู้บรรยายในตอนถึงเวลาซักถาม และจะคอยตะล่อมให้เข้าแนวในเมื่อคำถามและคำตอบชักจะเลยเตลิดออกนอกเรื่องไป หรือคอยย้ำความเข้าใจของทั้งผู้ถามและผู้ตอบในปัญหาต่าง ๆ อยู่เสมอ และบางครั้ง แม้จะหมดเวลา แต่หากคำถามคำตอบยังติดพันและเป็นที่น่าสนใจอยู่ ท่านก็ยังไม่ยอมให้ยุติจนกว่าท่านจะเห็นว่าเวลาล่วงไปมากพอสมควรแล้ว ท่านจึงจะขึ้นสรุปขอบคุณผู้บรรยาย ข้อนี้นับว่าเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาอย่างมาก

เมื่อวิทยาลัยเปิดไปได้ประมาณ ๑ เดือน เมื่อเราได้ผ่านหลักสูตรการศึกษาบทที่ ๑ ไปแล้ว ครานี้ถึงวาระที่จะมีการถกแถลงเป็นคณะ ซึ่งวิทยาลัยได้จัดแบ่งล่วงหน้าพร้อมกับเอกสารแถลงหลักสูตรแล้วว่า ใครอยู่คณะใคร และจะต้องถกแถลงกันเรื่องอะไร ก่อนทำการถกแถลงครั้งแรกก็ตกเป็นหน้าที่ของท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่จะต้องอธิบายวิธีการอีก ซึ่งพวกเราก็ถามค้อนท่านกันเสียจนน่าปวดศีรษะ ทันพอมาถึงเวลาที่ทำการถกแถลงกันแต่ละคณะ ในตอนแรก ต่างก็มีปัญหากันมาก เริ่มตั้งแต่ปัญหาการตีความของหัวข้อการถกแถลง ว่าจะเอากันลึกซึ้งแค่ไหน ในขั้นต้นเราก็ถามนายทหารประจำวิทยาลัย ฯ ที่ทางวิทยาลัยจัดมาประจำคณะก่อน แต่โดยมากท่านเหล่านี้ ซึ่งอาวุโสน้อยกว่านักศึกษา, ก็ให้คำวินิจฉัยเด็ดขาดลงไปไม่ได้ ในที่สุดก็ต้องร้อนถึงท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่จะมาวินิจฉัย และ

ตัดสินว่าหัวข้อที่วิทยาลัย ฯ มอบให้มาถกแถลงนั้น กินความลึกซึ้งไปถึงไหน เมื่อท่านผู้อำนวยการ ฯ ได้ตัดสินชี้ขาดให้แล้ว คณะก็ดำเนินการถกแถลงกันต่อไป

ในการถกแถลงเป็นคณะนี้เอง พวกนักศึกษาก็ค่อย ๆ รู้จักกันดีขึ้น รู้จักทั้งในด้านความลึกซึ้งในวิชาความรู้ทั้งในและนอกหัวข้อที่จะถกแถลงกัน รู้จักทั้งในด้านอุปนิสัยใจคอ ความเอาการเอางาน ความขยันหมั่นเพียร ฝีไม้ลายมือในเชิงคารม ลวดลายของปากกา ฯ ตลอดจนความ "รู้หลบเบี่ยงบีก" และความ "เรียกง่ายใช้คล่อง" ของกันและกัน ก่อนถึงกำหนดเวลาที่ทางวิทยาลัย ฯ กำหนดให้ จะต้องเตรียมผลการถกแถลงในหัวข้อที่วิทยาลัย ฯ กำหนดให้เสร็จเรียบร้อย เพื่อที่จะไปเสนอต่อคณะนักศึกษาทั้งหมด

ในการทำผลการถกแถลงนี้ แม้ในคณะจะมีประธาน ฯ รองประธาน ฯ และเลขานุการคณะก็ตาม โดยทางทฤษฎีแล้ว หลังจากการถกแถลงกันแล้ว ประธานคณะก็จะกำหนดให้ทุกคนในคณะช่วยกันเขียนเรื่องที่ตนถนัด มาคนละนิดคนละหน่อย ส่งให้เลขานุการ เลขานุการเรียงความตามข้อความที่ได้รับมา แล้วเสนอประธานคณะ หรือรองประธาน ถ้าประธาน ฯ ไม่อยู่ ตรวจแก้แล้วอ่านให้ทุกคนในคณะฟังพร้อม ๆ กัน เพื่อแก้ไขข้อยกพร่องต่างๆ ที่อาจมี นี่เป็นทฤษฎี แต่ทางปฏิบัติแล้ว หลังจากที่ได้ถกแถลงแสดงความคิดเห็นกันพอหอมปากหอมคอดีแล้ว ก็มักจะเหมามอบให้เลขานุการ หรือผู้ที่คณะเห็นว่าจะเรียบเรียงเรื่องได้ดีที่สุด ไปเขียนมา ฉะนั้นใครที่มีฝีปาก (และปากกา) ดี ๆ ไม่ว่าจะตกไปอยู่คณะไหน ไม่ว่าจะถกแถลงกันด้วยหัวข้ออะไร ไม่ว่าจะถูกแต่งตั้งเป็น ประธานคณะ รองประธาน, เลขานุการ หรือแม้เป็นเพียงผู้ร่วมคณะ ก็ตาม คนนั้นก็ต้องโดน "ภาระจำยอม" เรียบเรียงผลการถกแถลงเสมอ

เมื่อคณะได้เรียบเรียงผลการถกแถลงและแก้ไขเรียบร้อยแล้ว ก็พิมพ์แจกกันทั้งคณะ พอถึงวันกำหนดที่คณะจะต้องนำผลการถกแถลง ของคณะเสนอต่อ คณะนักศึกษาทั้งหมด ในการแถลงผลนี้ คณะที่แถลงจะต้องไปนั่งเป็นคณะหันหน้ามาทางคณะนักศึกษาทั้งหมด (ที่เหลือ) แล้วประธานคณะก็อ่านผลการถกแถลงนั้นให้ที่ประชุมนั้นฟัง หรือถ้าประธาน ฯ

เสียงไม่ค่อยดี จะมอบหมายให้รองประธาน เลขานุการหรือใครในคณะก็ได้ หรือจะมอบหมายให้ใครอ่านตอนนั้น ใครอ่านตอนนี้ก็ได้ โดยมากที่ปฏิบัติกัน ถ้าประธานไม่ได้เขียนผลการถกแถลงนั้นเองหรือไม่ค่อยชำนาญในเรื่องนั้น ก็มักจะเพียงกล่าวเปิดการแถลงผลสั้นๆ แล้วก็มอบหมายให้ผู้เขียนเรื่องหรือตอนของเรื่องนั้นๆ อ่านผลการถกแถลง ซึ่งอาจเป็นใครคนเดียวหรือหลายคนก็ได้ แล้วตอนจบประธานก็กล่าวสรุป หลังจากนั้นก็เปิดโอกาสให้นักศึกษาที่นั่งฟังอยู่ ซักถาม ค้าน แย้ง เสริม ฯลฯ ได้ตามใจ นักศึกษาจะถามพุ่งมายังประธานคณะฯ แล้วประธานคณะ ถ้าถนัดในเรื่องที่ถูกถาม ก็ว่าร่ายยาวตอบไป ถ้าไม่ถนัด ก็ขำเพื่อนเป็นนักรักษาดี ส่งลูกต่อไปยังคนในคณะที่ถนัด ตอบไป ถามตอบ ค้าน แย้ง เสริม กันจนกระทั่งพอใจ หรือจนผู้อำนวยการฯ ซึ่งมานั่งฟังอยู่ด้วยเห็นว่าพอสมควรแล้ว ก็เป็นอันเสร็จการแถลงผลการถกแถลง ประธานจะต้องนำข้อ แย้ง ค้าน เสริม ตามที่ประธานฯ ได้ยอมรับว่าจะแก้ไขหรือเสริม มาสอดแทรกในผลการถกแถลงนั้น แล้วเสนอผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ ท่านจะตรวจ แล้วสั่งพิมพ์แจกนักศึกษาทุกคน แล้วทางวิทยาลัยฯ ก็รวบรวมผลการถกแถลงเหล่านี้ตามชุดของยุทเรียน เสนอผู้ขัญชาการวิทยาลัยฯ เพื่อเสนอท่านนายกรัฐมนตรีต่อไป นายกรัฐมนตรีจะได้อ่านผลการถกแถลงเหล่านี้และพิจารณาเก็บเอาสิ่งที่เหมาะสมไปดำเนินการต่อไป

หลังจากการถกแถลงครั้งแรกได้ผ่านไปแล้ว ความมุ่งหมายของท่านผู้อำนวยการฯ ที่จะให้พวกเราสนิทสนมกันก็สำเร็จไปได้ส่วนหนึ่ง การเสริมความสนิทสนมขั้นต่อมาก็คือ การเลี้ยงอาหารประจำเดือนของนักศึกษา ก็อีกน่ะแหละในการเลี้ยงครั้งแรก แม้นักศึกษาบางคนจะได้แสดงท่าทีออกมาอย่างเต็มที่ แต่นักศึกษาบางคนก็ยังสงวนท่าที และบางคนก็ยังตุ้มติ้มอยู่ จึงยังไม่เป็นที่จุใจของท่านผู้อำนวยการฯ ของเราเลย

จนกระทั่งหลังจากการถกแถลงอีกครั้ง สองครั้ง ทางวิทยาลัยฯ ก็กำหนดให้มีการทัศนาจรไปศึกษาภาวะทางการเมือง การปกครอง การเศรษฐกิจ และการสังคม ในสี่จังหวัดภาคใต้ ในการเตรียมการเดินทาง และจัดการดูงาน การพัก การรับรอง ฯลฯ เหล่านี้ ท่าน

ผู้อำนวยการฯก็มีภาระอันหนักที่จะต้องวางแผนก่อนออกเดินทาง และเพื่อที่จะฟังความคิดเห็นของนักศึกษาในเรื่องนี้ ท่านผู้อำนวยการฯ ก็ได้ ประชุมฟังความคิดเห็นของนักศึกษาทุกคน เรื่องอะไรดูจะไม่ค่อยสำคัญและไม่หนักใจท่านผู้อำนวยการเท่ากับเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพวกเรา ในเรื่องพาหนะ เราก็มีนักศึกษาที่เป็นใหญ่อยู่ในกองทัพอากาศ และ องค์การ ร.ส.พ. จึงไม่เดือดร้อนอะไร แต่พอมาถึงเรื่องที่ว่า เราจะนำเครื่องแต่งตัวอะไรไปกันบ้าง และในโอกาสไหนจะแต่งตัวอย่างไร ท่านผู้อำนวยการฯ ก็ต้องเสียเวลานาน กว่าจะตะล่อมพวกเราให้ไปสู่แนวความคิดเดียวกันได้ นอกจากนี้ท่านยังได้กรุณาพวกเราเป็นพิเศษ ในฐานะที่ท่านเห็นว่าพวกเรายังไม่สนิทสนมกันดีทุกคน ท่านให้เราเลือกกันเองว่า หากในการเดินทางมีความจำเป็นที่จะต้องพักแรมในห้องคู่แล้ว ใครจะยินดีอยู่ร่วมห้องกับใคร

นับตั้งแต่วันเริ่มออกเดินทาง ท่านผู้อำนวยการฯ ก็ได้สนใจเอาใจใส่ในเรื่องความเป็นอยู่ของเราตลอดเวลา เช่นกับดูว่าพวกเราได้เข้าพักผ่อนกันตามโรงแรมต่าง ๆ ตามความประสงค์ ด้วยความสะดวกสบาย หรือมีข้อขัดข้องประการใด และในเมื่อพบปะพวกเราแต่ละคนก็มักจะคอยถามอยู่เสมอ ในการไปดูงาน โดยเฉพาะเมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้บรรยายย่อถึงเรื่องการเมืองระหว่างไทย มะลายู และโรดินคอมมิวนิสต์ ท่านผู้อำนวยการฯ ก็มักจะต้องเป็นผู้ที่บรรยายขยายความและเล่าประวัติความเป็นมาตั้งแต่ต้น และปัญหาอันลึกลับซับซ้อนต่าง ๆ ให้บรรดานักศึกษาได้ทราบอยู่เสมอ

การไปทัศนาจรสี่จังหวัดภาคใต้นี้ นับว่าได้ความรู้และประโยชน์ในเรื่องทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง การเศรษฐกิจ และการสังคม อย่างมากมาย แต่ที่ได้ซึ่งเป็นที่พอใจอย่างยิ่งของท่านผู้อำนวยการฯ ก็คือ ความสนิทสนมและเป็นกันเองระหว่างบรรดานักศึกษาที่ได้ร่วมเดินทางไปดูงาน กินอยู่หลับนอนและร่วมสนุกด้วยกัน ตลอดเวลาที่ไปทัศนาจรนั้น และความสนิทสนมอันนี้ก็สืบเนื่องมาตลอดระยะเวลาที่นักศึกษาชุดที่สาม ได้ศึกษาอยู่ในวิทยาลัย ฯ แห่งนี้และตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ โดยที่ได้มีการทัศนาจรในประเทศอีก ๒ ครั้ง

และต่างประเทศอีก ๑ ครั้ง นับว่าเป็นความพยายามของท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่ได้ประสบผลอันเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง

เป็นหลักการที่ยอมรับกันว่า ในฐานะที่เป็นวิทยาลัยป้องกัน ฯ ซึ่งเป็นสถาบันชั้นสูงสุดอันหนึ่งของชาติ การศึกษาต้องมีทั้งทางตำรา และการศึกษาจากภูมิประเทศ และเมื่อได้ศึกษาเรื่องของต่างประเทศในทุกด้านแล้ว เราก็ควรจะได้ไปศึกษาภูมิประเทศของประเทศต่างๆเหล่านั้นเท่าที่จะทำได้บ้าง ในประเทศอันเขาแข่งนักศึกษาวิทยาลัยออกไปเป็นหลายชุด แต่ละชุดก็เดินทางไปศึกษาภูมิประเทศเหตุการณ์ในย่านที่ตนชอบหรือเกี่ยวข้อง แล้วก็กลับมารายงานผลการศึกษานั้น ๆ ให้นักศึกษาทั้งคณะฟัง สำหรับวิทยาลัย ฯ ของเรา เราก็อยากจะทำเช่นนั้นเหมือนกัน (*ชุด ๑ และ ๒ แยกหรือเปล่าไม่ทราบ*) แต่พวกเราเหล่านักศึกษาไม่ยินดี เพราะถือว่ารู้อะไรก็ต้องรู้เท่า ๆ กัน ไปไหนก็ไปด้วยกัน จะว่ากลัวเสียเปรียบกันก็ไม่เชิง น่าจะเป็นเพราะรักกันไม่อยากแยกกันไปไหนมาไหนมากกว่า สำหรับปีนี้ ประเทศที่ท่านผู้อำนวยการ ฯ คิดไว้ว่าควรจะไปก็คือ ประเทศปากีสถาน ทั้งนี้ในฐานะที่ประเทศนี้เป็นภาคีขององค์การ สปอ. เป็นภาคีองค์การ เซนโต เป็นประเทศที่มีพรมแดนติดต่อกับสหภาพโซเวียต และเป็นประเทศที่พวกเราชาวไทยไม่ค่อยจะได้ไปเยี่ยมเยียนกันกี่คนนัก แต่ครั้นพอท่านมาเสนอต่อนักศึกษาเข้า นักศึกษาบางคนที่เคยไปปากีสถานมาแล้ว ก็เสนอความเห็นว่า ปากีสถานไม่มีอะไรที่น่าสนใจเท่าไหร่นัก ถ้าจะให้ดีละก็ น่าจะไปประเทศภาคี สปอ. ที่น่าสนใจกว่าคือ ประเทศที่ตั้งขนพร้อม ๆ กัน กรุงรัตนโกสินทร์เราจะดีกว่า เพราะจะได้ศึกษาดูว่า เขาเจริญมาได้อย่างรวดเร็วได้อย่างไร เรื่องนี้ได้มีการลงคะแนนเสียงกัน ก็ปรากฏว่าเสียงข้างมากเกือบจะเป็นเอกฉันท์ลงมติให้ไป ประเทศหลังคือ ออสเตรเลีย.

แม้มติของนักศึกษาจะไม่ตรงกันกับความตั้งใจของท่านผู้อำนวยการ ฯ ท่านก็เป็นประชาธิปไตยพอที่จะฟังเสียงข้างมาก ก่อนที่จะตกลงว่าจะไปออสเตรเลียกันหมดนั้น ท่านผู้อำนวยการ ฯ ได้ทำเรื่องของบประมาณไว้สำหรับไปปากีสถาน ซึ่งน้อยกว่าค่าใช้จ่ายในการไปออสเตรเลีย จึงได้มีการเสนอว่าถ้าจะให้เงินพอและได้ไปทั้งสองประเทศ ก็ควร

จะจัดแบ่งกันเป็นสองชุด ชุดหนึ่งไปปากีสถาน อีกชุดหนึ่งไปออสเตรเลีย การแบ่งชุดถ้าจะเรียกสมัครคงจะไม่มีใครสมัครไป ปากีสถานแน่ จึงน่าจะต้องใช้วิธีจับสลาก ใครเฮงมากก็ได้ไป ออสเตรเลีย ใครเฮงน้อยก็ได้ไปเพียง ปากีสถาน ตอนนี้ท่านผู้อำนวยการฯ ต้องปวดหัวที่สุด เพราะพวกเราไม่เห็นด้วย และจะไปออสเตรเลียกันทุกคน จนในที่สุดพวกเราทุกคนต่างก็ช่วยกันหาวิธี และช่วยกันดำเนินการตามวิธีนั้นๆ จนกระทั่งได้ไปออสเตรเลียด้วยกันทั้งหมดดังที่ปรากฏแล้ว

ในระหว่างเตรียมการที่จะไป ออสเตรเลีย นี้ ท่านผู้อำนวยการฯ ก็มีงานหนักในการติดต่อกับเอกอัครราชทูตออสเตรเลียประจำประเทศไทย ในการต่อรองเรื่องจำนวนคนในคณะที่จะไป และเมืองที่จะไป เพราะเดิมถ้าจะแบ่งชุดไป ปากีสถานบ้าง จำนวนที่จะไปออสเตรลีย ก็น้อย และตามที่ทางสถานเอกอัครราชทูต ออสเตรเลีย เสนอจำนวนคนมาว่าเขาสามารถรับรองเราได้นั้น จำนวนไม่มากพอที่เราจะไปกันทั้งชุดใหญ่ ทั้งนี้เขาอ้างว่าสถานที่บางแห่งที่เขาต้องการให้เราไป ไม่มีที่พักพอที่จะรับรองเราได้ ดังนั้นเมื่อเรายืนยันที่จะเปลี่ยนจำนวนให้มากขึ้น โดยมติที่พวกเราไม่ยอมแยกกัน สถานที่จะไปก็ต้องลดลง เดิมทราบว่าเขาจัดโปรแกรมให้เราไปชมสถานที่ต่างๆ รอบตัวประเทศ ออสเตรเลีย แต่สถานที่บางแห่งรับรองพวกเราจำนวนมากไม่ได้ ในที่สุดท่านผู้อำนวยการฯ ก็สามารถตกลงกันกับทางเอกอัครราชทูตได้ และพวกเราก็ไปพักกันเฉพาะนครใหญ่ๆ นอกนั้นก็ไปดูงานเช้าเย็นกลับ และการไป ออสเตรเลีย ของเราจึงได้เริ่มเป็นจริงขึ้นตั้งแต่บัดนี้เอง

นับตั้งแต่เตรียมการจนกระทั่งเราขึ้นเครื่องบิน ท่านผู้อำนวยการฯ ก็คอยที่จะออกแจ้งความเสนอแนะ และกระทำการอันเป็นประโยชน์แก่พวกเราหลายอย่าง เช่นกับว่าเชิญท่านเอกอัครราชทูตออสเตรเลีย มาบรรยายเรื่องของ ออสเตรเลีย ให้เราฟัง ขอให้คุณกนิษฐ์ ศุภมงคล อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำออสเตรเลีย นักศึกษาชุดเดียวกับเรา บรรยายและนำภาพฉายประกอบการบรรยาย พร้อมกับแนะนำวิธีปฏิบัติต่างๆ ตลอดจนดินฟ้าอากาศของออสเตรเลีย เพื่อให้เราจัดเตรียมเครื่องแต่งกายที่ถูกต้องไปใช้ (เลีย

อย่างเดียวที่อากาศของออสเตรเลียตอนที่เราไปนั้น มันไม่ยอมตรงกันกับที่คุณกนต์ธีร์ได้แนะนำไว้เท่านั้นเอง) เป็นต้น

เมื่อเครื่องบินเริ่มขึ้นจากสนาม พอทางเจ้าหน้าที่อนุญาตให้ปลดเข็มขัดได้ ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็เที่ยวออกเดินตระเวนถามความเรียบร้อย ของนักศึกษาแต่ละคน ด้วยความเอาใจใส่ และจากนั้นไปตลอดการทัศนาจร ออสเตรเลีย ท่านก็ได้เป็นทั้งผู้บังคับบัญชาทั้งพี่เลี้ยง และเป็นผู้แทนพวกเราได้เป็นอย่างดี ความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่พวกเราได้รับนอกจากที่เขาให้ ท่านผู้อำนวยการ ฯ ของเราก็เป็นผู้ที่ต้องไปโต้ให้ได้มาเสมอ ในการเลี้ยงทุกครั้ง ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็เป็นผู้พูดแทนพวกเราตลอดเวลา มีคราวหนึ่งที่แคนเบอร่าพวกเราหลายคนไม่ระวังสังขารของตน ประกอบกับอากาศหนาวผิดปกติ จึงต้อง "ล้ม" ไปหลายคน ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็ได้เอาใจใส่ถามทุกข์สุขโดยตลอด ส่วนตัวท่านนั้นแข็งแรงดี และในระหว่างเดินทางมิได้มีอาการเจ็บป่วย หรือแสดงอาการอ่อนเพลียอิดโรยแต่ประการใดเลย จนกระทั่งคณะเรากลับถึงกรุงเทพ ฯ

หลังจากนี้แล้ว คณะนักศึกษาก็ได้ไปทัศนาจรภาคเหนืออีกครั้ง ซึ่งครั้งนี้ได้ไปดูงานและการรับรองอันอย่างหนักหน่วงมาก ซึ่งท่านผู้อำนวยการ ฯ แม้จะอิดโรยบ้าง ก็ยังคงแสดงอาการแข็งแรงและกระปรี้กระเปร่าตามเคย

หลังจากที่ได้ถกแถลงรวมทั้งคณะนักศึกษาในบทเรียนสุดท้ายแล้ว ก็มีพิธีปิดการศึกษา และมีการเตรียมรับพระราชทานปริญญาบัตรและเข็มรัฏฐาภิชัยย์จากพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว การเตรียมอื่น ๆ ก็ไม่ทำความยุ่งยากให้กับการซักซ้อมท่าการรับพระราชทาน เนื่องด้วยจังหวะการเดินการถวายคำนับ ตลอดจนการคุกเข่า ต้องอนุโลมให้เป็นไปตามสถานที่ และผู้รับพระราชทานจึงต้องมีการซ้อมกัน โดยมีเจ้ากรมเสมียนตรา เป็นครูผู้แนะนำ และหลังจากที่พวกเราได้ซ้อมกันเฉพาะนักศึกษาวิทยาลัยบ้องกันฯ แล้ว เราก็ไปซ้อมร่วมกับนักศึกษาวิทยาลัยทัพบก รร. เสนาธิการทหาร และ รร. อื่นที่จะเข้ารับพร้อมกับเรา การซ้อมทั้ง ๒ ครั้ง ได้ยังความปวดเศียรให้แก่ท่านผู้อำนวยการ ฯ

ไม่น้อย เพราะรู้สึกว่าจะไม่เรียบร้อยจุใจท่านเลย แล้วก็จริงอย่างว่า พอวันรับพระราชทานจริง ๆ ก็มีอะไรพลาด ๆ ไปนิดหน่อยตามที่ท่านได้คาดหมายไว้อย่างถูกต้อง

คณะนักศึกษาชุดที่ ๓ ต้องจากวิทยาลัย ฯ ไปด้วยความอาลัยท่านผู้อำนวยการ ฯ อย่างยิ่ง เพราะเราเคยพูดคุยซักถามตลอดจน *"ดอด"* ท่านอยู่แทบทุกเมื่อเชื่อวัน หลังจากขบการศึกษาแล้ว เราก็ได้พบท่านในงานปาร์ตี้บ้าง ซึ่งไม่ได้พบกันทุกคน ที่พวกเราจะพบท่านเป็นส่วนรวม หรือจะว่าที่ท่านจะพบเราได้มากคนหน่อยก็ในตอนเลี้ยงประจำ ๒ เดือน ที่พวกเราจัดกันเป็นประจำ ซึ่งท่านก็ได้มาเกือบทุกครั้ง เว้นครั้งสุดท้าย ซึ่งท่านคงจะติดงานอื่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทุกครั้งที่เราได้พบท่าน ท่านก็มักจะถามทุกข์สุขของพวกเราเสมอ และพวกเราก็ไม่วายที่จะ *"ดอด"* ท่านตามเคย แต่ท่านก็คงมีอารมณ์ดี ยิ้มแย้มและมองการ *"ดอด"* ของเราไปในแง่ดีเสมอ

ในสายตาของนักศึกษาวิทยาลัยข้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๓ เราเห็นว่า ท่านผู้อำนวยการฯ เป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณงามความดีอย่างล้นเหลือ และท่านเป็นผู้เสียสละทุกอย่างให้แก่พวกเราและวิทยาลัยฯ อย่างจริงจัง ในด้านวิชาความรู้ ท่านก็มีอยู่อย่างกว้างขวาง และก็มิได้ละเลยที่จะศึกษาอีกต่อไป ในระหว่างนั่ง *"ควบคุม"* พวกเราในห้องเรียน ท่านมักจะมีนิตยสารเกี่ยวกับการบ้านการเมืองชั้นสูงระหว่างประเทศมานั่งอ่าน และย่อความไว้เสมอ นอกจากนี้ในเมื่อท่านเห็นนักศึกษาคนใดมีท่าทีที่จะสนใจในเรื่องระดับท่านก็แนะนำ และให้หนังสือเหล่านี้ไปอ่าน และบางครั้งท่านก็ขอให้แปลออกสู่กันอ่าน ในด้านอธิยาศัย ท่านก็เป็นผู้ที่ *"ยิ้มเสมอ"* แม้พวกเราจะพยายามทำให้ท่านโกรธสักเท่าใด ท่านก็ไม่ยอมโกรธ ท่านเป็นผู้ที่มีการเสียสละให้แก่ราชการอย่างสูง ทั้ง ๆ ที่นอกเหนือจากการเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยข้องกัน ฯ ท่านยังมีหน้าที่ราชการที่จะต้องปฏิบัติอยู่อีกมากมาย แต่ท่านก็มีความสนใจเป็นพิเศษในอันจะปฏิบัติให้เป็นไปตามคติพจน์ของวิทยาลัยข้องกันราชอาณาจักรที่ว่า "ความเข้าใจ ความรอบรู้ ความร่วมมือ และการประสานงาน

เป็นยอดปรารถนาของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร" ท่านได้พยายามส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในระหว่างนักศึกษาและในกิจการต่าง ๆ ได้พยายามส่งเสริมให้นักศึกษาเกิดความรอบรู้ ด้วยการบรรยายโดยของตัวท่านเอง หรือเชิญผู้ทรงคุณวุฒิทั้งผู้เชี่ยวชาญคนไทยและชาวต่างประเทศที่อยู่ในประเทศไทย หรือที่เดินทางผ่านมาชั่วครั้งคราว มาบรรยายเป็นการเพิ่มพูนความรอบรู้ของนักศึกษาอยู่เสมอ พยายามส่งเสริมให้มีการร่วมมือระหว่างนักศึกษาด้วยกันในห้องเรียน และการร่วมมือต่างๆ ไปในการไปปฏิบัติราชการ ทั้งนี้ก็รวมไปถึงการประสานงานระหว่างตัวหรือหน่วยราชการที่นักศึกษาผู้นั้นสังกัดอยู่ด้วย ด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงได้เน้นในเรื่องที่จะให้นักศึกษาสนิทสนมกัน และพยายามที่จะให้นักศึกษาแต่ละรุ่นได้สนิทสนมและเป็นกันเองให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ หลังจากที่นักศึกษาชุด ๓ ได้สำเร็จไปแล้ว เมื่อเวลาท่านพบพวกเรา ท่านก็มักจะปรารภเสมอว่า ทำอย่างไรดีนักศึกษาจึงจะสนิทสนมกันได้รวดเร็วตามความต้องการของท่าน และจากผลที่ปรากฏจากนักศึกษาชุดที่ ๓ ที่ความสนิทสนมเกิดขึ้นทันทีหลังจากที่ได้ทัศนาจร ๔ จังหวัดภาคใต้ ซึ่งนักศึกษาได้ใช้ชีวิตคลุกคลีกินนอนเที่ยวด้วยกันในชั่วระยะเวลาอันหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เองหลังจากที่ได้มีพิธีเปิดการศึกษาของชุดที่ ๔ ได้เล็กน้อย ท่านก็ได้จัดให้มีการทัศนาจรของคณะนักศึกษาชุดที่ ๔ ไปยังจังหวัดชายทะเลภาคตะวันออก ซึ่งแน่ละ ท่านต้องเป็นผู้นำไปเองเช่นเคย และก็เป็นที่เข้าใจกันว่า จากการไปหักโหมสังขารของท่านในครั้งนี้เอง ที่สุขภาพของท่านเริ่มทรุดลงไป แต่เนื่องจากคณะนักศึกษาชุดที่ ๓ ส่วนใหญ่ เมื่อสำเร็จการศึกษาไปแล้ว นอกจากการพบปะกันในงาน หรือในการเลี้ยงประจำ ๒ เดือน ก็ไม่มีโอกาสที่จะได้พบท่านผู้อำนวยการ ฯ มากนัก เว้นบางคนที่ทำงานหรือมีที่ทำงานอยู่ใกล้ จึงจะมีโอกาสทราบความเป็นไปของท่าน ตั้งแต่เริ่มป่วยจนกระทั่งท่านได้จากไป

สำหรับพวกเราส่วนใหญ่ก็ได้รับทราบข่าวอันเป็นที่เศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่งนี้อย่างกระทันหันเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ ก.ค. ๐๔ และบางคนก็ไปทราบเอาในวันจันทร์

จริงอยู่ แม้พวกเราจะซาบซึ้งดีว่า วิถีชีวิตของเราแต่ละบุคคลนั้น ทุกคนก็ย่อมจะมีส่วนที่เหมือน ๆ กัน คือต้องตั้งต้นมาจากจุดเล็ก ๆ ในครรภ์มารดาก่อน แล้วค่อยเติบโตต่อมา มิใช่แต่ตัว ยังเสาะแสวงหาทรัพย์สมบัติ เรือกสวนไร่นา บ้านช่องที่อยู่อาศัยไว้

มากมายใหญ่โตจนจะเที่ยวนั่งนอนพักผ่อนก็ไม่ทั่วถึง ครั้นอายุมากถึงปูนชั้นวัย มักต้องการบ้านที่พักอาศัยเพียงห้องชั้นล่าง ยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องการเพียงเตียงเล็ก ๆ ยิ่งคราวถึงมรณะแล้ว ต้องการเพียงหีบกว้างศอกยาววาหรือโกศนั่ง เผาแล้วเหลือเพียงกระดูกในโกศน้อย หรือถูกทิ้งจมน้ำจมทะเลหายไปเลย รวมเป็นวงชีวิตที่มาจากไม่มีอะไรเลย เป็นชีวิตขึ้น แล้วก็เปลี่ยนวนเข้าหาความไม่มีอะไรอีก

กระนั้นก็ดี สำหรับท่านผู้อำนวยการ ฯ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา นี้ ท่านได้จากเราไปเร็วเกินสมควร อายุของท่านยังอยู่ในวัยที่จะสามารถสร้างสมความเจริญให้แก่วิทยาลัยบ้องกัน ฯ และประเทศชาติได้อีกไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงกลาโหมต้องขาดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีมันสมองและความสามารถเป็นอย่างดีเยี่ยมในยุคนี้ไปอีกผู้หนึ่ง อันนำความเศร้าใจมาสู่มวลทหาร พลเรือน ญาติมิตรและบุคคลทั่วไปโดยทั่วกัน

อย่างไรก็ตาม ท่านก็ได้จากพวกเราไปแล้ว จากไปอย่างไม่มีวันกลับ แต่คุณธรรมความดีงามตลอดจนเกียรติประวัติแต่หนหลังของท่าน หาได้ติดตามร่างของท่านไปไม่ ตรงกันข้าม จะยังคงตรึงตราตรึกอยู่ในห้วงแห่งความทรงจำของเราท่านทั้งหลายเป็นอย่างดี ฉะนั้น ในวาระแห่งการประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ในวันนี้ คณะนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๓ จึงใคร่ขอตั้งสัตยาธิฐาน ขอขออันเชิญเดชะบารมีแห่งคุณพระรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก จงได้โปรดดลวิถีนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านผู้อำนวยการ ฯ ให้ไปสถิตเสวยสุขอันควรแก่วิสัยในสัมปรายภพโน้น จงทุกทิพาราตรีกาลเทอญ.

□□

รำลึกถึงผู้อำนวยการฯ

พลตรี โชติ คล่องวิชา
รองผู้อำนวยการวิทยาลัย
ป้องกันราชอาณาจักร ฝ่ายวิชาทหาร

๑. กุศลกรรมและกุศลเจตนา

บรรดาเพื่อนข้าราชการในวิทยาลัยป้องราชอาณาจักร รวมทั้งข้าพเจ้า รู้สึกเศร้าสลดใจในมรณกรรมของท่านผู้อำนวยการฯ อย่างยิ่ง แม้จะทราบว่าเป็นเรื่องที่หนีไม่พ้น ความรู้สึกเศร้าสลดนี้เกิดจากความสูญเสีย ผู้เป็นทั้งผู้บังคับบัญชาและทั้งผู้ใหญ่ที่เคารพรักซึ่งปกครองดูแลพวกเราอย่างญาติและมิตร เราขาดผู้นำ ผู้ช่วยแนะนำทาง และผู้ให้แสงสว่าง และนำทางในความสำเร็จของ กิจการงาน อันเป็นภาระที่เราแต่ละท่านรับผิดชอบอยู่เป็นสาขาๆ ในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อเราขาดท่าน เรารู้ตัวว่าเราขาดความรื่นเริงและสนุกสนานในการทำงานในหน้าที่กันไปทีเดียว แต่เมื่อเราค่อยคลายความเศร้าสลดคุ้นกับการที่ขาดท่านลงไปบ้างแล้ว เราก็เกิดความรู้สึกถึงสิ่งทดแทนอันหนึ่ง คือ เจตนาดีและกุศลกรรมที่ท่านผู้อำนวยการฯ ทำไว้ต่อวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ที่ยังคงอยู่ และจะคงอยู่ตลอดไปแทนความมีตัวมีตนของท่าน เรากล่าวได้อย่างสนิทใจว่า แม้ท่านจะจากไปด็จากไปในส่วนสังขาร ส่วนคุณงามความดีตลอดจนแนวความคิดของท่านยังคงอยู่ทุกวันนี้พวกเราข้าราชการในวิทยาลัยฯ ร่วมมือร่วมใจกันทำงานด้วยความสามัคคีกลมเกลียวอันดีต่อมาได้ด้วยเจตนา และ กุศลกรรมของท่านผู้อำนวยการฯ ในการดำเนินการศึกษาของวิทยาลัยที่ทำไว้ต่อวิทยาลัยฯ และด้วยคุณงามความดี อันควรแก่การยกย่องของท่านนี้เอง จึงทำให้บรรดาท่านนักศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ที่เป็นผู้ใหญ่ ทั้งหลายให้ความเอ็นดูแก่พวกเราเจ้าหน้าที่ในวิทยาลัยฯ ต่อไปอย่างดียิ่ง

๒. การงาน

ข้าพเจ้าเองเริ่มรู้จักท่านผู้อำนวยการฯ แต่ครั้งเมื่อผู้อำนวยการฯ ยังรับพระราชทานยศเป็นพันโท รับราชการอยู่ในกรมข่าวกลาโหมในขณะนั้น ข้าพเจ้าสนใจในความรักในวินัยแบบทหารแท้ ไม่ใช่ทหารแต่เครื่องแบบ สนใจในท่าทางอันทะมัดทะแมง วาจาอันน่านิยม และการเจรจาปราศรัยด้วยหลักวิชา ด้วยความหลักแหลมและอุดมไปด้วยคติและความยึดมั่นในเจตนาที่จะเห็นชาติของเรามั่นคง รุ่งเรือง และปลอดภัยจากภยันตรายใดๆ ท่านเป็นผู้ยึดผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นจุดหมายปลายทางที่จะให้บรรลุถึงอยู่เสมอ การปฏิบัติภารกิจของท่าน ข้าพเจ้าได้คุ้นเคยกับท่านในทางการงานและวิชาการอยู่หลายครั้ง จนในครั้งสุดท้ายนี้ ก็ได้เข้ามาอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านผู้อำนวยการฯ และนับว่าข้าพเจ้าได้นายตัวอย่างอีกท่านหนึ่งที่ข้าพเจ้าเคยประสบมา

โดยปกติท่านผู้อำนวยการฯ ไม่อยู่นิ่ง ท่านทำงานอย่างว่องและอย่างเต็มจริงๆ มีจิตใจสนุกสนานไปกับงานในภาระของท่าน แต่งานอันเป็นภาระของท่านนั้นมีมากมายซึ่งต้องใช้ผู้ที่ทั้งแกร่งในการงานและวิชาการจึงจะปฏิบัติภารกิจให้ลุล่วงไปด้วยดีได้ เพราะท่านต้องรับภาระทั้งทางวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ทั้งในวิชาการและทางอำนวยการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับนโยบายสำคัญๆ ตลอดจนเข้าเป็นผู้บรรยายวิชาต่างๆ ด้วยตนเองอีกด้วย นอกจากนั้น ก็ต้องรับภาระทางด้านกรมการศึกษาวิจัย ซึ่งมีภาระทางด้านการวิจัยแตกต่างออกไปจากภาระทางวิทยาลัยฯ และทั้งรับภาระในด้านการศึกษาทั่วไป และของโรงเรียนในระดับต่ำลงไปด้วย นอกจากงานหนักสองประการนี้แล้ว ท่านผู้อำนวยการฯ ยังมีงานในสำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ เป็นกรรมการ และอนุกรรมการในการร่างกฎหมายป้องกันราชอาณาจักร ประธานกรรมการขัญญีศัพท์ทหาร และเข้าร่วมในคณะอนุกรรมการข้าราชการพลเรือนด้วย เป็นต้น ท่านผู้อ่านคงจะสงสัยเช่นเดียวกับข้าพเจ้าว่าท่านผู้อำนวยการฯ เปลี่ยนหัวได้อย่างไร เมื่อต้องเปลี่ยนจากงานหนึ่งไปอีกงานหนึ่ง จะมีเวลาคิดค้นเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างไร เรื่องนี้ ท่านผู้อำนวยการฯ มีเทคนิคของท่าน เท่าที่ข้าพเจ้าประสบด้วยตนเองในฐานะเป็นผู้ร่วมงานเป็นอนุกรรมการ และกรรมการร่วมกับท่าน

บางหน้าที่ และทั้งเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาอยู่ด้วย ข้าพเจ้าได้เห็นผู้อำนวยการฯ เปลี่ยนหัวจากเรื่องหนึ่งไปอีกเรื่องหนึ่งได้อย่างน่าทึ่ง และทำงานในแต่ละภารกิจได้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว การที่ทำได้เช่นนี้ก็เพราะ ท่านเป็นผู้มีวิริยะอุตสาหะ และเมื่อท่านรับภาระในงานสิ่งใดแล้วก็สนใจในงานนั้นจริง ต้องการให้งานที่ได้รับมอบหมายสำเร็จเป็นผลดีจริงๆ รู้สึกว่าท่านรู้จักทำตัวมีสมาธิในการงานเฉพาะหน้า และทั้งรู้จักใช้เวลาอุทิศเวลาให้แก่การอ่าน การเขียน การสมาคม ตลอดจนการสงบสติอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม โดยไม่รู้สึกกระทบกระเทือนร่างกายและจิตใจเลย จึงทำงานไปได้อย่างสุขและอย่างจริงจัง

ขอยกตัวอย่างเช่น ข้าพเจ้าเคยกล่าวยั่วอย่างไม่เกรงใจท่านว่า ท่านผู้อำนวยการฯ พูดภาษาอังกฤษได้เพราะดีทีเดียว เป็นแต่มีสำเนียงฝรั่งเศสปนบ้างเท่านั้น ก็เป็นการสนทนาถึงการซักถามผู้บรรยายชาวต่างประเทศในห้องเรียนอย่างกันเอง ไม่มีอะไรมาก คือคุยกันสนุกๆ แต่ผู้อำนวยการฯ ท่านไม่หยุดแค่นั้น ข้าพเจ้าทราบภายหลังว่า ท่านได้ไปฝึกเรียนออกเสียงภาษาอังกฤษเพิ่มเติม อันเป็นลักษณะทำอะไรทำจริงของท่าน และการทำจริงนี้ ถึงกับต่อมาได้นำความคิดในการจัดให้เพื่อนนายทหารได้มีโอกาสฝึกภาษาแบบ Toast Master Club มาปรึกษาหารือกันและเตรียมจะดำเนินการอยู่ด้วย

ที่จะเว้นไม่กล่าวเสียไม่ได้ประการหนึ่งก็คือ ผู้อำนวยการฯ พยายามขจัดความอิจฉาริษยามิให้เกิดในวงใกล้ชิดกับงานของท่าน ใครได้ทำงานกับท่านแล้วจะสบายอกสบายใจไม่ต้องระวังว่าใครเป็นใคร ถ้าเรามีเจตนาดีและทำงานเพื่อส่วนรวมแล้ว มีแรงมีความคิดความสามารถเท่าใด ก็ทำไปเถิด ท่านสนับสนุนเต็มที่และยินดีให้เราทำจนสุดแรง

ข้าพเจ้าได้ทำหน้าที่แทนท่าน ในระยะที่ท่านลาหยุดรักษาตัวประมาณหนึ่งสัปดาห์ก่อนวิทยาลัยป้องกันฯ จะนำนักศึกษาไปศึกษาภูมิประเทศทางภาคตะวันออก ระหว่างลาป่วยนั้น ท่านไม่ได้หยุดพักรักษาตัวจริงๆ เลย เพราะได้โทรศัพท์ติดต่อสั่งงานจากบ้าน

ของท่านตลอดเวลา และท่านสาบ่วยอยู่ที่บ้านผังธนบุรี ในลักษณะเช่นนี้เพียงสามวันก็มาทำงาน โดยมิได้ปรารภถึงอาการบ่วยของท่าน คงทำงานไปอย่างมิได้เจ็บไข้อะไร ทั้งนี้ก็เพราะความคุ้นถัยการทำงาน เมื่อได้ทำงานแล้ว ผู้อำนวยการ ฯ ดูจะลืมความเจ็บไข้ได้บ่วยทั้งสิ้น

จิตใจที่แสดงความเข้มแข็งของท่านนั้น ทำให้พวกเราลืมไปว่า ผู้อำนวยการ ฯ เพิ่งทุเลาจากการบ่วยมาเพียงไม่กี่วัน เมื่อไปพักแรมที่สัตหีบ ท่านผู้อำนวยการ ฯ ยังได้ลงอาบน้ำทะเลโต้คลื่นแรง ๆ หน้าที่พักดงตาลกับพวกนักศึกษา ตลอดเวลาที่อาบน้ำเราคุยกันถึงเรื่องการประมง บัญหาการเลี้ยงไข่มุกด์ การเลี้ยงหอยนางรม การขนส่งสินค้า และท่าเรือ แลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นกันอย่างสนุกสนาน จนเกือบได้เวลาไปรับประทานเลี้ยงที่สถานีทหารเรือสัตหีบ จึงขึ้นจากน้ำ

ตลอดระยะเวลาที่พวกเราได้ทำงานกับท่าน เราจะได้เห็นตัวอย่างของการเอาการเอางาน ความอดทน และความเร็ว ในการตกลงใจ ทำงานอยู่ตลอดเวลา ที่สำคัญคือท่านมีความตั้งใจ และปราศจากอคติใด ๆ เจือปนอยู่ด้วย โดยเหตุนี้พวกเราที่อยู่เบื้องหลัง จึงรู้สึกเย็นสุขในการทำงาน และพลอยภูมิใจไปกับผลงานที่เกิดขึ้นเป็นส่วนรวมด้วย

๓. งานชิ้นหลังสุด

โดยที่มีคำบรรยาย และคำกล่าวสรุปของผู้อำนวยการ ฯ ในที่บางแห่งหลายเรื่อง แต่ไม่อาจจะยกมากล่าวได้ โดยที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับราชการ ข้าพเจ้าจึงขอยกเฉพาะคำกล่าวครั้งหลังสุดที่กล่าวต่อที่ประชุมส่วนใหญ่สามวันก่อนจะเข้ารับการรักษาพยาบาล ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ คำกล่าวที่จะยกมาไว้ในที่นี้ เป็นคำกล่าวปากเปล่า เป็นคำกล่าวอำลาท่านผู้ว่าราชการและข้าราชการทั้งทหารและ พลเรือนแห่งจังหวัดจันทบุรี ก่อนพานักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรกลับพระนคร และคำกล่าวตอบการต้อนรับด้วยอาหารกลางวันของนายอำเภอสัตหีบ ซึ่งกล่าวใน ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๔ โดยที่กล่าวไว้อย่างน่าฟังและเป็นครั้งสุดท้าย ข้าพเจ้าจึงขอยกมาพิมพ์ไว้โดยละเอียดดังต่อไปนี้

"ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ในนามของวิทยาลัยข้องกันราชอาณาจักรและบรรดานักศึกษาแห่งวิทยาลัยนี้ กระหม่อมขอขอบพระทัยฝ่าพระยาทและขอบคุณเจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายทหาร ตำรวจ และพลเรือน แห่งจังหวัดนี้ ที่กรุณาให้ความเอื้อเฟื้อในการต้อนรับการศึกษาภูมิประเทศของนักศึกษาวิทยาลัยข้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๔ ในครั้งนี้

การที่วิทยาลัยจัดให้นักศึกษาได้มีโอกาสออกศึกษาภูมิประเทศทั้งในและนอกราชอาณาจักร ก็เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้ได้รับทราบความเป็นอยู่ที่แท้จริงของท้องที่แต่ละแห่ง ให้ถ่องแท้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา กับมีจุดมุ่งหมายประการสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อที่จะได้ให้บรรดานักศึกษาซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ตำรวจ และข้าราชการพลเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นชั้นนายพลและข้าราชการพลเรือนชั้นพิเศษด้วยกันทั้งนั้น ได้มีโอกาสได้มาอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมสนุกและรื่นเริงด้วยกัน อันจะเป็นช่องทางให้การปฏิบัติหน้าที่ราชการมีความเข้าใจกันง่ายและสะดวกรวดเร็วขึ้น และจากผลที่บรรดานักศึกษาทั้งหลายได้มาร่วมนอนในกระโจมเดียวกัน ร่วมรับประทานอาหารด้วยกันอย่างกันเองไม่มีพิธีรีตองเช่นนี้ เป็นที่ประจักษ์ว่าพวกเราได้มีความสนุกรื่นเริงและกลมเกลียวเป็นกันเองกันมากยิ่งขึ้น ฉะนั้น การที่ฝ่าพระยาทและผู้บังคับกองพันทหารราบนาวิกโยธินที่ ๒ เป็นห่วงกังวลว่ากระหม่อมและบรรดานักศึกษารุ่นนี้จะไม่ได้รับความสะดวกสบายในเรื่องที่พักและอาหารการรับประทานนั้น ขอทูลว่าอย่าได้ทรงเป็นห่วงเลย เพราะเท่าที่ได้รับความอนุเคราะห์จากทางบ้านเมือง และทางกองพันในเรื่องอาหารการรับประทานและที่อยู่ให้ได้รับความสะดวกสบาย ตลอดระยะเวลาที่มาพักอยู่ที่จังหวัดจันทบุรีนี้นับว่าเป็นที่ชื่นชมยินดีแก่กระหม่อมและบรรดานักศึกษาแห่งวิทาลัย ฯ นี้ทุกท่านอยู่แล้ว

การศึกษาดูงานภูมิประเทศของจังหวัดนี้ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ความรู้ความเข้าใจต่าง ๆ ที่บรรดานักศึกษาได้รับนั้น ถ้าเป็นความขัดข้องในทางปฏิบัติหน้าที่ราชการของกระทรวงทบวงกรมใดที่มีบรรดาท่านผู้ใหญ่แห่งกรมกระทรวงนั้น ๆ มาด้วยหรือไม่ก็ตาม ทางวิทยาลัยฯ นี้เมื่อได้รับทราบแล้วก็จะได้รับไปเพื่อเป็น

กำลังแรงหนึ่งที่จะช่วยให้การนั้น ๆ ได้สำเร็จลุล่วงไปตามความประสงค์ของทางจังหวัด ตามวิถีทางของราชการต่อไป

ที่สุดนี้ กระหม่อม และบรรดานักศึกษาทั้งหลาย ขอขอบพระทัยฝ่าพระบาทและขอบใจบรรดาเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ของจังหวัดที่ได้อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือในการนี้อีกครั้งหนึ่ง และขออำลาจากจังหวัดนี้เดินทางกลับพระนคร ณ บัดนี้.”

ด้วยพระกรุณาของหม่อมเจ้า ทองคำเปลว ทองใหญ่ ผู้ว่าราชการจังหวัดจันทบุรี ซึ่งได้ทรงบันทึกไว้ด้วยเครื่องบันทึกเสียง

คำกล่าวครั้งหลังสุด ที่ผู้อำนวยการ ฯ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เดินไปที่ไมโครโฟนที่ห้องประชุมเลี้ยงอาหาร อำเภอสัตหีบ แล้วพูดว่า.—

“ท่านนายอำเภอ ท่านผู้ว่าการครับ ขออภัย ก่อนอื่นในนามของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ที่มาเยี่ยมนายอำเภอสัตหีบในวันนั้นนั้น กระผมขอเชิญชวนท่านพี่น้องร่วมนักศึกษาได้ปรบมือแสดงความยินดีในการที่ท่านนายอำเภอนี้เป็นผู้ได้รับความยกย่องจากเสียงของสวรรค์เสียงหนึ่ง คือเสียงของหนังสือพิมพ์ ผมขอใช้คำว่าเสียงสวรรค์ ว่านายอำเภอสัตหีบนี้เป็นนายอำเภอชั้นนำทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ ขอปรบมือ (ที่ประชุมปรบมือ) จะเป็นชั้นนำเรื่องอะไรผมก็ยังไม่ทราบ ขอโทษ ดีที่น้ำพิชครับดีเสียหน่อยชิครับน้ำพ ถ้าไม่เห็น ใช่ไหมครับ แล้วดูที่ตัวอำเภอชิครับ แล้วดูวาทะศิลป์ ฟังวาทะศิลป์ที่ท่านพูดเมื่อตะกี้ชิครับเป็นอย่างไร นี่ชิครับคือที่เขายกย่อง ไอ้ครั้นผมจะพูดมากไปหรือนายอำเภอก็สาธยายมาหมดแล้ว แต่ขอเรียนด้วยความจริงใจว่า ถ้ากระทรวงมหาดไทยมีนายอำเภออย่างนี้ทั่วราชอาณาจักร นั่นแหละครับคือความเจริญของชาติ (ที่ประชุมปรบมือ) ผมก็รู้สึกปลื้มปีติแทนผู้ว่าการที่ท่านมีนายอำเภอ ซึ่งเป็นผู้แทนของท่านได้อย่างแท้จริง ราษฎรในอำเภอสัตหีบนี่นอนตาหลับได้ก็เพราะนายอำเภอ และนอกจากนี้ผมใคร่ขอเรียนว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองฝ่ายพลเรือนกับฝ่ายทหารนั้น นายอำเภอนี่ก็เป็นผู้ที่ได้รับความยกย่องจากทั้งสองฝ่ายจนกระทั่งผม

ก็ขอเรียนว่าทางด้านในค่ายกับด้านประชาชนด้วยความประสานงานของนายอำเภอนั้นเป็นที่เชื่อมสัมพันธ์สนิทเกือบจะว่าเราไม่มีเรื่องอะไรกันเลย ฉะนั้นผมก็ยังหวังอยู่ว่าที่นายอำเภอว่านี่จะได้มีโอกาสรับราชการอยู่ที่สัตหีบเพียงวันนี้ พรุ่งนี้ หรือสองเดือน นี่เห็นถ้าจะเป็นสักสองปีเป็นไงครับ และก็ก่อนอื่นที่ผมจะขอขอบพระคุณนี้ ก่อนจะนั่งโต๊ะ ผมได้ฉุดแขนนายอำเภอไปดูหน้าทุกท่านที่มา ท่านก็บอกว่าแหมก่อนข้างจะอิดโรยไปบ้างเล็กน้อย ท่านก็บอกว่า ผมมีอาหารทั้งแขกทั้งไทย ทั้งจีน แล้วเวลานี้ท่านนายอำเภอลองมองดูหน้าซิครับเป็นอย่างไรครับทุกท่านสดชื่นใช่ไหมครับ นี่แหละครับ ด้วยดวงตาและสีหน้าท่านนี่แหละครับขอบพระคุณนายอำเภออย่างแล้วครับ ที่สุดนี้ผมก็ขอให้ท่านนายอำเภอ ครอบครัวข้าราชการที่อยู่อำเภอสัตหีบนี้ จงประสบความสุขความเจริญในชีวิต ตลอดจนกระทั่งขอให้มีชีวิตในราชการยิ่งยืนนาน ขอขอบคุณ (ที่ประชุมปรบมือ)"

ทั้งนี้ด้วยความอนุเคราะห์ของนายพน โพธิ์หน่อทอง
นายอำเภอสัตหีบ จากที่ได้บันทึกไว้ด้วยเครื่องบันทึกเสียง

๔. การต่อสู้ครั้งสุดท้าย

ในโอกาสเย็นเจ้าภาพร่วมกันเลี้ยงส่งนายทหารจากซัสแม็ก และเจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตอเมริกันบางท่านในวันจันทร์ที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๐๔ นั้น เมื่อถึงเวลาอันสมควรไป ข้าพเจ้าก็โทรศัพท์เรียนถามไปทางบ้านท่าน ก็ได้รับตอบว่า ท่านออกจากบ้านมานานแล้ว คุณหมอนจะแวะไปร้านหมอก่อน ต่อมาอีกสัก ๑๕ นาทีก็ได้รับโทรศัพท์แจ้งว่า ขอให้ดำเนินการเลี้ยงไปก่อน จะมาช้าสักหน่อย คือ ไม่ต้องการให้แขกที่ได้รับเชิญมีจิตใจกังวลไปกับข่าวเจ็บป่วยของท่าน

รุ่งขึ้นวันอังคารที่ ๑๑ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสไปเยี่ยมท่านตอนหลังเที่ยง ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ พอเห็นอาการก็รู้สึกว่าอาการของท่านมิใช่น้อย และเท่าที่นายแพทย์ได้ช่วยกันพยายามรักษาระดับการทำงานของหัวใจไว้ด้วยวิธีการต่าง ๆ มิให้ตกลงไปได้นั้น นับเป็นความพยายามอย่างแสดงฝีมือทีเดียว ข้าพเจ้า

ได้คุ้นกับอาการ เช่นนี้ เมื่อคณะนายแพทย์ แห่งโรงพยาบาล ศิริราช ได้พยายามช่วยชีวิตบุตรสาวของข้าพเจ้า แต่ก็ช่วยไม่ได้ เมื่อระดับการทำงานของหัวใจตกไปอีก ในเรื่องของท่านผู้อำนวยการ ฯ ข้าพเจ้าได้เห็นก็ได้แต่คอยขอดูกราฟของแพทย์ และตั้งความปรารถนาขออย่าให้ระดับการทำงานของหัวใจตกลงไปเป็นครั้งที่สองเลย

ในวันต่อ ๆ มา เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นความพยายามอย่างไม่ยอมท้อของคณะนายแพทย์ ทั้งท่านายแพทย์ทรายอาการดี ก็ยังพยายามกันและผลัดกันประจำคราวละอย่างน้อยสองหรือสามคน ไม่ยอมห่างแม้แต่ ๑๐ นาที ข้าพเจ้าได้เห็นการใช้กระโจมออกซิเจน เช่นเดียวกับที่ใช้ต่อบุตรสาวของข้าพเจ้า แล้วก็อดไม่ได้ที่จะคิดว่า ท่านผู้อำนวยการ ฯ ยังไม่ได้เครื่องมือที่ทันสมัยกว่า ควบคุมการเดินของออกซิเจนได้ดีกว่าเครื่องเก่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นทางศิริราชมาก มองดูนายแพทย์ล้อมรอบผู้อำนวยการ ฯ อยู่แล้ว เมล็ดเหงื่อที่ปรากฏอยู่บนรอยย่นบนหน้าผากของนายแพทย์ ซึ่งถือสถิติของผู้ป่วยและการประชุมหาวิธีหายาอย่างนั้นอย่างนี้มาแก้ไขหรือป้องกันอาการต่าง ๆ อยู่นั้น บ่งถึงความพยายามอย่างสุดฤทธิ์ของนายแพทย์จนอดที่จะชมเชยเสียมิได้

นอกจากความพยายามของนายแพทย์เองแล้ว ท่านผู้อำนวยการ ฯ เอง ก็ยังร้องขอสถิติอาการไข้ของท่านไปดูอยู่เป็นคราว ๆ ในคืนวันสุดท้าย คอยถามถึงผลการวัดปรอท และการวัดอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งห้าทุ่มเศษในคืนวันสุดท้าย ข้าพเจ้าจึงกลับจากโรงพยาบาล และในเวลา ๐๑๓๐ ของคืนนั้นเอง ข้าพเจ้าก็ได้รับโทรศัพท์แจ้งจาก ร.อ. โพธิ์ ฯ ถึงการสูญเสียท่านผู้เป็นที่รักเคารพของเราไป

สิ่งทั้งหลายที่ท่านผู้อำนวยการ ฯ ผู้มีเจตนาดี และมีกุศลกรรมดี ทำไว้เป็นแนวและเป็นตัวอย่างแก่พวกเราในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนั้น เราทั้งหลายรู้สึกเป็นพระคุณและจะได้พยายามนำแนวทาง และตัวอย่างนั้น ๆ มาใช้ในการดำเนินการของ พวกเราต่อไป และก็ตั้งความปรารถนากันไว้ว่า จะช่วยกันพยายามทำงานของเราให้ดีที่สุดที่จะดีได้ เราผู้อยู่เบื้องหลังได้แต่ตั้งความปรารถนาในเรื่องนี้ และขอตั้งความปรารถนาให้ท่านผู้อำนวยการ ฯ จงไปสู่สุคติ ณ สัมปรายภพเทอญ. □□

ด้วยความอาลัย

นายณรงค์ บัณฑิตย์
ผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทย

ข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์แจ้งข่าวมรณกรรมของพลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณอยุธยา ในตอนเช้าวันรุ่งขึ้นจากวันที่ พลโททักษ์ ฯ ถึงแก่กรรมนั้นเอง โดยเพื่อนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นนายแพทย์ และเป็นผู้ใกล้ชิดกับ พลโททักษ์ ฯ ได้รีบส่งข่าวไป เพื่อบอกกำหนดเวลาและสถานที่รดน้ำศพในวันนั้นด้วย ครั้งแรกที่ได้รับทราบ ข้าพเจ้าต้องตกตลึงตัวเย็นวาบไปชั่วขณะ ต้องตะโกนถามซ้ำไปทางโทรศัพท์เพื่อความแน่ใจอีกครั้งหนึ่ง ต่อเมื่อได้รับคำยืนยัน และเล่าถึงสาเหตุแห่งมรณกรรมนั้นแล้ว จึงวางเครื่องรับโทรศัพท์ด้วยความเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าไม่เคยคิดว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา จะเป็นผู้มีอายุสั้นเช่นนี้

ในฐานะที่ข้าพเจ้าได้คุ้นเคยกับ พลโททักษ์ ฯ ในคราวที่เข้าศึกษา ในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยมี พลโททักษ์ ฯ เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ ข้าพเจ้ารู้สึกว่า พลโททักษ์ ฯ ได้เอาใจใส่ในการศึกษาของพวกเราเป็นอย่างดี ท่านได้เคยสนทนาพังความคิดเห็นเป็นส่วนตัว กับข้าพเจ้าถึงวิธีจัดการศึกษาของวิทยาลัย ฯ เพื่อความแน่ใจว่าจะได้รับผลดีตามความมุ่งหมายหรือไม่ เมื่อเดินทางไปดูงานในประเทศออสเตรเลีย ท่านได้หมั่นสอบถามทุกข์สุข ความเดือนร้อนของพวกเรา ในระหว่างเดินทางตั้งแต่ไปจนกลับ บางครั้ง

ที่มีผู้ให้ความเห็นที่ขัดแย้งไม่ตรงกับความคิดของท่าน ท่านได้นิ่งฟังอย่างสงบ และพยายามแก้ไขให้เป็นที่พอใจของทุก ๆ คนที่เดินทางไปดูงานคราวเดียวกันนั้นได้ด้วยความปรีชาสามารถ ในความรู้สึกของข้าพเจ้าเห็นว่า พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีความรู้และมีสมรรถภาพในการงานสูงเด่น กิจการในหน้าที่ของท่านกำลังก้าวหน้าไปสู่ความเจริญตามลำดับ

เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ที่มัจจุราชด่วนคร่าเอาชีวิตของท่านไปเสียอย่างปัจจุบันทันด่วน ในขณะที่ท่านกำลังบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างเต็มกำลังความสามารถเช่นนี้ นับว่าได้สูญเสียบุคคลผู้เป็นกำลังสำคัญในวงราชการไปท่านหนึ่ง ซึ่งจะหาผู้แทนตัวที่มีสมรรถภาพเท่าเทียมได้ยากยิ่ง

ในโอกาสที่จะได้รับพระราชทานเพลิงศพของท่าน ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งซึ่งมีส่วนร่วมในความอาลัยในคุณงามความดีของท่านผู้นี้ ขอถือโอกาสนี้ตั้งปณิธานให้ดวงวิญญาณของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้นเถิด.

□□

อาลัย พล.ท. ทักษ์ฯ

พลตรี ธีระเดช มุ่งทางธรรม
เจ้ากรมการสื่อสารทหาร
กองบัญชาการทหารสูงสุด

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นสนิทชิดชอบของข้าพเจ้ามาแต่ยังเยาว์ เนื่องจากเกิดในปีเดียวกัน ศึกษาร่วมชั้นร่วมโรงเรียนเดียวกันมาตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๓ จนถึงชั้นมัธยมปีที่ ๕ จึงต่างได้แยกทางศึกษากันไป แต่ก็ได้ไปร่วมชั้นร่วมโรงเรียนกันอีกในชั้นปีที่ ๔ ของโรงเรียนนายร้อยทหารบก และออกรับราชการเป็นนายทหารพร้อมกัน อีกทั้งครอบครัวของท่านได้มีอุปการะคุณแก่ครอบครัวของข้าพเจ้าเป็นเอนกประการ ความชอบพอและความเคารพจึงเพิ่มพูลยิ่งขึ้นทั้งในด้านบิดาต่อบิดาและบุตรต่อบุตร

เมื่อออกรับราชการแล้วเราต่างก็แยกย้ายไปรับราชการกันคนละแห่ง และบางคราวก็คนละประเทศไม่สู้จะได้มีเวลาพบปะกัน จนถึงบั้นปลายแห่งชีวิตเราจึงได้มาพบกันใหม่ในกรมเสนาธิการกลาโหมและในกองบัญชาการทหารสูงสุดในปัจจุบัน เมื่อได้พบกันใหม่ในปี ๒๕๐๒ นั้น ท่านก็ได้ขอความร่วมมือในการสร้างอนุสรณ์ไว้สิ่งหนึ่งคือ "ปทานุกรมศัพท์ทหารในระดับ Joint Usage" เมื่อได้รับผลสำเร็จและคำชมเชยจากผู้บังคับบัญชาชั้นสูงแล้ว ท่านในฐานะประธานจัดทำมีความปราโมทย์เป็นที่ยิ่ง ถึงกับเชิญบรรดาผู้ร่วมจัดทำหนังสือเล่มนั้นไปเลี้ยงอาหารกลางวันในภัตตาคาร ซึ่งต่อมาภายหลังได้ยังความสลดใจให้ข้าพเจ้าเป็นอันมาก เพราะข้าพเจ้าสำคัญผิดไปว่าเงินที่นำมาจัดเลี้ยงกันในครั้งนั้นเป็นเงินรางวัลและนึกไม่ถึงเลยว่าเป็นเงินสดที่ได้ควักออกจากกระเป๋าของท่านเอง

โดยปกติและเป็นนิจ ท่านเป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารี ดีต่อคนทุกคน ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่ถือพรรคถือพวก ไม่ตระหนี่ถือตัว เป็นที่ชื่นชมของวงสังคม แข็งแรงร่าเริงเบิกบาน ใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสแม้กระทั่งในโอกาสที่สิ้นลมหายใจไปแล้ว เป็นที่ต้องเนื้อพึงใจของผู้ที่ได้พบเห็นแม้แต่เพียงแรกพบ ท่วงท่ากระชับ ผึ่งผาย องอาจว่องไวเพียบพร้อมไปด้วยความขยันขันแข็ง มองโลกไปในทางเป็นจริงเป็นจัง มุมานะไม่มีย่อท้อ วิถีชีวิตของท่านช่างราบเรียบและสูงส่งประดุจมีทางทองมาคอยรองรับอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นการคัดเลือกไปในทางที่ดีครั้งใดท่านเป็นต้องได้รับการคัดเลือกในครั้งนั้น ๆ ด้วยเสมอ แต่ตรงกันข้ามในยามที่เพื่อนฝูงร่วมชั้นต้องได้รับโทษทัณฑ์กันไปเป็นตับ ท่านก็มักจะได้รับการยกเว้นและผ่านพ้นทุกข์โทษภัยทั้งมวลไปได้โดย Time, Space และ Tact ได้เข้าข้างท่านอยู่เป็นนิจ จนกระทั่งบรรดาเพื่อน ๆ ได้ถือเอาตัวท่านเป็นทรรศนะในการสรุปลงเป็นวิถีทางแห่งชีวิตไว้ว่า "ความรู้หรือจะสู้ความประพฤติ" ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเป็นผู้ที่มียศชั้นสูงที่สุดในหมู่เพื่อน ๆ รุ่นเดียวกัน

เมื่อท่านต้องมาด่วนสูญสิ้นไปทั้ง ๆ ที่กำลังร่างกายแข็งแรง, วิถีชีวิตกำลังรุ่งโรจน์กำลังก่อเกิดประโยชน์ในหน้าที่ราชการ ซึ่งน่าจะเป็นคุณประโยชน์อันหนึ่งในส่วนรวมของชาติเช่นนี้ ก็ย่อมจะยังความวิปโยคและความเศร้าสลดให้บังเกิดแก่วงราชการและครอบครัวตลอดทั่วทั้งในหมู่มิตรสหาย ในส่วนตัวของข้าพเจ้าก็ได้แต่นึกแต่ฝันและหวังไปว่าแม้ในภพนี้วิถีชีวิตของท่านจะราบเรียบและรุ่งโรจน์สูงส่งถึงเพียงนี้แล้ว ท่านก็ยังกอร์ปไปด้วยกรรมดี มีความเที่ยงธรรมสุจริต ปราศจากอคติไร้ความอิจฉาพยาบาทอาฆาตจองเวรเห็นคนเป็นคน ที่จำเป็นจะต้องพึ่งพาอาศัยกันและประกอบคุณธรรมนานาประการที่ได้ยกมาอ้างไว้ในเบื้องต้นแล้วฉะนี้ ก็แหละในภพหน้าโน้นวิถีชีวิตของท่านจะสุกใสและรุ่งโรจน์โชตนาการสามารถผ่านพ้นทุกข์โทษภัยทั้งมวลไปได้สักเพียงไหน ก็ยากที่หาคำพรรณาใด ๆ มากล่าวให้สุดสิ้นลงได้.

□□

ด้วยความอาลัย

พลตรี บัญชา มินทรขินร์
รองผู้อำนวยการวิทยาลัย
ป้องกันราชอาณาจักร ฝ่ายพลเรือน

ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจและเศร้าสลดเป็นอย่างมาก เมื่อได้ทราบข่าว อนิจกรรมของ ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

ไม่มีวี่แววใดเลยที่แสดงว่าจะมีการเป็นไปอย่างรวดเร็วถึงเช่นนั้น เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม นี้เอง ท่านผู้อำนวยการ ฯ ยังคงปฏิบัติการอยู่อย่างขยันขันแข็ง เลิกงานแล้วแม้จะแสดงออกมาบ้างว่ามีแก๊สในท้องมาก แต่ก็อุตส่าห์ไปร่วมงานด้านสังคมด้วยกันต่อไปในวันนั้นได้ พบใคร ๆ ก็ทักทายปราศรัยสนทนาด้วยเป็นปกติเช่นเคย ไม่นึกว่า พอถึงวันที่ ๑๖ เพียง ๖ วัน ที่อยู่ด้วยกันหลัด ๆ จะด่วนจากไปอย่างไม่มีวันกลับ

ชีวิต ร่างกาย อันเป็นส่วนวิปริณามธรรมของท่านสลายไปตามภาวะแห่งสังขตธรรม แต่กรรมดีที่ท่านได้สร้างสมไว้ยังเป็นอนุสรณ์จารึกในความทรงจำอยู่มิรู้หาย

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสอยู่กับท่านอย่างใกล้ชิดขณะที่ศึกษาร่วมกันที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในที่สุดได้ปฏิบัติราชการอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของท่าน นับตั้งแต่ท่านได้เข้ามารับตำแหน่งผู้อำนวยการ ฯ จำได้ว่าประมาณ ๑ สัปดาห์ ก่อนหน้าการเปิดการศึกษาของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๒

โดยธรรมดา ท่านผู้อำนวยการ ฯ เป็นผู้ที่มีวินัยดี เคารพต่อระเบียบแบบแผน ขยันขันแข็ง เอาใจใส่ต่อการงาน ชอบค้นคว้าหาความรู้ ชอบการสอน อยู่ในศีลธรรม และอัธยาศัยเป็นที่ชื่นชมแก่ทุก ๆ คนที่พบเห็น ดังนั้น จึงมีประวัติราชการดีเด่นเป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชา เป็นที่รักใคร่ของมิตรสหาย และเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้ใต้บังคับบัญชา

คุณสมบัติประการหนึ่งที่ข้าพเจ้าเทอดทูนมากที่สุดก็คือ การมีไหวพริบ สามารถทำตนให้เหมาะสมสอดคล้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ดี คุณสมบัติข้อนี้เองที่ท่านได้นำพวกเราให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ทางหน้าที่การงานมาได้โดยเรียบร้อย

ข้าพเจ้าเคารพ รักใคร่ และนับถือท่านผู้นี้อย่างแท้จริง รู้สึกใจหายเสียดายและเสียใจเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสูญเสียท่านไป ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านจงไปสู่สุคติและเจริญด้วยทิพยสมบัติในสัมปรายภพโน้น เทอญ.

□□

นาย ปุ่ย โรจนะบุรานนท์
รองปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม

ต้องยอมเชื่อ คนดีนั้นผีรัก

ใจหายวาบทราบตระหนักคุณทักษ์สิ้น
ไม่เคยยินข่าวไข้อาลัยเหลือ
คนนับถือรักใคร่ตายเป็นเบือ
ต้องยอมเชื่อคนดีนั้นผีรัก
อันคุณงามความดีมีมากหลาย
สุดภิปรายทุกผู้รู้ประจักษ์
ขอกุศลผลบุญหนุนนำชัก
ให้คุณทักษ์เป็นสุขทุกชาติเทอญ.

□□

แด่ท่านนักพัฒนาคน

นายสุวรรณ รื่นยศ
อธิบดีกรมราชทัณฑ์

ในบรรดาการพัฒนาการทั้งหลายนั้น การพัฒนาคนเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะถึงแม้โครงการ ระเบียบ แบบแผน และเครื่องมือ เครื่องใช้ จะพัฒนาให้ดีวิเศษเพียงใด หากคนผู้ปฏิบัติดำเนินการไม่ดีพอ ผลของงานก็คงไม่ได้รับสมความมุ่งหมาย

พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการป้องกันราชอาณาจักร เป็นนักพัฒนาที่ยึดหลักดังกล่าวและเป็นผู้ที่รู้จักกันดีผู้หนึ่ง ท่านสนใจในการพัฒนาคนเป็นอันมาก นอกจากการพัฒนานักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรรุ่นละ ๖๐ คนเศษ อันเป็นงานในหน้าที่โดยตรงของท่านแล้ว ท่านยังมีความสนใจศึกษาสอบถามในการพัฒนาคนของหน่วยอื่น ๆ ด้วย แม้แต่ผู้ต้องราชทัณฑ์อยู่ในเรือนจำ ท่านก็มีความสนใจมิได้รังเกียจ ทอดทิ้ง มิได้ถือว่าเป็นคนขี้คุกขี้ตารางอยู่คนละโลกกับเรา

ท่านได้นำนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เกือบทุกรุ่นเข้าชมงานคุกงานตาราง ทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง เพื่อได้เห็นของจริงโดยประจักษ์ ว่าทางการได้จัดพัฒนาคนเหล่านั้นอย่างใด ถูกต้อง เหมาะสมหรือไม่ หรือควรจะมี

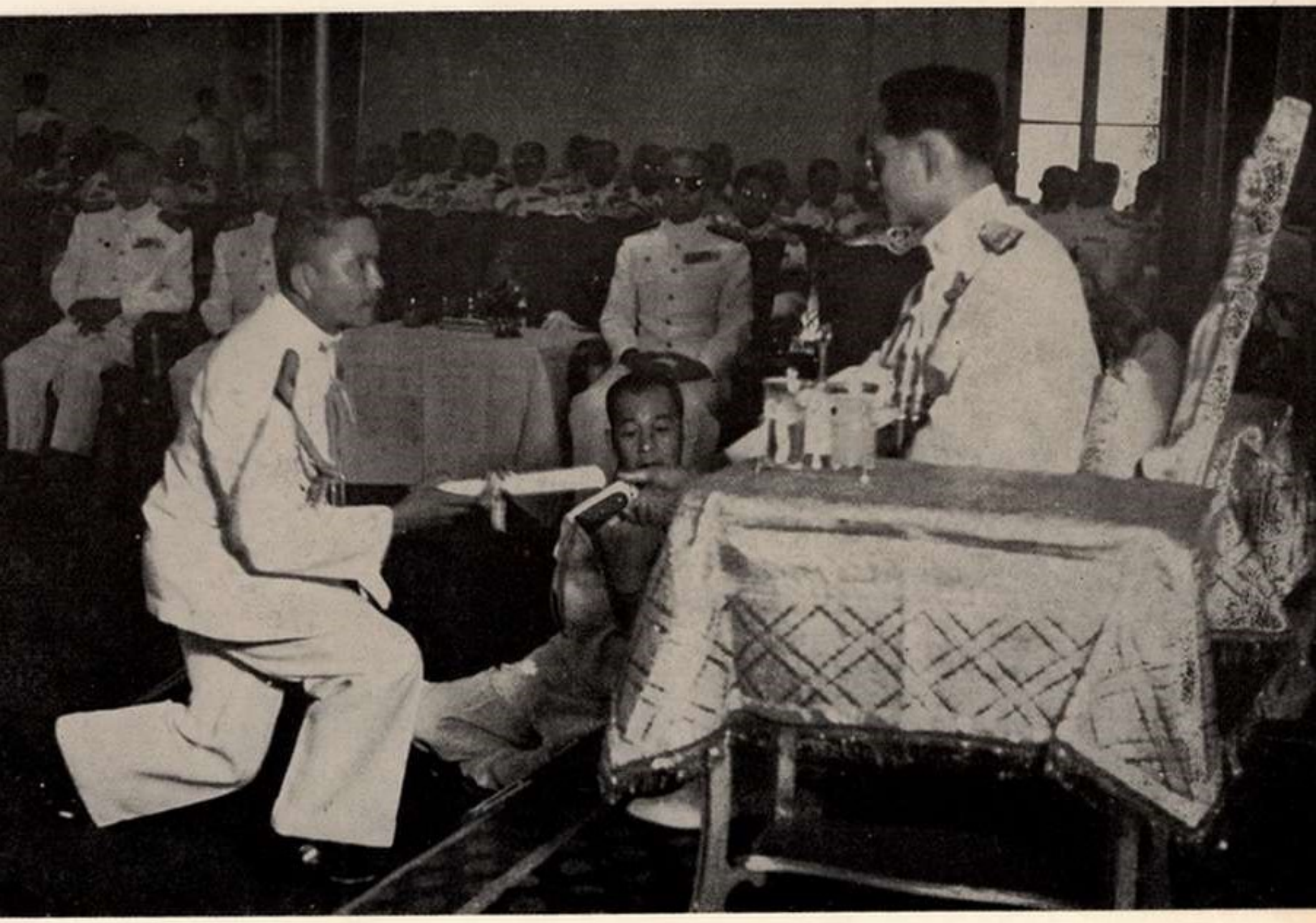
วิธีใดที่ดีกว่า ทั้งในด้านอบรมบ่มนิสัย และการผึกวิชาชีพ เพราะบุคคลดังกล่าวท่านถือว่าเป็นกำลังอำนาจของชาติส่วนหนึ่ง ต้องแยกตัวไปชั่วคราวเพราะมีความบกพร่องต้องแก้ไข และความมั่นคงของชาติจะมีไม่ได้ ถ้าคนเหล่านั้นไม่ได้รับการพัฒนาแก้ไขให้ดีขึ้นและให้ก้าวหน้าไปพร้อมกัน

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสสนทนากับ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา หลายครั้งและสังเกตว่า เรื่องใครจะดี จะชั่ว อย่างใด ท่านไม่ใคร่ติดใจพูดถึง แต่ท่านมักเพ่งและพูดเกี่ยวแก่การพัฒนาคนในกลุ่มต่างๆ มากกว่า ท่านมองกลุ่มคนต่างๆ ว่าได้รับการพัฒนาปรับปรุงแก้ไขฟื้นฟูส่งเสริมชีวิตจิตใจให้ดีขึ้นเพื่ออยู่ร่วมกับสังคม เพื่อเป็นพลเมืองดี และเพื่อเป็นกำลังอำนาจของชาติ เพียงใดหรือไม่ มีกลุ่มใดบ้างได้รับการพัฒนาแล้ว มีกลุ่มใดบ้างยังด้อยในการพัฒนาอยู่เป็นสำคัญ บางครั้งท่านก็ตั้งปัญหาถามพวกนักศึกษาขึ้นมาว่า "การให้การศึกษาประชาชน (Public Education) เป็นหน้าที่ของใคร" ดังนี้ นับว่าท่านเป็นนักพัฒนาคนที่มองงานโดยรอบด้านอย่างกว้างขวางและเป็นนักคิด นักก่อ เพื่อประเทศชาติส่วนรวมอยู่ตลอดเวลา น่าสรรเสริญ

โดยเหตุนี้ เมื่อ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา, นักพัฒนาคนได้มาจากเราไปโดยไม่มีวันกลับ จึงทำให้พวกเรารู้สึกเสียดายและอาลัยอย่างยิ่ง

ขอดวงวิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติภพ เทอญ.

□□

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เข้ารับพระราชทาน
ปริญญาบัตร วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (กิตติมศักดิ์)
พร้อมกับ นักศึกษาชุดที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๐๓

เมื่อวันที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี
และผู้บัญชาการทหารสูงสุด มาเปิดการศึกษาของ
นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๔

กราบเรียน
พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

นายอุดม บุณยประสพ
ผู้ตรวจราชการ สำนักนายกรัฐมนตรี

ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ที่เคารพรัก

แม้ว่า ในชาตินี้ภพนี้ ท่านผู้อำนวยการฯ กับกระผมจะไม่มีวันได้พบปะสนทนาปราศรัยกันเหมือนดังเช่นในอดีตก็ตามที แต่ทว่าในเมื่อท่านผู้อำนวยการฯ มีวิญญาณวิถี และกระผมมีกระแสจิต ก็ย่อมไม่ใช่เรื่องพ้นวิสัยที่กระผมจะติดต่อกับท่านผู้อำนวยการฯ ดังที่กระผมกำลังกระทำอยู่ ณ บัดนี้

เมื่อข่าวมรณกรรม ของ ท่านผู้อำนวยการฯ แพร่สะพัดออกไปถึงนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๓ ทุกคนรับทราบข่าวนี้ด้วยความสะเทือนใจเหมือนกันหมด คือประการแรกเกิดความสังเวชใจ ที่ท่านผู้อำนวยการฯ มาด่วนถึงแก่อนิจกรรมก่อนวัยอันควรทั้ง ๆ ที่ในสายตาของเขาเหล่านั้น เห็นว่า ท่านผู้อำนวยการฯ มีพลานามัย แข็งแรง รื่นเริง ปราดเปรียว กระฉับกระเฉงอยู่ตลอดเวลา ไม่มีอาการส่อสำแดงเอาเลยว่า ท่านผู้อำนวยการฯ มีโรคภัยไข้เจ็บประจำตัว หลายคนที่เดียวที่ไม่ทราบด้วยซ้ำไปว่า ท่านผู้อำนวยการฯ ป่วยอยู่ที่โรงพยาบาล ก่อนถึงอนิจกรรม

ประการต่อไป ยังเกิดความเสียดาย เสียดายความเป็นผู้ดี ความเป็นสุภาพบุรุษ เสียดายคุณวุฒิ ความรอบรู้ของท่านผู้อำนวยการฯ ที่กำลังทำคุณประโยชน์อย่างสำคัญ ให้แก่ประเทศชาติบ้านเมือง และท่านผู้อำนวยการฯ ได้กระทำหน้าที่นั้นจนนาทีสุดท้าย ก็ว่าได้

ความสะเทือนใจ ทั้ง ๒ ประการนี้ กระตุ้นเตือนให้เขาระลึกถึงธรรมสังเวช อันได้แก่การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกรูป ทุกนามจะต้องประสบชะตากรรมเช่นเดียว กับท่านผู้อำนวยการฯ และสิ่งนี้เตือนเขาต่อไปไม่ให้เป็นผู้ประมาทเร่งประกอบคุณงามความดี ประพฤติในสิ่งที่ควรประพฤติ ละเว้นในสิ่งที่ควรละเว้น ดังที่ท่านผู้อำนวยการฯ ปฏิบัติมาแล้วด้วยดีตลอดอายุขัย

ฉะนั้น มรณกรรมของท่านผู้อำนวยการฯ จึงมิใช่เป็นเรื่องสูญเปล่า แต่กลับเป็นเรื่องเตือนสติผู้อยู่ ทั้งในทางโลก และทางธรรม นับว่าเป็นกุศลอย่างสำคัญ ที่จะส่งผล สุข สันติ ให้แก่ท่านผู้อำนวยการฯ ยิ่งๆ ขึ้น ในสัมปรายิกภพโน้นโดยไม่ต้องสงสัย

ที่กระผมกราบเรียนข้างต้น น่าจะหมดความที่จะกล่าวต่อไปแล้ว แต่ทว่ากระผมยังเป็นปถุชนอยู่ ยังตกเป็นทาษของอารมณ์ เมื่อมิอาจข่มใจที่จะพร่ำปริเวทนาไปตามอารมณ์ไม่ได้ ประกอบกับได้ยินได้ฟังเพื่อนนักศึกษาเขาร่ำร่ำพันถึงท่านผู้อำนวยการฯ เป็นที่จับใจ ก็ยิ่งทวีความกดดันอารมณ์ที่มีอยู่แล้วให้รุนแรงยิ่งขึ้น ขอท่านผู้อำนวยการฯ ได้โปรดบำเพ็ญกุศลโปรดให้โอกาสกระผมแสดงกตัญญูกตเวทีด้วยการระบายอารมณ์ แม้จะพูดมากมีสาระน้อยสักปานใดก็ตามที แต่ทว่าเป็นสิ่งที่ไหลออกจากน้ำใจจริง

นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๓ เขาว่า เมื่อวันแรกเข้าศึกษา เขามองดูท่านผู้อำนวยการฯ ด้วยความหนักใจแทนท่านผู้อำนวยการฯ ในภารกิจที่ผู้บังคับบัญชามอบหมายให้ เป็นอย่างยิ่ง

ประการที่หนึ่ง ท่านผู้อำนวยการฯ เพิ่งจะรับหน้าที่เป็นครั้งแรก

ประการที่สอง ภารกิจที่ท่านผู้อำนวยการฯ ได้รับมอบหมาย ซึ่งท่านผู้อำนวยการฯ สรุปหัวข้อสำคัญไว้ด้วยตัวเอง มีดังนี้

๑. ให้ประสิทธิประสาท ความรอบรู้

๒. ให้ประสิทธิประสาท ความเข้าใจกัน

๓. ให้ประสิทธิประสาท ความร่วมมือกัน

ประการที่สาม เพื่อให้ภารกิจดังที่กระผมได้กล่าวแล้วใน ๒ ประการต้น เป็นผลดี พณฯ นายกรัฐมนตรียังแนะแนวทางแก่ท่านผู้อำนวยการฯ ไว้ว่า ท่านผู้อำนวยการจะต้องเป็นเสมือน "เข้าหลอม" นักศึกษา ทหาร พลเรือน และตำรวจ ให้กลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (หนังสือที่ระลึกของรุ่นหน้า ๕)

เขาว่า ท่านผู้อำนวยการฯ ได้ปฏิบัติภารกิจอันยิ่งใหญ่นั้น เป็นผลสำเร็จเพียงใด ก็ต้องดูความรู้สึกของนักศึกษาในวันเสร็จสิ้นการเรียนของเขา ซึ่งจะเปิดดูได้ใน "*หนังสือที่ระลึกรุ่น*" **ที่มีภาคผนวก** หน้าสุดท้าย เขาเขียนแสดงความกตัญญูใต้ภาพท่านผู้อำนวยการฯ ไว้ว่า

นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๓

ขอขอบพระคุณ

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการฯ

ซึ่งได้ตั้งใจทำงานด้วยความเสียสละและเหน็ดเหนื่อยเป็นอย่างยิ่ง

ทั้งในด้านวิชาการและในด้านบริหาร

อันเป็นเหตุให้การศึกษาของนักศึกษาชุดนี้บรรลุผลดีที่สุด

มาถึงตอนนี้ กระผมขอประทานแทรกเรื่องส่วนตัว กราบเรียนท่านผู้อำนวยการ ฯ ไว้ในที่นี้สักเล็กน้อย คือ กระผมเกิดฉงนใจว่า ก็เมื่อท่านผู้อำนวยการ ฯ เป็นที่เคารพรักของพวกเราอย่างถึงจิตถึงใจ แต่ครั้นถึงคราวที่จะแสดงความรู้สึกนั้น กลับนำรูปและความรู้สึกนั้นไปใส่ไว้ท้ายเล่ม แทนที่จะอยู่ตอนต้น ๆ ของเล่ม

เขาอธิบายว่า การทำหนังสือ เขาลงรูปและคำกล่าว ผู้ที่เทอดทูล ผู้ที่เคารพรักอย่างผู้บังคับบัญชา เขาเอาใส่ไว้หน้าเล่ม ส่วนผู้ที่เคารพรักอย่างฉันทญาติฉันทมิตรสนิท เขาจะใส่ไว้หน้าหลังสุด คิดดูก็แล้วกันว่า คนเรานั้นถ้าทำอะไรร้อยสีพันอย่าง แต่ก่อนจะจบการกระทำนั้น ไม่ลืมนึกถึงใครคนหนึ่งเป็นคนสุดท้าย คนๆ นั้นย่อมเป็นคนที่เขารักใจจดใจจ่อ — สุดท้ายเขาอบรมกระผมว่า โตแล้วหัดใช้สติบัญญาเสียบ้าง ดังนี้

กระผมขอประทานกลับเข้าเรื่องต่อไป

เขารำพันต่อไปว่า ความรอบรู้ ที่เขามีอยู่ขณะนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการทหาร เขาภูมิใจที่จะกล่าวโดยปราศจากความเห็นแก่ตัวได้ว่า เขามีความรู้ ความเข้าใจ กว้างขวางยิ่งกว่า เมื่อก่อนเขามาเป็นนักศึกษาเป็นไหนๆ ตัวอย่างธรรมดาที่สุด ก็คือ เมื่อเขาอ่านข่าว อ่านบทความในหน้าหนังสือพิมพ์แล้ว ก็พอจะรู้แนวความคิดของผู้เขียน และพอจะประมาณสถานการณ์ให้คำตอบแก่ตัวเองได้ ส่วนข้อผิด ข้อถูก เป็นอีกเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะในการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวต่างประเทศแล้ว บางทีเขารู้สึกว่า คู่สนทนาให้ความคิดเห็นในเรื่องนั้นๆ อย่างเลื่อนลาง ทั้งนี้ก็เพราะพระคุณของท่านผู้อำนวยการ ฯ — จริงอยู่ ท่านผู้อำนวยการ ฯ บรรยายหัวข้อวิชาการแก่นักศึกษาเพียง ๖ หัวข้อ ในจำนวนหัวข้อทั้งหมด ๑๖๖ ข้อก็จริง แต่เมื่อคิดให้ซึ้งไปถึงจำนวนครูบาอาจารย์ ที่ท่านผู้อำนวยการ ฯ เชิญมาบรรยายถึง ๑๐๔ คนแล้ว ก็ต้องถือว่าท่าน ผู้อำนวยการ ฯ มีส่วนประสิทธิประสาทความ

รอบรู้ให้แก่นักศึกษายิ่งกว่าครูบาอาจารย์ท่านอื่น ๆ นอกจากนั้น การที่ผู้อำนวยการ ฯ ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาจากที่มีอยู่เดิม ก็มีส่วนสำคัญให้นักศึกษาได้รับความรอบรู้รวดเร็วยิ่งขึ้นโดยปราศจากข้อสงสัย

ความจริงในข้อนี้ เขาว่า พณฯ นายกรัฐมนตรี ก็ได้มีหนังสือแสดงความชื่นชมยินดีต่อท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่ได้ปฏิบัติภารกิจที่ พณ ฯ มอบหมายให้ได้ผลเป็นที่พอใจของท่าน ปรากฏตามนัยหนังสือที่ พณฯ มีถึงท่านผู้อำนวยการ ฯ เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๐๓ นั้นแล้ว (หนังสือที่ระลึกรุ่น ประมาณหน้า ๒๕๓)

เพื่อแสดงกตเวทีต่อท่านผู้อำนวยการ ฯ นักศึกษาที่ยังไม่ได้ส่ง วิทยานิพนธ์ ซึ่งรวมทั้งตัวกระผมด้วย เขาตั้งปณิธานไว้ว่า จะเร่งรีบทำหน้าที่นี้ให้เสร็จไปโดยเร็วที่สุดที่จะกระทำได้

ส่วนในเรื่อง ความเข้าใจกันนั้น เขารำพันว่า ที่นักศึกษารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น รักกันเสมือนพี่เสมือนน้องอย่างที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ ก็เพราะพระคุณของท่านผู้อำนวยการฯ โดยแท้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะท่านผู้อำนวยการ ฯ จับพวกเราใส่เบ้าหลอมจนเป็นเสมือนโลหะเนื้อเดียวกันได้สำเร็จ เปล่าดอกครับ ท่านผู้อำนวยการ ฯ มิได้ใช้ความร้อนแรงสูงอย่างใดเลย ตรงกันข้าม ท่านผู้อำนวยการฯ กลับเอาความเป็นผู้ดี ความเป็นสุภาพบุรุษและพรหมวิหารสี่ โหมเข้าอันนี้ ด้วยความเสียสละ และ เหน็ดเหนื่อยเป็นอย่างยิ่ง

เขาปรารภกันว่า ขอให้หวนนึกถึงวันแรกที่พวกเขาเข้านั่งโต๊ะเรียนก็แล้วกัน นักศึกษาแต่ละคนแสนจะสุภาพ จะนั่ง ยืน เดิน ก็ตัวตรง จะยิ้มก็แหย จะพูดก็อ้อมแอ้ม จะเอ่ยชื่อใครก็ต้องเรียกตำแหน่ง ท่านรองเสนาธิการทหารบก ท่านแม่ทัพ ท่านเจ้ากรม ท่านอธิบดี ท่านผู้บัญชาการ.....ฯลฯ..... แล้วเดี๋ยวนี้พวกเขามีอันเป็นไปอย่างไร มีความสุภาพน้อยลง เอาธาตุแท้ของญาติสนิท มิตรที่รักเข้าแทนที่ จะนั่งยืนเดินก็ปกติ เรื่องยิ้ม

เป็นเลิกกัน ถ้าพอใจก็ปล่อยก๊ากกันลั่นไปหมด ถ้าไม่พอใจก็ย่นพิมพำ จะเอ่ยชื่อใครก็ว่าไปตามถนัด หัวหน้าตอนยังงั้น เจ้ากรม ผู้การ คุณ....ยังงั้น ที่สุภาพน้อยหน่อยถึงกับเรียกกันว่า คุณลุง พี่หมอ น้องเล็ก เจ้าบุ่ง เจ้าเป้อ ปอเนาะ....ฯลฯ....ก็ยังมี

การจะเป็นอย่างไรก็ตามที กระผมกล้ากราบเรียนยืนยันได้ว่า สำหรับตัวท่านผู้อำนวยการฯ ถึงพวกกระผมจะมองท่านในฐานะญาติสนิทมิตรที่รักสักเพียงใด ด้วยคุณงามความดีของท่าน ไม่มีพวกกระผมสักคนเดียวที่จะกล้ากล่าวนามท่านผู้อำนวยการฯ เป็นอย่างอื่น นอกจาก "ท่านผู้อำนวยการฯ" นั้น ต่อหน้าและลับหลัง

สิ่งที่พวกกระผมใจจดใจ่ออยู่ในขณะนี้ เห็นจะไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าคอยรับใบแจ้งความนัดชุมนุมรุ่น ถ้าเห็นว่านานไป ก็มักจะรบเร้าท่านประธานนักศึกษา

เรื่องชุมนุมรุ่นนั้น ท่านผู้อำนวยการฯ อาจจะแปลกใจบ้างก็ได้ว่า ทำไม ทันทีทันใดที่ท่านผู้อำนวยการฯปรากฏตัวในที่ชุมนุม พวกนักศึกษาถึงต้องร้อง "*ไชโย*" แล้วก็กลุ้มรุมกันทำหน้าที่บริกรตามแต่เขาจะคิดว่า ท่านผู้อำนวยการฯพอใจ—กระผมขอกราบเรียนว่าไม่ว่ามีการชุมนุมครั้งใด ก่อนท่านผู้อำนวยการฯปรากฏตัว บรรยากาศจะยังไม่แจ่มใสถึงขนาด เพราะยังขาดจุดรวมความสนใจ พวกกระผมรอด้วยความกระวนกระวาย เผ้าดูเผ้า ถามว่า ท่านผู้อำนวยการฯมาหรือยัง ถ้าขาดไป ซึ่งกระผมจำได้ว่ามีเพียง ๒ ครั้ง พวกช่างคิดจะปรารภด้วยความอิดใจว่า ใครไปทำอะไรให้ท่านผู้อำนวยการฯขุ่นใจบ้างก็ไม่รู้ ท่านถึงไม่มา ฉะนั้น ขณะใดที่ท่านผู้อำนวยการฯปรากฏตัว บรรยากาศจึงแจ่มใสครื้นเครงขึ้นฉับพลันทันที พวกที่ระงับอารมณ์ดีไม่ค่อยได้ จึงร้อง "*ไชโย*" อย่างลืมตัว

เมื่อรำพันเรื่องส่วนตัวของพวกเขาจนจุใจแล้ว เขาก็หวลรำพันถึงท่านผู้อำนวยการฯต่อไปว่า เชื่อประสาที่ท่านผู้อำนวยการฯใช้หลอมพวกเขานั้น เริ่มแต่วาระแรกที่เข้าเรียนทีเดียว เขาขัดใจคำท่านผู้อำนวยการฯที่กล่าวนำเรียกนักศึกษาว่า "ท่านนักศึกษาผู้มีเกียรติ" ใช้คำแทนชื่อพวกเขาว่า "ท่าน" ใช้คำแทนชื่อท่านผู้อำนวยการฯเองว่า

"กระผม" ว่ากันตามจริง เมื่อท่านผู้อำนวยการฯ เป็นหัวหน้าครูบาอาจารย์ เป็นหัวหน้าผู้บังคับบัญชาในทางบริหารมาใช้วาจาท่าทีที่อ่อนน้อมถ่อมเพียงนี้ ก็เท่ากับสกัดนักศึกษาให้อ่อนตัวลงไป ง่ายแก่การหลอมเป็นประการต้น ครั้นต่อมามีอะไรที่เขาต้องการ เมื่อติดต่อกับท่านผู้อำนวยการฯ ก็ได้รับสนองตอบด้วย มารยาท ของสุภาพบุรุษทุกครั้งไป มีสิ่งใดที่พวกเขาขอความช่วยเหลือ เขาไม่เคยได้ยินคำว่า "ไม่ได้" "ไม่มี" จากท่านผู้อำนวยการฯ สักครั้ง

พอเปิดการศึกษาได้เพียงเดือนเศษท่านผู้อำนวยการฯ เริ่มหลักสูตรศึกษาภูมิประเทศทางภาคใต้ถึง ๗ วัน ดูเพียงผิวเผิน ก็น่ายินดีที่ท่านผู้อำนวยการฯ พาพวกเขาไปเที่ยว แท้จริงแล้ว เป็นความประสงค์ของท่านผู้อำนวยการฯ จะทดสอบ ความเข้มแข็ง กำลังกาย กำลังใจ และความเคร่งครัดต่อระเบียบวินัยของพวกเรา ในขณะเที่ยวกัน นอกจากท่านผู้อำนวยการฯ ก็นำตัวของท่านเข้าร่วมการทดสอบด้วยแล้ว ท่านผู้อำนวยการฯ ยังมีหน้าที่ใช้พรหมวิหารสี่หลอมนักศึกษาที่อ่อนตัวอยู่แล้ว ให้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในยามนี้ด้วย พวกเขาไม่เคยลืม การเดินทางด้วยรถยนต์โดยสารลุยฝุ่นไปทางแคบ ๆ เสาะลัดป่าเข้าลำเนาเหว การกิน การนอน การตื่น พร้อมกัน ในสภาพของนักเรียนกินนอนอย่างแท้จริง เหล่านี้เป็นเชื้อประสานที่ทำให้เขารวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นรากฐานอันแรกของความสนิทสนมรักใคร่กัน ดังที่เป็นอยู่ในบัดนี้

กระผมขอประทานข้ามคำรำพันที่เขากล่าวถึงการเดินทางไปศึกษาภูมิประเทศลำปาง เชียงใหม่–พิษณุโลก–และเพชรบูรณ์ แต่ขอประทานระบายความรู้สึกส่วนตัว ต่อท่านผู้อำนวยการฯ ไว้สักเล็กน้อย ท่านผู้อำนวยการฯ คงจำได้ว่า เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๓ ท่านผู้อำนวยการฯ นำนักศึกษาเดินทางโดยรถยนต์โดยสารจากพิษณุโลกเพื่อไปศึกษาโบราณสถานที่เมืองสุโขทัย เมื่อผ่านตัวเมือง ได้เวลาอาหารกลางวันพอดี ท่านผู้อำนวยการฯ นำนักศึกษาเข้าร้านขายข้าวแกงที่สี่แยกนั่นเอง แต่แทนที่จะสั่งอาหารในร้าน ท่านผู้อำนวยการฯ กลับแจกข้าวห่อ มี ข้าวผัด ข้าวนึ่งกับชิ้นปิ้ง แล้วก็ร่วมรับประทานอาหารกับ

นักศึกษาอย่างเอร็ดอร่อย ภาพในวันนั้นไม่ได้ทำให้ผู้อยู่ในร้านหรือผู้ที่พบเห็น ประหลาดใจที่เห็นเหล่านายพลทหาร ยก เรือ อากาศ และท่านอิยดิ ท่านคาสตราจารย์ ในเครื่องแบบนั่งกินข้าวห่อร่วมกันกลางตลาดอย่างสบายใจอย่างเดียว แม้กระผมเองยังอดสกดใจไม่ได้ว่า ภาพเช่นนั้นจะหาดูได้ยากจึงเสี่ยงถ่ายภาพยนตร์สีเอาไว้ เคราะห์ดีเป็นที่สุด ที่ภาพออกมาชัดเจนพอควร เฉพาะอย่างยิ่ง ภาพท่านผู้อำนวยการ ฯ กำลังกินพลาง อมยิ้มพลางอย่างพอใจและมีความสุข ภาพยนตร์ชุดนี้ กระผมถือว่าเป็นสมบัติอันมีค่า ที่หวงแหน และจะรักษาไว้ชั่วนิรันดร

ปรากฏการณ์เช่นนี้จะเป็นอันไปไม่ได้ นอกจากความเคารพรัก นับถือเชื่อฟังที่นักศึกษามอบให้แก่ ท่านผู้อำนวยการ ฯ ด้วยใจจริง

การไปศึกษาภูมิประเทศ ศึกษาศิลปวิทยาการ และเชื่อมมิตรไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้าน ออสเตรเลียก็เหมือนกัน ใครจะเห็นประการใดก็ตามเถิด แต่นักศึกษาเขาซาบซึ้งดีว่า ถ้าปราศจากการบริหารที่ดี การติดต่อประสานงานอย่างใกล้ชิด กับสถานทูตออสเตรเลียในประเทศไทย การจัดหมายกำหนดการที่สุขุมรอบคอบ ฯลฯ ของท่านผู้อำนวยการ ฯ แล้ว การเดินทางครั้งนี้จะราบรื่นเรียบร้อย นักศึกษาจะได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติไปไม่ได้เป็นอันขาด

ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงความเสียสละเหน็ดเหนื่อย หนักใจ ของท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่ทุ่มเทให้แก่นักศึกษานั้น จะมีมากล้นเหลือสักปานใด

เมื่ออยู่ในประเทศออสเตรเลีย ใครก็ตาม ถ้ารู้สึกว่า เหน็ดเหนื่อย ไม่มีเวลาเป็นของตัวเองเท่าที่ควร เมื่อเห็นท่านผู้อำนวยการ ฯ ทำหน้าที่ของท่านเพื่อประโยชน์ของนักศึกษาโดยตรงแล้ว ผู้นั้นจะหมดความรู้สึกไปทันที เพราะท่านผู้อำนวยการ ฯ เหน็ดเหนื่อยกว่าเสียสละเวลาของท่านยิ่งกว่านักศึกษาผู้นั้นเป็นไหน ๆ ไหนจะต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ตั้งแต่ การอยู่กิน การเดินทาง ตลอดเวลาไหนจะต้องเข้าปรึกษาหารือวางกำหนดการกับ

เจ้าหน้าที่ในประเทศนั้น ไหนจะต้องวางตัวนักศึกษาให้กูงานตามที่เจ้าตัวปรารถนา ไหนจะต้องจัดนักศึกษา ให้ถกแถลงวิทยาการ กับเจ้าหน้าที่ ในประเทศนั้น ไหนตัวท่านเองจะต้องขบคิดปัญหาต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ เพื่อประโยชน์ของประเทศ ไหนจะต้องเตรียมตัวกล่าวสุนทรพจน์ในฐานะหัวหน้าคณะตอบแก่ส่วนราชการ องค์การ หรือเอกชน ที่เขาแสดงไมตรีจัดงานรับรองให้เป็นเกียรติแก่นักศึกษา ฯ ล ฯ พระคุณของท่านผู้อำนวยการ ฯ สุดที่จะพรรณา

ท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรัก ได้ปฏิบัติภารกิจของท่านตามที่ผู้บังคับบัญชามอบหมายด้วยความไว้วางใจ โดยให้การศึกษาอบรมแก่นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๓ สำเร็จเสร็จสิ้นไปได้ผลดี สมความมุ่งหมายของผู้บังคับบัญชาและเป็นประโยชน์แก่ทางราชการทุกประการแล้ว และท่านผู้อำนวยการ ฯ กำลังตั้งใจแน่วแน่ที่จะทวีความเสียสละ เพื่อปฏิบัติภารกิจให้มากและดียิ่งขึ้น ด้วยการให้การศึกษาแก่นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๔ แต่ท่านผู้อำนวยการ ฯ ก็ต้องประสบชะตากรรมตามกฎแห่งธรรมซึ่งองค์สมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้เสียก่อนเช่นนี้

ท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรัก ยังมีนักศึกษามหาวิทยาป้องกันราชอาณาจักรทุกคนมองเห็นว่า มรณกรรมของท่านผู้อำนวยการ ฯ เป็นวีรกรรมของชายชาติทหารกลางสมรภูมิอย่างแท้จริง ใครเลยจะปฏิเสธได้ว่า สถานการณ์ของโลกขณะนี้ ทุกประเทศกำลังทำสงครามต่อสู้กับลัทธิทำลายล้างชาติทุกเวลานาที ประเทศไทยก็ต้องอยู่ในภาวะเช่นนี้ท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรัก ทำหน้าที่แม่ทัพแนวหน้า นำพลออกรณรงค์กับลัทธิทำลายล้าง ด้วยความเด็ดเดี่ยวห้าวหาญ และ เสียชีวิตในที่สุด

วีรกรรมดังนี้ พณ ฯ นายกรัฐมนตรีจึงให้เกียรติอย่างสูง ไปเยี่ยมท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่โรงพยาบาล พร้อมด้วยคำสดุดีวีรกรรม โดยรับรองโครงการณ์ที่ท่านผู้อำนวยการ ฯ เสนอต่อ พณ ฯ อุปะมาเสมือนหนึ่ง พณ ฯ นายกรัฐมนตรี ได้มอบเหรียญชัยสมรภูมิให้แก่ท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรักแล้ว

มรณกรรมของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เป็นวีรกรรมของชายชาติทหารกลาง

สมรภูมิ

ท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรัก กระผมกราบขอบพระคุณในความกรุณาปราณีของท่านที่สละเวลาเสวยสุขในสัมประยิกภพ มารับฟังคำพรรณาของกระผม บัดนี้ถึงเวลาที่กระผมจะกราบลาท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรักกลับไปผจญกับความสับสนวุ่นวายของโลก ผจญกับอิฏฐารมย์ และ อนิฏฐารมย์ตามหน้าที่ จนกว่าจะครบวันชาตกรรมของกระผมต่อไป.

□□

จาก นักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๔

ไว้อาลัย
พล.ท. ทักษ์ ฯ

พล.ต.ท. จำรัส มัณฑุกานนท์
ผู้บัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง
ประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๔

พล.ท. ทักษ์ ฯ กับผมรู้จักกันมานานที่เดียว จนคุ้นเคยชอบพอและเป็นเพื่อนสนิทสนมกันมาในที่สุด เราเริ่มรู้จักกันมาด้วยเรื่องงาน – งานกับทักษ์ดูจะแยกกันไม่ออก ตอนแรกๆ นั้น ทักษ์อยู่ทาง เสธ. ๒ ผมอยู่ทางสันติบาล จึงมีการแลกข่าวกัน ประมาณค่าของข่าวแล้วก็คิดว่าเราจะทำประโยชน์อย่างไรกับข่าวนั้น ทักษ์มีหนังสือต่างประเทศอะไรดี ๆ ก็มักจะเอามาให้ผมดู ถ้าผมยังไม่เคยอ่าน ทักษ์ก็ให้ผมยืมมา คือว่าทักษ์มีอะไรดีก็เอามาอวดผมเสมอ ต่อมาทักษ์จัดการพูดจาหว่านล้อมเอาผมไปบรรยายที่โรงเรียนเสนาธิการ และโรงเรียนข่าวจนได้ในเรื่องเกี่ยวกับจารกรรม – การหาข่าวของตำรวจสันติบาล ทักษ์กับผมห่างการติดต่อกันไประยะหนึ่ง คือตอนทักษ์ไปเรียนต่อในฝรั่งเศส และต่อมาก็เป็นทูตทหารไปประจำประเทศฝรั่งเศส ส่วนผมก็ไปเป็นเอกอัครราชทูตไทยเสียที่พนมเปญ ประเทศกัมพูชา มาพบกันอีกก็เมื่อ ๕ ปีต่อมา ผมกลับมารับราชการกรุงเทพ ฯ ทักษ์กลับมาอยู่กระทรวงกลาโหมเช่นเดิม เมื่อพบกันทักษ์จะปรารภกับผมในเรื่องประเทศกัมพูชาเสมอ และเมื่อปีกลายนี้ก็ขอให้ผมมาบรรยายที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เรื่องกัมพูชา ผมก็มาบรรยายให้เท่าที่การอยู่ในกัมพูชา ๕ ปีจะให้ผมรอบรู้พอ ปีนี้ก็ขอให้ผมเป็นผู้บรรยายในเรื่องนี้อีก ผมก็เลยฉลองศรัทธาทักษ์ด้วยการมาเป็นนักศึกษาเสียด้วยอีกคนหนึ่ง ทักษ์รู้สึกดีอกดีใจเอามากเมื่อผมมาเป็นนักศึกษา วันแรกที่มารายงานตนก็จับเอาผมไปรับประทานอาหารกลางวันด้วย แต่อนิจจาใครจะรู้ว่า การรับประทานอาหารร่วมกันในวันนี้ จะเป็นการรับประทานอาหารร่วมกันครั้งสุดท้ายระหว่างทักษ์กับผม

เราศึกษามาได้เดือนเศษ วิทยาลัย ฯ ก็จัดให้ไปศึกษาในภูมิประเทศ – สัตหีบ – ระยอง – จันทบุรี – ตราด เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ ครั้งแรกผมก็ตั้งใจจะไปด้วย แต่พอใกล้จะออกเดินทาง งานของผมคั่งค้างทับถมไว้มาก เลยไม่กล้าไป จึงต้องขอตัวสางงานเสีย ทักษ์กลับจากพานักศึกษาไปศึกษาภูมิประเทศในวันเสาร์ วันจันทร์ก็มาวิทยาลัยฯ เจอผมก็ต่อว่าที่ผมไม่ไปด้วย และว่าสนุกสนานได้ความรู้ดีมาก นักศึกษาบ่นถึงผมกันหลายท่าน

จู่ๆ วันรุ่งขึ้นเป็นวันอังคาร ที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๔ พอมาที่วิทยาลัยฯ ตอนเช้า ผมก็ทราบข่าวว่าทักษ์ป่วยโรคตับอ่อนอักเสบ ต้องเข้าโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าเสียแล้ว และว่าอาการหนักเสียด้วย ผมจึงประกาศให้นักศึกษาทราบ และได้ไปเยี่ยมตอนก่อนเที่ยงในวันนั้นกับนายแพทย์เชิด โทณวณิก นำกระเช้าดอกไม้ของนักศึกษาไปเยี่ยมด้วย ทางโรงพยาบาลห้ามเยี่ยม แต่บังเอิญผมไปเจอะเอาหมอพรเข้า หมอพรบอกให้ผมโผล่หน้าเข้าไปดูก็แล้วกัน แต่อย่าไปชวนพูดเพราะอาการหนักจริงๆ ผมโผล่เข้าไป แต่ทำตามหมอพรสั่งไม่ได้ เพราะพาตัวเข้าไปในห้องที่ทักษ์นอนอยู่ด้วย เห็นเขาใส่สายยางที่จมูกทักษ์ไว้ ใจผมหายหมด เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องของคนป่วยอาการหนักจริงๆ ทักษ์ทั้งๆ กำลังนอนอยู่พอเหลือบมาเห็นผมเข้าก็พูดออกมาเลย บอกให้ผมบอกนักศึกษาด้วยว่า ขอบใจทุกๆ คนที่ห่วงใย ผมเห็นว่ากำลังป่วยมากไม่อยากให้พูดต่อไปก็เลยต้องออกมาเสียจากห้อง

ผมถามหมอพรในวันนั้น และวันพฤหัสบดีต่อมาพบหมอพรที่สภาร่างรัฐธรรมนูญ ผมก็ถามอาการป่วยของทักษ์อีก ตั้งแต่วันแรกแล้วหมอพรก็บอกกับผมว่า โรคนี้เป็นกันน้อยมาก รักษาลำบาก เพราะผ่าตัดก็ไม่ได้ ขอเวลาสัก ๗ วัน พ้นระยะนี้ไปก็เห็นจะหมดอันตราย นายแพทย์ชัช โอสถานนท์ ซึ่งเป็นนายแพทย์อาวุโส ที่มีชื่อเสียง และเป็นนักศึกษาอยู่ในชุดที่ ๕ นี้ด้วย ก็ไปเยี่ยมดูอาการ แล้วมาบอกเล่ากับพวกเราทุกวัน ทำให้พวกเราค่อยคลายใจขึ้นบ้าง แต่แล้วปุบปับวันอาทิตย์ ที่ ๑๖ กรกฎาคม ตอนเช้า นายแพทย์เชิด โทณวณิก ก็โทรศัพท์ไปบอกผมว่า ทักษ์ถึงแก่กรรมเสียแล้ว รวมเวลาอยู่รักษาที่โรงพยาบาลเพียง ๕ วัน

เท่านั้น ผมสลดใจเป็นที่สุด เพราะรวดเร็วเหลือเกิน ผมต้องเสียเพื่อนรักไปคนหนึ่ง วิทยาลัยฯ ต้องเสียผู้อำนวยการฯที่สามารถและเข้มแข็ง กระทรวงกลาโหมต้องสูญเสียนายทหารผู้ใหญ่ที่เป็นกำลังสำคัญไปผู้หนึ่ง

ทักษ์จากพวกเราไปแล้ว ไปอย่างไม่มีวันกลับ แต่ความดีของทักษ์ พวกเรายังคงระลึกถึง

ด้วยความดีที่ทักษ์สร้างไว้ในโลกนี้
ขอให้ทักษ์จงประสบแต่ความสุขในสัมปรายภพนั้นเทอญ.

□□

ด้วยความอาลัย

พลตรีประยูร หนุนภักดี
รองแม่ทัพ กองทัพภาคที่ ๑
รองประธานนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๔

แม้พุทธศาสนิกชนจะทราบดีว่า ชีวิตคนเรานี้ไม่เที่ยง ย่อมมี เกิด, แก่, เจ็บ และตาย เป็นของธรรมดา แต่อาจกล่าวได้ว่าโดยสายตานักศึกษาทั่ว ๆ ไป ก็ยังไม่ปรากฏว่ีแววว่าท่าน พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา จะมีอันต้องเจ็บป่วยตายลงในเวลากระทันหันเช่นนี้ ถ้าเป็นเรื่องอุบัติเหตุก็อีกบัญหาหนึ่ง นี่ก็ดูท่านเข้มแข็ง เอาจริง เอาจัง กระตือรือล้น แคล่ว-คล่องว่องไว ไม่ว่าจะคิด จะพูด จะเดินเหิรปฏิบัติการใด ๆ ฯลฯ รู้สึกคล้าย ๆ กับท่านทำงานแข่งกับเวลาและภูมิใจในงานที่ดำรงอยู่ หมายมั่นปั้นมือที่จะผลิตนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เพื่อที่จะให้ช่วยกันจรรโลงส่วนราชการและประเทศชาติให้วัฒนาถาวร สมกับที่ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงได้ไว้วางใจ ถ้าผมกล่าวไม่ผิด คิดว่าส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านผู้อำนวยการ ฯ มีสุขภาพทรุดโทรมลงโดยรวดเร็วเช่นนั้น ก็คงจะเป็นเพราะ "รักงานจนลืมตัว" หรืออาจกล่าวได้ว่า "ไปได้ด้วยกำลังใจ" ประกอบกับผมได้ลองเรียนถามนายแพทย์ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านดูก็ได้รับคำชี้แจงว่า "CASE" ของโรคที่ท่านผู้อำนวยการ ฯ เป็นนั้น มีเปอร์เซ็นต์ที่จะ "เป็น" กับคนทั่วไปน้อยมาก และเมื่อเป็นแล้วก็มีเปอร์เซ็นต์ที่จะ "รอด" น้อยมากเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ทั้งโดยฐานะที่ผมได้เคยเป็นนักเรียนนายร้อย จปร. ตั้งแต่เยาว์วัย ซึ่งเป็นรุ่นน้อง ๆ ของท่านก็ดี และโดยฐานะของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรด้วยผู้หนึ่ง จึงรู้สึกเสียดาย และเสียใจอย่างสุดซึ้ง ในการสูญเสียท่านผู้อำนวยการ ฯ ที่เคารพรัก ซึ่งเป็น "KEY MAN" สำคัญที่สุดของชาติไปคนหนึ่ง

เนื่องในโอกาสที่ได้มีการบำเพ็ญกุศล ฌาปนกิจ แด่ท่านคราวนี้ ผมจึงใคร่ขอน้อมจิตตั้งสัตยาอธิฐาน อันเชิญคุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลพิภพ ตลอดจนกุศลใด ๆ ที่ผมได้บำเพ็ญมา ทั้งในอดีต และปัจจุบันจงกลบันดาล และขอน้อมอุทิศให้ท่าน พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ฯ จงไปสู่สุคติภพ อันแก่ปกติวิสัย โดยสมบูรณ์ทุกประการด้วยเทอญ.

□□

พระพุทธศาสนากับ "ตนเอง"

คณะนักศึกษา วปอ. ฝ่ายทหารบก

แม้พระพุทธศาสนาจะมีหลักปรัชญาชั้นสูงที่สุดอยู่ประการหนึ่ง คือ "ความไม่มีตัวมีตน" ซึ่งกระทำให้ศาสนานี้มีความแตกต่างกับศาสนาอื่น ๆ ในสาระสำคัญอยู่อย่างมากก็ตาม แต่ในขั้นปฏิบัติเบื้องต้นนี้, เพื่อสะดวกในการอธิบาย ก็ใคร่ขอยืมคำว่า **"ตน หรือ ตนเอง"** มาใช้ไปพลางก่อน

เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งซึ่งถือว่าความสำเร็จหรือมรรคผลจากการปฏิบัตินั้น ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้ปฏิบัติเองมากกว่าจากสิ่งอื่นใด เป็นศาสนาหนึ่งซึ่งไม่มีพระผู้เป็นเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคอยอำนวยหรือดลบันดาลให้มีให้เป็นแก่สรรพสิ่งและมวลมนุษย์ในโลก เช่นในบางศาสนา หากมีแต่สภาวะความจริงอันเรียกว่า "ธรรม" ซึ่งมนุษย์ผู้หนึ่งได้เป็นผู้ค้นพบขึ้นเมื่อประมาณ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว และชี้แนวทางไว้ให้เพื่อนมนุษย์ด้วยกันปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง ตามลำดับขั้นแห่งการปฏิบัติอันมี :—

ขั้นต่ำ ขั้นกลาง ขั้นสูง

พระพุทธเจ้าของเราทรงเป็นเพียงผู้ชี้ทางดำเนิน เพื่อให้บุคคลผู้ปฏิบัติตาม พ้นจาก "บ่วงแห่งมาร" อันได้แก่ความโลภ ความโกรธ และความหลงเท่านั้น พระองค์มิได้ทรงตั้งตนเป็นผู้กระทำบุคคลให้สำเร็จผลตามความประสงค์ได้ ผลสำเร็จของแต่ละบุคคลจะบังเกิดได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้น ๆ นำพระธรรมคำสอนของพระองค์ไปปฏิบัติตามด้วยตนเอง และด้วยความสมัครใจ พระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาจึงอาจเปรียบได้กับเรือ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ก็ต่อผู้ที่รู้จักใช้เป็นพาหนะข้ามแม่น้ำลำคลองเท่านั้น หาได้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่มิรู้จักใช้แต่อย่างใดไม่ แม้ผู้นั้นจักได้ชื่อว่าเป็นเจ้าของ

ฉะนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาในทรรศนะใด จะเห็นว่าหลักปฏิบัติสำคัญของพระพุทธศาสนาเพ่งเล็งในตัวบุคคลผู้ปฏิบัติแต่ละคนมากกว่าในผู้อื่น และสิ่งอื่นหากจะสมมุติให้พระพุทธศาสนามีพระผู้เป็นเจ้ากับเขาบ้าง พระผู้เป็นเจ้านั้นก็คือ ผู้ปฏิบัติแต่ละคนนั่นเอง

ธรรม รากฐานของพระพุทธศาสนาตลอดจนพุทธภาษิตส่วนใหญ่ในศาสนานี้ จึงล้วนแต่มีความมุ่งหมายขั้นแรก สอนผู้ปฏิบัติให้รู้จักตน รู้จักพิจารณาตนเอง รู้จักใช้ตนเป็นที่พึ่งของตนเองมากที่สุด เป็นต้นว่า ในหมวดธรรมก็มี สติความไม่ประมาท การรู้จักประมาณในตน ฯลฯ ในด้านพุทธภาษิตก็มี ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ตนของตนเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง ชนะอื่นเสมอด้วยตนไม่มี ฯลฯ ซึ่งเหล่านี้ล้วนแต่แสดงว่า มนุษย์แต่ละคนเท่านั้น ที่จะเป็นผู้กำหนดชะตากรรมของตนได้ กล่าวคือ เป็นทั้งผู้ประกอบกรรม และผู้รับผลกรรมนั้น ไม่โดยตรงก็โดยทางอ้อม ไม่ช้าก็เร็ว แต่ซึ่งจะหลีกเลี่ยงเสียเลยนั้นมิได้ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับตนเองทั้งสิ้น

แม้ในชีวิตทางโลกของเราปัจจุบันนี้ หากจะนำหลักธรรมปฏิบัติ ซึ่งเพ่งเล็งว่า ไม่มีสิ่งอื่นใดในโลกเลยที่จะมีบทบาทสำคัญยิ่งกว่าตัวของตนเองมาใช้ให้ถูกทางแล้ว คุณประโยชน์ที่จะได้รับไม่ว่า จะเป็นส่วนรวมหรือส่วนบุคคลก็จักบังเกิดขึ้นอย่างแน่นอนปราศจากข้อสงสัย จะเป็นการยืนยันว่าคำสอน ของ พระพุทธเจ้า ของเรา เป็นสิ่ง ที่ เหมาะกับ กาล สมัย อยู่เสมอ

เป็นต้นว่าในสังคมบ้านเมืองใด หากมนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคมนั้น โดยเฉพาะชนชั้นปกครอง มีหลักธรรมประจำใจเป็นเครื่องควบคุมตรวจตราภายในตน เช่น มีการรู้จักตักเตือนตนเอง รู้จักพิจารณาตนเองอยู่เนืองนิจแล้ว สังคมดังกล่าวก็จะประสบ ความสงบสุขร่มเย็น และพัฒนา ก้าวหน้า เป็นที่น่าอยู่อาศัย เพราะผู้ปกครองจักบริหารกิจการบ้านเมืองไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน แม้จะมีอำนาจแต่ก็มิลุแก่อำนาจนั้น บุคคลเหล่านี้จะถือว่า "ผ่ายค้าน" ที่แท้จริงของตนนั้น หาใช่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความคิดเห็นตรงข้ามกับตนไม่ หากแต่เป็นตัวของตนเองมากกว่าจักใช้ตัวของตนคอยกระทำหน้าที่ควบคุมตรวจตราการกระทำต่าง ๆ ของตนอยู่ตลอดเวลา คอยคิดวาดยั้งให้ตนเอง กลับมา อยู่ในแนวทางที่ถูกต้องในเมื่อคิดจะกระทำชั่ว กระทำผิด และหากจะพลาดพลั้งกระทำชั่ว กระทำผิดลงไปแล้วบ้าง ก็รู้จักมีสติพิจารณาตนเอง มิได้ถืออำนาจคอยที่จะประกอบกรรมชั่วยิ่งขึ้นต่อไป ในทางตรงกันข้าม หากสังคมมนุษย์ใด มีชนชั้นปกครองที่ไร้สติสัมปชัญญะ ขาดการรู้จักตักเตือนตนเอง ขาดการรู้จักความควบคุมตนเอง ไม่ยอมรับผิด สำนึกผิดในการกระทำที่ผิดพลาด หรือกรรมชั่วของตน สังคมนั้นๆ ก็จะประสบแต่ความเสื่อม หายนะ และเดือดร้อน ไม่น่าอยู่น่าอาศัย เพราะผู้ปกครองซึ่งได้รับมอบอำนาจย่อมจะกระทำการใด ๆ ไปตามอารมณ์ และอำเภอใจมากกว่าด้วยเหตุผล และหลักการอันถูกต้อง

นอกจากสอนให้ตนเองเป็นผู้ควบคุม ตรวจตราตนเองอยู่แล้ว พระพุทธศาสนายังสอนมนุษย์ให้รู้จักเป็นที่พึ่งแก่ตน รู้จักช่วยตนเองมากที่สุด และโดยมีความอุตสาหะ หมั่นเพียร สม่ำเสมออยู่เป็นนิจ พระพุทธศาสนามิได้สอนให้มนุษย์งอมืองอเท้า ดังมีบุคคลบางพวกเข้าใจ บุคคลเหล่านี้ยังเข้าใจผิดในความหมายของคำว่า "*สันโดษ*" อันได้แก่ "ความเพียงพอ" ของพระพุทธศาสนาอยู่ มักเข้าใจว่า "*สันโดษ*" เป็นเครื่องกีดกั้นความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ ซึ่งความจริงแล้ว ศาสนามิได้เคยกีดกันมนุษย์มิให้แข่งขันกันในการสร้างสรรความเจริญก้าวหน้า (*ในทางที่ดีที่ชอบ*) เลย ส่วน "*สันโดษ*" ดังกล่าวกลับเป็นเครื่องคอยควบคุมมนุษย์ให้สร้างสรรความเจริญก้าวหน้านั้นๆ โดยเฉพาะความเจริญ

ก้าวหน้าในทางวัตถุตามความต้องการของมนุษย์อย่างมิสติ โดยมิความรู้จัก "ความเพียงพอ" อยู่เสมอ และเป็นลำดับขั้นไป ในการครองชีพ มนุษย์ทุกคนควรพอใจเริ่มต้นด้วยภาวะ "*อยู่ได้ กินได้*" ก่อนภาวะ "*อยู่ดี กินดี*" หรือ "*อยู่ดีที่สุด กินดีที่สุด*" แม้ภาวะหลังจะเป็นจุดหมาย แต่ภาวะแรกควรใช้เป็นจุดเริ่มต้น หากทุกคนต่างก็จะเริ่มต้นด้วยภาวะ "อยู่ดีที่สุด กินดีที่สุด" ด้วยกันหมดโดยขาดสติแล้ว อันตรายย่อมบังเกิดแก่สังคมมนุษย์ส่วนรวมอย่างแน่นอน พระพุทธศาสนาถือว่า "ความไม่รู้จักพอ" และ "ความต้องการอย่างขาดสติ" ของมนุษย์เป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อความสงบสุขของมนุษย์เอง เพราะเป็นบ่อเกิดของความแก่งแย่ง เบียดเบียนตลอดจนการรบราฆ่าฟัน ประหัตประหารซึ่งกันและกัน

โดยเฉพาะหลักในการช่วยตนเอง พึ่งตนเองนั้น คนไทยเราน่าจะนำมาใช้เป็นประโยชน์ได้อย่างมากที่สุดในยุคปัจจุบัน ยุคซึ่งบ้านเมืองของเราอยู่ในระยะปฏิวัติและพัฒนา เพราะการปฏิวัติและพัฒนานั้นมิได้กระทำเฉพาะด้าน "*วัตถุ*" แต่อย่างเดียวหากจักต้องกระทำในด้าน "*คน*" อีกส่วนหนึ่งด้วย การปฏิวัติและพัฒนาในด้าน "*คน*" นับว่าเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อย บางทีจะสำคัญกว่าด้านวัตถุเสียซ้ำ และงานชิ้นสำคัญที่สุดประการหนึ่งและประการแรกของการปฏิวัติและพัฒนา "*คน*" ก็คือการสอนคนให้รู้จักช่วยตนเองอย่างมากที่สุด ไม่สอนให้คอยหวังรอรับแต่ความช่วยเหลือจากผู้อื่นเสมอไปและเกินไป ดังจะเห็นได้ในการพัฒนาการท้องถิ่น โดยทั่วไปแล้วว่า นโยบายสำคัญยิ่งของนักปกครอง และนักพัฒนาในการช่วยเหลือราษฎรนั้น มิใช่อื่นไกล นอกจากการแนะนำให้ราษฎรรู้จักช่วยตนเองอย่างมากที่สุดนั่นเอง

ในด้านต่างประเทศ จากประสพการณ์ต่างๆ ทั้งในอดีต และปัจจุบัน เราจะเห็นได้ว่า ประเทศไทยสามารถฝ่าฟันอุปสรรคนานาประการ รอดพ้นอันตรายเป็นเอกราชมาได้จนทุกวันนี้ ก็เพราะนโยบาย รู้จักประมาณตนเอง และ รู้จักพึ่งตนเอง ที่เหมาะสมตามประวัติศาสตร์ของชาติ บางครั้งเราจำต้องยอมเสียสละผืนแผ่นดินส่วนน้อยของเรา

เพื่อรักษาส่วนใหญ่เอาไว้ เพราะตระหนักดีว่าไม่มีหนทางใดอื่นที่ดีกว่านั้น เรารู้จักสถานะและกำลังของเราดี การรู้จักประมาณตนกระทำให้เรารู้จักอดทน ไม่ยุ่มย่าม ต่างกับเพื่อนบ้านของเราบางชาติซึ่งได้เคยพลาดท่าเสียทีจนถึงเสียความเป็นเอกราชแก่ต่างชาติไปเพราะไม่รู้จักประมาณตนเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่ง

ในปัจจุบัน คติธรรมรู้จักพึ่งตนเอง ได้ถูกนำมาเป็นแนวความคิดหลักในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของเรา โดยผสมกับคตินิยม "สายกลาง" คือความรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว ประนีประนอม อันเป็นรากฐานวัฒนธรรมทางจิตใจซึ่งคนไทยทุกคนต้องยอมรับว่าเราได้มาจากพุทธศาสนาอย่างแท้จริงจนกลายเป็นนิสัยประจำชาติ เพื่อความปลอดภัยและคงอยู่ของชาติเรา, เราต้องการพึ่งตนเอง ช่วยตนเองบ้างตามวิถีทางซึ่งเห็นว่าเหมาะสมของเรา แต่ในขณะเดียวกัน เราก็ไม่ถือทิฏฐิอวดดีไม่ให้ผู้อื่นซึ่งแสดงความเป็นมิตรต่อเราอยู่แล้วมาเกี่ยวข้องช่วยเหลือต่อไป เรายังคงผูกมิตรรับการช่วยเหลือจากมิตรประเทศภาคีขององค์การสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียอาคเนย์ (ซีโต้) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาติมหาอำนาจตะวันตกต่อไปตามเดิม แต่เราก็ไม่ต้องการฝากความหวังของเราทั้งหมดไว้กับมิตรใกล้บ้านแต่ถ่ายเดียว เราต้องคิดพึ่งตัวของเราเองบ้างตามสมควร โดยริเริ่มรวมกลุ่มมิตรประเทศใกล้บ้านของเราในภูมิภาคนี้บางประเทศเข้าด้วยกัน แม้ต่างก็เป็นประเทศเล็กมีกำลังและอำนาจจำกัด แต่เราก็มิได้ท้อถอย เราพอใจโดยการเริ่มต้นด้วยวัตถุประสงค์อันจำกัดเพียงการร่วมมือทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่เราก็แน่ใจว่าการเริ่มต้นดังกล่าวคงไม่เสียหลาย เพราะเรามีหลายสิ่งหลายอย่างที่พอจะช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามกำลังและฐานะของแต่ละชาติได้ เราเชื่อว่าการร่วมมือกันแม้จะเล็กน้อยในขั้นต้นนี้ก็อาจนำไปสู่การร่วมมือช่วยเหลือที่ใหญ่หลวงและสำคัญยิ่งขึ้นในขั้นต่อ ๆ ไป

คติธรรมพึ่งตนเอง, ช่วยตัวเองของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้เคยอำนวยคุณประโยชน์ช่วยเหลือชาติไทยมาแล้วในอดีต ก็คงจะเป็นเครื่องมืออันมีค่ายิ่งสำหรับส่งเสริมสนับสนุนนโยบายต่างๆ ข้างต้นทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ หากเรารู้จักนำมาใช้ให้เหมาะสมและถูกจังหวะ.

□□

ด้วยความอาลัย

พลตรี ครรชิต ขีตะสังคะ
อธิบดีกรมการขนส่ง

ตามที่ทางราชการได้จัดให้ส่งข้าราชการฝ่ายพลเรือนในกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มาร่วมการศึกษาหารือกับข้าราชการฝ่ายทหารในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนั้น ก็เนื่องจากความเห็นสำคัญในข้อที่ว่า การป้องกันราชอาณาจักรนั้นเป็นภาระหรือหน้าที่ซึ่งต้องมีการร่วมมือร่วมใจกันทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน แต่การที่จะทำให้นักศึกษาหรือข้าราชการทุกฝ่ายได้รับความรู้และสำนึกในความรับผิดชอบในการที่จะร่วมมือร่วมใจในงานใหญ่และสำคัญนั้นนั้น ย่อมจะขึ้นอยู่กับวิทยาลัยหรือจะกล่าวตรงๆ ก็ย่อมจะขึ้นอยู่กับความสามารถของท่านผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ ทั้งนี้เพราะตามหลักการบริหารงานนั้น ต้องได้หัวหน้างานที่ดีงานที่ทำจึงจะเป็นผลดีด้วย

ท่านพลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้นี้ ได้รับภาระเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรและได้ประศาสน์วิทยาการให้แก่นักศึกษามา ๒ รุ่นแล้ว ผลของการให้การศึกษาเท่าที่ได้ทราบจากนักศึกษารุ่นก่อน ๆ นั้นต่างก็ชมเชยกันว่าท่านผู้อำนวยการฯ เป็นตัวจักรอันสำคัญในการประศาสน์วิทยาการ ท่านเป็นผู้ที่รอบรู้มีความเฉลียวฉลาดเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนข้อเท็จจริงที่เป็นเหตุและเป็นผลในสิ่งต่าง ๆ ได้โดยฉับพลันทัน

ท่วงที และโดยการนำของท่านผู้อำนวยการ ฯ ในการจัดหาผู้ทรงคุณวุฒิอันเหมาะสมและถูกต้องมาบรรยาย ตลอดจนการตั้งประเด็นให้นักศึกษาทำการวิจัย ทำให้นักศึกษาได้มีโอกาสรอบรู้ในราชการ และเข้าใจสถานะการณ์ของบ้านเมืองและของโลกเป็นอย่างดี ซึ่งทั้งนี้นับได้ว่าเป็นการทำให้เข้าถึงจุดหมาย หรือถึงจุดประสงค์ในการศึกษาของวิทยาลัย ฯ อันมีชื่อว่า "วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร"

ในเรื่องส่วนตัวของท่านผู้อำนวยการ ฯ นั้น แม้ว่าการศึกษาชุดที่ ๔ จะเพิ่งเรียนมาเป็นเวลาไม่นานนัก แต่ก็ปรากฏว่าท่านเป็นคนสุภาพ ร่าเริง มีใจเป็นนักกีฬา และมีบุคลิกลักษณะสมเป็นผู้นำที่ดี เพียงชั่วระยะเวลาไม่นานก็เป็นที่นิยมรักใคร่ของบรรดานักศึกษา ซึ่งทั้งนี้คงจะไม่เป็นที่แปลกใจในเมื่อได้ทราบประวัติราชการและการงานของท่านในอดีต เช่น เคยเป็นผู้ช่วยทูตทหารในประเทศสำคัญ ๆ หลายประเทศ ฯลฯ และในที่สุดก็ได้มารับตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราช-อาณาจักร ซึ่งเป็นตำแหน่งที่สำคัญยิ่งตำแหน่งหนึ่ง

ด้วยเหตุดังกล่าวมาในวันที่ได้ทราบโดยไม่เคยนึกฝันมาก่อนว่าท่านถึงแก่กรรมเสียแล้ว จึงทำให้เกิดความเศร้าสลดใจแก่บรรดานักศึกษาในมรณกรรมของท่านนี้เป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่น่าเสียดายที่ประเทศชาติของเราต้องขาดผู้ที่มีความรู้ความสามารถไปคนหนึ่ง

รูปฺ ชีรติ มจฺจานำ นามโคตฺตำ น ชีรติ

□□

ด้วยความอาลัย

นายจักร พิชัยรณรงค์สงคราม
รองอธิบดีกรมปศสัตว์

การสูญเสีย พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดยปัจจุบันทันด่วน ยังให้เกิดความเศร้าใจแก่นักศึกษา มิตรสหายเพื่อนร่วมงาน และผู้บังคับบัญชาอย่างสุดซึ้ง การจากไปของผู้ที่ประกอบคุณงามความดีเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้อยู่หลังระลึกถึงตลอดเวลา

เพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าเข้ารับการศึกษาในวิทยาลัยฯแห่งนี้ ข้าพเจ้าได้เกิดความรู้สึก เคารพรักในคุณสมบัติดีงามของท่านหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในความสุภาพเรียบร้อย ความหนักแน่นเยือกเย็น ความอดทน การเอาใจใส่ต่องานในหน้าที่เป็นอย่างดีตลอดมา ทั้ง ๆ ที่ในขณะที่ไม่สบาย ท่านผู้อำนวยการฯ ได้ปรารภเสมอว่า ท่านจะใช้ความพยายามให้นักศึกษาชุดที่ ๔ นี้ ได้สมัครสมานเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในระยะเวลารวดเร็วที่สุด ความปรารถนาของท่านได้บรรลุผลตามที่ท่านได้ตั้งใจไว้ทุกประการ อาจกล่าวได้เต็มปากว่า ท่านผู้อำนวยการฯ มีคุณลักษณะดีเลิศในการเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงจิตใจนักศึกษาให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีเป็นอย่างดี ผลงานที่ท่านได้ปฏิบัติไว้ จะจารึกอยู่ในความทรงจำตลอดไปโดยไม่มีวันลบเลือน

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้อำนวยการฯ ในวันที่ ๔ ก.ย. ๒๕๐๔ นี้ ในฐานะนักศึกษาผู้หนึ่งของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๔ ขอเสนอข้อความบางประการ เพื่อสนองคุณงามความดี ที่ท่านผู้อำนวยการฯ ได้เสียสละอุทิศร่างกายและจิตใจ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของวิทยาลัย ซึ่งเปรียบเสมือนหนึ่งบ่อน้ำชัยของวิชาความรู้ในสาขางานต่าง ๆ ของชาติ เพื่อพนักงานศึกษา ได้มีโอกาสตักตวงไปใช้ในทางปฏิบัติงานตามความต้องการ และขอให้บ่อน้ำชัยแห่งนี้ได้ประสิทธิประสาทความรู้วิทยาการ ทุกแขนงโดยไม่มีวันเหือดแห้ง เป็นทางนำมาซึ่งความสมบูรณ์พูลสุขทั้งในส่วนตัวและครอบครัว ประเทศชาติเป็นส่วนรวม ข้อความที่ข้าพเจ้าทำเสนอในที่นี้เกี่ยวกับอุปสรรคและปัญหาบางอย่างตลอดจนประการในสายงานการเกษตร พร้อมด้วยการแก้ไข

ในการประกอบกิจการเกษตร ทุกสาขา ย่อมมีอุปสรรคและปัญหาข้อยุ่งยากเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ซึ่งเราท่านจะต้องช่วยกันขบคิดแก้ไข อุปสรรคและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นอาจเกิดขึ้นจากภัยธรรมชาติโดยตรง หรือโดยทางอ้อม ซึ่งเราท่านอาจมีส่วนร่วมอยู่ด้วย ภัยที่เกิดจากธรรมชาติโดยตรงนั้นคือว่า เป็นเรื่องสุดวิสัยที่เราท่านจะสามารถป้องกันได้ เช่น ฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้เกิดการแห้งแล้ง พืชผลที่ลงทุนลงแรงไว้เกิดการเสียหาย ส่วนภัยทางอ้อมซึ่งเราท่านอาจมีส่วนร่วมอยู่ด้วยนั้น อาจเกิดจากการกระทำที่รู้เท่าไม่ถึงการ เช่น การทำลายป่า หักล้างถางพง ตัดต้นไม้ใหญ่ทิ้ง การกระทำดังกล่าว ทำให้ความชุ่มชื้นหมดไป สภาพของดินซึ่งเคยได้รับปุ๋ยตามธรรมชาติต้องถูกทำลายไปด้วย เป็นบ่อเกิดของความแห้งแล้ง การเสื่อมโทรมของดิน ภัยประเภทหลังนี้เมื่อเราได้ทราบข้อบกพร่องแล้ว ควรจะได้หาทางป้องกันแก้ไขทันที อุปสรรคข้อยุ่งยากประการหลังนี้ เรามีทางป้องกันแก้ไขได้ ถ้าเราได้มีการปรึกษาหารือ ศึกษามูลเหตุข้อเท็จจริงต่าง ๆ นำมาประกอบเป็นแนวทางปฏิบัติ อะไรที่เป็นมูลเหตุ นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมความเสียหายต่อส่วนรวมแล้ว จะต้องช่วยกันแก้ไขทันที อย่าปล่อยทิ้งไว้นานวันซึ่งยากต่อการแก้ไข

เนื่องจากปัญหาข้อยุ่งยากที่เกิดขึ้นนั้น มีผลกระทบกระเทือนต่อความรู้สึกในทางกายและจิตใจ เป็นทางนำมาซึ่งทางเบื่อหน่ายท้อแท้หมดกำลังใจ ใน

ระยะแรกอาจเป็นเพียงชั่วครู่ชั่วยาม เมื่อนานวันเข้า อาการท้องแท้จะแทรกซึมติดเป็นนิสัยขึ้น เป็นการยากต่อการเยียวยาให้หายได้ ถ้าจะเปรียบเทียบอาการท้องแท้เบื้องหน่ายเป็นอาการของโรคชนิดหนึ่งแล้ว ควรจะริบหาทางแก้ไขเสียแต่ในระยะแรก อย่าปล่อยทิ้งไว้จนเข้าระยะเรื้อรัง ซึ่งยากต่อการบำบัด

เพื่อเป็นการป้องกันและแก้ไขในระยะแรก ผู้เขียนมีตำหรับยาขนานเอกอยู่ตำหรับหนึ่ง มีสรรพคุณเป็นที่เชื่อถือได้ ผู้เขียนเองได้ใช้ยาขนานนี้อยู่เป็นประจำ และใช้มาเป็นเวลา ๒๐ กว่าปีแล้ว ไม่ก่อให้เกิดโทษเป็นอันตรายแต่ประการใด จึงใคร่ขอแนะนำให้ท่านไปผสมทดลองใช้ดู การจัดหาตัวยาทำได้ง่าย ท่านไม่ต้องจับจ่ายเงินทองแต่ประการใด เพียงแต่ใช้เศษกระดาษ ดินสอ เขียนรายการตัวยาลงบนแผ่นกระดาษ ติดไว้ที่ข้างฝาหน้ากระจก โต๊ะทำงานซึ่งท่านสามารถมองเห็นได้ทุกวัน ตัวยาขนานนี้จะซึมทรายผ่านเข้าทางระบบประสาทวันละเล็กละน้อย ไปกระตุ้นเตือนจิตใจให้เกิดความมุมานะ

ตำหรับยาขนานนี้ ผู้เขียนได้รับการถ่ายทอดมาเป็นภาษาต่างประเทศ ตามใบสั่งยาของแพทย์ เขียนตามหลักวิชาการ คำพูดและตัวยาแต่ละชนิดเข้าใจง่าย ตำหรับยามีส่วนผสมต่อไปนี้

ตัวยาสกัด ของความขยันหมั่นเพียร
ตัวยาสกัด ของความไตร่ตรองรอบคอบ มีส่วนผสมเท่ากัน อย่างละ ๕ ส่วน
ตัวยาสกัด ของความจงรักภักดี และความเสียสละ ๒ ,,
ตัวยาสกัด ของความซื่อสัตย์สุจริต ๓ ,,
หลักวิชาความรู้ เป็นน้ำผสม เติมให้ได้ครบจำนวน ๑๒๐ ,,

ผสมให้เข้ากันทั้งหมด ใช้รับประทานครั้งละ ๑ ช้อนโต๊ะ ตามความต้องการ ไม่ว่าท่านจะอยู่ในสถานที่ใดก็ตาม ยาขนานนี้ใช้ได้ผลดี

ตำหรับยาขนานนี้ ผู้เขียนเชื่อมั่นว่า คงจะก่อประโยชน์ต่อพี่น้องเกษตรกร และผู้อ่านพอสมควร

ในวาระสุดท้ายนี้ ขอกุศลกรรมอันดีงามที่ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ ได้ประกอบไว้เมื่อยังมีชีวิต จงดลบันดาลให้ วิญญาณอันบริสุทธิ ไปสู่ที่สุคติในสัมปรายภพตามควรแก่คติวิสัยขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลพิภพ จงได้ให้ความปรานีและประทานความคุ้มครองป้องกัน แด่ดวงวิญญาณของผู้อำนวยการ ฯ ตลอดไป.

□□

ด้วยความอาลัย

นายเทียม คมกฤช
คณบดี คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้จัก พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นครั้งแรก เมื่อท่านรับราชการเป็นทูตทหารบกอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศส ต่อมาก็ได้มีโอกาสร่วมปฏิบัติราชการกับท่านในคณะกรรมการต่าง ๆ หลายครั้ง และยิ่งรู้จักท่านนานเข้าข้าพเจ้าก็ยิ่งเพิ่มความนับถือในตัวท่านขึ้นเป็นลำดับ เพราะนอกจากท่านจะมีความรอบรู้ในกิจการงานสาขาต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งแล้ว ท่านยังมีอัธยาศัยอ่อนโยน กอร์ปด้วยความเมตตากรุณา และยอมเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอยู่เสมอ

ในครั้งสุดท้ายเมื่อท่านได้ร่วมเดินทางไปกับพวกเรา นักศึกษารุ่นที่ ๔ เพื่อไปสำรวจภูมิประเทศทางจังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด แม้การเดินทางจะเป็นการเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าเพียงใดก็ตาม ท่านก็มิได้แสดงอาการให้เห็นแต่ประการใด แม้ท่านจะไม่ค่อยสบายก็ตาม ท่านกลับแสดงความเข้มแข็ง ร่าเริง เอาการเอางานให้พวกเราเห็น ในฐานะที่ท่านเป็นผู้นำของพวกเรา ทั้งนี้นับว่าเป็นตัวอย่างที่น่าสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง ในการที่ท่านได้ด่วนจากพวกเราไปโดยไม่มีวันกลับเช่นนี้ ย่อมเป็นที่อาลัยและเสียดายอย่างสุดซึ้งแก่พวกเราเป็นอันมาก และข้าพเจ้าคิดว่าเราจะหาผู้อื่นมาทดแทนท่านได้ยาก แต่อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าคิดว่า แม้ท่านจะจากเราไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ชื่อเสียง เกียรติคุณ ของท่านจะคงอยู่ในความทรงจำของพวกเราตลอดชั่วนิรันดร.

□□

คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา ของนายกรัฐมนตรี

นักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๔
สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

บันทึกเรื่อง "คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี" *นี้ นักศึกษาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี รุ่นที่ ๔ ผู้หนึ่งแห่งวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรได้เคยนำลงในวารสารรัฐประศาสนศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ฉบับ มกราคม ๒๕๐๔ มาแล้วครั้งหนึ่ง แต่เพื่อจะให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ฉะนั้น ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรครั้งนี้ บรรดานักศึกษาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี รุ่นที่ ๔ แห่งวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เห็นเป็นการสมควรนำมาลงพิมพ์อีกครั้งหนึ่งในหนังสือ "ทักษ์อนุสรณ์" โดยได้แก้ไขเพิ่มเติมขึ้นอีกตามสมควร*

หากประโยชน์จากบันทึกนี้จะมีอยู่บ้าง บรรดานักศึกษาสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี รุ่นที่ ๔ ทั้งหมด ขออุทิศให้เป็นส่วนกุศลแด่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้เป็นที่รักและนับถืออย่างยิ่ง ซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว.

๑. นายกรัฐมนตรี – "หัวหน้าผู้รับใช้" (ประชาชน)

คงมีบุคคลอีกเป็นจำนวนไม่น้อยที่ยังสงสัยว่า ทำอย่างไรนายกรัฐมนตรี หรือประมุขอำนาจบริหาร (Chief of the Executive) ของประเทศต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันจึงสามารถบริหารซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบจำนวนอันท่วมท้นมากมายของตนดังที่ทราบ ๆ กันอยู่ข้างแล้วนั้น ได้ผู้ที่เป็นนายกรัฐมนตรีจะหาเวลาได้จากไหนเพียงพอ? จะหาเวลาพักผ่อนได้อย่างไร? ข้อสงสัยเหล่านี้ก็นับว่ามีมูลอยู่มาก ตลอดเวลาตั้งแต่เช้าจนค่ำดูเต็มไปด้วยภารกิจต่าง ๆ อันประกอบด้วยงานในหน้าที่ ทั้งราชการ, กึ่งราชการ, ทางสังคม ฯลฯ ไม่ว่างเว้น โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบันหรือยุคปรมาณูนี้หากจะเปรียบกับในทางทหาร ก็เปรียบได้กับผู้ที่เป็นแม่ทัพ แต่นายกรัฐมนตรีเป็นแม่ทัพ "พิเศษ" ซึ่งต้องอำนวยการและรับผิดชอบ "การรบ" ตั้งแต่ยามปกติที่เดียว และโดยมีชาติบ้านเมืองเป็นเดิมพัน เป็นแม่ทัพ "พิเศษ" ซึ่งนอกจากจะมีหน้าที่บริหารงานประจำ (routine) อยู่เป็นปกติแล้ว ยังมีหน้าที่คอยสกัดรับฟังข่าวกรอง (intelligence) อันเกี่ยวกับศัตรูของบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอก ทั้ง "ใต้ดิน" และ "บนดิน" อยู่ตลอดเวลา มีหน้าที่ตัดสินตกลงใจแก้ปัญหา ทั้งเฉพาะหน้าและระยะยาว เพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ มีหน้าที่ประชาสัมพันธ์กับ "ทหาร" ของตนอันได้แก่ประชาชนในชาติทุกชั้นทุกระดับอย่างใกล้ชิดอยู่เสมอ นายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบันนับว่าเป็น "บุคคลสาธารณะ" (public man) โดยแท้จริง ในสมัยโบราณ "อัครมหาเสนาบดี" อาจมีผู้ที่จะเกี่ยวข้องติดต่อโดยตรงด้วยไม่กี่คน เหนือคนขึ้นไปก็อาจมีเพียงประมุขของชาติซึ่งเป็นกษัตริย์ หรือ "คณะองคมนตรี คณะที่ปรึกษาของกษัตริย์" ต่ำกว่าตนลงมาก็อาจมีเพียงบุคคลชั้น "เสนาบดี" และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางตำแหน่งจำนวนจำกัดเท่านั้น ในด้านต่างประเทศก็อาจมีเฉพาะบรรดาทูตานุทูต ผู้แทนประเทศที่มีสัมพันธไมตรีด้วย ส่วนนายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบันนั้นจะมีผู้ที่ติดต่อเกี่ยวข้องด้วย ไม่เพียงแต่บุคคลจำนวนจำกัดดังกล่าวข้างต้นเท่านั้น ประชาชนทั้งประเทศทุกคนโดยหลักแล้ว ก็มีสิทธิที่จะติดต่อ "เข้าพบ" นายกรัฐมนตรีของเขาได้ ไม่โดยตรง (ขอเข้าพบ, เดินขบวนมาพบ), ก็โดยทางอ้อม (ยื่นเรื่องราวร้องทุกข์, เสนอความคิดเห็น ฯลฯ) นอกจากนั้นก็มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะฝ่ายสนับสนุน, นักหนังสือพิมพ์

ซึ่งเป็นฐานันดรศักดิ์ที่ ๔ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งก็ถือว่ามีสิทธิติดต่อพบปะกับนายกรัฐมนตรีของเขาได้เช่นกัน เพราะคำว่า "นายกรัฐมนตรี" ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า "Prime Minister" ตามความหมายเดิมก็แปลเพียงว่า "ผู้รับใช้คนที่หนึ่ง" หรือ "หัวหน้าผู้รับใช้" (ของประชาชน) เท่านั้น

โดยทั่วไป หน้าที่ของนายกรัฐมนตรี หรือประมุขอำนาจบริหารในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะในระบบใดก็ตาม พอจะสรุปหัวข้อใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ :—

๑) เป็นหัวหน้าคณะรัฐบาล (Chief of the Cabinet)

๒) เป็นผู้ประสานการติดต่อระหว่างประมุขของรัฐ (Chief of State) ซึ่งอาจเป็นพระมหากษัตริย์ หรือประธานาธิบดี กับคณะรัฐบาล เว้นในระบบประธานาธิบดี (Presidential system) ซึ่งประธานาธิบดีกระทำหน้าที่นายกรัฐมนตรีไปด้วยในตัว

๓) เป็นหัวหน้าพรรคการเมือง (พรรคที่มีเสียงข้างมาก)

๔) เป็นหัวหน้าของชาติในทางพิธีการ และทางสังคมต่าง ๆ โดยเฉพาะในระบบประธานาธิบดี

ทั้งนี้ ย่อมเห็นได้ว่าหน้าที่ และความรับผิดชอบของนายกรัฐมนตรีในยุคปัจจุบันนี้มีขอบเขตกว้างขวาง และสลับซับซ้อนมากกว่าหัวหน้าบริหารในกิจการใด ๆ ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ดีเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของตน นายกรัฐมนตรีก็เช่นเดียวกับหัวหน้าบริหารทั้งหลายคือ จำเป็นต้องมีคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา (Staff) เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดของตนเช่นเดียวกับแม่ทัพมีฝ่ายเสนาธิการเป็นผู้ช่วยและที่ปรึกษาในทางทหาร

๒. คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา (Staff)

ระเบียบการจัด และบทบาทของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีดังกล่าวจะมีกว้างขวางและมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับระบอบการปกครอง และลักษณะของอำนาจบริหารของแต่ละประเทศ ในระบบประธานาธิบดี (Presidential System) เช่น ของสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการแยกอำนาจอย่างเด่นชัด (Sharp Separation) ระหว่างอำนาจการปกครองทั้ง ๓ (บริหาร, นิติบัญญัติและตุลาการ) และอำนาจบริหารเป็นไปในลักษณะรับ

ผิดชอบส่วนบุคคล (Individual responsibility) คือขึ้นอยู่กับประธาธิบดี ซึ่งกระทำหน้าที่ประมุขของรัฐและหัวหน้าฝ่ายบริหารไปด้วยในตัวนั้น, การจัดคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษามักจะมีลักษณะกว้างขวางและบทบาทตลอดจนจำนวนเจ้าหน้าที่มีมาก และกระทำหน้าที่คล้ายกับเป็นเครื่องมือโดยเฉพาะของบุคคลที่เป็นประธานาธิบดี ตัวอย่าง ได้แก่สำนักทำเนียบขาว (White House) ของประธานาธิบดีสหรัฐ ฯ

ในประเทศฝรั่งเศสปัจจุบัน ซึ่งระบอบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นใช้ระบบผสมระหว่างระบบประธานาธิบดีกับระบบรัฐสภา (Parliamentary System) นั้น, สำนักเลขาธิการของประธานาธิบดี (Secretariat général du Président de la République) ใหม่นี้ก็พลอยได้รับการเปลี่ยนแปลงไปโดยมีระเบียบการจัดและบทบาทกว้างขวางขึ้นกว่าในสมัยก่อน ๆ มาก

ส่วนในระบบรัฐสภา (Parliamentary System) แท้ ๆ เช่นของอังกฤษ คานาดา และฝรั่งเศสสมัยก่อนเดอโกล ฯลฯ, การแยกอำนาจเป็นไปอย่างยืดหยุ่น (flexible separation) โดยเฉพาะระหว่างบริหารและนิติบัญญัติ และอำนาจบริหารเป็นไปในลักษณะรับผิดชอบเป็นส่วนรวม (Collective responsibility) คือขึ้นอยู่กับคณะรัฐมนตรีทั้งคณะมากกว่าในตัวบุคคลของนายกรัฐมนตรี ซึ่งกระทำหน้าที่เพียงประธานของที่ประชุม เว้นในกรณีนายกรัฐมนตรีมีอำนาจมาก (Strong Prime Minister), คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีจึงมักจะมีระเบียบการจัดและบทบาทค่อนข้างจำกัดมาก ตลอดจนจำนวนเจ้าหน้าที่ก็มีน้อย ตัวอย่าง ได้แก่สำนักเลขานุการนายกรัฐมนตรีของอังกฤษและคานาดา (Prime Minister's Private Office) สำนักเลขานุการนายกรัฐมนตรีของฝรั่งเศส (Cabinet du Premier Minister) และสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีของไทยสมัยก่อนปฏิวัติ (พ.ศ. ๒๕๐๑) คณะรัฐมนตรีทั้งคณะ มีคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของตนต่างหาก ซึ่งมีลักษณะเป็น สถาบันประจำ (Institutional Staff) มากกว่าเป็นลักษณะ ส่วนบุคคล (Personal Staff) ของนายกรัฐมนตรีโดยเฉพาะ ตัวอย่างได้แก่ สำนักคณะรัฐมนตรี (Cabinet Office) ของอังกฤษ, สำนักเลขาธิการ รัฐบาล (Secretariat General du Gouvernement) ของฝรั่งเศส และสำนักคณะรัฐมนตรี

ของไทยสมัยก่อนปฏิวัติ (๒๕๐๑) ซึ่งส่วนใหญ่กระทำหน้าที่เครื่องมือประจำในการบริหารของคณะรัฐบาลมากกว่าทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยและที่ปรึกษาอย่างใกล้ชิดของหัวหน้าฝ่ายบริหาร อันได้แก่นายกรัฐมนตรี เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในสำนักเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการประจำ ตรงข้ามกับในกรณีที่อำนาจบริหาร มีลักษณะรับผิดชอบส่วนบุคคล (individual responsibility) เช่นในระบบประธานาธิบดี หรือในกรณีนายกรัฐมนตรีมีอำนาจมาก (Strong Prime Minister), เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาดังกล่าวมักจะเป็นข้าราชการการเมือง ออกและเข้าพร้อมกับหัวหน้าฝ่ายบริหารซึ่งได้แก่นายกรัฐมนตรีหรือประธานาธิบดีแล้วแต่กรณี

สำหรับประเทศไทยหลังการปฏิวัติ (๒๕๐๑) อำนาจบริหารแม้โดยนิตินัยจะยังมีลักษณะรับผิดชอบเป็นส่วนรวม (collective responsibility) อยู่แต่ในทางปฏิบัติแล้วย่อมยอมรับกันว่า มีความโน้มไปในทางนายกรัฐมนตรีมีอำนาจมาก (Strong Prime Minister) ดังจะเห็นได้จากการจัดของสำนักนายกรัฐมนตรีใหม่ ซึ่งได้กระทำขึ้นเพื่อจุดหมายนี้เป็นสำคัญ เป็นต้นว่า ส่วนราชการซึ่งกระทำหน้าที่ในด้านเป็นผู้ช่วยและที่ปรึกษาอย่างใกล้ชิด (Personal Staff) ของหัวหน้าอำนาจบริหารคือ นายกรัฐมนตรีก็ได้รับการปรับปรุงแก้ไขจากของเดิมทั้งในด้านการจัดและบทบาทให้กว้างขวางยิ่งขึ้นมาก ซึ่งประกอบด้วยสำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, สำนักบริหารของนายกรัฐมนตรี, สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, และสำนักงบประมาณ (ส่วนที่อยู่ในบริเวณทำเนียบรัฐบาลทั้งหมด) สามสำนักแรกนั้นได้รับการปรับปรุงดัดแปลงมาจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีและกรมสารบรรณฝ่ายการเมือง และฝ่ายบริหาร ของสำนักคณะรัฐมนตรีเดิม ส่วนสำนักงบประมาณได้โอนมาจากกระทรวงการคลัง นอกจากส่วนที่กล่าวข้างต้นนี้, สำนักนายกรัฐมนตรีในสมัยหลังปฏิวัติยังได้ปรับปรุงดัดแปลงจากสำนักคณะรัฐมนตรีเดิม โดยขยายและเพิ่มส่วนราชการในสังกัดซึ่งมีลักษณะเป็นสถาบันประจำ (Institutional Staff) ขึ้นอีกหลายหน่วย อาทิ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, สำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงานสภาวิจัยแห่งชาติ, มหาวิทยาลัยและสำนักงานคณะกรรมการต่างๆ ซึ่งรวมทั้งสิ้น สำนักนายกรัฐมนตรีจึงมีส่วนราชการสังกัดถึง ๒๓ หน่วย

โดยสรุป อาจกล่าวได้ว่าคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของอำนาจบริหารของไทยขณะนี้ โดยเฉพาะส่วนที่ใกล้ชิด (Personal Staff) กับหัวหน้าฝ่ายบริหาร หรือนายกรัฐมนตรี ได้รับการปรับปรุงเพิ่มขยายขึ้นอย่างกว้างขวางทั้งในระเบียบการจัดและบทบาท ทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์เพื่อแบ่งเบาภาระของนายกรัฐมนตรี และเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการในปัจจุบัน

๓. หลักเกี่ยวกับการจัด

คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาของอำนาจบริหารโดยเฉพาะในกรณีที่มีอำนาจมาก (Strong Executive) มีความสำคัญเพียงไรนั้น ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนแนวความคิดหรือหลักทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการจัดคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับส่วนที่ใกล้ชิด (Personal Staff) ของนายกรัฐมนตรีนั้น มีพอสรุปได้ดังต่อไปนี้:—

๑) ควรจัดให้มีสถานที่อยู่ใกล้ชิดกัน และใกล้หัวหน้าฝ่ายบริหาร คือ นายกรัฐมนตรี เครื่องมือติดต่อสื่อสารภายในระหว่างกันควรมีประสิทธิภาพที่สุด ทั้งนี้เพื่อการประสานงานและความรวดเร็ว

๒) ควรจัดในลักษณะที่สามารถให้ความคิดความเห็นแก่นายกรัฐมนตรีได้ในกรอบที่กว้างขวางหรือระดับรัฐบาล (Overall—or Government—wide perspective) มากกว่าในกรอบจำกัด หรือในระดับซึ่งอาจไปซ้อน, ซ้ำกับของกระทรวงทบวงกรมอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อให้นายกรัฐมนตรีสามารถมีทรรศนะเปรียบเทียบได้อย่างกว้างขวาง เช่นต้นว่า ทั้งในทรรศนะการเมืองเศรษฐกิจ, การคลัง, สังคม และบริหาร ฯลฯ

๓) ควรมีการแบ่งมอบหมายหน้าที่หลัก (basic assignments) ให้เป็นสัดส่วนกัน โดยให้สัมพันธ์กับความรับผิดชอบส่วนรวมของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาทั้งหมด ทั้งนี้เพื่อป้องกัน การซ้อนงาน, ซ้ำงาน, ปะปนงาน และช่องว่าง (gaps) ซึ่งอาจยังเกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัติการแต่อย่างไรก็ดี ก็ควรคำนึงถึงความยืดหยุ่น (flexibility) ในการแบ่งมอบหมายหน้าที่และความรับผิดชอบดังกล่าวนี้ไว้ให้มากด้วย มิควรให้เป็นการกระด้างตายตัวเกินไป โดยถือหลักว่าในบางโอกาส ในบางสถานการณ์ อาจมีความจำเป็นต้อง

มีการเปลี่ยนแปลงสับเปลี่ยนทั้งในตัวบุคคลและในหน้าที่ ๆ มอบหมายระหว่างเจ้าหน้าที่ภายในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา ซึ่งหากเป็นในกรณีนี้แล้ว ก็ควรให้กระทำได้โดยไม่ยากนัก ฉะนั้นการแบ่งมอบหมายหน้าที่ดังกล่าวในบางประเทศก็ไม่นิยมกระทำโดยกำหนดเป็นกฎหมายหรือข้อบังคับตายตัวลงไป (เช่น ของสำนักทำเนียบขาวของสหรัฐ) แต่กระทำโดยอาศัยการตกลงระหว่างกันภายในและเจตนารมณ์แห่งความร่วมมือกัน (sense of cooperation) เป็นสำคัญมากกว่า

๔) โดยหลักแล้ว คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา รับผิดชอบต่อหัวหน้าฝ่ายบริหารหรือนายกรัฐมนตรีแต่ผู้เดียวเท่านั้น เจ้าหน้าที่ของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาไม่ควรมีอำนาจหน้าที่ หรือความรับผิดชอบใด ๆ ต่างหากนอกเหนือจากที่กระทำไปในนามของ นายกรัฐมนตรี ประการนี้สำคัญมาก เพราะบุคคลเหล่านี้ได้ชื่อว่า ปฏิบัติหน้าที่อันเกี่ยวกับความรับผิดชอบใกล้ชิดที่สุดจนเสมือนเป็นการปฏิบัติโดยตรงของนายกรัฐมนตรีอยู่แล้ว หากจะกล่าวว่าคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาคือผู้ปฏิบัติงานภายในเงาของนายกรัฐมนตรีก็คงไม่ผิดนัก

๕) หน้าที่และความรับผิดชอบของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา ไม่ควรจะจัดให้ไปรวมตกอยู่กับบุคคลหนึ่งบุคคลใดในคณะ ฯ โดยเฉพาะ มิฉะนั้นแล้วจะเท่ากับเป็นการยกภาระงานบริหารจากบุคคลหนึ่ง ซึ่งได้แก่นายกรัฐมนตรีไปให้ไว้กับอีกคนบุคคลหนึ่งเท่านั้นแทนที่จะเป็นการแบ่งเบาภาระงานตามความหมายที่แท้จริง ฉะนั้นจึงควรหลีกเลี่ยงการสุมงานให้แก่บุคคลคนเดียว (one—man bottleneck)

๖) เจ้าหน้าที่ของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาควรจะเป็นผู้ที่มีความรู้สำนึก และจิตใจอย่างแน่วแน่ในการทำงานเป็นคณะ, โดยร่วมมือกัน (high sense of teamwork and cooperation) และเพื่อจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่อันเดียวกันมากกว่าทำงานโดยเอกเทศ หรือเพื่อจุดประสงค์แตกต่างกัน ฉะนั้น การติดต่อประสานงานกันระหว่างเจ้าหน้าที่ในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา จึงมักกระทำกันในลักษณะอย่างเป็นกันเอง และไม่เป็นทางการ (informal) เท่าที่จะกระทำได้มากกว่าเป็นลายลักษณ์อักษร ทางการเพื่อคอยไว้ยืนยันจับผิดจับถูกกันในทางระเบียบข้อบังคับ หากในสภาพจิตใจของเจ้าหน้าที่ในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา มีแต่ความระแวงแคลงใจกัน แทนที่จะมีความร่วมมือร่วมใจกันแล้ว, งานปฏิบัติของคณะผู้ช่วย

และที่ปรึกษาก็ย่อมจะบรรลุผลสมความมุ่งหมายได้โดยมาก นอกจากนั้นการประชุมพบปะหารือระหว่างกัน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ก็ควรจะได้ทำอยู่เป็นประจำ

๔. หน้าที่ของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา

หน้าที่ของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาในการแบ่งเบาภาระของนายกรัฐมนตรี หากกล่าวตามลำดับความสำคัญของหน้าที่ของหัวหน้าฝ่ายบริหาร หรือนายกรัฐมนตรีโดยหลักก็สรุปได้ดังนี้:—

๑) เป็นผู้คอยป้อนข่าวกรอง (intelligence) ทุกสาขา (การเมือง, เศรษฐกิจ, สังคม, บริหาร ฯลฯ) ที่เหมาะสมจำเป็น, ในระดับรัฐบาล ตลอดจนวิวัฒนาการและความโน้มที่สำคัญเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เสนอให้แก่หัวหน้าฝ่ายบริหารได้ทราบอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย คำว่า "ที่เหมาะสมจำเป็นและในระดับรัฐบาล" นั้นย่อมมีความหมายในตัวพร้อมอยู่แล้วว่า หมายถึงการเสนอโดยสรุป ไม่เยิ่นเย้อ รัดกุม มีแต่แก่น ปราศจากกะพี้ที่ไม่จำเป็น เพื่อประหยัดเวลาและสนองของนายกรัฐมนตรี

๒) เป็นผู้เสนอแนะข้อคิดความเห็น ตลอดจนข้อเท็จจริงในกรณีต่าง ๆ เพื่อให้นายกรัฐมนตรีสามารถตัดสินตกลงใจปฏิบัติการในหน้าที่โดยเหมาะสมได้ ทันเวลา โดยคำนึงไว้เสมอว่า ความรับผิดชอบของหัวหน้าฝ่ายบริหารในกรอบใหญ่ ๆ นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประการ:—

ก) เป็นผู้นำในการกำหนดนโยบาย และเป้าหมายทั่วไป (Strafegic Policies and Objectives) ของรัฐบาล ข) รับผิดชอบในการบริหารงานไปตามนโยบาย และเป้าหมายที่กำหนดไว้ประการแรกจะปรากฏออกมาในรูปกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ ส่วนประกอบที่สองนับเป็นขั้นปฏิบัติการและส่งผลไปถึงเครื่องมือประจำส่วนใหญ่ของรัฐบาลอันได้แก่ กระทรวงทบวงกรมต่างๆ ในรูปการสั่งการ, ดำเนินการ ทำโครงการ, ประสานงาน ติดตามผลของงาน ฯลฯ ดังนั้น โดยลักษณะความรับผิดชอบของหัวหน้าฝ่ายบริหาร ๒ ประการดังกล่าว ก็อาจจำแนกหน้าที่ในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ให้คำปรึกษาเสนอแนะเกี่ยวกับความรับผิดชอบประการแรก ในการกำหนดนโยบาย

เข้าหมายทั่วไป ซึ่งอาจจะเรียกว่า คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาทั่วไป (General Staff) อีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับการบริหารงานตามนโยบายซึ่งอาจจะเรียกว่า คณะผู้ช่วยที่ปรึกษาพิเศษ (Special Staff) ก็ได้

๓) นอกจากหน้าที่หลัก ๒ ประการดังกล่าวข้างต้น คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษายังมีหน้าที่ช่วยแบ่งเบาภาระหัวหน้าฝ่ายบริหาร ในการประกาศภารกิจพิเศษต่าง ๆ อีก เป็นต้นว่า

— เกี่ยวกับประชาชนทั่วไป มีการนัดพบ, การเยี่ยมคำนับ, การรับทุกข์ ฯลฯ โดยการจัดรายการเข้าพบที่เหมาะสม เสนอข้อเท็จจริง ตลอดจนประวัติบุคคล และเรื่องราวแล้วแต่กรณี เพื่อประกอบการพิจารณาของนายกรัฐมนตรี

— เกี่ยวกับข้าราชการ มีการแต่งตั้ง, ถอด ถอน ฯลฯ โดยการเสนอข้อเท็จจริงที่เป็นประโยชน์ ทั้งที่เกี่ยวกับตัวบุคคลและหลักการเพื่อประกอบการพิจารณา

— เกี่ยวกับรัฐสภา ทำหน้าที่เป็นเจ้าหน้าที่ติดต่อ (Liaison) กับสมาชิกสภาให้นายกรัฐมนตรี

— เกี่ยวกับชาวต่างประเทศ มีการเยี่ยมคำนับ, การรับรอง ฯลฯ

— เกี่ยวกับหนังสือพิมพ์, วิทยุ, โทรทัศน์, โดยช่วยในการสัมภาษณ์, การประชุมชี้แจงโดยการเตรียมข้อเท็จจริง หลักฐานที่สมควรให้แก่นายกรัฐมนตรี หรืออาจทำหน้าที่ให้สัมภาษณ์และชี้แจงแทนในบางโอกาส

— เกี่ยวกับการเตรียมสุนทรพจน์, สาสน์ ฯลฯ โดยเป็นผู้ยกร่าง, หาข้อเท็จจริงประกอบการพิจารณา

๔) แบ่งเบาภาระของนายกรัฐมนตรีใน "งานด้านหนังสือประจำ" (Routine paper work) สำหรับเรื่องนี้ได้มีการศึกษากันว่า ทำอย่างไรจึงจะให้นายกรัฐมนตรีต้องเปลืองเวลาในด้านหนังสือประจำ (อ่านทราบความ, ลงนาม ฯลฯ) น้อยที่สุด โดยสรุปก็อาจกระทำได้ด้วยวิธีต่อไปนี้.— ก) มอบอำนาจ (Delegation) ให้เจ้าหน้าที่ของคณะผู้ช่วย และที่ปรึกษาบางคนทำแทนในงานหนังสือบางชนิด ข) หากไม่สามารถมอบหมายอำนาจ เช่นใน ก) ได้ เพราะขัดต่อกฎหมาย ข้อบังคับ, ก็อาจกระทำได้โดยหาวิธีสรุป เอกสารที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของนายกรัฐมนตรี ซึ่งประกอบด้วยจำนวนมากฉบับนั้น ให้เหลือเพียงน้อยฉบับ หรือฉบับเดียว สะดวกในการพิจารณาและลงนาม

แทนที่จะลงนามหลายครั้งในเอกสารหลายฉบับเหล่านั้น, ก็อาจลงนามเพียงครั้งเดียว นับเป็นการประหยัดเวลาได้มาก ค) โดยให้เจ้าหน้าที่คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาที่สันทัดกรณี และไว้วางใจได้สรุปงานหนังสือประจำนั้นโดยเฉพาะ แทนที่นายกรัฐมนตรีจะต้องเสียเวลาพิจารณาถึงรายละเอียดเกินไป ก็ไว้วางใจพิจารณาผ่านไปอย่างสรุปหรืออาจลงนามได้ทันทีโดยไม่ต้องพิจารณา

อย่างไรก็ตาม นอกจากหน้าที่หลักและหน้าที่รองดังกล่าวข้างต้นแล้ว คณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาที่ดีควรอยู่ในฐานะพร้อมอยู่เสมอที่จะสนองความต้องการของหัวหน้าฝ่ายบริหารในการประกอบภารกิจ และแก้ปัญหาต่าง ๆ ทุกชนิด ไม่ว่าในสาขาใด, กรณีใด และโอกาสใดก็ตาม ซึ่งบางครั้งก็อาจจะเป็นกรณีเฉพาะหน้าอย่างไม่คาดฝันไว้ก็ได้

๕. หัวหน้าฝ่ายบริหารกับคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา

หลักการจัดตลอดจนหน้าที่ทั่วไป ของคณะผู้ช่วย และที่ปรึกษาเท่าที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นเพียงหลักการทั่ว ๆ ไป เพื่อใช้เป็นแนวพิจารณาเท่านั้น ในการปฏิบัติมักจะยืดหยุ่นดัดแปลงไปตามความต้องการ, วิธีทำงานตลอดจนนิสัยใจคอ ของหัวหน้าฝ่ายบริหารแต่ละคน ซึ่งได้แก่ประธานาธิบดีหรือนายกรัฐมนตรีแล้วแต่กรณี

โดยเฉพาะ ในระบบที่ฝ่ายบริหารมีอำนาจมาก (Strong Executive) และมีความรับผิดชอบส่วนบุคคล (individual responsibility) ด้วยแล้ว, การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการจัดและหน้าที่ตลอดจนตัวบุคคล และจำนวนเจ้าหน้าที่ในคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษา ดูจะเป็นสิ่งจำเป็น และมักกระทำกันแทบทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และเปลี่ยนตัวหัวหน้าฝ่ายบริหาร ซึ่งแต่ละคนก็มีวิธีทำงานและนโยบายตลอดจนนิสัยใจคอของตนโดยเฉพาะ, อดีตประธานาธิบดีทรูแมนแห่งสหรัฐ เป็นผู้ที่มีวิธีทำงานแบบชอบศึกษาถึงรายละเอียด และต้องการคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาขนาดจำกัด (จำนวนเจ้าหน้าที่ทั้งสิ้นของสำนักทำเนียบขาวมี ๒๙๓ นาย งบประมาณเงินเดือนราว ๑.๗ ล้านเหรียญ) เพราะถือว่ารัดกุมดี และตำหนิคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาซึ่งมีขนาดใหญ่เกินไปว่า นอกจากจะอุ้ยอ้ายแล้วยังกลายเป็นอุปสรรคกีดกันให้ประธานาธิบดีต้องห่างจากข้อเท็จจริง และรายละเอียด

เกี่ยวกับประชาชนไปอีกด้วย ส่วนประธานาธิบดีไอเซนเฮาว์มีวิธีทำงานแบบแม่ทัพ เคยชินกับจักรกลอันมีหมาของฝ่ายเสนาธิการทางทหาร, พอใจศึกษาเพียงหัวข้อสรุปที่ได้กลั่นกรองขึ้นมาตามลำดับขั้น จึงได้ดัดแปลงคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนทำเนียบขาว ออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งขนาด และหน้าที่ (จำนวนเจ้าหน้าที่ทั้งสิ้นมีถึง ๔๑๒ คน งบประมาณเงินเดือนราว ๒.๘ ล้านเหรียญ) โดยมุ่งหมายให้เป็นเครื่องมือคล้ายฝ่ายเสนาธิการของแม่ทัพโดยแท้จริง

ประธานาธิบดีเคนเนดีในปัจจุบันซึ่งเป็นคนหนุ่ม และเป็นนักการเมืองอาชีพมาก่อน ชอบศึกษาในรายละเอียดด้วยตนเอง และพอใจคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาซึ่งอยู่ในวัยหนุ่ม (๓๐ – ๔๕) ด้วยกัน ในระยะแรก ๆ ก็ได้แสดงความประสงค์ที่จะปรับปรุงดัดแปลงคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาในสำนักทำเนียบขาว (White House) ของคนเสียใหม่ โดยจะตัดทอนจำนวนเจ้าหน้าที่ให้น้อยลง ในด้านการจัดสำนักประธานาธิบดี (Executive Office of the President) ในส่วนรวม. ก็ต้องการลดจำนวนคณะกรรมาธิการต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากในสมัยประธานาธิบดีไอเซนเฮาว์ โดยเลิกล้มที่เห็นว่าไม่สู้จำเป็น หรือ ไปซ้อน ซ้ำงานกับหน่วยอื่นลงเสียบ้าง เช่น ได้เลิกคณะกรรมาธิการปฏิบัติการประสานงาน (Operating Coordination Board) ทั้งนี้ ก็เพื่อให้มีความคล่องตัวมากขึ้น ประธานาธิบดีเคนเนดีก็คงมีเหตุผลทำนองเดียวกับอดีตประธานาธิบดีทรูแมน คือ ถือว่าประธานาธิบดีจะต้องเป็นทั้งประมุขของรัฐ และหัวหน้าฝ่ายบริหารอย่างแท้จริง จะต้องเป็นผู้เดียวที่ทำการควบคุมนโยบายของชาติโดยใกล้ชิดและด้วยตนเอง เพราะถือว่า คนเท่านั้นที่เป็นผู้รับผิดชอบแต่ผู้เดียว และไม่นิยมระบบ “มอบอำนาจ” ให้แก่บุคคลอื่นมากนัก

แต่อย่างไรก็ดี ในระยะต่อ ๆ มา เมื่อได้รับบทเรียนจริง ๆ จากการบริหารงานในตำแหน่งแล้ว ประธานาธิบดีเคนเนดี ก็จำเป็นต้องผ่อนคลายมาสู่ระบบ “มอบอำนาจ” ให้แก่ผู้อื่นบ้างตามสมควร โดยเฉพาะในด้านวงงานของคณะผู้ช่วยและที่ปรึกษาส่วนใกล้ชิดของตน เช่น การมอบอำนาจให้แก่ผู้แทนไปเจรจาการเมืองระหว่างประเทศตามภูมิภาคต่างๆ

ของโลก, การแต่งตั้งผู้ช่วยพิเศษ (Special Assistants) และที่ปรึกษา (Advisors) ในกิจการเฉพาะอย่างต่าง ๆ เป็นต้นว่า ทางทหาร ทางเศรษฐกิจ ฯลฯ

ข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งของคณะผู้ช่วย และที่ปรึกษาของรัฐบาลเคนเนดี คือ ประกอบด้วยนักวิชาการ เช่น ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัย ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชาเป็นส่วนใหญ่ แตกต่างกับในสมัยก่อนๆ ซึ่งมักประกอบด้วยนักการเมืองเป็นส่วนมาก ประธานาธิบดีเคนเนดี ต้องการให้บุคคลเหล่านี้เป็นเครื่องมือทางสมองจริง ๆ ส่วนการตัดสินตกลงใจยังคงเป็นของประธานาธิบดีอยู่แต่ผู้เดียว.

□□

กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่

พลเรือตรี นาย นพคุณ
ผู้บังคับการกองเรือตรวจอ่าว

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้สร้างความสะเทือนใจ และยังความเศร้าสลดให้แก่บรรดาข้าราชการนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๔ เป็นอย่างยิ่ง

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่รุ่นราวคราวเดียวกันกับข้าราชการนักศึกษาฝ่ายทหารในชุดนี้ สำหรับข้าพเจ้า แม้จะเป็นนายทหารเรือ ก็กล้ากล่าวได้ว่า รู้จักและชอบพอในฐานมิตรกันมาตั้งแต่เมื่อออกรับราชการเป็นนายทหารในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

การพระราชทานเพลิงศพ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ทางวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร โดยการดำริห์ของท่านหัวหน้าคณะนักศึกษา คือ พล.ต.ท. จำรัส มณีกาญน์ ได้ขอร้องให้ข้าราชการนักศึกษา ชุดที่ ๔ แต่ละท่านเขียนบทความตามแต่จะนึกขึ้นเพื่อจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ให้แก่ผู้วายชนม์ เป็นคณะตามสังกัดเหล่าทัพและสังกัด

กระทรวง ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายให้เป็นผู้รวบรวมบทความไว้อาลัยทางฝ่ายทหารเรือ นายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ที่ทางราชการกองทัพเรือจัดให้เข้ารับการศึกษา ในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดนี้มีอยู่สี่ท่านด้วยกันในจำนวนนี้ไม่มีใครที่ปรากฏว่าเป็นนักเขียนเรืองที่มีชื่อเสียงเลยแม้แต่คนเดียว แต่ด้วยความปรารถนาอันแรงกล้าในอันที่จะต้องเขียนบทความเพื่อไว้อาลัยแก่ผู้วายชนม์เป็นมิตรบูชา จึงรับสนองด้วยความเต็มใจเพื่อแสดงกตัญญูและกตเวทิคุณ ต่อท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยซึ่งเป็นที่เคารพรักของเรา เรื่องหรือบทความที่ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายกำลังอ่านอยู่นี้ คงจะเป็นเรื่องที่ไม่มีความดีเด่นอะไรและคงจะไม่ทราบซึ้งตรึงใจหรือมีเนื้อหาอันใดเหมาะสมกับความตั้งใจ และความรู้สึกอาลัยอาวรณ์ที่ปรากฏอยู่ในจิตรใจอย่างแท้จริงของผู้เขียนอันมีต่อท่านผู้วายชนม์ก็ได้ อีกอย่างหนึ่งผู้เขียน ไม่มีโอกาสได้ร่วมกิน ร่วมนอน กันมาตั้งแต่เด็ก ๆ กับท่านผู้ล่วงลับไปแล้วเหมือนกับบรรดาเพื่อนนักเรียนนายร้อยร่วมรุ่นของท่าน ดังนั้นเรื่องที่จะเขียนก็คงจะเป็นแต่การสรรเสริญเกียรติคุณของ พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ในขั้นปลายของชีวิตของท่าน ชั่วระยะเวลาอันสั้น เมื่อตอนที่ท่านใกล้จะจากพวกเพื่อนไปอย่างไม่มีวันกลับเท่านั้น

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของกองทัพยกที่มีคุณงามความดี ความรู้ ความสามารถ เพียงใดนั้น ท่านทั้งหลายย่อมทราบเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว เมื่อท่านเป็นนายทหารอย่างที่เรียกได้ว่า เป็นเพชรน้ำหนึ่งของกองทัพยก มาเสียชีวิตลงอย่างไม่มีใครนึกใครฝันเช่นนี้ บรรดาผู้บังคับบัญชาและเพื่อนฝง คงจะมีความอาลัยและเสียดายท่านอย่างชนิดที่ไม่อาจนำมาเขียนบรรยายลงเป็นตัวอักษรได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกองทัพยกคงจะมีมากกว่าผู้อื่นใด หากว่า พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา จะมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้อีกต่อไป ก็เป็นการแน่นอนว่าท่านผู้นี้จะทำประโยชน์ให้แก่กองทัพยก และประเทศชาติได้อีกนานานัยประการ

เรื่องที่ผู้เขียนจะกล่าวไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วนี้ เป็นเรื่องกล่าวแสดงถึงอำนาจกำลังใจอันเข้มแข็งของท่าน เมื่อตอนจะใกล้ถึงการมรณะของท่าน ก่อนที่จะเข้าถึงจุดประสงค์ของหัวข้อเรื่อง ผู้เขียนก็ไม่

อาจหลีกเลี่ยงเสียได้ ในอันที่จะต้อง กล่าวความนำ เพื่อให้เรื่อง มีสาระสำคัญขึ้นอีกสักเล็กน้อย

ในสมัยเมื่อ ๒๕ ปีล่วงมาแล้ว บรรดานักเรียนนายร้อยหรือนักเรียนนายเรือ ซึ่งได้เข้ารับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนทหารสมัยนั้น ได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้บังคับบัญชา ครู อาจารย์ ถึงเรื่องกำลังใจและขวัญ และจิตใจของนักรบอยู่เป็นอันมาก เช่น สอนให้มีความกล้าหาญ อดทน มานะ และอื่น ๆ อีกนานานัยประการ รวมความแล้ว ท่านครูบาอาจารย์ของเราท่านต้องการให้เราเป็น "นักสู้" ทุกกระเบียดนิ้วของร่างกายนั่นเอง และในสมัยนั้นพวกนักเรียนนายร้อย นายเรือ ก็รู้จักคำภาษาอังกฤษได้คือยู่คำหนึ่ง คำนั้นคือ "Will —to— Fight" กำลังใจที่จะสู้รบ ปัจจุบันนี้วิทยาการและบ้านเมืองได้พัฒนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมากมาย ประเทศชาติและบ้านเมืองของเราเป็นที่รักและหวงแหนยิ่งชีวิต จะต้องรักษาไว้ให้มั่นคงต่อไป ประชาชนคนไทยในสมัยปัจจุบันนี้จะต้องร่วมใจร่วมแรงกันรักษาความมั่นคงของชาติไว้ และถ้าจะให้ความมั่นคงของชาติยั่งยืนถาวรอยู่ คนไทยทุกคนจะต้องมี *"กำลังใจที่จะสู้"*

การอบรมจิตใจของนักเรียนทหาร หรือทหารทั้งหลายในยุคก่อนโน้น นอกจากจะมีการอบรมให้ทุกคนเป็น "นักสู้" แล้ว พวกทหารยังมีการอบรมให้รู้จักการเสียสละอันสูงด้วย คือ ยอมสละชีวิต หรือยอมตายเพื่อประเทศชาติ รัฐธรรมนูญ และพระมหากษัตริย์เรื่องนี้พอจะสรุปรวมได้ว่า เป็นวิธีการตามแบบ "Will — to — Die" การอบรมจิตใจทหารตามลักษณะนี้ ต่อมาทางราชการกระทรวงกลาโหมได้ตราเป็นระเบียบบังคับใช้ในกรมกองทหารทั่ว ๆ ไป โดยได้คิดเป็นคำขวัญขึ้น คำขวัญเหล่านี้คงได้แก่

"ชาติ เกียรติ วินัย กล้าหาญ"

"สละชีพเพื่อชาติ"

"ตายดีกว่าที่จะละทิ้งหน้าที่"

"ตายในสนามรบเป็นเกียรติของทหาร"

เรื่องสอนให้ทหารเป็นนักสู้ เป็นคนกล้า หรือยอมตายถวายชีวิตนั้น มีผลปรากฏในประวัติศาสตร์มากมาย เมื่อมีวิธีการที่นำเอาเรื่อง "Will–to–Fight" กับ "Will–to–Die" มาใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว ผู้เขียนก็เกิดความคิดแปลกแหวกแนวไปว่า เคยพบคำอังกฤษที่มีอาการต่อเนื่องของเรื่องนี้มาว่า มี "Will–to–Fight" – "Will–to–Live" – "Will–to–Die" คำต้นกับคำปลายมีผู้นำเอามาใช้แล้ว ทำไมคำกลาง คือ "Will–to–Live" จึงไม่มีใครคิดเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์บ้างเล่า ? ลองสนทนาสอบถามความคิดเห็นกับเพื่อนฝูงและผู้รู้บางคนถึงเรื่องนี้ ส่วนมากให้ความคิดเห็นว่า "Will–to–Live" นั้น ถ้าจะนำมาคิดเห็นคำขวัญสำหรับใช้อบรมจิตใจของทหารแล้ว คงไม่เข้าท่า เพราะประการแรก จะเป็นการสอนให้ทหารเห็นแก่ตัว และเห็นแก่ความสบาย ถ้าเป็นอย่างนี้นับว่าเป็นการอบรมบ่มนิสัยของคนไปในทางที่ผิด อาจเลยไปถึงกับทำให้ทหาร "ไม่กล้าตาย" ก็ได้ ความเห็นนี้ผู้เขียนรับฟัง แต่ด้วยความคิดอันของตน จึงคิดอยู่เสมอว่า ถ้าจะหาหนทางนำเอามาใช้ให้เหมาะสมกับกาละเทศะแล้ว มั่นใจว่า คงจะเกิดผลขึ้นบ้างไม่มากก็น้อย

ก่อนที่จะคิดเอาคำ "Will–to–Live" มาดัดแปลงเป็นคำขวัญเพื่อใช้อบรมจิตใจของทหาร ก็ใคร่จะขอนำเอาอรรถาธิบายของท่านผู้รู้ที่กล่าวถึงคำนิยามหรือความหมายของคำ "Will–to–Live" กับ "Will–to–Die" มาพิจารณาดูสักเรื่องหนึ่ง ในหนังสือเรื่อง "*ความตาย*" ของพันเอก หลวงสารานุประพันธ์ พิมพ์ เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ หน้า ๔๒ ย่อหน้าที่ ๒ กล่าวถึงคำทั้งสองนี้ไว้ว่า

".....ต่อไปนี้จะได้กำหนดนามธรรมขึ้น ๒ ชนิดสำหรับใช้ในเรื่องนี้ คือ

๑. **"ความจะอยู่"** ต่อไปนี้จะเรียกว่า **"ฐีติ"** อันเป็นศัพท์ในพระอภิธัมมัตถสังคหะ ตรงกับปราชญ์มฤตยูวิทยา เรียกในภาษาอังกฤษว่า "Will — to— Die"

๒. **"ความจะตาย"** ต่อไปนี้จะเรียกว่า **"ภังคะ"** ตรงกับ "Will-to-Live"

ฐีติจิตต์ เป็นผู้ทำการต่อสู้อย่างสาหัส และผลของการต่อสู้นั้น ในที่สุด ก็ต้องพ่ายแพ้แก่สัตรูของตน ความตายเป็นผู้ครา กาละในเมื่อฐีติ ยอมพ่ายแพ้โดยดุษณีภาพ....."

เท่าที่อ้างมานี้ ท่านบุริมาจารย์ ได้กล่าวหนักไปในทางธรรม เพราะท่านนิยมคำทั้งสองนั้นว่า "ความจะอยู่" และ "ความจะตาย" และอธิบายว่าเป็นการต่อสู้ของ "ความจะอยู่" เพื่อต่อสู้ "ความจะตาย" คือธรรมะทั้งสองทำการต่อสู้กัน ธรรมะอันใดเข้มแข็งกว่าธรรมะอันนั้นก็ชนะ อรรถาธิบายอย่างนี้ผู้เขียนเห็นว่า เป็นความรู้ในเรื่องอัมมะอัมโม สูงมากไปสำหรับทหารที่เป็นคนพน ๆ ธรรมดา ๆ คงจะเข้าใจยาก

ทีนี้ถ้าเรามาลอง มากำหนดความหมายของคำว่า "Will-to-Live" ให้เข้าใจง่ายๆ ว่า "กำลังใจ—ที่อยากจะให้มีชีวิตอยู่" เสียบ้าง ความคิดที่จะดัดแปลงเอามาใช้เป็นคำขวัญอบรมจิตใจทหารก็พอจะมีแนวขึ้นมาบ้าง

การอบรมจิตใจมนุษย์เพื่อจะให้มีหรือให้เกิด *"กำลังใจที่อยากจะให้มีชีวิตอยู่"* นั้น เมื่อแยกพิจารณา ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง จะให้มีชีวิตอยู่เพื่อเกิดประโยชน์ อีกอย่างหนึ่ง จะให้มีชีวิตอยู่แต่ไร้ประโยชน์ สำหรับอย่างแรกนับว่าเป็นการที่เป็นการสมควร อย่างที่สอง ไม่เป็นกาลสมควร และไม่ดี *"กำลังใจที่อยากจะให้มีชีวิตอยู่"* แล้วเกิดประโยชน์ เมื่อจะนำเอามาใช้อบรมจิตใจทหาร ต้องขออธิบายทางอ้อมว่า ถ้าเราจะอบรมให้ทหารทราบซึ้งว่า ก่อนที่เราจะตายเมื่อได้รับบาดเจ็บในสนามรบนั้น ถ้าเราจะรวบรวมกำลังใจครั้งสุดท้ายของเรา แม้ว่าจะเจ็บสาหัสใกล้จะตายอยู่รอมร่อแล้ว ก็จงทำใจเข้มแข็งทำให้มีชีวิตรอดอยู่ได้อีกสักนิดหนึ่ง แล้วใช้ชีวิตที่เหลืออยู่ในพริบตานั้นจนสุดแรงเข้าเช่นฆ่าสัตรูให้ได้อย่างน้อยอีกสักคนก่อนแล้วถึงค่อยตาย เช่นนี้น่าเป็นข้อคิดที่จะผูกเป็นคำขวัญเพื่อใช้อบรมขวัญและจิตใจทหารได้ อุทาหรณ์ เรื่องกำลังใจที่อยากจะให้มีชีวิตอยู่นั้น ตามประวัติศาสตร์การยุทธ อาจพบเห็นกันบ้าง จะขอนำมากล่าวให้ฟังเพื่อเป็นแนวคิดสักเรื่องหนึ่ง คือ ในสงครามโลกครั้งที่ ๑

เรือเอ็มเด็น ของเยอรมัน มีพฤติการณ์และประวัติการโด่งดัง และเป็นที่รู้กันทั่วไปดีอยู่แล้ว ผู้เขียนจะขอยกเอาเรื่อง "*กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่*" ของผู้บังคับการเรือเอ็มเด็นมาอ้างว่า ทำไมจึงไม่ยอมตายไปกับเรือ ในเมื่อสู้เรือรบออสเตรเลียไม่ไหว ถึงกับต้องนำเรือเข้าเกยเกาะโกโกส์ ที่ท่านนายเรือผู้นั้นไม่ยอมตาย และจะยอมอยู่ ก็เพราะว่า การปฏิบัติงานของท่านในระยะเวลาที่ท่านทำการยึดคร่าห์เรือสินค้าบรรทุกวัสดุสงคราม และจมเรือเหล่านั้น ก่อนท่านจะทำการจมเรือที่ยึดได้ ท่านได้ขนถ่ายนายเรือและลูกเรือออกจากเรือที่จะยิงให้จมไปไว้ยังเรือเอ็มเด็นหรือเรืออื่น ทุกคนไม่มีผู้ใดเสียชีวิตเลย ยางคราวเมื่อเรือบรรทุกนายเรือและลูกเรือแน่นขนัด ท่านยังจัดให้คนเหล่านั้นไปอยู่เรือที่ยึดคร่าห์ได้ใหม่แล้วนำไปส่งยังท่าเรือของประเทศเป็นกลาง ผู้บังคับการเรือเอ็มเด็นรู้สึกว่า การดำเนินการทั้งหลายของตนนั้นไม่มีข้อเสียหาย เรือเอ็มเด็นสู้ข้าศึกไม่ได้ ไม่ใช่เป็นการเสื่อมเกียรติของท่าน แต่เป็นด้วยเหตุอื่น ฉะนั้น ท่านผู้นี้จึงมี "*กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่*" ผลตอบแทนของผู้บังคับการเรือคนนี้ เวลาถูกจับเป็นเชลย ได้รับอนุญาตให้ลาคลกระบี่ได้ อีกประการหนึ่งผู้บังคับการเรือเอ็มเด็นได้พิจารณาโดยรอบคอบแล้วว่า ตัวของเขายังไม่ควรจะยอมตายในขณะนั้น ควรจะให้มีชีวิตรอดอยู่ต่อไป เพื่อจะได้ทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติในภายภาคหน้า

ได้นำเรื่องมาเล่าพอจะเข้าประเด็นบ้างแล้ว ต่อไปก็จะได้กล่าวถึง "*กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่*" ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ดังนี้คือ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๔ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรเปิดการศึกษาแล้ว บรรดาข้าราชการนักศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเพื่อนที่เป็นข้าราชการฝ่ายทหาร ได้สังเกตเห็นว่า สุขภาพของท่านผู้อำนวยการนั้นทรุดโทรม เมื่อสอบถามท่าน ท่านก็บอกว่า ท่านไม่ได้เป็นอะไรมากนัก และก็ว่าจะมีสุขภาพเป็นปกติได้ในเร็ววัน นี่เป็นข้อหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มี "*กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่*" ในจิตใจของท่านเป็นอย่างดีเลิศ

วันที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ คณะนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๔ ไปทัศนาจรตามหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ก่อนจะออกเดินทางทราบว่า ภรรยา

ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้เตือนท่านว่า ไม่ค่อยสบายอยู่จะไม่ไปเสียไม่ได้หรือ พลโท ทักษ์ ได้ชี้แจงว่า เป็นผู้รับผิดชอบการทัศนาจร ถ้าไม่ไปดูจะไม่สมควร และเชื่อว่าการป่วยคงไม่เป็นอะไรมากนัก นักเป็นการแสดงให้เห็นว่า ท่านผู้นี้เป็นคนมีคุณลักษณะที่วิเศษเพียงใด งานในหน้าที่ย่อมสำคัญ และอยู่เหนือกว่าสิ่งอื่นใด เมื่อกลับจากการทัศนาจรแล้ว พวกนักศึกษาทุกคนรู้สึกตกใจมากที่ได้ทราบข่าวว่า ผู้อำนวยการที่เคารพรักของพวกเรา ต้องไปรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ระหว่างการเจ็บป่วยของท่าน คณะนักศึกษาได้ส่งผู้แทนนักศึกษาคราวละ ๒—๓ ท่านไปเยี่ยมเยียน เมื่อผู้แทนนักศึกษากลับมาบอกข่าวพวกเราในห้องเรียน พวกนักศึกษาก็รู้สึกวิตกยิ่งขึ้น ทุกคราวที่ผู้แทนนักศึกษาไปเยี่ยม พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา มักจะบอกว่า อีกสองสามวันท่านจะมาปฏิบัติราชการที่วิทยาลัยได้แล้วนี่ยิ่งเป็นการแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า ท่านเป็นผู้ที่มี "กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่" เพราะท่านคงคิดว่า งานที่ท่านได้รับมอบหมายนั้น ยังไม่สำเร็จลุล่วงได้ผลสมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของทางราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานร่างพระราชบัญญัติความมั่นคงแห่งชาติ ซึ่งท่านเป็นผู้เกี่ยวข้องอยู่ด้วยผู้หนึ่ง

การมี "*กำลังใจเพื่อให้มีชีวิตอยู่*" ของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ตามที่ได้เรียนมานี้นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดอันหนึ่ง ในการที่จะให้แนวความคิดสร้างคำขวัญอันเกี่ยวกับ "กำลังใจเพื่อจะให้มีชีวิตอยู่" เพื่อใช้อบรมจิตใจของทหารในกาลต่อไป

แม้ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา จะเป็นผู้ที่มี "กำลังใจที่จะให้มีชีวิตอยู่" เข้มแข็งและสูงส่งเป็นเลิศสักปานใด ก็ยังหาพอที่จะเป็นกำลังบันดาลให้ท่านชนะต่อกฎธรรมดาของโลกมนุษย์ได้ไม่

สังขารของ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ดับขันธ์ไปแล้ว แต่ชื่อเสียง เกียรติยศ และเกียรติคุณ ของท่านยังคง "มีชีวิตอยู่" สมกับที่ท่านมี "WILL-TO-LIVE" อันแสดงไว้เป็นที่ประจักษ์แก่มวลมิตรสหายฉะนั้น.

□□

ด้วยความอาลัย

นายน้อย คล่องกำไร
นายสุขุม มกราภิรมย์
นักศึกษาสังกัดกระทรวงการคลัง

เนื่องจากกระผมเป็นข้าราชการพลเรือน มิได้มีการติดต่อกับข้าราชการฝ่ายทหารมากนัก กระผมจึงเพิ่งรู้จักกับ พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เมื่อมารายงานตัวเข้าเป็นนักศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๐๔ นั่นเอง ในระยะต้นๆ แห่งการรู้จักกันนี้เพียงแต่เห็นว่าท่านผู้นี้เป็นผู้ทรงคุณความรู้อย่างสูงมาแล้ว ทั้งนี้โดยอาศัยจากคุณลักษณะของท่าน และการแสดงความคิดเห็นต่อหน้านักศึกษาทั่วๆไป ในระยะหนึ่งเดือนแรกแห่งการศึกษา ความคุ้นเคยสนิทสนมก็มีมากขึ้นตามลำดับ ท่านได้กรุณาชี้แจงแนะนำถึงแนวการศึกษา แนวการเขียนวิทยานิพนธ์ตามความประสงค์ของโรงเรียนให้กระผมได้ทราบโดยละเอียด รู้สึกว่าท่านมีวิธีการที่จะพูด จะอธิบายให้ผู้รับฟังเข้าใจได้โดยง่าย ถ้าหากท่านไม่ได้เรียนวิชาครูมาบ้าง ท่านก็ต้องมีบุคลิกลักษณะ แห่งการเป็นครูได้เป็นอย่างดี เมื่อคราวที่วิทยาลัยฯ ได้พานักศึกษาไปศึกษาภูมิประเทศทางด้านตะวันออกนั้น ท่านเป็นผู้ควบคุมไป ในระหว่างการเดินทางกระผมรู้สึกได้รับความอบอุ่นจากการนำของท่านเป็นอย่างมาก ท่านแสดงความเป็นกันเองกับนักศึกษาทุกคนตลอดจนการกินอยู่หลับนอน จนทำให้กระผมหมดความกังวลใจในการเดินทางคราวนี้ โดยมอบความไว้วางใจให้แก่ท่านโดยสิ้นเชิง สุดแต่ท่านจะสั่งให้ทำอะไร ให้ไปไหนเมื่อไร ทั้งนี้โดยแน่ใจว่า ท่านเป็นผู้นำที่พวกเรามอบความไว้วางใจและความเคารพนับถือโดยตลอดแล้ว

เมื่อกลับจากการไปศึกษาในคราวหลังที่ต่างจังหวัดดังกล่าวแล้ว ก็ได้รับข่าวว่าท่านป่วยหนัก ทุกคนต่างก็หาโอกาสไปเยี่ยมท่านที่โรงพยาบาล แต่ในที่สุดพวกเราก็ได้รับข่าวอันน่าสลดใจอย่างยิ่งที่ได้สูญเสียท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยที่เคารพรักของพวกเราไปเสียแล้ว ท่านจากเราไปอย่างไม่มีวันกลับ ถึงแม้จะรู้ว่าการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ตามธรรมชาติ ซึ่งทุก ๆ คนจะต้องประสบก็ตาม พวกเราก็ยังรู้สึกว่าการจากไปของท่านนั้นเป็นการรวดเร็วเกินไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้รู้สึกเศร้าสลดในข่าวนี้มากขึ้น

เมื่อท่านจากไปตามเหตุผลของธรรมชาติแล้ว พวกเราที่ยังอยู่เบื้องหลังขออธิฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิทั้งหลายในสาฉลพิภพ ขอดวงใจวิญญาณของท่านจงไปสู่สุคติสัมปรายภพเทอญ.

□□

ปัจฉิมวาจาอนุสรณ์
ของ พลโท ทักษ์ฯ

นายแพทย์บุญ สุวรรณศร
รองอธิบดีกรมอนามัย

เนื่องในโอกาสที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร กระทรวงกลาโหม ได้จัดทำหนังสือที่ระลึกเพื่อเป็นอนุสรณ์ แด่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้วายชนม์ และได้ขอให้ข้าพเจ้าร่วมเขียนบทความไว้อาลัยด้วยผู้หนึ่งนั้น ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีมากที่ได้รับเกียรตินี้

เมื่อพูดถึงท่านผู้อำนวยการ ฯ วปอ. ผู้วายชนม์นี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเวลาที่ได้ร่วมสนทนาสังสรรค์ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครั้งสุดท้าย คราวที่นักศึกษาวิทยาลัย วปอ. ได้ไปศึกษาภูมิประเทศด้านตะวันตกของประเทศไทย เมื่อเดือน กรกฎาคม นี้ หลังจากสิ้นสุดสิ้นการเดินทางและกลับมาถึงกระทรวงกลาโหมในค่ำวันนั้น ขณะที่ข้าพเจ้าและเพื่อนนักศึกษาอีกผู้หนึ่งกำลังรอหารถกลับบ้านอยู่เป็นคนสุดท้าย ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัย วปอ. ได้เดินมาหาข้าพเจ้าและได้ปรารภกับข้าพเจ้าว่า "รู้สึกยินดีมากที่คุณหมอได้มาร่วมศึกษาด้วยกันในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เพราะเป็นการแสดงว่าทางความมั่นคงของชาตินั้นอยู่ที่ความเข้าใจดี และการประสานงานและสมานสามัคคีของเราทุก ๆ ฝ่าย" ซึ่งคำปรารภทั้งหมดนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกประทับใจเป็นอย่างมาก และก็ไม่เคยคาดฝันเลยว่าคำปรารภของท่าน พลโท ทักษ์ ฯ จะเป็นการกล่าวต่อข้าพเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย เพราะในต่อมาไม่กี่วัน ท่านก็ได้จากไปสู่สุคติภพเสียแล้วอย่างกระทันหัน อันเป็นไปตามกฎอนิจจัง วฏฺฏ สงฺขารา ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา

อันความรู้สึกประทับใจดังกล่าวนี้ ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกเสียดายและอาลัยในการจากไปของท่านโดยไม่มีวันกลับเป็นอย่างยิ่ง ท่านผู้วายชนม์ได้กล่าวคำปรารภออกมาสมตามพระพุทธภาษิตโดยแท้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าควรเข้าบท **"สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี" "ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะย่อมก่อให้เกิดความสุข"** ซึ่งย่อมจะใช้ได้ตั้งแต่หมู่คณะน้อยๆ เรียงลำดับไปจนถึงหมู่คณะใหญ่ซึ่งรวมกันเป็นชาติ เป็นประเทศอย่างจริงแท้แน่นอน

ขอกุศลผลบุญ และความดี ทั้งหลาย ที่ท่านผู้วายชนม์ ได้ประกอบไว้ ในขณะ ยังมีชีวิตอยู่ จงเป็นผลดลสนองให้ประสบแต่ความสุขเป็นนิจนิรันดร ในสมัยปรายภพโน้น ทุกประการ เทอญ ฯ

□□

ด้วยความอาลัย

พลอากาศโท ประสงค์ คุณะดิลก
เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารอากาศ

ข้าพเจ้ายังจำได้ว่า เมื่อวันรายงานตัวเพื่อเข้ารับการศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนั้น ท่านผู้อำนวยการฯ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้กล่าวต้อนรับและชี้แจงถึงความมุ่งหมายในการศึกษา ตลอดจนเรื่องอื่นๆ มีหลายประการ คำพูดและลักษณะท่าทางที่ท่านแสดงออกมานั้นดูเป็นกันเอง แต่ทว่าแฝงไว้ด้วยการเอาจริงเอาจัง, เข้มแข็ง, แน่วแน่ทุกสิ่งทุกอย่างพุ่งไปสู่จุดหมายอันเดียว คือ ชาติ – ความมั่นคงของชาติไทย

ข้าพเจ้ารู้จักและคุ้นเคยกับท่านน้อย เพราะท่านเป็นผู้ใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นเด็ก แต่ตลอดระยะเวลาเหล่านั้น ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นคุณสมบัติพิเศษบางอย่างในตัวของท่านโดยมิต้องไต่ถามหรือฟังคำบอกเล่าจากใคร ข้าพเจ้าไม่ใช่นักประพันธ์ พรรณาอะไรไม่ใคร่เป็น จึงขอพูดถึงคุณสมบัติพิเศษของท่านอย่างสั้นๆ เข้าใจง่าย

คุณสมบัติพิเศษของท่านก็คือ คิดแต่เรื่องของชาติอยู่ตลอดเวลา ว่าทำอย่างไรชาติไทยจึงจะเจริญเป็นปึกแผ่น และมั่นคงเหมือนกับชาติที่เจริญอื่นๆ ทำอย่างไรพวกนักกิน นักกอบโกย ทำลายชาติทั้งหลายจึงจะหมดไปจากแผ่นดินไทย ทำอย่างไรคนไทย

เราจึงจะมีความรู้ความสามารถ มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานสูง เพื่อช่วยกันสร้างชาติ และอื่น ๆ อีกนานัปประการ ซึ่งข้อคิดทั้งหลายของท่านนี้ ล้วนแต่พวันอยู่กับชาติทั้งสิ้น ถ้าฝรั่งคิดเครื่องวัดความคิดนี้ได้ คงจะหาใครคิดถึงเรื่องชาติมากเกินอาจารย์ทักษ์ ยากเต็มทน

เมื่อคราวเป็นคณะทูตทหารพิเศษไปอินโดจีน ปี ๒๔๙๕ หลังจากดูงานและไปงานมาทั้งวันแล้ว พวกเราก็ไปชวนอาจารย์ทักษ์ ออกไปพักสมองข้างนอก เมื่อเคาะประตูโผล่เข้าไป แทนที่จะเห็นท่านนอนพัก กลับเห็นท่านง่วนอยู่กับเอกสารมากมาย เป็นความสุขของท่านอย่างนั้นก็ต้องปล่อยท่าน บางครั้งเห็นว่าท่านจะทำงานมากเกินไปก็มีการขัดขืนขอร้องตามสมควร แม้ท่านจะไปแต่สังเกตเห็นได้ชัดว่า ท่านจำใจไปเพื่อสังคมแท้ ๆ ในส่วนลึกของจิตใจยังเป็นห่วงแต่เรื่องงานของชาติอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นตามที่เล่ากันว่าก่อนจะจากไปท่านพูดและเป็นห่วงแต่เรื่องงาน — งานที่เกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ข้าพเจ้าจึงไม่รู้สึกแปลกใจอะไรเลย

คุณสมบัติพิเศษของท่านอีกอย่างหนึ่งเท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นก็คือ โกรธใครไม่เป็น ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นอาจารย์ทักษ์ เคยโกรธใครหรืออิจฉาริษยาใคร ถ้าใครจะเห็นท่านโกรธก็คงจะโกรธที่ชาติอื่นดูถูกชาติของเรา หรือฉีวที่ชาติของเราไม่เจริญเท่าเขา จิตใจของท่านสูงเกินที่จะมาโกรธหรืออิจฉาริษยาในเรื่องธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป

ขันท่านผู้อำนวยการที่เข้มแข็งที่มีจิตใจแน่วแน่อยู่กับเรื่องของชาติ ยากที่จะหาผู้ใดมีจิตใจสูงเสมอเหมือน ก็ได้จากพวกเราไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ และอย่างมิได้คาดฝัน ท่านจากไปแต่ตัว ส่วนความดี ความเสียสละ และความนึกคิดที่ยิ่งใหญ่ของท่านนั้นจะยังปรากฏเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนรุ่นหลังตลอดไป พวกเราขออธิฐานขอให้วิญญาณอันบริสุทธิ์สะอาดของท่านจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพเถิด.

□□

ด้วยความอาลัย

พลเรือตรี พิศณุ ณ ถลาง
จเรทหารเรือ

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ท่านผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนี้ ข้าพเจ้าได้รู้จักมานานแล้ว แต่เพิ่งมีโอกาสได้ปฏิบัติงานใกล้ชิด เมื่อข้าพเจ้าได้เข้าเป็นนักศึกษา ณ สถาบันนี้ แม้จะเป็นระยะเวลาอันสั้นมาก ท่านได้ให้ความสนิทสนมประดุจได้ปฏิบัติงานร่วมกันมานานทีเดียว ทั้งนี้ก็เพราะการวางตนต่อผู้น้อยของท่านได้เป็นไปอย่างเหมาะสม อย่างเป็นกันเองและด้วยความจริงใจ นอกจากนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกชื่นชมในความมีใจเผื่อแผ่แก่ประเทศชาติ อันเป็นส่วนรวม ของท่านอย่างจับใจยิ่งนัก ท่านมิได้ถือเอาความสำเร็จของชีวิต ในด้านส่วนตัว ซึ่งนับได้ว่าสมบูรณ์และมีเกียรตินั้นเป็นสิ่งสุดยอดในความมุ่งหมาย ท่านยังเข้มแข็งในการมุ่งหวังจะสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติอย่างมิเห็นแก่ความเหนื่อยยาก แม้งานนี้จะใหญ่โตและใช้แรงงานอย่างมหาศาล ข้าพเจ้าก็ยังมั่นใจว่างานดังกล่าวนั้นมีความต้องการและต้องพึ่งคนที่มีความหนักแน่น เข้มแข็ง ไม่ย่นย่ออย่างท่านผู้อำนวยการ ฯ ผู้นี้อยู่ตลอดไป ข้าพเจ้าจึงมีความเสียดายในโอกาสอันดีของท่านที่ถูกจำกัดลงอย่างกระทันหันเช่นนี้

□□

หนังสือเรื่อง ความทรงจำ

นายไพโรจน์ ชัยนาม
รักษาการในตำแหน่งปลัดกระทรวงต่างประเทศ

ในโอกาสที่จะมีงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ พวกเรานักศึกษาของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้รับคำเชิญชวน จากท่าน ประธานนักศึกษาฯ ให้ช่วยกันเขียนบทความตามเวลาที่พอจะหาได้ เพื่อพิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกและเป็นการไว้อาลัย ข้าพเจ้าผู้หนึ่งที่ได้คุ้นเคยและรักใคร่นับถือพลโททักษ์ฯ มาช้านานแล้ว และในการที่มาเข้ารับการอบรมในวิทยาลัยนี้ก็โดยคำชักชวนและแนะนำของท่าน ข้าพเจ้าจึงมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะได้มีโอกาสแสดงคารวะและทำการสนองคุณท่านอีกครั้งหนึ่ง แม้เป็นภายหลังที่ท่านได้จากพวกเราไปแล้วก็ตาม บทความที่จะเขียนให้นี้ ในชั้นเดิมนึกไม่ออกว่าจะเขียนเรื่องอะไรดี นึกไปมาก็จำได้ว่าเมื่ออยู่ยุโรปข้าพเจ้าเคยพบ พลโททักษ์ฯ บ่อยๆ สังเกตดูว่าท่านเป็นคนสนใจอ่านหนังสือ แม้ท่านเป็นทหารท่านก็สนใจวิชาการเมืองและการทูตอยู่เป็นอย่างมาก เราเคยคุยกันสนุกสนานหลายครั้งถึงหนังสือเรื่อง "ความทรงจำ" ต่างๆ ที่พิมพ์ขึ้นภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่สองนี้ ซึ่งมีจำนวนมากมาย ความเห็นของท่านกับของข้าพเจ้าไม่ตรงกันทุกเรื่อง ในเรื่องที่เราได้อ่านมาแล้ว แต่เราต่างก็เป็นนักสันนิษฐานด้วยกัน ไม่มีอะไรยืนยัน มีหลาย

เรื่องที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าผู้เขียนเขียนด้วยความเป็นจริง แต่ท่านไม่เชื่อ และตรงกันข้ามบางที ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อในเรื่องที่ท่านเชื่อ สรุปแล้วก็คือท่านเป็นคนอ่านหนังสือแล้วไม่ปล่อยให้ผ่านไปเฉย ๆ ท่านชอบนำไปไตร่ตรองและวินิจฉัยด้วย ท่านจะถูกหรือผิดก็ตาม แต่ก็เป็นการแสดงว่าท่านไม่ใช่นักอ่านหนังสืออย่างธรรมดา ชอบค้นคว้าหาเหตุผลในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ในการรู้เรื่องราวที่แท้จริงแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในการวินิจฉัยเหตุการณ์ที่จะมีมาในอนาคตด้วย เมื่อเป็นดังนี้ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงใจที่จะเขียนเรื่อง "ความทรงจำ" นี้ขึ้นเพื่อให้เป็นระทึกแก่ท่านแม้เพียงเล็กน้อย ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพท่านด้วย

ก่อนอื่นข้าพเจ้าขอชี้แจงว่า หนังสือเรื่อง "ความทรงจำ" (Memoires) ที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงนี้ มีจำนวนมากมายก่ายกองนัก ซึ่งข้าพเจ้าเองยังไม่สามารถที่จะรวบรวมมาได้ครบถ้วน และที่รวบรวมมาได้ก็ไม่มีโอกาสที่จะอ่านได้อย่างบริบูรณ์ทุกเรื่องและทุกเล่ม จึงขออธิบายว่า

๑. บทความนี้เป็นการกล่าวถึง "ความทรงจำ" ต่าง ๆ ที่พิมพ์ออกโฆษณาภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับมูลเหตุอันนำมาซึ่งมหาสงครามและเหตุการณ์ในทางการเมืองระหว่างประเทศในระหว่างมหาสงคราม ตลอดจนเรื่องราวที่ติดตามกระชั้นชิดมาภายหลัง แต่ก็มีหนังสือเรื่อง "ความทรงจำ" อีกไม่ใช่น้อยเหมือนกันที่แม้จะออกในระยะนี้ก็ไม่เกี่ยวกับมหาสงครามโลกครั้งที่สองแต่อย่างใด คือเป็นเรื่องที่เล่าถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ซึ่งล้วนน่ารู้และน่าศึกษา หนังสือจำพวกหลังนี้โดยมากเขียนโดยนักการทูตชั้นอาวุโส ซึ่งได้มีโอกาสสนองคุณประเทศชาติของตนด้วยการไปเป็นผู้แทนประจำอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลาช้านาน แต่ก็มีหนังสือ "ความทรงจำ" บางเล่มที่ให้ความรู้และความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านอีกประเภทหนึ่งเหมือนกัน เช่น "ความทรงจำ" ที่เขียนโดยอดีตประมุขของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นพระมหากษัตริย์หรือประธานาธิบดี นอกจากนี้หนังสือบางเล่มแม้จะไม่มีชื่อว่าเป็นเรื่อง "ความทรงจำ" แต่โดยเนื้อหาแล้วก็เป็น "ความทรงจำ" นั่นเองจึงควรอยู่ในข่ายของการพิจารณากล่าวถึงด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้จะได้วางขอบเขตความหมายของเรื่อง "ความทรงจำ" ที่จะเขียนมาให้แคบเข้าแล้ว ก็ยังมีมากมายและกว้างขวางอยู่อีกนั่นเอง ข้าพเจ้าจึงขอสรุปอีกว่า การกล่าวถึงหนังสือ "ความทรงจำ" นี้ ข้าพเจ้าหมายความเฉพาะของบุคคลที่สำคัญหรือที่รู้จักกันดีในต่างประเทศ อย่างน้อยก็ในบรรดาประเทศใกล้เคียงกับประเทศของท่าน และแม้กระนั้นก็ยังต้องจำกัดลงไปอีกว่า ไม่สามารถที่จะกล่าวได้ถึงทุกเล่ม ทุกเรื่อง และอย่างละเอียด เพราะมิฉะนั้นแล้วสัก ๑๐ เท่าที่เขียนนี้ก็ยังไม่พอ จึงจะขอกล่าวแต่เพียงทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ความทรงจำ" ของบุคคลสำคัญซึ่งยังไม่ได้มีการถ่ายทอดออกให้รู้กันแพร่หลายในประเทศไทยเราและในบางเรื่องข้าพเจ้าก็จะไม่กล่าวซ้ำอีก เพราะแพร่หลายได้อ่านกันมากทั่วไปแล้ว เช่น "ความทรงจำ" ของ **Winston Churchill** และของ **Harry S. Truman** เป็นต้น

๒. ข้าพเจ้าขอตั้งข้อสังเกตบางประการที่ได้จากการอ่านหนังสือ "ความทรงจำ" เหล่านี้ ให้ท่านผู้อ่านทราบด้วย ข้อสังเกตนี้เป็นความรู้สึกของข้าพเจ้าเองและเป็นข้อสังเกตย่อ ๆ เท่าที่พอมีเวลาจะเขียนได้เท่านั้น

๓. นอกจากนี้ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นคนไทยและก็เขียนเรื่องนี้สำหรับคนไทยด้วยกันอ่าน ข้าพเจ้าก็อยากจะเล่าว่า ผู้เขียน "ความทรงจำ" นั้นได้กล่าวถึงประเทศไทยเราอย่างไรบ้าง ซึ่งสมควรที่พวกเราจะรู้ไว้ จริงอยู่ไทยก็เป็นประเทศเล็กนิดเดียว เมื่อเทียบกับมหาประเทศแต่ก็มีผู้กล่าวถึงอยู่หลายแห่งเหมือนกัน ฉะนั้นก็จะนำมากล่าวโดยย่อเท่าที่พอจะทำได้

ข้าพเจ้ายังมีความเห็นอีกว่า หนังสือ "ความทรงจำ" เหล่านี้น่าอ่านจริง ๆ ส่วนมากเมื่ออ่านแล้ววางไม่ลงก่อนที่จะอ่านไปให้จบ จะจริงทั้งหมดหรือมีเท็จปนบ้างอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเรื่องทั้งหมดก็เป็นชั้นยอดเยี่ยมในเรื่องเช่นนี้และเมื่อว่าโดยเปรียบเทียบอย่างใกล้เคียงแล้ว "ความทรงจำ" เหล่านี้เป็นเรื่องเริงรมย์ที่สนุกสนานอย่างที่สุด แสดงให้เห็นแต้มคูของรัฐบุรุษและนักการเมือง นักการทูตหรือนักการทหารไม่ว่าจะเป็นฝ่ายตรงกันข้ามหรือฝ่ายเดียวกันก็ตาม มีการผจญภัยและบางทีก็มีรักโศกเข้าแกมด้วย แต่หนังสือเหล่านี้ดีกว่าเรื่องเริงรมย์ธรรมดา

คือไม่ใช่เรื่องสมมติขึ้น จะเรียกว่าเป็นเรื่องเริงรมย์ที่เกิดจากเรื่องจริงก็ได้ และจะเป็นประวัติศาสตร์ต่อไป การอ่านหนังสือเหล่านี้จึงมีคุณค่าอย่างยิ่ง เพราะเรื่องที่นำมาเล่านั้นไม่ใช่เรื่องของบุคคลคนเดียวหรือหลายคน แต่เป็นเรื่องของบ้านของเมืองของประเทศชาติหลายแห่งและบางทีก็เป็นเรื่องของโลกทั้งโลกด้วยซ้ำไป จะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมก็ตาม

ซึ่งสมควรที่พวกเราจะรู้ไว้ จริงอยู่ไทยเป็นประเทศเล็กนิดเดียว เมื่อเทียบกับมหาประเทศแต่ก็มีผู้กล่าวถึงอยู่หลายแห่งเหมือนกัน ฉะนั้นก็จะนำมากล่าวโดยย่อเท่าที่พอจะทำได้

๑. เรื่อง "ความทรงจำ" หมายถึงหนังสืออะไรบ้าง ?

ข้าพเจ้าขอจำแนกหนังสือ "ความทรงจำ" ออกตามประเภทของผู้เขียนหรือผู้ที่เป็นตัวสำคัญของเรื่องที่ถูกเขียนขึ้นโดยผู้อื่น ดังนี้

๑) หนังสือ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยบุคคลสำคัญของโลก ชั้นหัวหน้าประเทศ (พระมหากษัตริย์หรือประธานาธิบดี) หรือชั้นนายกรัฐมนตรี หรือผู้นำของประเทศแต่ก่อนหรือขณะหรือภายหลังเวลาที่เขียน

๒) หนังสือ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศซึ่งบางท่านก็เคยดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตมาแล้ว

๓) หนังสือ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยบุคคลที่เคยเป็นหัวหน้าคณะทูต (เอกอัครราชทูตหรืออัครราชทูต) ของประเทศตนและไปประจำการในต่างประเทศมาแล้วหลายแห่งเป็นเวลาช้านาน

๔) หนังสือ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยบุคคลสำคัญต่าง ๆ เช่นเป็นแม่ทัพนายกอง ผู้สำเร็จราชการเมืองขึ้น หรือเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในทางการเมืองของมหาประเทศในสมัยหนึ่ง ฯลฯ

ข้าพเจ้าคิดว่าการแบ่งเอาตามอัตโนมัติของข้าพเจ้าเช่นนี้พอจะวางลำดับเรื่องชี้แจงได้ดังต่อไปนี้ คือ

ประเภท ๑) นั้นได้แก่ "ความทรงจำ" ของเชอร์ชิลล์ ของทรูแมน ของไอเซนเฮาว์ (*ขณะเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดฝ่ายสัมพันธมิตร*) ของเดอโกลล์ ของปอล เรโนด์

(*อดีตนายกรัฐมนตรีฝรั่งเศส*) ของเอดูอาร์ด แฮรีโอต์ (*อดีตนายกรัฐมนตรีฝรั่งเศส*) ของพลเรือเอก Horthy ผู้สำเร็จราชการฮังการี ของจอมพลมันเนอร์ไฮม์ อดีตประธานาธิบดีฟินแลนด์ ของดยุกแห่งวินเซอร์ (*พระเจ้าเอดเวิร์ดที่ ๘*) ของพระเจ้าบีเตอร์ที่ ๒ แห่งยูโกสลาเวีย ควรกล่าวด้วยว่าพระเจ้าชาห์แห่งอิหร่านบัจจุบันก็มีหนังสือ "ความทรงจำ" ของพระองค์ออกจำหน่ายด้วย ฯ ล ฯ แต่มีประมุขของประเทศและนายกรัฐมนตรีอีก ๒—๓ คน ซึ่งนับว่ามีบทบาทในทางการเมืองของโลกในยุคมหาสงครามครั้งที่สอง ไม่ได้เขียน "ความทรงจำ" ของตนขึ้นโดยเฉพาะ เช่น มุสโสลินี ฮิตเล่อร์ จอมพลเปแตง บีแอร์ลาวาล อันที่จริง มสโสลินี ได้เขียน "ความทรงจำ" ของตนเหมือนกัน แต่เป็นระยะสั้นระหว่าง ค.ศ. ๑๙๔๒—๑๙๔๓ เท่านั้น สาวกและบุตรกับภรรยาของมุสโสลินีได้เขียนเรื่องที่เกี่ยวกับท่านผู้นั้นไว้หลายเรื่องเหมือนกัน จอมพลเปแตงก็มีผู้เขียนยกย่องคุณงามความดีและแก้ตัวไว้ให้มาก แม้แต่บีแอร์ลาวาลก็ยังมีผู้เขียนให้ ส่วนฮิตเล่อร์นั้นไม่ได้เขียนความทรงจำของตัวโดยตรง แต่ได้ทิ้งข้อความที่ถือว่าเป็นลัทธิหรือความเห็นอันเป็นอุดมคติของตนไว้ เช่น Mein Kampf (การต่อสู้ของข้าพเจ้า) และข้อความที่ฮิตเล่อร์เล่าและสั่งให้จดบันทึกไว้ ข้อความเหล่านี้รวบรวมโดย Martin Bormamn (*ผู้ซึ่งฮิตเล่อร์แต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะพรรคนาซีแทนตัวเขาในวาระสุดท้าย และให้เป็นผู้จัดการตามพินัยกรรมของเขา*) ข้อความชิ้นสุดท้ายก็คือ พินัยกรรมในทางการเมืองของฮิตเล่อร์ ซึ่งฉบับหลังที่สุดได้ถูกบันทึกเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ค.ศ. ๑๙๔๕ (*ก่อนฮิตเล่อร์จะตายไม่กี่วัน*) และซึ่งเราน่าจะแปลออกสู่กันฟัง เพราะมีเรื่องที่น่าคิดอยู่หลายประการ ประมุขของประเทศอีกคนหนึ่งซึ่งยังมีชีวิตอยู่ก็คือ ประธานาธิบดีติโตแห่งยูโกสลาเวีย ซึ่งไม่ได้เขียน "ความทรงจำ" ของตัวเอง แต่มีผู้อื่นเรียบเรียงให้ คือ วลาดีมีร์ เดดีแชร์ จอมพลเรือ เดอนิตซ์ ซึ่งได้รับตำแหน่งประมุขแห่งรัฐเยอรมันสืบต่อจากฮิตเล่อร์ตอนยอมแพ้แก่พันธมิตร ก็ได้เขียน "ความทรงจำ" ของตนชื่อ "สิบปีกับยี่สิบวัน" ขึ้นไว้ โอลิเวรา ซาลาซาร์ นายกรัฐมนตรีปอร์ตุเกส ซึ่งครองตำแหน่งนี้มาแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ จนตราบเท่าทุกวันนี้ ก็เขียนลัทธิความคิดเห็นในทางการเมืองของเขาขึ้นเหมือนกัน นอกจากนี้ก็มี สตานิสลัส มิโกลัชซิก อดีตนายกรัฐมนตรีโปแลนด์ ซึ่งได้เขียนเรื่องการทำลายโปแลนด์ (*โดยโซเวียต-รัสเซีย*) ขึ้นไว้ด้วย

น่าเสียดายที่ประธานาธิบดีโรสเวลต์ไม่มีโอกาสเขียน "ความทรงจำ" ของท่านเอาไว้ก่อนจะถึงแก่กรรม มีผู้เทียบว่า The White House Papers of Harry L. Hopkins ที่ Robert E. Sherwood เขียนขึ้นนั้น ก็มีความสำคัญในอเมริกาเท่ากับ "ความทรงจำ" ของเชอร์ชิลล์ในอังกฤษเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่อง "ความทรงจำ" ของโรสเวลต์

ประเภท ๒) นั้น ได้แก่ "ความทรงจำ" ของพวกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศต่าง ๆ เช่น อีเด็น อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษ (*แต่ยังพิมพ์ออกไม่หมด*) ยอร์ชบอนเนต์ อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส คอร์แดล ฮัลล์ อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ริบเบนทรอบ อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศเยอรมัน Serrano Suner อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศสเปญ (*ฟรังโก*) ลอร์ดเทมเบิลวูด (Sir Samuel Hoare) อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษ Gregoire Gafenco อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศรูมาเนีย Stettinus อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีอดีตรัฐมนตรีต่างประเทศของอิตาลีอีก๒ คน ซึ่งไม่สมควรข้ามไปเสีย เพราะเขามีบทบาทต่างกันและอยู่ในคณะรัฐบาลที่เป็นปรปักษ์ต่อกันคนแรกได้แก่ Raffaela Guariglia ซึ่งเป็นอดีตรัฐมนตรีต่างประเทศของรัฐบาลจอมพลบาโดกลิโอ และคนหลังที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด เพราะ (๑) บันทึกทางการเมืองประจำวันของเขา และ (๒) ถูกประหารชีวิตเนื่องจากถูกกล่าวหาว่าทรยศต่ออุดมคติของคณะพรรคฟัสซิสต์ เขาคือ เคาน์ต กาเลซโซ ชาโน บุตรเขยของมุสโสลินี

อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวง การต่างประเทศเหล่า นี้บางท่านก็เคยเป็นเอกอัครราชทูตมาแล้วด้วย บางท่านก็ตายไปแล้ว แต่บางท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ในขณะนี้

ประเภท ๓) นั้นได้แก่ "ความทรงจำ" ของพวกเอกอัครราชทูต (หรืออัครราชทูต) ที่ได้ประจำการในต่างประเทศมาแล้วนาน ๆ ที่ควรกล่าวก็คือหนังสือ "ความทรงจำ" ของฟรังซัวส์ปองเซต์ อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำเยอรมันนีและอิตาลี ของโลแบร์ตกูลองดร์ อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำโซเวียตรัสเซียและเยอรมันนี ของโยเซฟ ซี กรูว์ อดีตเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำกรุงโตเกียว ของชารัลส์ เดอ ชังเบริง อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงโรม ของมอริสวัน วอนเลนโฮเวน อดีตอัครราชทูตเนเทอร์แลนด์ ของวอลเตอร์

สตุกกี อดีตเอกอัครราชทูตสวิตเซอร์แลนด์ประจำวิชี (*สมัยจอมพลเปแตง*) ของเซอร์เนวิลล์ เฮนเดอร์สัน อดีตเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเบอร์ลิน ของชาลส์รูซ์ อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส ของฟรังซัวล์ บีเอตรี อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส (วิชี) ประจำกรุงมาดริด ของเลอองโนแอลและยูลส์ลารอช อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำโปแลนด์ ของ William D. Leahy อดีตเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำฝรั่งเศส (วิชี) ของ Claude G. Bowers อดีตเอกอัครราชทูตอเมริกันประจำกรุงมาดริด ของแชงต์โตแลร์ อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสของบีเอโตร กวาโรนี เอกอัครราชทูตอิตาลี (*ปัจจุบันอยู่กรุงบอนน์*) ของพีลลิปโป อันฟูโซ อดีตเอกอัครราชทูตของมุสโสลินี (*เมื่อแยกออกไปตั้งสาธารณรัฐ* Salo *ภายหลังที่หลุดพ้นจากการคุมขังของฝ่ายพระมหากษัตริย์แล้ว*) ของออตโตอาเบตซ์ อดีตเอกอัครราชทูตเยอรมันประจำรัฐบาลฝรั่งเศส (วิชี) ของ Sadar Panikkar อดีตเอกอัครราชทูตอินเดีย ซึ่งเป็นผู้โทรเลขแจ้งไปยังรัฐบาลของเขาเป็นคนแรกหลังจากการสนทนากับจูเอนไลว่า จีนแดงจะเข้ามาร่วมในสงครามเกาหลีถ้าหากกองทัพสหประชาชาติข้ามเส้นขนานที่ ๓๘ ไป ฯลฯ

ประเภท ๔) นั้นได้แก่หนังสือ "ความทรงจำ" ต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นโดยบุคคลสำคัญต่าง ๆ ทั้งที่เป็นพลทหารและพลเรือน ได้แก่ จอมพลมองต์โกเมอรี (*อังกฤษ*) จอมพลฟอนมันสไตน์ (*เยอรมัน*) พลเอกเวย์กังต์ (*ฝรั่งเศส*) พลเอกกาเมอแลง (*ฝรั่งเศส*) พลเอกคูเดเรียน (*เยอรมัน*) จอมพลยูแอง (*ฝรั่งเศส*) จอมพลเดอลัตเตรอ เดอตัสซีญี (*ฝรั่งเศส*) ปอล ชมิดต์ (*อัครราชทูตผู้เป็นล่ามแปลในการสนทนาของฮิตเล่อร์*) นอกจากนี้ก็มีของบีเอโตร เนนนี หัวหน้าคณะพรรคโซเชียลลิสต์อิตาเลียนซึ่งลี้ภัยพ้นชิสต์ไปอยู่ฝรั่งเศสจนพวกเยอรมันจับตัวเอาตอนมหาสงคราม ภรรยาของมุสโสลินี คือราเคเล ก็เล่าเรื่องของสามี (*ให้ผู้อื่นเขียน*) อย่างถี่ถ้วนน่าฟังมาก "ความทรงจำ" ของ ดร. ชากต์ อดีตผู้ว่าการธนาคารชาติของเยอรมัน ซึ่งเป็นผู้มีความสมารถในทางการเงินหมายเลข ๑ ของโลก ก็เขียนไว้อย่างดีมีประโยชน์ในการอ่านมาก ท่านอยากรู้จักอียิปต์ใหม่และเบื้องหลังผู้นำของเขาควรอ่าน "Revolte sur le Nil" โดย Anwar el Sadat ซึ่งเป็นรัฐมนตรีคนหนึ่งของ Nasser และซึ่ง Nasser เขียนคำนำให้แก่หนังสือเล่มนี้ หนังสือ "ความทรงจำ" อีกเล่มหนึ่งซึ่งไม่ควรข้ามไปเสียก็คือของ Peter Kleist ชื่อ "ระหว่างฮิตเล่อร์กับสตาลิน" บุคคลผู้นี้เป็นนักการทูต

และผู้ชำนาญในปัญหายุโรปตะวันออกของกระทรวงการต่างประเทศเยอรมันสมัยริบเบนทรอบ และได้เล่าเรื่องหลังฉากของการที่โซเวียตรัสเซีย แอบเสนอทาบทามฮิตเล่อร์ขณะที่โซเวียตรัสเซียกำลังเจรจาอยู่กับอังกฤษฝรั่งเศส ตลอดจนเรื่องต่าง ๆ ขณะเมื่อเยอรมันครอบครองดินแดนบางส่วนของโซเวียตรัสเซียไว้และที่เราไม่ค่อยรู้กัน

อนึ่งเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๒ สำนักพิมพ์ plon ในกรุงปารีสได้พิมพ์หนังสือโต้ตอบลับ (correspondance secrete) ระหว่างสตาลินกับโรสเวลต์ เชอร์ชิลล์ ทรูแมน และแอตลี ขึ้น เป็นคำแปลภาษาฝรั่งเศสจากภาษารัสเซียและภาษาอังกฤษจำนวน ๒ เล่ม ต้นฉบับเดิมเป็นของกระทรวงการต่างประเทศโซเวียตรัสเซีย ซึ่งได้ตั้งคณะกรรมการจัดการรวบรวมพิมพ์ขึ้นคณะหนึ่ง โดยโครมิโกเป็นประธาน ทั้งนี้โดยอ้างว่าต่างประเทศที่คัดเอาหนังสือโต้ตอบเหล่านั้นไปลงพิมพ์โฆษณานั้น ได้ทำไปโดยมีเจตนาไม่ดี คือคัดเอาเพียงบางฉบับไปลง ซึ่งเมื่ออ่านเพียงนั้นแล้วผู้อ่านจะเข้าใจผิด ทางโซเวียตรัสเซียจึงไม่รวบรวมพิมพ์ขึ้นทั้งหมดเท่าที่ฝ่ายตนมีอยู่ อย่างไรก็ดีฝ่ายโซเวียตรัสเซียได้อ้างว่า หนังสือบางฉบับที่ต่างประเทศอ้างนั้นทางตนไม่เห็นมี เพราะอาจจะเป็นเรื่องพูดด้วยวาจากันก็ได้ หนังสือ ๒ เล่มนี้มีประโยชน์เป็นอันมาก

ข้าพเจ้ามีความเสียดายเป็นอันมากที่ไม่มีโอกาสทราบว่าบุคคลสำคัญๆ ของประเทศใกล้เคียง เช่น ญี่ปุ่น ได้เขียน "ความทรงจำ" ไว้อย่างไรหรือไม่ ส่วนของท่านจอมพลเจียงไคเช็คนั้น ผู้อื่นก็เป็นคนเขียน และก็เป็นเพียงบางส่วน นอกจากนี้บุคคลสำคัญของประเทศเราในระยะร่วม ๓๐ ปีมานี้ ก็มิได้มีท่านผู้ใดเลยที่ได้เขียน "ความทรงจำ" ของท่านไว้เลย ถ้าหากได้เขียนไว้ให้อ่านกันบ้างแล้วก็จะเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลังเป็นอันมาก เพราะเรื่องที่ควรจะเขียนไว้ก็มิใช่น้อย

๒. ข้อสังเกตบางประการที่ได้จากอ่านหนังสือ "ความทรงจำ" เหล่านี้

ข้าพเจ้าคิดว่าจะเป็นการมีประโยชน์อยู่เหมือนกันที่จะให้ข้อสังเกตเพียงบางประการที่ได้จากการอ่านหนังสือเรื่อง "ความทรงจำ" เหล่านี้ ดังนี้

๑) หากเราไม่ได้มีโอกาสอ่านข้อความที่บุคคลสำคัญ ๆ ของมหาประเทศได้เขียนไว้ใน "บรรดาความทรงจำ" ของเขาแล้ว เราก็คงนึกว่าในมหาสงครามครั้งที่แล้วมานี้ มหาประเทศ

ที่เป็นฝ่ายเดียวกันมีความกลมเกลียวกันดี เช่นทางฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นต้น แต่ในเรื่อง "ความทรงจำ" ดังกล่าวนั้นทำให้เราทราบได้ว่า แม้ในฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยกันก็มีการชิงไหวชิงพริบ มีเล่ห์เหลี่ยม มีการคุมเชิงซึ่งกันและกันอยู่เกือบตลอดเวลา เป็นแต่ว่าเขาพยายามปกปิดข่าวที่ไม่ลงรอยกันไม่ให้รั่วไหลไปในระหว่างมหาสงครามเท่านั้น โดยเฉพาะพลเอกเดอโกลล์ หัวหน้าของฝรั่งเศสเสรีแล้ว ดูจะมีเรื่องขัดใจกับฝ่ายสหรัฐอเมริกาบ่อย ๆ กับอังกฤษก็มีหลายครั้ง และสหรัฐอเมริกาก็ดูไม่สนับสนุนพลเอกเดอโกลล์เลย ในตอนแรกจึงคิดอ่านเอาตัวพลเอกซีโรด์มาเป็นผู้นำฝรั่งเศสตอนบุกขึ้นอาฟริกาเหนือ

ในหนังสือ "ความทรงจำ" ของ Eisenhower ฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส ซึ่งตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๙ นั้น ผู้พิมพ์โฆษณาได้พิมพ์ถ้อยแถลงของพลเอกเดอโกลล์ตอนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ (*โดยอนุมัติของผู้พิมพ์โฆษณาฝ่ายอเมริกัน*) ดังนี้ (หน้า ๕๗๗)

"..... สำหรับผู้เขียนความทรงจำต่าง ๆ นั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้ทรงชัยชนะอย่างใหญ่หลวงเพียงไร แต่ละคนก็มีความสัตย์จริงของเขา แต่มีสิ่งที่เกี่ยวแก่เกียรติศักดิ์ของประชาชนชาวฝรั่งเศสทำให้ข้าพเจ้าต้องเตือนให้ระลึกว่า เมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๔ นั้น อำนาจของรัฐบาลชั่วคราวแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสได้เป็นที่ยอมรับรู้กันอยู่ โดยอาศัยตัวของข้าพเจ้าเองที่กรุงปารีสในท่ามกลางความชื่นชมยินดีอย่างเอกฉันท์และเหลือที่จะพรรณาได้ การที่กองทหารของอเมริกันสองกองพลผ่านเข้ามาในกรุงปารีสเมื่อภายหลังไม่กี่วันนั้น ไม่เกี่ยวอะไรกับการกลับสถาปนาอำนาจอธิปไตยแห่งชาติขึ้นในระหว่างคนฝรั่งเศสด้วยกันเลย เป็นธรรมดาว่าข้าพเจ้าได้รับการเคารพจากกองทหารอเมริกันซึ่งเดินไปสู่สมรภูมิ เมื่อขณะที่เขาผ่านเข้ามาในนครหลวง แต่ข้าพเจ้าจะเรียกร้องให้เขาเข้ามาก็หามิได้ โดยตรงกันข้ามเป็นการถูกต้องที่เดียวตามที่พลเอกไอเซนเฮาว์ได้เขียนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ร้องขอความช่วยเหลือของอเมริกันในการเลี้ยงดูพลเมืองกรุงปารีสซึ่งกำลังขาดทุกสิ่งทุกอย่าง ยังเป็นความจริงอีกว่า..... ข้าพเจ้าได้เรียกร้องให้ส่งอาวุธและสัมภาระต่าง ๆ แก่ทหารของเรา เพื่อจะได้ส่งเขาไปในสนามรบ ได้แต่เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๑๗/๑๙๑๘ นั้น ประธานาธิบดีวิลสันและนายพลเปอร์ชิงก์ (*ของอเมริกัน*) ก็ได้ร้องขอเช่นเดียวกัน ต่อนายกรัฐมนตรีเคลมังโซและจอมพลฟอง (*ของฝรั่งเศส*) ให้ส่งปืนใหญ่ รถถัง และเครื่องบินให้แก่กองทัพอเมริกันซึ่งขาดแคลนในสิ่งเหล่านี้"

ในความทรงจำของนายพลเดอโกลล์ เล่ม ๒ หน้า ๒๒๔ ได้เล่าถึงการสนทนาระหว่างเชอร์ชิลล์กับเดอโกลล์ ก่อนที่สัมพันธมิตรจะยกพลขึ้นบกเข้าตีทางพื้นแผ่นดินด้านนอร์มังดีของฝรั่งเศส และได้มีการขัดแย้งระหว่างกัน เชอร์ชิลล์ได้กล่าวในตอนหนึ่งว่า "เราไม่เข้าใจเลยว่าทำไมท่านจึงต้องการให้เราอังกฤษมีทีท่าแตกแยกจากทีท่าของสหรัฐอเมริกา! เรากำลังจะช่วยปลดปล่อยยุโรป ก็เพราะอเมริกันอยู่ด้วยกับเราเพื่อช่วยกัน โปรดทราบไว้เถิดว่า ทุกคราวที่เราจะต้องเลือกเอาระหว่างยุโรปกับอเมริกาแล้ว เราก็จะต้องเลือกอเมริกา และทุกคราวที่ข้าพเจ้าจะต้องเลือกเอาระหว่างตัวท่านกับโรสเวลต์แล้ว ข้าพเจ้าก็จะต้องเลือกโรสเวลต์เสมอ"

๒) มหาประเทศทั้ง ๒ คือ อังกฤษและอเมริกามีความยากลำบากใจเพียงไรในการที่จะตัดสินดำเนินการอย่างไรลงไปเพื่อให้ได้เป็นการเอาใจโซเวียตรัสเซียไว้ กับทั้งรักษาผลประโยชน์ของรัฐบาลประเทศเล็ก ๆ ที่อยู่ทางฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย แต่ผลที่สุดก็ต้องเลือกเอาข้างโซเวียตรัสเซียไว้ เพราะจะได้ประโยชน์มากกว่า เช่น ที่เกี่ยวกับโปแลนด์เป็นต้น เพราะเขาถือผลประโยชน์ของเขาที่จะได้จากฝ่ายใดมากกว่ากัน หลักของความยุติธรรมจะได้รับความเคารพและป้องกันก็ต่อเมื่อผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องมีเพียงพอ มิฉะนั้นก็จะมีแต่ความเห็นใจหรือบางทีก็มีความสงสารให้ด้วยเท่านั้น

๓) หนังสือ "ความทรงจำ" ที่เขียนโดยบุคคลของประเทศซึ่งเป็นฝ่ายชนะ เกือบจะไม่ได้รับการโต้แย้งท้วงติงจากคนชาติเดียวกันเลย ตรงกันข้ามหนังสือที่พิมพ์ออกโฆษณาในประเทศที่เรียกว่าทั้งเคยแพ้และเคยชนะในมหาสงครามครั้งที่แล้วมานั้น เช่น ของ พลเอกเดอ-โกลล์ เป็นต้น ดูมีรสค่อนข้างเผ็ดร้อน แต่ก็ได้รับการคัดค้านโต้แย้งจากบุคคลสำคัญชาติเดียวกับตนด้วย เช่น จากหนังสือของนายพลเอกเวย์กัง อดีตผู้บัญชาการทหารของฝรั่งเศสเป็นต้น

๔) การอ่านหนังสือ "ความทรงจำ" เหล่านี้ บางเรื่องทำให้เห็นไปว่า ผู้เขียนประสงค์จะแก้ตัวสงที่ตนเองหรือประเทศของตนได้กระทำผิดไปเท่านั้น เพราะมีเหตุผลไม่น่าฟังนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้เขียนของประเทศฝ่ายแพ้ที่มาจากอักษะประเทศ หรือผู้เขียนในประเทศที่แม้เป็นฝ่ายชนะสงคราม แต่ตนเองก็ถูกกล่าวหาว่าเป็นอาชญากรสงคราม เพราะไป

ร่วมมือกับฝ่ายศัตรู ตัวอย่างนี้จะพบได้ในหนังสือหลายเล่มที่เขียนขึ้นในฝรั่งเศส ทำให้นึกเลยไปว่าโลกเราคงถือว่าฝ่ายชนะเป็นฝ่ายถูกและฝ่ายแพ้เป็นฝ่ายผิดเสมอไปกระมัง

๕) บุคคลสำคัญบางคนแม้จะถูกตัดสินประหารชีวิตไปแล้วหรือลงโทษจำคุกตลอดชีวิตในฐานะที่ให้ความร่วมมือกับศัตรู ก็ยังมีผู้สนับสนุนและเขียนหนังสือกล่าวแก้ให้ เช่น ปีแอร์ ลาวัล นายกรัฐมนตรีฝรั่งเศสก็ยังมีผู้เขียนยกย่องสดุดี สำหรับจอมพลเปแตงนั้นไม่ต้องพูดถึง มีผู้เขียนหนังสือสนับสนุนหลายรายด้วยกัน ในอิตาลีนั้น ยังมีผู้สนับสนุนและยกย่องคุณงามความดีของมุสโสลินีอีกมากมาย เคาน์ตซาโนก็เช่นกัน และพรรคฟัสซิสต์ใหม่ก็มีผู้แทนของเขาอยู่ในรัฐสภา

๖) บุคคลบางคนถูกโชคชะตาชักจูงให้ต้องเข้าไปร่วมมือกับผู้นำประเทศที่นำเข้าร่วมมหาสงครามผิดไป ทั้ง ๆ ที่ตนก็ไม่เคยรู้เห็นด้วยเลยตั้งแต่เริ่มแรก ก็กลับไม่ยอมถอยหลัง เช่น อันฟูโซ อดีตเอกอัครราชทูตอิตาลีประจำกรุงเบอร์ลิน (ซึ่งมุสโสลินีเชิญตัวให้เข้ามาช่วยเหลือเมื่อเขาหนีออกจากที่คุมขังได้โดยฮิตเล่อร์ส่งคนมาช่วย และไปแยกตั้งรัฐบาลสาธารณรัฐขึ้นแข่งขันกับรัฐบาลของพระมหากษัตริย์อิตาลี) ก็เป็นบุคคลที่เรียกว่าไม่ยอมทิ้งเรือเมื่อน้ำเข้าเอียงเต็มที่แล้ว แต่ก่อนเขาไม่ใช่เป็นพวกฟัสซิสต์ เพราะเป็นข้าราชการประจำฝ่ายการทูตแท้ ๆ เดี๋ยวนี้กลับเป็นผู้นิยมมุสโสลินีอย่างเต็มที่ หลังจากถูกติดคุกมาแล้วและเป็นหัวหน้าคนหนึ่งในพรรคการเมืองที่ตั้งขึ้นในอิตาลี คือ คณะฟัสซิสต์ใหม่

๗) แม้ในฝ่ายอักษะด้วยกัน อิตาลีกับเยอรมันนี้ก็ไม่ลงรอยกัน คุมเชิงกันอยู่ตลอดเวลา เรื่องเหล่านี้จะทราบได้จากบันทึกทางการเมืองประจำวันของเคาน์ตซาโน บุตรเขยมุสโสลินี และบันทึก "ความทรงจำ" ต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นโดยฝ่ายเยอรมัน เช่น "ความทรงจำ" ของออยเกน ดอลล์มานน์ เป็นต้น อนึ่ง แม้ในระหว่างพ่อตากับลูกเขย คือ มุสโสลินีกับซาโนก็ไม่ลงรอยกันเกือบตลอดเวลาภายหลังที่อิตาลีเข้าสู่สงครามร่วมกับเยอรมันนีแล้ว

๘) กาลเวลาทำให้ผู้เผด็จการเปลี่ยนท่าทีและความรู้สึกนึกหมั่นที่เคยมีต่อกัน ให้กลับตรงกันข้ามได้ เช่นในคราวแรกมุสโสลินีพบกับฮิตเล่อร์เป็นครั้งแรกที่นครเวนิซ เมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๙๓๕ นั้น มุสโสลินีดูถูกฮิตเล่อร์ ไม่ค่อยจะเอาใจใส่และพอใจในการพบปะกันนักนัก มุสโสลินีเบื่อการพูดมากของฮิตเล่อร์และว่าฮิตเล่อร์เป็นคนมีสติไม่ค่อยดี บุคลิก-

ลักษณะของทั้งสองคนนี้ต่างกันมาก เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเบอร์ลิน ฟรังซัวส์–ปองเซต์ ได้เขียนบรรยายไว้ใน "ความทรงจำ" ของเขา Souvenirs d' une ambassade a' Berlin (หน้า ๓๓๒) ว่า ในการประชุมที่เมืองมูนิค เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ค.ศ. ๑๙๓๘ (เพื่อชี้ขาดโชคชะตาของเชโกสโลวาเกีย) นั้น มุสโสลินีนั่งจมอยู่ในเก้าอี้มีเท้าแขน เส้นที่หน้าตาเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ปากแบะออกเมื่อหัวเราะดังและบีดห่อลงเมื่อไม่พอใจ คิ้วเลิกขึ้นเมื่อปลาดใจ และย่นลงเมื่อจะข่มขู่ ดวงตามีแววของความสนุกสนานและสนใจ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งประกายออกมา ฮิตเล่อร์นั้นยืนอยู่ใกล้ๆ กับเขา และทอดสายตาดูเขาอยู่ ฮิตเล่อร์ได้รับเสน่ห์ดึงดูดจากมุสโสลินีและคล้ายกับถูกสกดจิต เมื่อดูเข (มุสโสลินี) หัวเราะเขาก็หัวเราะด้วย เมื่อดูเขไม่พอใจเขาก็ไม่พอใจด้วย เป็นภาพของการเลียนตามกันโดยแท้ ความรู้สึกอันนี้ทำให้ฟรังซัวส์–ปองเซต์เข้าใจไปว่า มุสโสลินีมีอิทธิพลเหนือฮิตเล่อร์มาก และเชื่อว่าเขาเป็นบุคคลคนเดียวเท่านั้นที่สามารถจะฉุดรั้งฮิตเล่อร์ไว้ไม่ให้เข้าสู่สงครามได้ ฉะนั้นกุญแจสันติภาพจึงอยู่ที่กรุงโรมไม่ใช่อยู่ที่กรุงเบอร์ลิน ฟรังซัวส์–ปองเซต์ได้ร้องขอต่อรัฐบาลฝรั่งเศสให้ย้ายเขาจากกรุงเบอร์ลินไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตประจำกรุงโรมในไม่กี่เดือนต่อมา แต่เป็นความเข้าใจผิดของเขาโดยแท้ !

> *ในตอนบั้นปลายของมหาสงครามนั้น มุสโสลินีกลับกลัวฮิตเล่อร์มาก แม้เตรียมเรื่องที่จะไปพูดจาขอร้องให้ฮิตเล่อร์ช่วยเหลือบางอย่างไว้แล้ว แต่พอไปเห็นหน้ากันเข้าแล้ว ฮิตเล่อร์ก็พูดเสียก่อน มุสโสลินีเลยกลัวไม่กล้าเอ่ยปากคำเรื่องที่จะขอให้ช่วยพวกใกล้ชิดของมุสโสลินีต่างพากันตำหนิหัวหน้าของตนมาก*

๗) ถ้าจะกล่าวว่าบุคคลสำคัญบางคนของฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีบทบาทในทางการเมืองระหว่างประเทศ มีส่วนช่วยโยนตัวมุสโสลินีให้เข้าไปอยู่ในอ้อมแขนของฮิตเล่อร์ก็ดูจะไม่ผิด เพราะเมื่อก่อน ค.ศ. ๑๙๓๕ นั้น มุสโสลินีมิใช่อยู่ข้างฮิตเล่อร์ และตรงกันข้ามกลับเอียงมาทางอังกฤษฝรั่งเศสเสียด้วยซ้ำ จะว่าสงครามเอธิโอเปียเป็นมูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงก็ได้ เอกอัครราชทูตอาฟฟาเอเล กวาริเลีย ได้เขียนไว้ใน "ความทรงจำ" ของเขาว่า ถ้าเขาอยู่ในฐานะของมุสโสลินีแล้ว ก็หมดความสามารถจะอดกลั้นในการโต้ตอบสนทนากับนายอีเด็น (*อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศและนายกรัฐมนตรีของอังกฤษ*) ด้วยความสงบและด้วยการผ่อนหนักเบาได้

แต่มาดามเอลิซาเบต แชร์รุตตี ภรรยาเอกอัครราชทูตแชร์รุตตีของอิตาลี ซึ่งเคยประจำการอยู่ในนครหลวงใหญ่ ๆ หลายแห่ง ได้เล่าไว้ใน "ความทรงจำ" ของเธอถึงความไม่สุภาพของมุสโสลินีว่า การมากรุงโรมของนายอีเด็นตอนฤดูร้อนก่อนสงครามเอธิโอเบียนั้น ได้มีเหตุการณ์ที่ไม่น่าดูเกิดขึ้น มุสโสลินีดูจะมีความพอใจที่จะแสดงการดูหมิ่นดูแคลนของเขาที่มีต่อรัฐบุรุษอังกฤษให้ปรากฏแก่มหาชน นายอีเด็นได้รับเชิญไปรับประทานอาหารกลางวันที่โรงแรมเอกเซลซีออร์ สหายของเธอคนหนึ่งซึ่งมีหน้าที่ในการจัดเลี้ยงอาหารครั้งนั้นได้เล่าว่า เขามีหน้าที่ไปรับมุสโสลินีไปยังสถานที่ที่จะรับประทาน แต่เมื่อเขามาถึงปาลาซโซเวเนซเซีย ซึ่งเป็นที่ทำการของนายกรัฐมนตรี เขาก็พบท่านดูเชนุ่งกางเกงผ้าลีขาวกับใส่เสื้อนอกที่มีรอยปะชุนและใส่รองเท้าพื้นยางเก่า ๆ เขาจึงได้บอกว่า เราเห็นจะไปถึงโรงแรมช้าเสียแล้ว เพราะพุณฯ ท่านไม่เคยแต่งตัวทันภายใน ๕ นาที มุสโสลินีหัวเราะด้วยท่าทางเย้ยหยัน พลางตอบว่า ท่านคิดว่าฉันจะเปลี่ยนเสื้อผ้าเพื่อบุคคลคนนี้หรือ ? ฉันไม่เคยคิดฝันเลย แล้วก็ว่า ไปกันเถอะ ในการรับประทานอาหารกลางวันซึ่งมีแต่บุรุษเท่านั้นที่ได้เชิญ มุสโสลินีหันหลังให้ผู้นั่งใกล้เขา (คือ อีเด็น) โดยเจตนา และเมื่อลุกจากโต๊ะแล้ว มุสโสลินีก็ไปที่มุมหนึ่งของห้องเพื่อคุยกับแขกที่ไม่สำคัญคนหนึ่งซึ่งมาร่วมรับประทานด้วย ปล่อยให้นายอีเด็นยืนบึ้อยู่กลางห้องคนเดียว โดยการบอกกล่าวของเอกอัครราชทูตอังกฤษ สหายผู้นั้นของมาดามแชร์รุตตีต้องไปเตือนมุสโสลินีถึงความจำเป็นที่จะต้องมาสนทนากับรัฐบุรุษอังกฤษ แต่ท่านดูเชได้ตอบว่า ระยะที่ยืนระหว่างเขากับฉันก็เท่ากันทั้งไปและมา ถ้าเขาต้องการพูดกับฉัน เขาก็ควรมาหาฉัน แต่นายอีเด็นก็ไม่ยอมขยับเขยื้อนและได้กลับไปโดยไม่มีโอกาสได้พูดจากันกับเจ้าภาพผู้เลี้ยงเขาเลย

เรื่องนี้จะเท็จหรือจริงขอให้อยู่ที่ผู้เขียนเรื่องเดิม

๑๐) เรื่องหนึ่งที่ควรจะเป็นข้อสังเกตในการที่ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศจะช่วยกันเก็บรักษาความลับในรายงานที่กระทรวงได้รับจากทูตของตนให้ดีก็คือ รายงานการเมืองของเอกอัครราชทูตฟรังซัวส์ – ปองเซต์ อดีตเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเบอร์ลิน ซึ่งรายงานความเป็นไปในสมัยที่เยอรมันนีถูกปกครองโดยระบอบนาซีเข้ามา ครั้นเมื่อฝรั่งเศสต้อง

แพ้สงครามใน ค.ศ. ๑๙๔๐ มีการอพยพขนเอกสารออกจากกระทรวงการต่างประเทศที่กรุงปารีส รายงานการเมืองของเอกอัครราชทูตผู้นั้นบางส่วนหลุดตกไปถึงมือเจ้าหน้าที่เยอรมัน ซึ่งเมื่อได้อ่านดูแล้วก็สั่งจับตัวเอกอัครราชทูตฟรังซัวส์ – ปองเซต์ เพราะหาว่าเป็นสัตรูกับเยอรมัน ซึ่งดูจะนับว่าเป็นกรณีแรกที่เอกอัครราชทูตของประเทศหนึ่งถูกจับขังและถูกเนรเทศไป เพราะรายงานที่เขียนไปยังรัฐบาลของตน

๑๑) "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นนั้น แม้บางเรื่องจะมิใช่โดยบุคคลสำคัญในทางการเมืองมากก็ตาม แต่ถ้าผู้เขียนหรือผู้บอกให้เขียนอยู่ใกล้ชิดกับเหตุการณ์แล้ว ก็น่าอ่านเหมือนกัน เช่น "ความทรงจำ" ต่าง ๆ ของดอนนา ราเคเล ภรรยาของมุสโสลินี เป็นต้นนอกจากนี้ควรนับ "ความทรงจำ" ต่าง ๆ ที่เขียนตามคำบอกเล่าของบุคคลสำคัญบางคนอีกด้วย

๑๒) บุคคลบางคนทั้ง ๆ ที่ไม่ชอบผู้เผด็จการของตน โดยอ้างว่าพูดจาตลบแตลงเชื่อถือไม่ได้และตนไม่เห็นด้วยกับนโยบายการต่างเทศของผู้เผด็จการนั้น เช่น ฟอนปาเปน ซึ่งเคยเป็นนายกรัฐมนตรีเยอรมันและเอกอัครราชทูต ทั้ง ๆ ที่อ้างในหนังสือ "ความทรงจำ" ของตนว่าตนไม่เห็นด้วยกับฮิตเล่อร์ในนโยบายรวมออสเตรียเข้ากับเยอรมัน (anschluss) และขณะนั้นตนก็เป็นเอกอัครราชทูตประจำออสเตรียด้วย พอภายหลังฮิตเล่อร์ขอให้ไปเป็นเอกอัครราชทูตเยอรมันประจำกรุงอังการา ก็ยังรับไปอีก แสดงให้เห็นว่าทั้ง ๆ ที่ตำหนิติเตียนรัฐบาล แต่พอถูกขอร้องให้รับตำแหน่งใหม่ที่ไรก็ยอมรับไปทุกครั้ง ในบันทึกทางการเมืองประจำวันของเคานต์ชาโน อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศของอิตาลีก็มีใจความหลายแห่งที่แสดงว่าท่านผู้นั้นไม่เห็นด้วยกับพ่อตา คือมุสโสลินีในการที่จะไปร่วมกับเยอรมัน แต่ในทางปฏิบัติชาโนก็ไม่มีความกล้าพอที่จะถอนตัวออกมาก่อนที่จะสายไปเสียแล้ว ผลที่สุดด้วยความชอกช้ำใจของตนทั้ง ๆ ที่หนีพ้นมาได้แล้วก็ยังกลับไปสู่อ้อมแขนมัจจุราชจนได้

๑๓) เราต้องมีความเห็นใจประมุข – ของประเทศและหัวหน้ารัฐบาล ที่ในบางครั้งต้องรีรอการตัดสินใจไม่กล้าทำอะไรเด็ดขาดลงไปเกี่ยวกับนำประเทศเข้าสู่สงคราม และจะยอมทำก็เมื่อไม่เห็นมีทางอื่นดีกว่าแล้ว เพราะไม่ใช่เป็นเรื่องเฉพาะตัวเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของคนทั้งชาติที่จะล่มจมไปหรืออย่างมากก็เพียงเสมอตัว แต่ที่จะให้สงครามเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองนั้น จะมีไม่ได้ในประวัติศาสตร์ยุคปัจจุบัน และหากพลาดพลั้งลงไปแล้วก็พลอยบ่นบ่กันไปทั้งสิ้น เช่นในอิตาลี ไม่ใช่แต่ระบอบการปกครองของฟัสซิสม์จะพินาศเท่านั้น แม้ระบอบ

การมีพระมหากษัตริย์โดยราชวงศ์ ชาวอยยาก็พลอยถูกโค่นลงไปด้วย ทั้งทพระมหากษัตริย์ก็ได้คิดจะกู้อิตาลีให้ออกนอกเวทีสงครามในบั้นปลาย แต่ในสายตาคนอิตาเลียนนั้น การร่วมมือระหว่างราชบัลลังก์กับฟัสซิสม์ได้มีมาช้านานเกินกว่าที่จะแก้ไขได้เสียแล้ว

๑๕) ขอกล่าวตามความรู้สึกส่วนตัวว่า ในบรรดาหนังสือ "ความทรงจำ" เหล่านั้นนอกจากที่เขียนโดยบุคคลสำคัญจริง ๆ สองสามคนแล้ว ข้าพเจ้าชอบ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยนักการทูตของประเทศต่าง ๆ เป็นอันมาก ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายไหน จริงอยู่หนังสือบางเล่มเจ้าของเขียนขึ้นเพื่อแก้ตัว ในความบกพร่องผิดพลาดของตนแต่มีอีกไม่ใช่น้อยที่ผู้เขียนเป็นผู้มีความสามารถและเจนจัดในการงานของตนจริงๆ หนังสือของบุคคลจำพวกเหล่านี้จึงน่าอ่าน ให้ความรู้แก่เรา เพราะไม่ใช่แต่เรื่องการใช้ไหวพริบเล่ห์เหลี่ยมในทางการเมืองระหว่างตนกับรัฐบาลของประเทศที่ตนไปประจำอยู่เท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องการใช้ไหวพริบกับรัฐบาลของตนเองอีกด้วย เหตุผลที่ข้าพเจ้าชอบ "ความทรงจำ" ที่เขียนขึ้นโดยพวกนักการทูตก็คือ

(๑) นักการทูตไม่มีอำนาจที่จะบงการเรื่องต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น แต่เป็นผู้คอยรับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติ ซึ่งส่วนมากตนไม่รู้เห็นด้วยเลย แต่เมื่อมีการเสื่อมเสียหรือมีความไม่ดีงามเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องรับหน้าที่มาดำเนินการแก้ไขภายหลัง ความยากลำบากนี้มักจะเกิดขึ้นแก่หัวหน้าคณะทูตของประเทศอักษะตอนก่อนและขณะมหาสงครามโลกครั้งที่สอง นักการทูตเหล่านี้มีความอดกลั้นขันติมากทั้ง ๆ ที่ตนไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลของตน แต่เมื่อได้รับคำสั่งมาให้ทำแล้วก็พยายามทำให้อย่างดีที่สุดที่ตนคิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติหรือแม้บางเรื่องรัฐบาลของตนไม่ได้บอกมาให้รู้ ตนก็พยายามสืบสวนให้ทราบถึงปฏิกิริยาที่บังเกิดขึ้นเพราะเรื่องนั้น ๆ ที่ตนได้ทราบจากทางอื่น

ตัวของเรื่องนี้ได้แก่ Raffaele Guariglia อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเอกอัครราชทูตอิตาลีที่มุสโสลินีส่งไปประจำฝรั่งเศสภายหลังที่ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสองประเทศนี้ตึงเต็มทีมานานแล้ว(*"ความทรงจำ" ของเขาชื่อ* Ricordi *ในภาษาอิตาเลียน พิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสชื่อ* La Diplomatie diffieile)

(๒) นักการทูตหากเป็นจำพวก career แล้ว ก็เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมมาดีและเป็นผู้ที่ได้รู้เห็นในการปฏิบัติมามาก กว่าจะเชยบฐานะขึ้นมาเป็นหัวหน้าคณะทูตได้ ส่วนมากก็อยู่ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งได้มีโอกาสศึกษาเรื่องมาอย่างลึกซึ้งก่อน ฉะนั้น จึงสามารถพรรณาเล่าเรื่องได้อย่างแจ่มแจ้งน่าฟัง ทั้งนี้ใช่เฉพาะในทางการเมืองเท่านั้น แต่รวมทั้งทางเศรษฐกิจ ทางวัฒนธรรมและสังคมด้วย.

จะขอยกเรื่องที่นักการทูตเล่าเกี่ยวกับกิจการในหน้าที่ของตนมาให้ฟังบ้าง ไม่ใช่ฉะเพาะที่เกี่ยวกับมหาสงครามโลกครั้งที่สองเท่านั้น ดังต่อไปนี้

บีเอโทร กวาโรนี (*ขณะนี้อยู่กรุงบอนน์*) ซึ่งเคยเป็นเอกอัครราชทูตอิตาลีมาหลายประเทศ ได้เล่าไว้ในหนังสือชื่อ **Ricordi di un Ambasciatore** (*ฉบับแปลภาษาฝรั่งเศส* ชื่อ **Croquis d' Ambassade**) ของเขาอย่างสนุกสนานตอนหนึ่งว่า ในสถานเอกอัครราชทูตของเรา (อิตาลี) ที่กรุงมอสโคว์นั้น ไมโครโฟนไม่ขาดแคลนเลย เอกอัครราชทูตมันโซนีเป็นผู้อำนวยการให้เลิกเอาพรมปูพื้นห้องนอนของเขาออกเอง เพื่อจะไล่ตัวแมลงต่าง ๆ ให้หมดไป แต่เมื่อเลิกออกแล้วก็ได้พบไมโครโฟน ๒ อันซ่อนอยู่ ตรงหัวนอนของเอกอัครราชทูตและภรรยาพอดี มันโซนีจึงให้ตงเอาไมโครโฟนนั้นออกแล้วส่งคืนไปให้กระทรวงการต่างประเทศโซเวียต พร้อมกับส่งบันทึกวาจาประกอบไปด้วย ผู้ที่ไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตภายหลังมันโซนีก็ได้จัดหาผู้ชำนาญมาตรวจค้นอีก และก็ได้พบไมโครโฟนซ่อนไว้ในที่ต่าง ๆ ของสถานทูตอีกราว ๒๐ อัน

กวาโรนีคนเดียวกันนี้ได้เล่าถึงเรื่องเมื่อเขาเป็นอัครราชทูตอยู่ที่กรุงกาบุลประเทศอาฟกานิสถานตอนก่อนมหาสงครามโลกครั้งที่สองว่า พวกอังกฤษในอินเดีย (*ขณะนั้นอินเดียยังไม่เป็นเอกราช*) นั้นมีความเข้าใจในกฎหมายระหว่างประเทศอย่างพิศดารไปกว่าเราท่าน และเอาใจใส่ในเรื่องถุงเมล์การทูตซึ่งส่งผ่านอินเดียไปยังอาฟกานิสถานเป็นพิเศษ วันหนึ่งสถานอัครราชทูตของฝรั่งเศสและของเยอรมันในกรุงกาบุลต่างได้รับถุงเมล์การทูตของตนมาอย่างไม่มีอะไรผิดปกติเลย ที่บ่อตราที่ประทับและแผ่นตะกั่วทุกอย่างเรียบร้อย แต่เมื่อต่างเปิดถุงของตนออกดูแล้ว ก็ปรากฏว่าในถุงเมล์การทูตของเยอรมันล้วนบรรจุหนังสือและเอกสารของฝรั่งเศสทั้งสิ้น ส่วนทางฝ่ายฝรั่งเศสก็พบแต่ของเยอรมันในถุงเมล์ของตน ทูตฝรั่งเศสและเยอรมันจึง

พร้อมกันยื่นประท้วงผ่านทางทูตอังกฤษ ท่านผู้นั้นได้ตอบอย่างหน้าเฉยตาเฉยและชาเย็นแบบอังกฤษว่า เราก็ได้พยายามระมัดระวังในเรื่องนี้เป็นอย่างดีที่สุดแล้ว แต่ว่าน่าเสียใจจริง ความผิดพลาดนั้นย่อมมีได้เสมอ ข้อพิสูจน์ก็คือ ดังหลายปีมาแล้วก็เพิ่งมีเรื่องเกิดขึ้นเป็นกรณีแรกเท่านั้น !

นี่ไม่ใช่เป็นเรื่องขบขัน แต่เป็นเรื่องน่ารู้สำหรับผู้ที่จะมีอาชีพทางการทูต ขอยุติในเรื่องข้อสังเกตลงเพียงเท่านี้

๓) ผู้เขียน "ความทรงจำ" ได้กล่าวถึงประเทศไทยเราอย่างไรบ้าง ?

ข้าพเจ้าจะยกมากล่าวเพียงไม่กี่รายดังนี้

๑) ในบรรดาพวกนักการทูตมีผู้เขียน คือ

ก) Siam : The Crossroads โดย Sir Josiah Crosby ซึ่งเคยเป็นอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๓๕ – ๑๙๔๑ (*คือตอนญี่ปุ่นเข้ามา*) พิมพ์ออกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๕

ข) Brief Authority โดย Edwin F. Stanton ซึ่งเคยเป็นอัครราชทูตและเอกอัครราชทูตของสหรัฐอเมริกาประจำกรุงเทพฯ คนแรกภายหลังมหาสงครามครั้งที่สอง พิมพ์ออกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๖

ค) Front–Line Diplomat โดย Sir Geoffrey Tnompson ซึ่งเคยเป็นอัครราชทูตและเอกอัครราชทูตของอังกฤษประจำกรุงเทพฯ คนแรกภายหลังมหาสงครามครั้งที่สอง พิมพ์ออกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๙

ท่านเอกอัครราชทูตครอสบีเป็นผู้รู้จักประเทศไทยดีมาก เพราะเคยมารับราชการอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ของรัฐบาลอังกฤษในประเทศนี้ไม่ต่ำกว่า ๒๕ ปี หนังสือที่เขียนขึ้นจึงเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับประเทศไทย ในยุคเก่าและยุคภายหลังวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ดีมาก อย่างไรก็ตามจะต้องไม่ลืมว่า ท่านผู้นั้นได้จากประเทศไทยไปในโอกาสที่ไม่งดงาม คือเพราะกองทัพญี่ปุ่นยาตราเข้าประเทศไทย ความขมขื่นของท่านย่อมมีเป็นธรรมดา และใครจะไปรู้ว่าในฐานที่ท่านเป็นอัครราชทูต ท่านจะรายงานการเมืองเกี่ยวกับการคาดคะเนเหตุการณ์ในประเทศไทยไปให้รัฐบาลของท่านทราบ ผิดพลาดไปอย่างไรหรือไม่ รวมทั้งว่าบุคคลสำคัญ

ของเราในสมัยนั้นบางท่านจะพูดจาให้ท่านเข้าใจผิดอย่างไรก็ไม่ทราบ อย่างไรก็ตามจะผิดหรือถูกบ้าง หนังสือเล่มนี้เป็นที่น่าอ่าน ดังที่พวกเราคงได้เคยทราบมาแล้ว

ท่านเอกอัครราชทูตสแตนตันได้อุตส่าห์ให้ประเทศไทยถึง ๙๕ หน้าในหนังสือ ๒๗๕ หน้าของท่าน ท่านผู้นี้เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่พวกเราหลังมหาสงครามนี้ แต่ความยากของทูตต่างประเทศบางแห่งที่มาประจำในกรุงเทพ ฯ ต่างกับพวกเรา ทูตไทยที่ไปประจำในต่างประเทศก็คือว่า เราไม่มีหน้าที่ไปพินิจพิเคราะห์กับการเมืองภายในของเขามากนัก เขาจะเปลี่ยนกันอย่างไร รัฐบาลของคนโน้นจะขึ้น รัฐบาลของคนนี้จะลงภายหลัง เราก็ดูไม่ค่อยวิตก แต่ภาวะในประเทศเราทำให้ทูตต่างประเทศบางแห่งที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยสมัยหนึ่ง อยู่ในฐานะลำบากเมื่อมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปในอีกสมัยหนึ่ง เพราะจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ด้วย ฉะนั้น การเขียน "ความทรงจำ" ของท่านเหล่านี้ จึงมีประดักประเดิดในบางครั้ง แต่สรุปแล้วท่านผู้นี้ก็เป็นคนหวังดีต่อชาติบ้านเมืองไทยคนหนึ่ง

ท่านเอกอัครราชทูตทอมป์สันเขียนให้ประเทศไทยหนึ่งบทในหนังสือของท่านคือ บทที่ ๑๖ โดยให้ชื่อว่า **Bangkok** และดูเหมือนจะเป็นบทที่ยาวกว่าบทอื่น ๆ หน่อย ในหนังสือประมาณ ๒๓๐ หน้าของท่าน สังเกตดูว่าท่านเขียนโดยให้ความยุติธรรมแก่เราดี เพราะพอขึ้นต้นของบทท่านก็แสดงความเห็นใจแก่เราในการที่ไม่สู้ญี่ปุ่น และดูจะชมเชยนิดหน่อยในบางตอน ตามวิสัยเคร่งขรึมของพวกท่านที่ไม่นิยมการชมเชยจนเกินไปท่านได้เล่าเหตุการณ์ในประเทศไทยอย่างกลาง ๆ ดี แม้ข้อเท็จจริงจะผิดไปบ้างเล็กน้อยก็ตามท่านก็เป็นอีกคนหนึ่งที่หวังดีต่อประเทศไทย

๒) ผู้ที่เราจำเป็นจะต้องอ่าน "ความทรงจำ" ของเขาอีกคนหนึ่งก็คือ พลเรือเอก Decoux อดีตผู้สำเร็จราชการอินโดจีนของฝรั่งเศส ชื่อ **A la Barre de l' Indochine** พิมพ์ออกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๙ ท่านผู้นี้เป็นผู้ที่เราได้ยินชื่อเสียงดี ขณะที่มีเหตุพิพาทกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ในหนังสือของท่านมีพาดพิงมาถึงประเทศไทยเสมอ ๆ เพราะท่านเล่าประวัติในการดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการของท่านในประเทศติดกับเรา และท่านเขียนให้ประเทศไทยแท้ ๆ ถึงหนึ่งบท ชื่อว่า "การรุกรานของไทยต่ออินโดจีน (*กันยายน ๑๙๔๐—มกราคม ๑๙๔๑*)"

ถ้อยคำที่ท่านใช้ในหนังสือเล่มนี้ออกจะเผ็ดร้อนต่อเรามาก (*อันที่จริงท่านก็พูดกระแนะกระแหนถากถางทุกคนที่ท่านจะทำได้ไม่แต่ไทยเราเท่านั้น*) ขั้นต้นท่านก็เปรียบไทยเราว่าเป็นอิตาลีของตวันออกไกลที่ลอบแทงหลังฝรั่งเศสซึ่งกำลังหายใจแขม่วจวนจะสิ้นใจอยู่แล้ว ท่านว่าเมื่อไทยได้รับกระดาษขาวเปล่า (blanc - seing) (*ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบยอมให้ทำอะไรได้ต่อไป*) จากญี่ปุ่น และช่างประจวบกันแท้ ๆ จากอังกฤษด้วยแล้ว ก็เริ่มโจมตีอินโดจีนโดยอาวุธทันที ที่น่าสนุกต่อไปก็คือ ไม่แต่เล่นงานไทยเท่านั้น เดอกูซ์ยังเล่นงานอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพ ฯ คือ Sir Josiah Crosby ด้วยเป็นอย่างมาก และว่ารู้จักกับครอสบีมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๒๕ ที่บาตาเวีย (*ทุกวันนี้คือจาการ์ตา*) ทั้งพรรณาคุณสมบัติของครอสบีว่าดังนี้ ชาวยิวคนนี้มีจิตใจร่าเริงและสติปัญญาว่องไว พูดภาษาของเราได้ถูกต้องอวดว่ารู้ภาษาตลาดของกรุงปารีสและรู้จักเหล้าชนิดดีของฝรั่งเศส ท่านนายพลเรืออยังว่าเพราะอยากจะเบ่งตัวแสดงว่าตนสามารถ จึงได้แนะนำกับรัฐบาลอังกฤษให้ทำกติกามิตรภาพและไม่รุกรานกับรัฐบาลไทย ซึ่งเป็นเหตุให้อัครราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ คือ ม. เลบีสสิเอร์เอาตัวอย่างบ้างหลังจากเล่นงานทูตอังกฤษแล้ว ท่านนายพลเรือก็เล่นงานทูตของตนต่อไปอีกหลายอย่างว่าเป็นเพราะ ม. เลบีสสิเอร์นี่เอง ที่ทำให้หลวงพิบูล (*คือท่าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม*) ได้ใจเรียกร้องดินแดนคืนจากอินโดจีนของฝรั่งเศส ทูตฝรั่งเศสคนนี้กำลังจะถูกปลดขราอยู่แล้วก็ต้องแสดงอะไรหน่อยเพื่อรัฐบาลจะได้ให้อยู่ในตำแหน่งต่อไป นอกจากนี้ยังมีชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่ง ชื่อ Marc Chadourne ซึ่งเป็นลูกน้องคนสนิทของ ม. มังเดล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเมืองขณะนั้น ได้มาสมคบกันเสนอความคิดในเรื่องทำกติกาน้ำแก่รัฐบาล โดยทางการอินโดจีนของฝรั่งเศสมิได้รับการปรึกษาหารือเลย (*ต่อมาเดอกูซ์ได้ดำเนินการติดต่อให้รัฐบาลใหม่ของฝรั่งเศสที่วิชีเรียกตัวทูตฝรั่งเศสคนนี้กลับ*) ท่านนายพลเรืออยังกล่าวถึงคณะทูตพิเศษที่มีพันเอกหลวงพรหมโยธีเป็นหัวหน้าไปยังอินโดจีนเพื่อเจรจาขอดินแดนคืนด้วยถ้อยคำที่กระแนะกระแหน

เมื่อกล่าวถึงอังกฤษ เดอกูซ์ว่า ไม่ได้ทำอะไรเลยที่จะป้องกันมิให้ไทยกับญี่ปุ่นสมคบกันเล่นงานอินโดจีน ตรงกันข้ามกลับยึดจับเรือชื่อเอสเปรังซ์ซึ่งกำลังบรรทุกเชเนกาแลส์ที่ดีที่สุดซึ่งฝรั่งเศสย้ายมาจากดีบูตีเพื่อจะไปช่วยป้องกันอินโดจีนด้วย เขาว่า ม. การ์โร อัครราชทูตฝรั่งเศสที่มาดำรงตำแหน่งต่อจาก ม. เลบีสสิเอร์ มีความเชื่อว่าทูตอังกฤษครอสบีเห็นชอบ

ด้วยในการที่ไทยเข้ารุกรานอินโดจีน และว่าทูตอังกฤษผู้นี้เคยปรารภกับผู้ใกล้ชิดว่า "ฉันชอบที่จะเห็นคนไทย ไปอยู่ที่เขาบันทัดญวนดีกว่าที่จะเห็นกองทหารญี่ปุ่น บุกเข้ามาในประเทศไทย" ตามที่พลเรือเอกเดอกูซ์เล่าไว้นั้น ยังมีว่าในการรบทางบกทางฝ่ายอินโดจีนถูกตีแตกถอยร่นเข้ามา แต่ในการรบทางเรือที่เกาะช้าง นายพลเรือเบรังแกร์ชะนะอย่างงดงามและจมเรือของกองทัพไทยเสียหลายลำ

ภาษาและถ้อยคำที่เดอกูซ์ใช้ต่อไทยเรานั้นหยาบคายเป็นอันมาก เช่นเรียกว่าการพิพาทคราวนั้น ว่าเป็นการกระทำของโจร (acte de brigandage) ใน "ความทรงจำ" ของท่านผู้นี้ได้เผยด้วยว่าได้ส่งนาวาเอกชูอัง หัวหน้าสำนักงานฝ่ายทหารของตนไปที่สิงคโปร์ระหว่างวันที่ ๑๕–๒๑ อันวาคม ค.ศ. ๑๙๔๐ เพื่อขอให้ฝ่ายอังกฤษเข้าแทรกแซงไกล่เกลี่ยระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตามเราควรทราบไว้ด้วยว่า นายพลเรือเดอกูซ์เป็นพวกรัฐบาลฝรั่งเศสที่วิชีคือ พวกจอมพลเปแตง พอเสร็จสงครามแล้วก็ถูกเชิญตัวกลับทันทีไม่มีเวลาให้ไปพบปะใครได้ เรียกว่าถูกจับตัวใส่เครื่องบินไปฝรั่งเศสทีเดียว นายทหารฝรั่งเศสที่มาติดต่อที่กัลกัตตาก็ไม่ยอมจับมือด้วย ไปพบกับ พลเอกเดอ โกลล์ ก็ไม่ยอมจับมือด้วยอีก และถูกส่งตัวขึ้นศาล เดอกูซ์จึงแค้นใจมาก ได้กล่าวถึงการไปพบปะสนทนากับหัวหน้ารัฐบาลใหม่ ภายหลังมหาสงคราม คือพลเอกเดอ โกลล์ เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๕ ด้วยถ้อยคำที่กระแนะกระแหนถากถางต่างๆ เป็นอันมาก

๓) "ความทรงจำ" ของพลเอกเดอ โกลล์ ประมุขของฝรั่งเศสเสรีในตอนมหาสงครามและประธานาธิบดีของฝรั่งเศสในปัจจุบันนี้ (*มี ๓ เล่มจบ*) ได้กล่าวถึงประเทศไทยอยู่หลายครั้งเหมือนกัน เช่น

ก) ในเล่ม ๑ หน้า ๑๓๗–๑๓๙ มีว่า เมื่อต้นปี ค.ศ. ๑๙๔๑ นั้น ญี่ปุ่นได้ผลักดันให้สยามเข้าครอบครองดินแดนทั้งสองฟากของแม่น้ำโขง คือของเขมรและของลาว ส่วนพวกอังกฤษนั้น แม้จะมีความรู้สึกว่าการรุกรานคงจะไปถึงสิงค์โปร์เข้าสักวันหนึ่ง ก็ต้องการรอเวลาและผู้แทนทางการทูตของอังกฤษที่กรุงเทพ ฯ ก็ดูประสงค์ที่จะรักษาความสัมพันธ์อันมิตรอันดีกับสยามไว้ ไม่ว่าดินแดนทางลุ่มแม่น้ำโขงจะเป็นเช่นไร และเราก็ได้ทราบในไม่ช้าว่าไทยเข้าตีทางแม่น้ำโขง แต่หลังจากที่ได้ประสบกับความพลาดพลั้งอย่างรุนแรงทั้งทางบกและ

ทางเรือแล้ว ก็ยังได้รับดินแดนบางส่วนมาโดยการบีบคั้นอย่างรุนแรงของญี่ปุ่น ต่อรัฐบาลวิชี และไซ่ง่อน

ข) ในเล่ม ๒ หน้า ๖๘๐ มีหนังสือของเดอโกลล์ ถึงนายพลมอร์ดังต์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดในอินโดจีนกล่าวชมเชยขวัญของทหารในการสู้รบกับไทยและญี่ปุ่น

ค) ในเล่ม ๓ หน้า ๕๘๗ ได้คัดสุนทรพจน์ตอนหนึ่งของพลเอกเดลโกลล์ ที่กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงไปยังอินโดจีนเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๔๕ มาว่า “.....ฝรั่งเศสได้รู้ดีถึงการเสียสละอย่างนองเลือดของกองทหารที่ลางซองในเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๙๔๐ การป้องกันแม่น้ำโขงอย่างจริงจังเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๙๔๑ ต่อกองทัพไทย ซึ่งเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และการรบทางเรืออย่างรุ่งโรจน์เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม ค.ศ. ๑๙๔๑ ซึ่งเรือครูเซอร์ลามอตต์บีเกต์และเรือช่วยรบของฝรั่งเศสบางลำได้จมกองทัพเรือไทยเสีย

ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ได้กล่าวถึงนายพลเรือเดอกูซ์ อดีตผู้สำเร็จราชการอินโดจีนด้วยว่า การอำนวยการต่อต้านในอินโดจีนนั้น รัฐบาลไม่สามารถจะมอบหมายให้แก่พลเรือเอกเดอกูซ์ได้ จริงอยู่ผู้สำเร็จราชการคนนี้ได้ทำการยินยอมทางลับ ๆ ต่อรัฐบาลเดอโกลล์ หลังจากที่รัฐบาลวิชีได้ล้มลงไปแล้ว แต่ตลอดเวลา ๔ ปีที่ล่วงมาก่อนหน้านั้น เขาได้พยายามทำลายฝรั่งเศสที่ต่อสู้ (*คือของเดอโกลล์*) อย่างดีที่สุดอีกด้วย จึงเป็นการถลำตัวเข้าไปมากแล้ว ยากที่จะให้หันกลับมาได้ พลเอกเดอโกลล์จึงต้องแต่งตั้งให้พลเอกมอร์ดังต์ เป็นผู้อำนวยการต่อต้านในอินโดจีน และที่ยอมให้เดอกูซ์คงเป็นผู้สำเร็จราชการต่อไปนั้น ก็เพื่อมิให้ญี่ปุ่นโจมตีเร็วเข้า แต่ถ้าหากต้องมีการสู้รบกันขึ้นเมื่อใดแล้ว พลเอกมอร์ดังต์จะต้องเป็นผู้มีอำนาจบังคับบัญชาทั้งสิ้น

๔) ใน “ความทรงจำ” ของเอกอัครราชทูต F. Charles Roux ซึ่งเป็นสมาชิกแห่งราชบัณฑิตสถานของฝรั่งเศสและอดีตประธานกรรมการบริษัทคลองสุเอซ ได้เขียนไว้เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อ ค.ศ. ๑๙๐๒ ในราชสำนักพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซียในกรุงเซนต์บีเตอร์สเบิร์ก (*ปัจจุบันคือเลนินกราด*) นั้น การแต่งกายด้วยเครื่องแบบทหาร นิยมกันยิ่งกว่าเครื่องแบบพลเรือน และเมื่อคราวพระเจ้าแผ่นดินอิตาลี (*คือพระเจ้าวิคเตอร์เอลมานูเอลที่ ๓*) เสด็จไปเฝ้าพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ นั้น มีการเสด็จออกรับบุคคลในคณะทูตต่าง ๆ ด้วย ผู้มาเข้าเฝ้าแต่งกายหลายหลากน่าดู ท่านผู้เขียนว่า ในสมัยนั้นคณะทูตจีนยังแต่งกายตามประเพณีนิยม

ของตัวอยู่ แต่ชาวญี่ปุ่น ไทย และเกาหลีเท่านั้นที่รู้จักแต่งกายตามแบบชาวตะวันตกแล้ว แม้จะมีการแต่งผิดบ้างก็ตาม ในแถวของสถานอัครราชทูตไทยนั้น มีเจ้าชายหนุ่มองค์หนึ่งซึ่งมาศึกษาวิชาทหารต่อในรัสเซีย รูปร่างผอมบางและผิวเนื้อแดงคล้ำ ใส่เสื้อตูนิคสีครีมและกางเกงสีแดง

๕) อนนา ราเคเล มุสโสลินี ภรรยามุสโสลินี ได้เล่าไว้ในหนังสือชื่อ "ท่านดูเชสามีของพระเจ้า" ว่า มุสโสลินีต้องแต่งตัวเครื่องแบบเต็มยศประดับเหรียญตราต่าง ๆ อย่างเพรียบพร้อมไปในงานต่าง ๆ เสมอ บางทีต้องเปลี่ยนตั้ง ๕ ครั้งในวันหนึ่ง สามีของเธอได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์ต่าง ๆ มากมาย และเก็บบรรจุไว้ในหีบใหญ่ พวกลูก ๆ ของเธอชอบช่วยบิดาแต่งตัวโดยคอยเลือกตราที่ตนชอบส่งให้บิดาประดับ และตราที่ลูก ๆ ชอบเลือกให้ก็คือ ตราของบราซิลและตราของไทยซึ่งเป็นรูปช้าง (*มุสโสลินีได้รับพระราชทานประถมาภรณ์ช้างเผือกของไทย*)

๖) ในหนังสือ "ความทรงจำ" ของปอล เรโนด์ อดีตนายกรัฐมนตรีฝรั่งเศสซึ่งออกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๐ นั้น เล่ม ๑ ชื่อ **Venu de ma montagne** ได้เล่าว่าปอลเรโนด์ขณะที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเมืองขึ้น ในการเดินทางไปเยี่ยมอินโดจีนได้รับเชิญจากรัฐบาลไทยให้แวะกรุงเทพ ฯ ด้วย รัฐบาลฝรั่งเศสให้รับคำเชิญ และกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสได้แนะว่า ปอลเรโนด์ควรจะไปกรุงเทพ ฯ โดยเรือรบจะเป็นการเหมาะสมกว่า (*อย่าลืมว่าขณะนั้นเป็นปี ค.ศ. ๑๙๓๑*) ปอลเรโนด์ได้มาโดยเรือครูเซอร์ **Duguay – Trouin** กับกาสตองปาเรฟสกี (*ขณะนี้เป็นอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงโรม*) เขาเล่าว่าได้รับการรับรองอย่างดีมากที่กรุงเทพ ฯ ซึ่งเช่นเดียวกันกับที่อื่น ๆ ในอาเซียใต้ มีคนจีนเป็นจำนวนมากมายและขยันขันแข็ง ได้ไปชมวัดวาอารามที่สวยงามและช้างขาว (เผือก) ซึ่งที่จริงเป็นช้างสีเทา คืนหนึ่งพระจันทร์ส่องแสงสว่างจ้าจากที่พักแขกเมืองของพระมหากษัตริย์ เขาได้เห็นกิ่งไม้ข้างหน้าสั่น ผลที่สุดก็ได้เห็นหมวกหน้าและปลายโค้งของตำรวจโผล่ขึ้นมา ก็เลยทราบว่าเพราะไทยเกรงว่าพวกคอมมูนิสต์ญวนที่หนีมาอยู่กรุงเทพ ฯ จะทำร้ายเขา เลยต้องมีตำรวจคอยระมัดระวังให้

□□

ความดียังปรากฏ

นายมน วิริยานนท์
รองอธิบดีกรมสหกรณ์ที่ดิน

ทั้งที่ทราบดีว่า การตายเป็นของธรรมดา มนุษย์ปุถุชนไม่มีผู้ใดเลี่ยงพ้นได้ก็ตาม แต่ก็ไม่วายตื้นตันด้วยความเศร้าสลดใจ เมื่อทราบข่าวมรณกรรมของท่าน พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ผู้ซึ่งเป็นทั้งที่รัก เคารพและนับถือของพวกเรา

ข้าพเจ้ายังจำได้ดีตา ถึงภาพท่านผู้อำนวยการฯยืนอยู่กับกลุ่มพวกเราที่หน้าวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนั่นเอง วันนั้นเป็นวันศุกร์ที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๙๔ เวลา ๑๘.๐๐ น. เศษ อันเป็นเวลาที่ คณะของพวกเรา – นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร กลับจากการไปราชการที่จังหวัดจันทบุรี และตราด ทุกคนในหมู่พวกเรามีอาการอ่อนระโหยเพราะต้องเดินทางตรากตรำมาตลอดวัน และทุกคนต่างก็ต้องช่วยตนเองขนหีบ กระเป๋าตลอดจนสัมภาระกลับบ้าน ซึ่งกว่าจะเสร็จเรียบร้อยก็เกือบมืด ระหว่างที่พวกเรากำลังชุลมุนกันนั้น ข้าพเจ้าสังเกตเห็นท่านผู้อำนวยการฯของเรา ยืนให้คำแนะนำแก่เจ้าหน้าที่เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่พวกเราด้วยสีหน้ายิ้มแย้ม ไม่มีวี่แววหรือท่าทีอ่อนแสดงว่าเหนื่อยเหนื่อย เมื่อพวกเราทุกคนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าเห็นท่านขึ้นรถกลับบ้าน—เกือบเป็นคนสุดท้าย

เท่าที่ยกคุณงามความดีเพียงส่วนน้อยของท่านขึ้นมากล่าวในที่นี้ ก็เพราะเราทราบกันมาแล้วว่า การไปราชการครั้งนี้ ท่านผู้อำนวยการฯมีอาการไม่ค่อยสบายอยู่ข้างแล้ว ทั้งยังต้องตรากตรำและเหน็ดเหนื่อยในการเดินทางคราวนี้มากยิ่งกว่าผู้อื่นอีกด้วย แต่แม้กระนั้น ท่านก็มิได้แสดงอาการเหล่านี้ให้ปรากฏแก่พวกเรานักศึกษาเลยแม้แต่น้อย พวกเราเห็นแต่หน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใส และเอาการเอางานของท่านตลอดเวลา จนกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้เคร่งครัดต่อหน้าที่โดยอ้อมอารีและอุทิศตนเพื่อประโยชน์แก่หมู่คณะโดยแท้

ข้าพเจ้ากล้ายืนยันความจริงข้อนี้ ก็เพราะครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ ๓๐ ปี มาแล้ว ระหว่างที่ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนนายดาบ ก็มีท่านผู้อำนวยการฯผู้นี้รับหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้บังคับกองร้อย ซึ่งข้าพเจ้าได้ใกล้ชิดกับท่านเกือบตลอดปีมาครั้งหนึ่งแล้ว คราวนี้ท่านเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ ข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสเป็นนักศึกษาอีกวาระหนึ่ง ตลอดเวลาเหล่านี้ ทำให้ ข้าพเจ้า เข้าใจ ทราบซึ้ง ในอุปนิสัย อันเต็ม ไปด้วย ความโอบอ้อมอารี และมีความสามารถเทียมผู้หนึ่ง เมื่อท่านมามีอันต้องจากไปโดยกระทันหันเช่นนี้ นับได้ว่าวิทยาลัยฯ ต้องสูญเสียผู้อำนวยการฯ ที่เป็นกำลังสำคัญยิ่งผู้หนึ่ง

ข้าพเจ้าจึงขอตั้งจิตอธิฐาน ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยคลบรรดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง—ของท่านประสบแต่ความสุขสงบ ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่า คุณงามความดีทั้งหลายที่ท่านได้สร้างสมไว้นี้แหละ เป็นบันดาลที่จะคลบรรดาลให้ท่านอยู่ในสุคติภพอันเพียบพร้อมด้วยความสุขสมบูรณ์ทุกประการ

□□

ด้วยความอาลัย

นายมนูญ บรสุทธ
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร เป็นผู้ทรงวิทยาคุณอย่างสูง เป็นอาจารย์และพี่เลี้ยงที่ดียิ่งของนักศึกษา เป็นผู้ที่มานะบากบั่นทำงานอย่างจริงจัง เพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและความมั่นคงของชาติ เมื่อท่านมาวายชนม์ลงจึงยังความเศร้าสลดใจแก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างยิ่ง และมีความเสียดายเหลือเกิน.

□□

□□

ด้วยความอาลัย

นายยง เหลืองรังษี
อธิบดีศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง

คุณทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยารู้จักคุ้นเคยกับข้าพเจ้ามาตั้งแต่เด็ก เรียนหนังสืออยู่โรงเรียนเดียวกัน แต่เราได้แยกไปเรียนคนละแห่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ แล้วเราไม่ได้พบกันอีกเลย อีก ๒๓ ปีต่อมา ข้าพเจ้าบังเอิญไปพบคุณทักษ์ที่กรุงปารีสโดยไม่คาดหมาย แม้เราจะห่างเหินไม่ได้พบกันมากว่า ๒๐ ปี และขณะนั้นคุณทักษ์ก็เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่แล้ว แต่คุณทักษ์ได้ให้ความสนิทสนมกับข้าพเจ้าเช่นเก่าก่อนเหมือนเมื่อเด็กไม่เปลี่ยนแปลง หลังจากนั้นเราก็ไม่ได้พบกันอีกสิบปีเศษ โดยคุณทักษ์รับราชการอยู่ต่างประเทศ ส่วนข้าพเจ้าไปรับราชการต่างจังหวัด มาพบกันอีกครั้งที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรในปี ๒๕๐๔ นี่เอง ตอนนี้คุณทักษ์ได้รับพระราชทานยศเป็นพลโท ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร แต่คุณทักษ์ก็ยังเป็นมิตรคนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ทุกท่านที่รู้จักคุณทักษ์จะต้องยอมรับทั่วกันว่าคุณทักษ์เป็นคนอ่อนโยน สุภาพเรียบร้อย อัธยาศัยจมุลลมัย ไม่ถือตัว เป็นมิตรกับทุกคน คุณลักษณะอุปนิสัยภายในซึ่งมีประจำตัวคุณทักษ์อยู่เสมอนี้ ได้น้อมนำให้มิตรสหายและผู้ใดพบหาสมาคมเกิดรู้สึกพอใจและนิยมรักใคร่เคารพนับถือ ในส่วนการปฏิบัติหน้าที่ราชการของคุณทักษ์นั้น ก็ประจักษ์ชัดว่า คุณทักษ์เป็นผู้มีสมรรถภาพสูงและเข้มแข็ง แม้

ในระยะเริ่มป่วยคราวที่จะจากไปนั้น ก็ยังอุส่าห์ไปปฏิบัติราชการ คุณทักษ์เป็นผู้มีอนาคตที่จะก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ชั้นสูงสุดต่อไปอย่างไม่มีปัญหา เมื่อมาด่วนถึงแก่กรรมในวัยที่กำลังมีประสิทธิภาพในการงานสูงเช่นนี้ จึงเป็นที่เสียดายและอาลัยของผู้บังคับบัญชาและญาติมิตรสหายตลอดถึงผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นอันมาก

เมื่อข้าพเจ้าทราบข่าวทางโทรศัพท์จากเพื่อนนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ว่าคุณทักษ์ถึงแก่กรรม ข้าพเจ้ารู้สึกใจหาย สลดและตื้นตันใจในมรณกรรมของคุณทักษ์อย่างสุดซึ้ง นับว่าเป็นการสูญเสียอย่างฉับพลันไม่คาดคิด และไม่มีทางจะเอากลับคืนได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าบรรดาญาติมิตร ทั้งหลาย เมื่อทราบข่าว มรณกรรมนี้ คงจะ มีความ เศร้าสลดดังข้าพเจ้าเช่นกัน

ที่สุดนี้ ขอให้กุศลบุญราศรีและกรรมดีที่คุณทักษ์ได้ประกอบมาแล้ว จงเป็นผลสนองให้วิญญาณของคุณทักษ์จงสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย เทอญ

□□

คุณความดี

นายสิงห์ กลางวิสัย
รองอธิบดีกรมการค้าภายใน

ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรชุดที่ ๔ ซึ่ง พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยแห่งนี้ ข้าพเจ้าได้พยายามสนใจในวิชาที่ท่านผู้นั้นบรรยาย ตลอดจนคุณลักษณะ และนิสัยใจคอของท่านตั้งแต่วันแรกที่ไปรายงานตัว จนถึงวันสุดท้ายที่ท่านไปวิทยาลัย ฯ ก่อนเข้าโรงพยาบาลไม่กี่ชั่วโมง

แม้จะเป็นระยะเวลาอันสั้นที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรู้จัก พลโททักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ก็ได้แสดงคุณความดีให้ข้าพเจ้ารู้สึกทราบซึ้งตรึงใจหลายอย่างเช่น—

— แทบทุกวันก่อนเวลาเปิดและหลังเวลาปิดการศึกษาประจำวัน ส่วนมากจะเห็นท่านยืนอยู่หลังชั้น มองดูนักศึกษาที่ผ่านไปมาและกำลังสังสรรค์กันอยู่ด้วยดวงตาที่แจ่มใสใบหน้าที่ยิ้มแย้มเบิกบาน ยังความอบอุ่นใจและทำให้นักศึกษาชุดนี้สนิทสนมเป็นกันเองได้อย่างรวดเร็ว

— เป็นผู้ที่มีความรอบรู้และห่วงใยในความมั่นคงของชาติมาก ในการบรรยายของท่านครั้งหนึ่ง ท่านได้นำแผนที่โลกมาประกอบชี้จุดสำคัญ เผยทรรศนะและวิถีทางที่จะนำความกระทบกระเทือนและอันตราย ซึ่งอาจจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติให้ทราบ เป็นคำบรรยายที่แจ่มแจ้ง มีคุณค่า ฝากความทรงจำ ฝากความสำคัญ ตลอดถึงความรับผิดชอบเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติไว้แก่นักศึกษาเป็นอันมาก

ที่ข้าพเจ้ายกมากล่าวนี้ เป็นเพียงบางอย่างของคุณความดีมากมายที่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งฝังลึกอยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้า แม้ว่าท่านจะได้จากไปแล้วไม่มีวันกลับ ข้าพเจ้าก็จะไม่ลืม

ขอเดชะพระศรีรัตนตรัย และกุศลผลบุญคุณความดีทั้งหลายที่ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ทำไว้ จงบันดาลให้ท่านได้ประสบความสุขสงบ ดำรงอยู่ในสุคติภพโดยเกษมสำราญ พร้อมด้วยความบริสุทธิ์ผุดผ่องเข้มแข็งของดวงวิญญาณ อันเป็นที่อาลัยของนักศึกษาชุดนี้ ซึ่งทุกคนจะคงรักคงเสียดายและระลึกถึงอยู่เสมอ.

□□

ด้วยความอาลัย

นายสุขุม ศรีธัญรัตน์
คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้าพเจ้าได้ทราบชื่อเสียงความสามารถ และคุณงามความดีของพลโท ทักษ์ ฯ มานานแล้ว แต่ไม่มีโอกาสที่จะได้รู้จักกับท่านเป็นส่วนตัว จนกระทั่งได้เข้ามาศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ถึงแม้ข้าพเจ้าจะได้รู้จักคุ้นเคยกับท่าน ร่วมอยู่กินนอนกับท่านในโอกาสที่เดินทางไปดูกิจการต่างจังหวัด ในชั่วระยะเวลาอันสั้นก็ตาม แต่ก็ทำให้ข้าพเจ้าประจักษ์ในความสามารถ และคุณงามความดีของท่าน และก่อให้เกิดความเคารพรักและนับถือในตัวท่านเป็นอย่างยิ่ง

การจากไปของพลโททักษ์ ฯ โดยกระทันหันเช่นนี้จึงทำให้นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรทุกคนเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้ง และให้เกิดความรู้สึกได้ในทันทีว่า เป็นการสูญเสียของชาติที่ใหญ่หลวงครั้งหนึ่ง.

□□

รำลึกถึงท่าน

นายสุทัศน์ สิริสวย

ประจำกระทรวงมหาดไทย

ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ส่วนกลางเป็นเวลานานก็จริง แต่ก็ยังไม่มีโอกาสได้เข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรซึ่งเป็นที่เลื่องลือว่าอุดมด้วยสรรพวิทยาการต่างๆ มาก จนบัดนี้จึงได้มีโอกาสสอดแทรกเป็น ๑ ใน ๖๓ คนสำเร็จ เคยได้ยินชื่อ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ฯ เป็นผู้อำนวยการ ฯ ไม่ทราบว่านิสัยใจคอจะร้ายดีประการใด วันไปรายงานตัวที่วิทยาลัยฯ เห็นผู้อำนวยการฯเป็นนายทหาร รูปร่างล่ำสัน หน้าตาคงแก่เรียน สังเกตจากกิริยาวาจาก็รู้สึกว่าคงจะพอไปกันได้ จึงเบาใจขึ้น ทั้งนี้ เพราะผู้อำนวยการฯย่อมจะต้องเป็นผู้ดูแลพวกเราทั้ง ๖๓ คน ทั้งในระหว่างเรียน และในระหว่างออกเดินทางไปศึกษาภูมิประเทศ ทั้งในและนอกประเทศ

เพื่อจะได้เรียนรู้ถึงนิสัยใจคอของนักศึกษาซึ่งกันและกัน และให้ทุกคนได้รู้จักมักคุ้นกันยิ่งขึ้น ทางวิทยาลัยฯจึงได้กำหนดให้พวกเราออกเดินทางไปศึกษาภูมิประเทศทางด้านตะวันออก มีชลบุรี สัตหีบ ระยอง จันทบุรี และตราด ตั้งแต่วันที่ ๓ กรกฎาคม ถึง ๗ กรกฎาคม ๒๕๐๔ รวมเป็นเวลา ๕ วัน ภาย

ใต้การอำนวยการของผู้อำนวยการวิทยาลัยฯ อย่างไรก็ดีในโอกาสนี้พวกเรา นอกจากจะศึกษาพวกเดียวกันเองแล้ว ยังได้ศึกษานิสัยใจคอของผู้อำนวยการฯ รองผู้อำนวยการฯ และเจ้าหน้าที่วิทยาลัยฯที่ไปทุกคนด้วย อย่านี้กว่าเราจะใช้เวลาให้เปล่าประโยชน์

จริงอย่างว่า การเดินทางกินอยู่หลับนอนด้วยกันหลายๆวันทำให้รู้จักกันดี ดีกว่าคุยกันทุกวันประเดี๋ยวแล้วก็จากกันไป พวกเราได้รู้ถึงสมรรถภาพของพวกเราแทบทุกคนว่า บางคนเก่งงานประเภทไหน บางคนเก่งทางไหน หรือว่าบางคนเพียงแต่พูดเก่งทำไม่ค่อยจะเอา หรือว่าบางคนก็ไม่อยากจะพูดเอาเสียเลย แต่อย่างไรก็ดี จากผลของการอยู่รวมกัน ๕ วัน พวกเราทุกคนยอมรับว่าผู้อำนวยการฯของเราเป็นเพชรน้ำหนึ่งทีเดียว

ผู้อำนวยการฯเป็นนักปกครองมือหนึ่ง อย่างง่ายที่สุดไม่ต้องดูอื่นไกล ดูว่าท่านเป็นห่วงสวัสดิภาพของนักศึกษาเพียงไหน ท่านว่าความปลอดภัยในการเดินทางเป็นของที่ควรจะต้องระมัดระวังอย่างยิ่งในขณะที่อุบัติเหตุในการสัญจรบนท้องถนนเป็นข่าวหนาหู ผู้อำนวยการฯคัดเลือกคนขับที่มีความชำนาญและนิสัยดีเป็นพิเศษให้มารับภาระเรื่องนี้ ซึ่งพวกเราเชื่อมือ ทุกคน ส.ท. เชาว์ จะขับรถมาก็ยิ่งไม่ทราบ แต่ขับดีกว่าคนอื่นอีกหลายพันคน พวกเราเดินทางด้วยความสบายใจ ผู้อำนวยการฯบอกกับพวกเราว่า อย่าไปเสียดายเวลาเลย ช้าก็ช่างมันเถิด เสียดายชีวิตดีกว่า แม้จะเดินทางทางเครื่องบิน ให้ผู้อำนวยการฯก็ไม่ยอมให้ยกโขยงไปลำเดียวหมด ยอกว่าเกิดอะไรไปเดียวจะไม่เหลือไว้ทำพันธุ์เลย ของสำคัญเช่น หยูกยา ก็เตรียมไว้ให้พร้อม เครื่องเล่นก็มีจำกัด บริการต่างๆในการเดินทางและการพักแรมนับว่าเป็นเยี่ยม

การวางแผนซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของเสนาธิการก็นับว่าดีมาก เวลาที่กำหนดมักจะไร่เรียกับที่จัดเข้าโปรแกรมไว้แล้ว โดยมากมักจะช้ากว่า เห็นจะเพราะยึดหลักความปลอดภัยมากกว่าอย่างอื่นเข้าที่พักก็สะดวกสบาย จัดไว้เป็นพวกๆ เอาสัญชซึ่งเตรียมไว้แล้วมาชี้แจงก็ทราบได้ทันทีว่าใครพักที่ไหน หมายเลขเท่าใด เวลาไหนจะต้องไปไหน แต่งกายอย่างไร ไม่มีอะไรสงสัย

การตรงต่อเวลาเป็นคุณสมบัติอันหนึ่งของท่าน นัดเวลาไหนเป็นลงมารอที่รถก่อนเวลาเสมอ แม้ฝนจะตก ฟ้าจะร้อง ก็พร้อมที่จะออกเดินทางได้ทุกขณะ ไปศึกษาภูมิประเทศกลางวันแสนจะเหน็ดเหนื่อยกันมา พอตกค่ำนักศึกษาพวกไม่ยอมหลับยอมนอนก็พากันมั่วสุมกับการเล่นเกมต่าง ๆ เสียงลั่นได้ยินไปสามบ้านแปดบ้าน ผู้อำนวยการฯไม่เคยพูดคำน้อยให้สะเทือนใจ และเป็นดังนี้ทุกคืน นอนไม่หลับก็ไม่บ่น ตื่นก็เช้า ตื่นแล้วมีเวลาเหลือแทนที่จะอยู่เฉย ๆ ก็ใช้เวลาไปตรวจตลาดบ้าง คนที่อวดอ้างว่านอนดี ๒ ตื่นตี ๕ ทุกวัน ว่างานมากนั้นไม่จริงหรอก ข้าพเจ้าเห็นกับตา จนเวลารถจะออกยังเพิ่งตื่นมาเข้าห้องน้ำก็ยังมี สังขารของผู้อำนวยการ ฯ ที่ถูกทรมานตลอดการเดินทาง จะเป็นสาเหตุหนึ่งของการจากไปของท่านหรือไม่พวกเราไม่แน่ใจ แต่ก็กราบขอขมาท่านแล้วด้วยใจบริสุทธิ์

ผู้อำนวยการ ฯ เป็นนักพูดตัวยง พูดแทนนักศึกษาทุกคราวที่จำเป็น พูดเป็นงานเป็นการก็ได้ เช่น ในโอกาสต้อนรับของสถานทหารเรือสัตหีบ พูดถวายความเคารพสักการะอย่างสูงก็ได้ เมื่อกราบทูลถวายรายงานสมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ที่สวนบ้านแก้ว พูดขบขันทำนองที่เล่นที่จริงก็ได้ เมื่อกล่าวตอบนายอำเภอมุขดี ของสัตหีบ ในตอนเดินทางกลับ วาทะศิลปเป็นของยากเพียงไรทุกคนย่อมทราบ พวกเรามักจะเห็นผู้บรรยายมาอ่านบทความต่อหน้าในชั่วโมงบรรยายบ่อย ๆ แต่ผู้อำนวยการ ฯ ของเราไม่ทำอย่างนั้น มีไหวพริบปฏิภาณดีทุกโอกาส พูดที่ไหนไม่เคยซ้ำกัน ฟังทีหนึ่ง ๆ ก็แปลกไปอย่างหนึ่ง ๆ ซึ่งชวนให้พวกเราซึ่งเป็นผู้ต้องจำใจฟังทิ้งไปตามกัน การกราบทูลถวายรายงานสมเด็จพระบรมราชินี ฯ ที่สวนบ้านแก้ว สร้างความเชื่อมั่นในความเป็นอัจฉริยะของท่านผู้อำนวยการ ฯ ให้แก่พวกเราอย่างจริงใจ

ลักษณะการเอาอกเอาใจคน การรู้จักใช้คนมีอยู่ในตัวผู้อำนวยการ ฯ พร้อมบริบูรณ์ ท่านมีลักษณะเป็นผู้นำจริง ๆ ไม่ใช่แต่เพียงนักศึกษาชุดที่ ๔ จะสดุดีท่านเท่านั้น ใคร ๆ ราบว่านักศึกษาชุดอื่น ๆ ก่อนนี้ก็ให้ความนับถือท่านทุกคณะ ขอให้คิดว่า นักศึกษา วปอ. ล้วนแต่ใหญ่ ๆ กันทั้งนั้น ไม่ติดกะบังหมวกช่อไชยพฤกษ์ติดขิดโต ๆ บ้างก็คุมกำลังของชาติ บ้างก็คุมการเงิน การคลัง การพลังงาน บ้างก็ใกล้ชิดท่านผู้ใหญ่ ก็พอจะเบ่งอวดกัน

ได้บ้าง ใครมาเป็นผู้อำนวยการวิทยาลัย ฯ แห่งนี้จึงต้องประสบความยากลำบากนานัปการ เอาคนที่ไม่ค่อยจะมีภูมิมาเป็นก็จะโดนนักเรียนไล่ต้อน เอาคนที่มีเพียงความรู้แต่ไม่มีหัวในทางปกครองมาเป็นก็ลำบาก ยิ่งเอาคนโมโหโทโสง่ายด้วย บ้านยิ่งจะแตกเร็ว ไม่มีความสุข เอาคนเข้าคนไม่ค่อยได้ก็ลำบากอีก อวดเบ่งก็ไม่ได้ จะถูกเบ่งกลับ อ่อนข้อก็ไม่ได้ เดี๋ยวก็จะขึ้นขี่คอไปเสียเลย ก็ต้องหาคนที่กลางๆ ไม่มากไม่น้อย กลางอย่างไร และขนาดไหน เป็นของที่วินิจฉัยยาก คนเรียนรัฐศาสตร์ปกครองสำเร็จยังวินิจฉัยไม่ค่อยจะถูก ข้าพเจ้าคิดว่าทางการน่าจะประสบความยากใจในการเลือกเฟ้นผู้อำนวยการ ฯ คนใหม่ ซึ่งแน่ละจะต้องรอบคอบมาก เพื่อให้ได้คนที่ดีที่สุดและเหมาะสมที่สุดอย่างยิ่งจะว่าไว้มาเป็น

ท่านผู้อำนวยการฯอยู่กับพวกเราเพียง ๑ เดือนเศษ ๆ ท่านก็จากพวกเราไปสู่สุคติ ปล่อยให้พวกเราต้องอาลัยอาวรณ์อีกนานกว่าจะคลายความระลึกถึง เขียนความดีของท่านได้เพียงเป็นเศษ ๆ ส่วนเท่าไรไม่รู้ ยังมีอีกมากมาย จึงขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านผู้อำนวยการฯได้ไปสู่สัมปรายภพอันเป็นยอดปรารถนาด้วยเทอญ.

□□

□□

ด้วยความอาลัย

พลตรี สุภชัย สุรวรรธนะ
เจ้ากรมการสื่อสารทหารบก

ท่าน พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ขณะท่านมีชีวิตอยู่นั้น ปรากฏว่า เป็นผู้สนใจการศึกษา แม้ได้ดำรงตำแหน่งอันสูงก็ยังศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ ควรเป็นแบบอย่างที่ดี ส่วนที่เกี่ยวกับประเทศชาติ ท่านปรารภและห่วงใยถึงความมั่นคงของชาติเสมอ และได้วางรากฐานงานให้วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรมีพื้นฐานพัฒนาการไปมาก นับว่า เป็นกรณีหนึ่ง ที่ช่วยสร้างความมั่นคงของชาติ

บัดนี้ ท่านจากทุกคนและทุกสิ่งทุกอย่างไปแล้ว การจากไปเป็น เหตุให้ กองทัพไทยเสียนายทหารผู้ใหญ่ผู้ทรงคุณวุฒิอย่างสูงไปท่านหนึ่ง แม้ท่านจากไป แต่ผลงานและแบบอย่างอันดีของท่าน ได้เป็นภาพประทับใจให้อาลัยและระลึกอยู่เสมอ ขออุทิศกุศลทั้งปวง มอบให้วิญญาณของท่าน แม้สถิตอยู่ ณ ภพใด ๆ ขอให้ได้รับทราบ และ ประสบความสุขในภพนั้น ๆ ตามควรแก่คติวิสัย ทุกประการ.

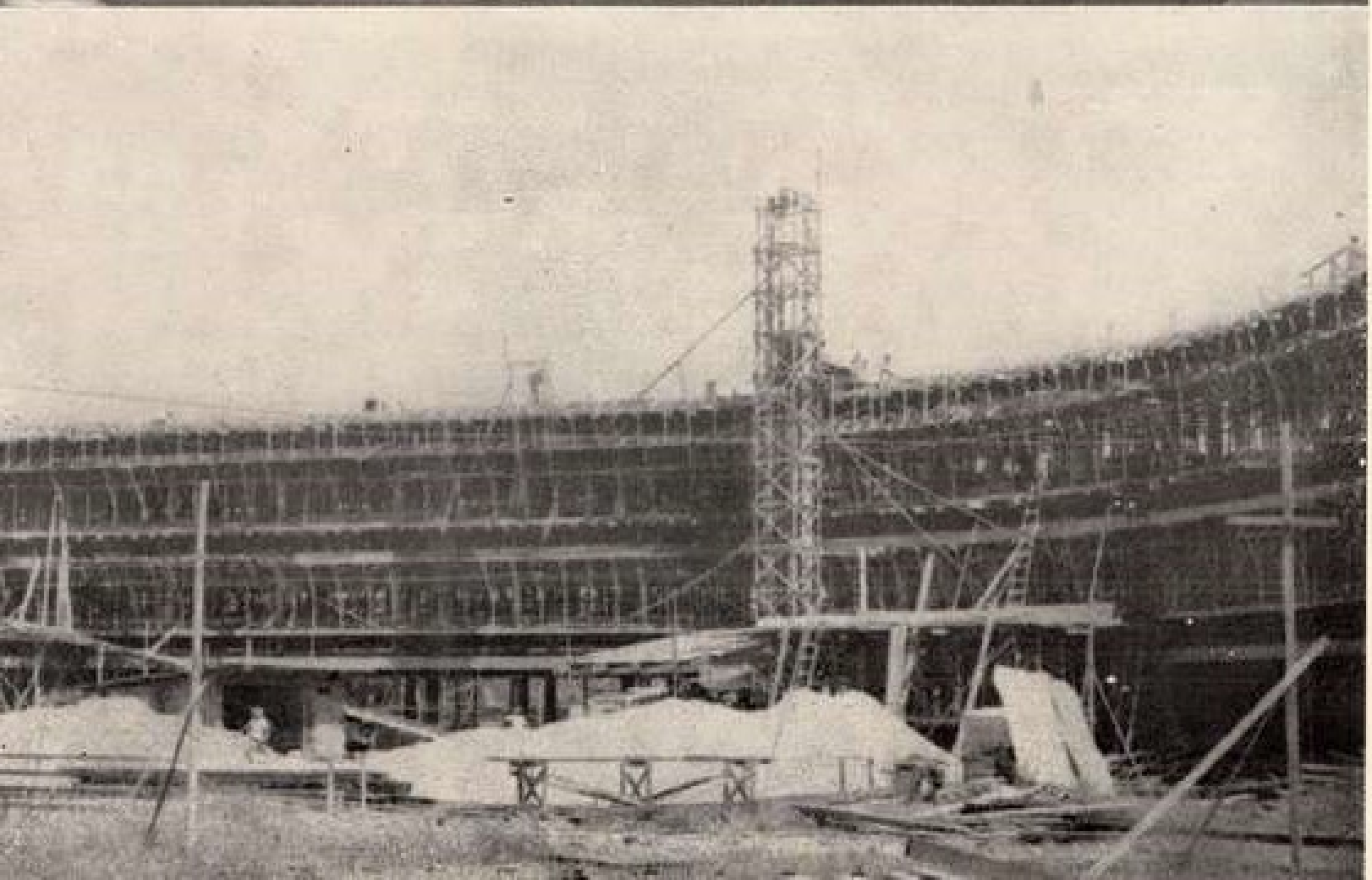
□□

หุ่นจำลอง รร. เตรียมทหาร

พล.อ. ถนอม กิตติข
รมว. กห. กำลังวาง
ศิลาฤกษ์ ๙ ม.ค. ๐

กำลังดำเนินการก่อสร้

แจกรางวัล
แก่นักเรียน
เตรียมทหาร

พิธีไหว้ครูประจำปี

พล.ท. ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา กับ โรงเรียนเตรียมทหาร

พันเอก บียะ สุวรรณพิมพ์
ผู้บังคับการโรงเรียนเตรียมทหาร

ตามที่สภากลาโหมได้มีความเห็นเป็นเอกฉันท์ที่จะให้รวมโรงเรียนเตรียมของทั้งสามกองทัพเข้าเป็นสถาบันเดียวกัน ในความดำริของ ฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม (พลเอก ถนอม กิตติขจร) ในฐานะประธาน โดยให้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ พุทธศักราช ๒๕๐๑ เป็นต้นมานั้น ในรูปแห่งแผนการบังคับบัญชาให้โรงเรียนเตรียมทหารเป็นหน่วยใน กองอำนวยการศึกษาวิจัย กรมเสนาธิการกลาโหม ซึ่งบัจจุบันเปลี่ยนเป็น กรมการศึกษาวิจัย กองบัญชาการทหารสูงสุด โดยมี

พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา
เป็นเจ้ากรมฯ

ท่านเจ้ากรม ฯ — นับว่าเป็นผู้มีความจัดเจนทางด้านการศึกษาเป็นอย่างยิ่งผู้หนึ่ง เป็นผลให้โรงเรียนเตรียมทหาร รุดหน้าโดยลำดับ ทั้งทางวัตถุ จิตใจ และเกียรติภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนเตรียมทหาร ที่ท่านเจ้ากรม ฯ เป็นผู้รับผิดชอบนี้ ยังมิได้มีสถานที่ของตนเองเป็นส่วนสัดโดยแน่ชัด ได้อาศัยสถานที่ของโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้ามาตั้งแต่ต้น ปรากฏว่ามีความอัดแอ การให้การศึกษาในห้องเรียนก็ดี กิจกรรมต่าง ๆ ของนักเรียนอันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการศึกษาก็ดี ต้องดำเนินการอยู่ในวงจำกัดเป็นอย่างยิ่ง และทั้งโดยหลักการแล้ว โรงเรียนขั้นเตรียมอุดมเช่นโรงเรียนเตรียมทหารนี้ ไม่ควรอยู่ร่วมกับโรงเรียนชั้นอุดมอย่างโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ท่านเจ้ากรม ฯ ได้เสนอแนวความคิดต่าง ๆ นำเรียนผู้บังคับบัญชาโดยลำดับ สำหรับด้านสถานที่นั้น ฯ พณ ฯ รัฐมนตรีว่าการกลาโหม พร้อมที่จะช่วยเหลือ แต่ปรากฏว่าเป็นที่ห่างไกลชุมนุมชน เกรงจะเป็นภาระหนักแก่งบประมาณทั้งในระยะเริ่มต้นและการบริหารงานมาก ประกอบกับมีความจำกัดในสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ท่านเจ้ากรม ฯ จึงได้ทายทามพื้นที่จากกองทัพบก โดยขอแบ่งที่ของกองพันทหารสื่อสาร กองบัญชาการกองทัพบก (บริเวณสนามมวยลุมพินี) ถนนพระราม ๔ ซึ่งกองทัพบกก็ได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง สำหรับด้านการเงินนั้น ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของแต่ละกองทัพ พร้อมทั้งราชการส่วนกลาง กระทรวงกลาโหม ต่างเห็นความจำเป็นโดยได้เจียดงบประมาณประจำร่วมกันสร้างอาคารโรงเรียนเตรียมทหารขึ้น เป็นอาคาร ๔ ชั้น รูปสามแฉก

อันเป็นสัญญลักษณ์ระบุบ่งถึงกองทัพทั้งสาม ทำสัญญาก่อสร้าง เมื่อ ๑ กันยายน ๒๕๐๓ จะแล้วเสร็จในเวลา ๑๒ เดือน ฯ พณ ฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ได้เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อ ๘ มกราคม ๒๕๐๔

พิธีทางศาสนา

ถวายภัตตาหาร
แด่สมเด็จพระสังฆราช
และพระสงฆ์

วันคล้ายวันเกิด รร. เตรียมทหาร

เจิมตำราเรียน

การนำนักศึกษา วปอ. ชุดที่ ๔ เดินทาง
ไปศึกษาภูมิประเทศ ภาคตะวันออก
อันเป็น การนำ นักศึกษา ครั้งสุดท้ายของ
พลโท ทักษ์ ฯ ต้น ก.ค. ๒๕๐๔
พล.ท. ทักษ์ ฯ กำลังสนทนากับนายจรัส
เทศวิศาล ผู้ว่าราชการจังหวัดตราด

ท่านเจ้ากรมฯ ตระหนักชัดว่า การได้รับงบประมาณจากผู้บังคับบัญชาชั้นสูงของทั้งสามกองทัพและราชการส่วนกลาง ก็นับว่าเป็นความอนุเคราะห์อย่างยิ่งแล้ว แต่โรงเรียนจะมีเฉพาะอาคารเรียนเท่านั้นย่อมไม่ได้ จำเป็นจะต้องเสริมสร้างความสะดวกอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า ประตู ถนน โรงอาหาร ตลอดจนบ้านพักข้าราชการเท่าที่จำเป็นอย่างแท้จริง ท่านเสนาธิการทหาร ได้มองเห็นความจำเป็นนี้จึงได้นำเรียนขอรับอนุมัติงบประมาณเพิ่มเติมซึ่งฯพณฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ก็ได้อนุมัติให้ดำเนินการได้ และได้ทำสัญญาก่อสร้างเพิ่มเติม เมื่อเดือน มิถุนายน ๒๕๐๔ กำหนดแล้วเสร็จภายใน ๒๐๐ วัน จึงคาดได้ว่า จะสามารถเปิดเรียนได้ทันในปีการศึกษา ๒๕๐๕ ท่านเจ้ากรมฯ มักจะปรารภเสมอว่า *"....ต้องให้นักเรียนมีความภูมิใจในสถาบันของเขาให้จงได้ นักเรียนเตรียมทหาร ในวันนี้ คือ นายพลในวันหน้า.... เราต้องช่วยกันสร้างโรงเรียนนายพลของกองทัพไทยให้ดีที่สุด...."* จึงปรากฏว่า อาคารนี้มีความสมบูรณ์เท่าที่โรงเรียนชั้นนำจะพึงมี กล่าวคือ มีห้องเรียนอย่างเพียงพอ ห้องฟิสิคส์ ห้องเคมี ห้องสังคมศึกษา ห้องภาษาอังกฤษ ห้องคณิตศาสตร์ ห้องสมุด ห้องประชุม ตลอดจนศาลนักเรียน เป็นอาทิ อย่างไรก็ดี ท่านเจ้ากรมฯ ผู้มีแผนการอันก้าวหน้า ยังได้เสนองบประมาณก่อสร้างสำหรับปีงบประมาณ ๒๕๐๕ โดยเน้นหนักถึงสนามกีฬา โรงยิมพลศึกษา ตลอดจนความสมบูรณ์อื่น ๆ หากได้รับอนุเคราะห์งบประมาณตามข้อเสนอของท่านเจ้ากรมฯ จะช่วยทวีความสมบูรณ์ของโรงเรียนเตรียมทหาร ในด้านวัตถุยิ่งขึ้น

การศึกษา มิใช่หมายความ เพียง การสอน และ การเรียน ใน ห้องเรียนเท่านั้น แต่ย่อมหมายรวมถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทั้งทางโรงเรียนและนักเรียนได้จัดขึ้นอีกด้วย พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้ตระหนักในเรื่องนี้ ท่านได้สนับสนุนให้โรงเรียนมีกิจกรรมเสริมหลักสูตรให้มากเท่าที่โอกาสและสถานที่จะอำนวยให้จัดขึ้นได้ ท่านเจ้ากรมฯได้ให้หลักการสำคัญเป็นแนวยึดถือ คือ – "กิจกรรมนักเรียน โดยนักเรียนและเพื่อนักเรียน–"

ดังนั้น ทางโรงเรียนเตรียมทหารจึงได้ให้นักเรียนเลือกคณะกรรมการประจำปี ของตนขึ้นบริหารงาน ผู้สมัครเป็นประธานกรรมการจักต้องแสดงความคิดเห็นว่า ถ้าตนได้รับเลือกให้เป็น ประธานแล้ว จะดำเนินการ เพื่อพัฒนาการอะไร อย่างไรบ้าง ในสาขางานด้านห้องสมุดการกีฬา การบันเทิง การจัดทำหนังสือประจำเดือน ซึ่งเรียกชื่อว่า "จตุรงค์" และหนังสือรุ่น ได้จัดการให้มีการคัดเลือกนักเรียนผู้บังคับบัญชา เพื่อฝึกหัดปกครองและบริหารงานภายใน โดยมี นักเรียนผู้บังคับการ นักเรียนผู้บังคับกอง และ นักเรียนผู้บังคับหมวด ซึ่งในกาลต่อไปในความริเริ่มของท่านเจ้ากรม ฯ ก็จะได้จัดให้มีนักเรียนฝ่ายอำนวยการต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้น

ท่านเจ้ากรม ฯ ได้ริเริ่มให้มีการสวนสนามขึ้นตามโอกาสอันเหมาะสม โดยให้นักเรียนผู้บังคับบัญชาเป็นผู้บังคับขบวนในตำแหน่งและหน้าที่ต่าง ๆ ทั้งนี้ เป็นการฝึกความเป็นผู้นำ การปกครอง บังคับบัญชา การเชื่อฟัง ตลอดจนการรู้จักความรับผิดชอบและรู้จักหน้าที่ โดยเชิญผู้บังคับบัญชาชั้นสูงและผู้ใหญ่ในกองทัพ ทั้งสามตรวจพลสวนสนามและให้โอวาท ซึ่งนับว่าเป็นความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับเด็กวัยรุ่น

หลักการของท่านเจ้ากรม ฯ ที่ว่า "กิจกรรมนักเรียน โดยนักเรียนและเพื่อนักเรียน" นั้นเอง นักเรียนได้จัดนิทัศน์การทางสังคมศึกษา นิทัศน์การวิทยาศาสตร์ นิทัศน์การคณิตศาสตร์ และนิทัศน์การทางภาษาขึ้นเป็นประจำ ซึ่งย่อมจะเป็นคุณค่าแก่ผู้ทำเอง และเพื่อนนักเรียนอื่นโดยส่วนรวมอีกด้วย การจัดทัศนาจรนับว่าเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาภูมิ-ศาสตร์และประวัติศาสตร์อยู่เป็นอันมาก ในขณะเดียวกันได้ถือโอกาสเยี่ยมเยียน โรงเรียนในจังหวัดนั้น ๆ และได้มีการแข่งขันกีฬากันด้วยก็จะเป็นการเผยแพร่เกียรติประวัติของโรงเรียนเตรียมทหารขึ้นอีก และที่มีคุณค่าอย่างยิ่งก็คือ การกระชับเกลียวสัมพันธ์ในระหว่างนักเรียนเตรียมทหารด้วยกันนั่นเอง กรรมการนักเรียนประจำปีก็ได้จัดบริการนำเที่ยวเสมอมาทุกปี แต่ปี ๒๕๐๔ นี้ต้องชะงักลง

เพราะโรงเรียนเตรียมทหาร ได้ศูนย์เสีย ท่านเจ้ากรม ฯ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา นักเรียนเตรียมทหาร ทุกคนต่างได้รับความวิปโยคจนไม่มีจิตใจจะร่าเริงได้

ท่านเจ้ากรม ฯ — พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา — มักจะกล่าวแก่ข้าราชการในโรงเรียนเตรียมทหารอยู่บ่อย ๆ ว่า "เราต้องให้และเป็นแบบฉบับที่ดีที่สุดแก่นักเรียนของเรา" *สำหรับท่านเจ้ากรม ฯ เองนับเป็นแบบฉบับที่มีค่าควรแก่การยึดถือโดยแท้ ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้มาเป็นประธานในพิธีกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนเป็นประจำ*

ยิ่งกว่านั้น ท่านให้ความเป็นกันเองกับข้าราชการในโรงเรียนเตรียมทหารอยู่เสมอ

แผนการป้องกันและแก้ไขความประพฤติของเด็กวัยรุ่น เท่าที่เป็นข่าวอยู่ในปัจจุบันนั้น โรงเรียนเตรียมทหาร ได้ดำเนินการมาแล้ว พร้อมกับการก่อตั้งโรงเรียนในความรับผิดชอบของ ท่านเจ้ากรม ฯ มาโดยตลอด กล่าวคือ ได้กำหนดมีการสอนจริยศึกษาโดยให้อนุศาสนาจารย์เป็นผู้สอน มีการฟังเทศน์เป็นประจำทุกเดือน โรงเรียนใหม่ไม่ลืมจะจัดให้มีสวนแห่งความหวัง (Garden of Hope) เพื่อผ่อนคลายอารมณ์ของนักเรียน มีสนามกีฬาประเภทต่าง ๆ อย่างเพียงพอ ตลอดจนจัดการและส่งเสริมให้นักเรียนศึกษาหาความรู้นอกสถานที่อย่างกว้างขวาง มีบริการทางด้านห้องสมุดอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นอาทิ ยิ่งกว่านั้น ท่านเจ้ากรม ฯ ยังมีเจตน์จำนงอันแน่วแน่ที่จะให้โรงเรียนเตรียมทหารเป็นศูนย์กลางชุมนุม นักเรียนเตรียมทหาร นักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นักเรียนนายเรือ และ นักเรียนนายเรืออากาศ รวมทั้งนักเรียนนายร้อยตำรวจ มิใช่เพื่อความคุ้นเคยสนิทสนมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเท่านั้น ยังเพื่อให้รวมอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ประกอบกิจกรรมอันเป็นคุณประโยชน์ไม่ไขว้เขวไปกับสิ่งเย้ายวนภายนอก ซึ่งจะจูงให้ออกนอกแนวแห่งคุณธรรมไปได้โดยง่ายอีกด้วย

ท่านเจ้ากรมศึกษาวิจัย — พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา — มีแนวความคิดแน่วแน่ว่า "การสร้างกองทัพทั้ง ๓ ให้เกรียงไกรในอนาคตนั้น คือการสร้างนักเรียนเตรียมทหารในปัจจุบัน .... แน่นอน จักรกลสำคัญของทั้งสามกองทัพในอนาคตคือ นักเรียนเตรียมทหาร ขณะนี้นั่นเอง.." *ท่านเจ้ากรม ฯ ได้ทุ่มเทจิตใจให้แก่ โรงเรียนเตรียมทหารอย่างจริงจัง นักเรียนทุกคนต่างมีความตรึงใจในเจตนาของท่านเจ้ากรมเป็นอย่างยิ่ง จนได้รับสมญาจากนักเรียนทั้งหลายว่า* พ่อ *ดังปรากฏสักขีพยานอยู่ในหนังสือประจำรุ่นที่สองแล้ว*

บัดนี้ พ่อที่รักของเรา ได้จากพวกเราไปโดยกระทันหัน อย่างไม่มีวันกลับ แต่คุณความดี ของท่านยังดำรงอยู่กับโรงเรียนเตรียมทหารอย่างไม่มีวันสูญหาย ชีวิตของท่านสั้นเกินไปกว่าที่จะได้เห็นความมั่นคงของกองทัพในอีก ๒๕ ปีข้างหน้าด้วยน้ำมือและมันสมองที่ท่านได้ปลุกปล้ำนักเรียนเตรียมทหาร ของท่านอยู่ในขณะนี้ แต่ท่านก็คงประจักษ์ในน้ำใจของนักเรียนเตรียมทหาร ทั้งในอดีตและปัจจุบันด้วยญาณวิถีของท่านแล้ว มีอยู่ต่อบิดาของเขาทั้งหลายเพียงไร

ด้วยคุณงามความดีนานัปการที่ ท่านเจ้ากรม ฯ – พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา – ได้ประกอบไว้ในขณะยังมีชีวิตอยู่ ตลอดจนคุณานุประโยชน์และกุศลกรรมอันเกิดจากบัจจัยทั้งหลายทั้งปวง ขอได้เป็นกุศลบัจโจปการกิจ สัมฤทธิ์สวัสดิสุขสนอง แด่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วนี้ในสัมปรายภพโน้นทุกประการ.

□□

การพิพิธภัณฑ์ทหาร กับ พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา

พันเอก ดำเนิร เลขะกุล
กองประวัติศาสตร์ และ พิพิธภัณฑ์ทหาร
กรมการศึกษาวิจัย

"พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่เก็บรวบรวมและรักษาวัตถุต่าง ๆ ที่แสดงถึงปรากฏการณ์และกิจการของมนุษย์ในอดีตไว้เป็นอย่างดีที่สุด และพิพิธ—ภัณฑ์จะใช้วัตถุเหล่านี้ เป็นเครื่องมือส่งเสริมการศึกษาและความรอบรู้ของประชาชนให้ดีขึ้น" ความหมายของคำ "พิพิธภัณฑ์" ที่นายฟอยล์ส์ (Foyles) อาจารย์มหาวิทยาลัยโรเชสเตอร์ ในประเทศอังกฤษได้ให้ไว้นี้จะเป็นความจริงสักแค่ไหน ก็ขอให้พิจารณาจากประวัติความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์อย่างย่อ ๆ ต่อไปนี้.

จากประวัติศาสตร์ยอกให้ทราบว่า ชาวอียิปต์โบราณได้มีพิพิธภัณฑ์ของตนมาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของเขานั้นแล้ว ในสมัยกรีก เมื่อพระเจ้าอเลกซานเดอร์ มหาราช ทรงยกกองทัพไปตีเมืองใดได้ ก็ทรงสนพระทัยเก็บสิ่งของแปลก ๆ นานาชนิด นำมาฝากอาริส-โตเติล เพื่อให้สะสมไว้เป็นตัวอย่างในการสอนวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติให้แก่ศิษย์ ต่อมาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒ กษัตริย์ปโตเลมีหลายพระองค์ได้ทรงเก็บสะสมสิ่งของต่าง ๆ

ไว้เป็นอันมากในนครอเลกซานเดรีย ระหว่างสมัยกลางประเทศต่าง ๆ ในยุโรป มีการเก็บสะสมสิ่งของที่เกี่ยวกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ ไว้มากมายหลายแห่ง แต่การเก็บสะสมเหล่านี้ยังเรียกว่า "พิพิธพันธ์" ไม่ได้เต็มปาก ครั้นถึงสมัยฟื้นฟูบรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตต่าง ๆ ได้เริ่มวางระบบการเก็บสะสมวัตถุโบราณและอื่น ๆ ขึ้นเป็นหลักฐาน แต่ถึงกระนั้นพิพิธภัณฑ์เหล่านี้มิได้ให้ประโยชน์แก่ประชาชนเหมือนอย่างพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบัน และเป็นที่แน่นอนว่า ประชาชนที่หย่อนการศึกษาในสมัยนั้น ไม่ค่อยจะสนใจในพิพิธภัณฑ์เสียอีกด้วย

ต่อมาเกือบกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เจ้านายในพระราชวงศ์ต่าง ๆ และนักศึกษาได้จัดตั้งการเก็บสะสมวัตถุโบราณขึ้นหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอิตาลี, เยอรมัน และฝรั่งเศส ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒ การเก็บรวบรวมวัตถุเกี่ยวกับวิชาวิทยาศาสตร์ได้รับความสนใจมาก ครั้นถึงศตวรรษที่ ๒๓ แนวความคิดที่จะแยกเก็บและรวบรวมวัตถุเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และศิลปไว้เป็นประเภท ๆ ได้กลายเป็นรูปร่างขึ้นในเมื่อได้ก่อตั้งพิพิธภัณฑ์คริสตศาสนาของสำนักวาติกัน (ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๘๐ ถึง ๒๒๙๐) การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อังกฤษ (British Museum) ใน พ.ศ. ๒๒๙๖ และการเริ่มต้นเก็บรวบรวมวัตถุโบราณของชาติที่พิพิธภัณฑ์ปราโดในกรุงแมดริดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๙ พอถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ พิพิธภัณฑ์ได้กลายเป็นสถาบันที่มั่นคงสถาบันหนึ่ง ซึ่งแม้ว่าในตอนแรก ๆ ยังอยู่ในสภาพที่ให้ประโยชน์แก่วงนักศึกษาและนักวิทยาศาสตร์ มากกว่าประชาชนทั่ว ๆ ไปก็ตาม ส่วนพิพิธภัณฑ์ที่จัดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่คนเดินถนนเท่า ๆ กับเพื่อนักศึกษานั้น ได้เกิดจากแนวความคิดในทางการศึกษาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ที่ผ่านมาแล้วนั่นเอง จากนั้นมาพิพิธภัณฑ์หลายประเภทและหลายแห่งได้อุบัติขึ้นในเมืองใหญ่ ๆ ของโลกทุกเมือง แล้วค่อย ๆ ลามออกไปถึงเมืองเล็ก ๆ อีกด้วย ในปัจจุบันนี้ประเทศอังกฤษมีพิพิธภัณฑ์และหอศิลปมากกว่า ๖๐๐ แห่งแล้ว และทุกแห่งได้เปิดให้ประชาชนเข้าชมเป็นประจำ

สำหรับในประเทศไทยนั้น เริ่มมีความคิดที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ จากหลักฐานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ขณะเมื่อพระยาทสมเด็จพระเจ้าพระอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรง

ผนวชอยู่นั้น ได้ทรงเก็บสิ่งของโบราณ เช่น ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงฯ และพระแท่นมนังคศิลาจากสุโขทัย เข้ามารักษาไว้ในพระนครเป็นอันมาก ต่อเมื่อเสด็จเสวยราชย์แล้ว ได้ทรงรวบรวมสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น มาจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ขึ้นในพระที่นั่งราชฤดีเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๙๖ และต่อมาได้ทรงสร้างพระที่นั่งขึ้นอีกองค์หนึ่ง ชื่อ "พระที่นั่งประพาส-พิพิธภัณฑ์" เพื่อเป็นที่จัดแสดงศิลปวัตถุและโบราณวัตถุในส่วนพระองค์ แต่คงเปิดให้พระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้นที่ทอดพระเนตรได้ อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่า บัดนี้คำว่า "พิพิธภัณฑ์" ได้เกิดขึ้นแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนนำศิลปวัตถุและสิ่งอื่น ๆ ไปจัดแสดงในต่างประเทศอีก ๒ ครั้ง ๒ ประเทศ คือ ในการแสดงพิพิธภัณฑ์นานาชาติที่กรุงลอนดอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ และที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากการเสด็จประพาสชวาครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ แล้ว ได้โปรดให้จัดพิพิธภัณฑ์ขึ้นที่หอคองคอเดีย (คือ ศาลาสหไทยสมาคม) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ ของที่โปรดให้นำมา "ตั้งมิวเซียม" อย่างที่เรียกกันในขณะนั้น มีทั้งเครื่องราชูปโภค, ของที่เป็นฝีมือคนไทย, และของที่ห้างร้านชาวต่างประเทศจัดมาแสดง จัดเสร็จแล้วได้เปิดให้ประชาชนเข้าชมในวันงานเฉลิมพระชนมพรรษา ปรากฏว่ามีคนเข้าดูประมาณเจ็ดหมื่นคน นับเป็นการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ที่ได้ผลสมบูรณ์เป็นครั้งแรกของเมืองไทย

เมื่อถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษาในปีต่อ ๆ ไป ก็โปรดให้จัดแสดงพิพิธภัณฑ์เช่นนั้นอีกครั้นถึงปี ๒๔๑๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยำรายปรยักษ์ และสมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช จัดแสดงพิพิธภัณฑ์ขึ้นเหมือนอย่างปีก่อน ๆ แต่ให้ใหญ่โตและน่าดูกว่า ดังมีรายการใน "ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม" ในครั้งนั้นว่า "....*แต่ในบัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแต่บรรดาซึ่งเป็นของหลวงตั้งประดับไว้ห้องหนึ่ง ของที่*

เมื่อถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษาในปีต่อ ๆ ไป ก็โปรดให้จัดแสดงพิพิธภัณฑ์เช่นนั้นอีกครั้นถึงปี ๒๔๑๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยำรายปรยักษ์ และสมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศวรเดช จัดแสดงพิพิธภัณฑ์ขึ้นเหมือนอย่างปีก่อน ๆ แต่ให้ใหญ่โตและน่าดูกว่า ดังมีรายการใน "ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม" ในครั้งนั้นว่า "....*แต่ในบัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดแต่บรรดาซึ่งเป็นของหลวงตั้งประดับไว้ห้องหนึ่ง ของที่*

พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการและราษฎร พระสงฆ์จะมาตั้ง ให้จัดตั้งไว้ห้องหนึ่ง เป็นแผนกกัน ของที่ควรจะมาตั้งนั้น คือ เครื่องทองรูปพรรณเก่าใหม่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นฝีมือช่างอย่างดีในเขตแคว้นพระราชอาณาจักรกรุงสยาม กับผ้านุ่งผ้าห่มต่าง ๆ ที่เป็นฝีมือช่างชาวสยามทำขึ้น แลผ้าที่ส่งตัวอย่างสั่งออกไปให้ทำเข้ามาแต่ประเทศอินเดีย คือ ผ้ายกไหม, ผ้ายกทอง, แลแพร, แลผ้าไหมสี ผ้าลายสีแลดอกดวงต่าง ๆ ซึ่งเป็นชั้นเก่า กับเครื่องหล่อเครื่องปั้นแลเครื่องกลึงแกะสลัก แลรูปเขียนซึ่งเป็นฝีมือช่างที่ดีในประเทศสยาม ก็ควรจะเอามาตั้งได้ แลเครื่องพลอยหัวแหวนต่าง ๆ ที่เกิดในประเทศเขตเมืองไทย กับเครื่องที่ประดับมุกเป็นรูปพรรณต่างๆให้เลือกคัดเอามาแต่ที่ฝีมือช่างเอก และกัลปังหาสีขาว, แดง, ดำที่เกิดในอ่าวสยามทั้งต้น แลทำเป็นรูปพรรณต่าง ๆ แลเครื่องอาวุธ หอก, ดาบ, มีดรูปต่าง ๆ ที่เป็นฝีมือช่างเมืองไทย ทำเรียบร้อยสนิทดี ก็ควรจะเอามาตั้งในที่ประชุม ผู้หนึ่งผู้ใดมีของประหลาดที่จะเอามาตั้งในหอมิวเซียมนี้ ขอให้เอามา ณ วันพุธ เดือนสิบ แรมสามค่ำ จนถึง ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบสี่ค่ำ ..." และอีกตอนหนึ่งว่า" .... อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับสั่งว่า จะทอดพระเนตรสิ่งของซึ่งเอามาตั้งในหอมิวเซียม แลจะพระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าของ ซึ่งเห็นของเป็นประหลาดมาก ฤาเป็นของฝีมืออย่างดี โปรดในพระราชหฤทัย จะพระราชทานรางวัล...."

ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวเสริมอีกว่า การแสดงพิพิธภัณฑ์คราวนั้นจะใหญ่โตนับเป็นประวัติการณ์ของเมืองไทยหรือไม่เพียงใด แต่ถึงกระนั้นการแสดงคราวนี้ได้จัดขึ้นเป็นการชั่วคราวเท่านั้น พอครบกำหนดก็เก็บเข้าของเลิกไป

ต่อมาเมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๒๓ ได้โปรดเกล้า ฯ ให้นายอาลบาสเตอร์ ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ จัดตั้งพิพิธภัณฑ์ขึ้นเป็นการถาวรในหอคองคอเดีย เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์ก็ได้จัดจากกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์นั่นเอง ภัณฑารักษ์ (Curator) คนแรกได้แก่นายสิบเอกทัด ศิริสัมพันธ์ (ต่อมาเป็น พลโท พระยาสโมสรสรรพการ) ในตอนนี้นับได้ว่า ทหารได้มีส่วนร่วมในกิจการพิพิธภัณฑ์เต็มที่ ทั้ง ๆ ที่พิพิธภัณฑ์นั้นมิได้เป็นพิพิธภัณฑ์ทหารโดยเฉพาะ

แต่พอถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ โปรดเกล้าฯให้แยกพิพิธภัณฑ์ออกจากกรมทหารมหาดเล็ก มาตั้งเป็นอิสระต่างหาก ครั้น พ.ศ. ๒๔๓๒ จึงได้ไปขึ้นอยู่กับกรมการศึกษา แต่สถานที่ตั้งก็คงอาศัยอยู่ในหอคองคอเดียของทหารอยู่ดังเดิม ต่อเมื่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทิวงคตแล้ว และประกอบกับทรงตั้งตำแหน่งวังหน้าอีกต่อไป ทำให้หมู่พระที่นั่งต่างๆ ในเขตวังหน้าว่างลง (แม้จะแบ่งให้เป็นโรงทหารไปส่วนหนึ่งแล้วก็ตาม) จึงโปรดให้ย้ายพิพิธภัณฑ์จากหอคองคอเดีย มาตั้งที่พระที่นั่งศิวโมกขพิมาน, พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ และพระที่นั่งอศราวนฉัย

เห็นจะเป็นเพราะชะตาของกิจการประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองไทยในระหว่างนั้นกำลังขึ้น จึงได้มีเจ้านายและผู้ใหญ่สนพระทัยและสนใจเรื่องทั้งสองนี้อยู่หลายพระองค์และหลายคน เฉพาะที่มากจนถึงขั้น "เข้าถึง" และ "เจนจัด" จนมีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วนั้นมีอยู่พระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงมีพระทัยรักในประวัติศาสตร์และโบราณคดีแล้ว ก็ชักโยงให้พระองค์ทรงเข้าไปพัวพันกับงานพิพิธภัณฑ์อย่างไม่อาจจะทรงหลีกเลี่ยงได้ ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอยู่ถึง ๒๓ ปีนั้น ได้ทรงรวบรวมวัตถุโบราณที่พบในจังหวัดต่างๆ มาตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์วัตถุโบราณขึ้นในกระทรวงมหาดไทยอีกแห่งหนึ่ง ต่อเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงจัดพิพิธภัณฑ์อย่างเต็มที่ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ แล้ว ก็ทรงใช้พระอุตสาหะแก้ไขปรับปรุงพิพิธภัณฑ์สถานเดิม ให้สมบูรณ์ขึ้นทั้งคุณภาพและปริมาณ แต่กิจการก็ได้ดำเนินไปเท่าที่กำลังเงินงบประมาณ ซึ่งมักจะได้รับมาเพียงจำนวนเล็กน้อยเสมอนั้น สามารถจะอำนวยให้ได้ และหลายครั้งที่ต้องทรงหาอุบายหาเงินจากทางอื่นๆ มาจุนเจือ จึงเป็นผลให้พิพิธภัณฑ์แห่งชาตินี้ขึ้นเป็นหลักเป็นฐาน ให้ประชาชนเข้าชมและศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ และจนได้ชื่อว่าเป็นพิพิธภัณฑ์สถานที่ดีแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกไกล

ส่วนในกิจการพิพิธภัณฑ์ทหารนั้น แม้จะไม่ได้จัดตั้งขึ้นเป็นรูปพิพิธภัณฑ์ทหารโดยตรงตั้งแต่แรกก็ตาม แต่ก็ได้จัดวัตถุเก่าใหม่ที่เกี่ยวกับกิจการไว้เป็นแผนกหนึ่งของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติมาตั้งแต่ต้น ดังที่ได้แจ้งอยู่ในตอนหนึ่งของประกาศจัดแสดงพิพิธภัณฑ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ นั้นแล้ว เพิ่งจะมาคิดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารขึ้นโดยเฉพาะ ก็เมื่อกองทัพเรือได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาโครงการประวัติศาสตร์ทหารเรือใน พ.ศ. ๒๔๘๔ กรรมการคณะนี้ได้กำหนดเอา "พิพิธภัณฑ์ทหารเรือ" ไว้ในโครงการประวัติศาสตร์ทหารเรือด้วยอย่างหนึ่ง จึงนับได้ว่า กองทัพเรือเป็นผู้ริเริ่มวางรูปงานพิพิธภัณฑ์ทหารขึ้นเป็นครั้งแรก และแล้วก็เริ่มดำเนินการเก็บสะสมสิ่งของจนเป็นรูปพิพิธภัณฑ์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมา

ครานั้นลองมาดูงานประวัติศาสตร์ของกองทัพบกบ้าง เดิมทีเดียวงานประวัติศาสตร์ของกองทัพบกได้กระจายอยู่ตามหน่วยต่าง ๆ ไม่ได้มอบให้หน่วยใดมีหน้าที่ทำประวัติศาสตร์ทหารโดยแน่นอน ต่อมาเมื่อจัดตั้งแผนกตำราขึ้นในกรมเสนาธิการทหารบกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ แล้ว ได้กำหนดให้แผนกนี้รับหน้าที่ทำประวัติศาสตร์ทหารไปด้วย แต่ส่วนมากหนักไปในทางตำราให้แก่โรงเรียนเสนาธิการทหารบก ครั้นถึงปลายปี ๒๔๙๕ ทางราชการยุบกรมเสนาธิการทหารบกลงแต่ได้ยกฐานะแผนกต่าง ๆ ในกรมนั้นขึ้นเป็นกรม ภายในกรมยุทธการทหารบกได้จัดให้มีกองประวัติศาสตร์ สำหรับปฏิบัติงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารบกอยู่ด้วย เป็นอันว่ายังมีกองประวัติศาสตร์ของกองทัพบกได้ก่อตั้งขึ้นเป็นหลักฐานแล้ว

และใน พ.ศ. ๒๔๙๕ นี่เอง คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อ ๑๓ สิงหาคม ๒๔๙๕ ให้กระทรวงกลาโหมจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหาร (Military Museum) ของทั้งสามกองทัพขึ้นเพื่อจัดให้เป็นสถานที่แสดงประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการในทางทหารของประเทศไทยในอดีตและปัจจุบัน กระทรวงกลาโหมจึงได้ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง มีพลเอกหลวงเสนาณรงค์ปลัดกระทรวงกลาโหมเป็นประธานกรรมการ นอกจากนี้ก็มีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ทั้งสาม

กองทัพร่วมเป็นกรรมการ น่าสังเกตว่าได้มีหลวงบริบาลยุริภัณฑ์ ผู้แทนกรมศิลปากร มาเป็นกรรมการร่วมอยู่ด้วยผู้หนึ่ง กระทรวงกลาโหมได้มอบให้กรรมการคณะนี้พิจารณากำหนดโครงการและงบประมาณของพิพิธภัณฑ์ทหาร ซึ่งเกี่ยวกับการจัดหาสถานที่สำหรับก่อสร้างอาคาร ตลอดจนการรวบรวมจัดหาบรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่จะนำมาจัดตั้งขึ้นเป็นพิพิธภัณฑ์ทหาร

กรรมการคณะนี้ได้ประชุมพิจารณากันแล้ว ก็เสนอหลักการผ่านกระทรวงกลาโหมขึ้นไปยังคณะรัฐมนตรีรวม ๔ ข้อด้วยกัน คือ—

๑) พิพิธภัณฑ์ทหารนี้ให้จัดตั้งเป็นส่วนรวมทั้ง ๓ กองทัพ โดยรวมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อนในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกันในเขตจังหวัดพระนครและธนบุรี โดยมีอาคารแยกออกเป็น ๓ ส่วน ๆ ละกองทัพ กองทัพใดจะไปจัดตั้งพิพิธภัณฑ์เป็นรายย่อย ๆ ณ ที่อื่นอีก ก็ย่อมกระทำได้ตามที่เห็นสมควร

๒) พื้นที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารควรจะมีเนื้อที่ระหว่าง ๑๐๐๐—๒๐๐๐ ไร่ และให้อยู่ในบริเวณที่คนแวะเข้าไปชมพิพิธภัณฑ์ได้สะดวก

๓) บริเวณพิพิธภัณฑ์ให้จัดเป็นอุทยาน (Park) เพื่อจูงใจให้คนเข้าไปพักผ่อนและเข้าชมพิพิธภัณฑ์ในโอกาสเดียวกัน

๔) ของบประมาณค่าจัดซื้อที่ดิน ๑๐ ล้านบาท ค่าตกแต่งที่ดิน ๕ ล้านบาท และค่าก่อสร้างอาคารของแต่ละกองทัพอีกหลังละ ๕ ล้านบาท รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๓๐ ล้านบาท

แต่แหละแล้ว เมื่อคณะรัฐมนตรีได้ส่งหลักการนี้ ไปให้กระทรวงการคลังพิจารณา กระทรวงการคลังพิจารณาแล้ว ได้เสนอความเห็นกลับลงมาว่า "*ได้พิจารณาแล้ว เห็นว่าในขณะนี้ไม่สามารถจะหาเงินรายใดรายหนึ่งมาตั้งจ่ายให้ได้ และการเงินของประเทศอยู่ในระยะที่ขาดแคลนอาจจะมีความจำเป็นจะต้องใช้เงิน เพื่อรับสถานการณ์ฉุกเฉินซึ่งอาจจะเกิดขึ้น กระทรวงการคลังจึงเห็นสมควรที่จะระงับเรื่องนี้ไว้ก่อน เมื่อสถานการณ์ทางการเงินของประเทศดีขึ้น ก็ขอให้ตั้งงบประมาณไปเพื่อพิจารณาต่อไป*"

คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาและลงมติเมื่อ ๕ เมษายน ๒๔๙๗ เห็นชอบตามที่กระทรวงการคลังเสนอคือ "ให้ระงับเรื่องนี้ไว้ก่อน"

ในระหว่างที่กรรมการพิจารณากำหนดโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารคณะนี้กำลังดำเนินงานอยู่นั้น พลเอก ประภาส จารุเสถียร ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๑ ได้ทำหนังสือถึงผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ ๑ ลง ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๙๖ มีความว่า "*เนื่องด้วยในขณะนี้กิจการในด้านพิพิธภัณฑ์ทหารบกของกองทัพบกไทย ยังมิได้จัดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ให้เป็นสักส่วนที่พอจะเชิดหน้าชูตาได้ ยังกระจัดกระจายอยู่กับทางกรมยุทธศึกษาทหารบกบ้าง และทางพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้าง ซึ่งไม่เป็นที่แผ่นพอ หากทางกองทัพบกได้จัดดำเนินการเองแล้ว กระผมเห็นว่า จะเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่กองทัพบกทั้งในด้านประวัติศาสตร์และการศึกษา ตลอดจนการโฆษณาด้วย หากทางกองทัพบกเห็นด้วยในกิจการนี้ กระผมเห็นช่องทางที่จะทำได้ในชั้นต้นโดยขอโอนจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มาจัดทำเสียเองใหม่...*" แต่ข้อเสนอของผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๑ นี้ก็ต้องชะงักลงด้วยเหตุผลทำนองเดียวกับที่ข้อเสนอของกระทรวงกลาโหมได้เคยประสบมาแล้วนั่นเอง

ในระหว่างที่ความคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์ทหาร และพิพิธภัณฑ์ทหารบกต้องชงักงันอยู่นั้น สมาคมพิพิธภัณฑ์อาวุธและประวัติศาสตร์ทหาร (Association des Musèes d' Armes et d' Histoire Mililaire) ซึ่งเป็นสมาคมสากล ตั้งอยู่ที่กรุงโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์กได้มีหนังสือเชิญชวนกระทรวงกลาโหม ขอให้จัดส่งผู้แทนไปร่วมในการประชุมใหญ่ครั้งที่ ๑ ของสมาคม ณ กรุงโคเปนเฮเกน ในระหว่างวันที่ ๒๒ ถึง ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๐๐ กระทรวงกลาโหมได้พิจารณาเห็นว่า การประชุมครั้งนี้จะมีประโยชน์ต่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารของไทยในอนาคต จึงตกลงจะจัดส่งผู้แทนไปร่วมในการประชุมคราวนี้ด้วย แต่เพื่อเป็นการประหยัด จึงได้สั่งให้พลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกประจำประเทศฝรั่งเศส กับ พลเรือตรี ม.จ. กาพิศ ดิศกุล ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือประจำประเทศฝรั่งเศส เป็นผู้แทนไปร่วมในการประชุม

ในการประชุมคราวนี้ เมื่อพิจารณาเห็นว่า จะเป็นประโยชน์แก่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารของไทยต่อไปในภายหน้าแล้ว พลโททักษ์จึงได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของสมาคมในนามของประเทศไทยด้วยอย่างหนึ่ง สมาคมนั้นจึงได้ลงทะเบียนและประกาศไปทั่วโลกว่า "ประเทศไทยมีพิพิธภัณฑ์ทหารอยู่ที่กรุงเทพฯหนึ่งแห่ง" (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๓ สมาคมนี้ได้เปิดการประชุมครั้งที่ ๒ ขึ้นที่กรุงเวียนนา ประเทศเอ๊าสเตรีย กระทรวงกลาโหมได้สั่งให้พลเรือตรีอภัย สิตกะลิน ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือประจำประเทศอังกฤษ กับพันเอกสนิตร ทองภูเบศร์ ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบกประจำประเทศฝรั่งเศส เป็นผู้แทนไปร่วมประชุมตั้งแต่วันที่ ๑๖ ถึง ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๐๓)

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๒ นิยมไพรสมาคมได้เสนอ ขอให้รัฐบาลพิจารณาจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหาร, พิพิธภัณฑ์วิทยาศาสตร์, พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา และพิพิธภัณฑ์ตำรวจขึ้น รัฐบาลจึงจัดตั้ง "คณะกรรมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ" ขึ้นในปีนั้น โดยมีพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรี ทรงเป็นประธาน พลโททักษ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนคนหนึ่งใน ๔ คนของกระทรวงกลาโหม (อีก ๓ คนจักมาจากกองทัพทั้งสาม) และได้เข้าร่วมประชุมทุกคราวไม่เคยขาด

เป็นที่สังเกตว่า นับแต่พลโททักษ์ได้เข้าร่วมประชุมกิจการพิพิธภัณฑ์ทหารที่สมาคมพิพิธภัณฑ์อาวุธและประวัติศาสตร์ทหารที่กรุงโคเปนเฮเกนมาแล้ว ก็มีความสนใจในกิจการพิพิธภัณฑ์ทหารมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้เพราะความผูกใฝ่ในการศึกษาหาความรู้ที่มีอยู่ในจิตใจอย่างลึกซึ้งแล้วนั้น ได้มีอิทธิพลชักนำให้พลโททักษ์รักงานพิพิธภัณฑ์ขึ้นมาทันทีทันควัน เพราะประจักษ์ว่า พิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งให้ความรู้ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของการศึกษา จากนั้นมาพลโททักษ์จึงพยายามหาความรู้เกี่ยวกับกิจการพิพิธภัณฑ์ตลอดมา และเข้าใจว่า เพราะแรงดันที่เกิดจากความรักและสนใจในกิจการพิพิธภัณฑ์นี้เอง ได้ส่งให้พลโททักษ์เสนอขอจัดตั้ง "กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร" ขึ้นในกรมการศึกษาวิชัย กองบัญชาการทหารสูงสุดใน พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นผลสำเร็จ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตระเตรียมเจ้าหน้าที่และโครงงานไว้เป็นรากฐานสำหรับกิจการพิพิธภัณฑ์ในอนาคตโดยเฉพาะ

ในขั้นต่อมา เมื่อได้บรรจุเข้าหน้าที่เข้าในกองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารได้คนหนึ่งแล้ว พลโททักษ์ก็ได้เริ่มงานขั้นที่ ๒ ต่อไป โดยทำหนังสือเสนอความเห็นชั้นไปยังผู้บัญชาการทหารสูงสุด ขอแยกเอาโครงพิจารณาจัดหาพื้นที่สำหรับสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ทหารออกมาจากโครงจัดหาที่ดินสำหรับสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ร่วมของคณะกรรมการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ออกมาดำเนินงานเสียเอง เพื่อจะได้ลดงานให้เร็วขึ้น เพราะการที่จะจัดหาพื้นที่ขนาดใหญ่ในชุมชน ให้มีขนาดกว้างพอที่จะบรรจุอาคารพิพิธภัณฑ์สาขาต่าง ๆ ได้ครบทุกสาขานั้น ย่อมทำได้ยาก ผู้บัญชาการทหารสูงสุดเห็นด้วย และได้ทำหนังสือเสนอความเห็นนั้นขึ้นไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมเพื่อพิจารณา

ในการประชุมสภากลาโหมเมื่อ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๐๔ ได้บรรจุเรื่องดังกล่าวแล้วนั้นเข้าพิจารณาในวาระสุดท้ายของวันนั้นด้วย ขณะนั้นพลโททักษ์กำลังหยุดพักผ่อนอยู่ที่บ้านตามคำแนะนำของนายแพทย์ เนื่องจากโรคกระเพาะ แต่ด้วยความเป็นห่วงในการพิจารณาข้อเสนอขั้นแรกของงานพิพิธภัณฑ์ทหารครั้งนี้มาก จึงได้พยายามมารอจะเข้าแถลงด้วยตนเอง แต่ยังเอิญเวลาของการประชุมในวันนั้นหมดลงเสียก่อน เรื่องพิพิธภัณฑ์ทหารจึงต้องเลื่อนไปเข้าระเบียบวาระการประชุมในคราวหน้า แต่ก็น่าเสียดายอย่างยิ่งที่พลโททักษ์ไม่มีโอกาสจะเข้าแถลงกิจการพิพิธภัณฑ์ทหารในวันประชุมที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๐๔ สมดังที่ได้ตั้งใจไว้ แต่ก็คล้ายกับว่าดวงวิญญาณของพลโททักษ์ได้มาคอยเฝ้าดูอยู่ที่ประชุมพิจารณาหลักการที่เสนอไปนั้นลุล่วงไปด้วยดี พร้อมกันนั้นที่ประชุมมีมติให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาวางโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหาร นับเป็นการวางรากฐานให้กับกิจการอันแสนลำบากนี้สำเร็จลงขั้นหนึ่งแล้ว

ตามที่ได้เล่ามาทั้งหมดตั้งแต่ต้นนั้น จะเห็นได้ชัดแจ้งว่า แม้โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารไทยมีแนวความคิดมานานแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่อาจจะก้าวไปข้างได้ตามที่ตั้งใจไว้ เพราะงานนี้เป็นงานที่ให้ผลในทางอ้อม คือช่วยการศึกษาและจิตใจที่มองเห็นได้ยาก ทั้งมีความเร่งด่วนน้อยและจะต้องใช้เงินก้อนหนึ่ง ซึ่งแม้ไม่ใหญ่นัก แต่ก็พอจะไปกระทบ

พอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

กระเทือนงบประมาณส่วนรวมได้บ้าง ความคิดนี้จึงมักจะได้รับความสนใจน้อย แต่พอพลโททักษ์เข้ามารับภาระเป็นผู้เข็นเรื่องนี้เข้า เพียงในเวลาไม่ถึงปี การเตรียมรากฐานขั้นต้นก็สำเร็จลง นับว่าผลสำเร็จในการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทหารกำลังทอแสงอ่อน ๆ ขึ้นมาที่ขอบฟ้าแล้ว ก็พอดีความตายที่ไม่เคยรอคอยใคร ก็ด่วนมาปลิดเอาชีวิตพลโททักษ์ไปอย่างน่าเสียดายนัก

แต่อย่างไรก็ตาม ความตั้งใจจริงและความเด็ดเดี่ยวที่พลโททักษ์ได้พยายามบุกบั่นแผ้วถางในเรื่องนี้มาตั้งแต่แรกนั้น จะเป็นแนวทางให้พวกเราที่อยู่ข้างหลังยึดถือช่วยกันดึงและดันให้งานหนักแสนหนักนี้เคลื่อนที่ไปข้างหน้าจงได้ ขอเอาความยากลำบากที่จะต้องทุ่มเทลงไปในงานนี้ต่อไปนั้น เป็นเครื่องบูชาพลโท ทักษ์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา ในฐานะผู้ให้กำเหนิดกองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหารและเป็นผู้บุกเบิกงานพิพิธภัณฑ์ทหารมาด้วยความลำบากยากเย็นมาตั้งแต่ต้นทั้งสิ้น เข้าใจว่า หากวิญญาณของพลโททักษ์ได้ทราบถึงความตั้งใจอันนี้แล้ว ก็คงจะพอใจ

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL

□□

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ทหารอากาศ สะพานแดง บางซื่อ พระนคร โทร. 46493

ร.ท. สุนทร เหรียญแก้ว ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2504